

Doktori (PhD) értekezés

Héder Klára

2022

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM

Rendészettudományi Doktori Iskola

Héder Klára

**Attitűd és viselkedés(változás) a megfigyelés társadalmában,
különös tekintettel a megfigyelői/megfigyelti szereppel történő
identifikáció hatásaira**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Prof. Dr. Pap András László, DSC

Társ-témavezető:

Prof. Em. Dr. Kerezi Klára, az MTA doktora

.....

Témavezető aláírása

.....

Társ-témavezető aláírása

BUDAPEST, 2022

Tartalom

1. BEVEZETÉS	5
1.1. A téma jelentősége és a témaválasztás indokoltsága	7
1.2. Rövid szakmai áttekintés és problémafelvetés	10
1.3. A kutatás rövid bemutatása.....	16
1.4. Kutatási célkitűzések	17
1.5. Hipotézisek	17
1.6. A disszertáció felépítése, kutatási módszerei	18
1.7. A disszertáció fontosabb megállapításai (rövid összefoglalás)	19
2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS.....	20
2.1. A tudásgazdaságtól a megfigyelés társadalmáig	21
2.2. „Surveillance society”	28
2.3. A „Chilling effect”: a nyilvános szereplés visszatartó hatása.....	71
2.4. Rendőrség a megfigyelés társadalmában.....	75
2.5. „Megfigyelt” és „Megfigyelő”: szerep, szerepváltás és szereppárhuzamosság	88
2.6. Részkövetkeztetések: A megfigyeléssel kapcsolatos változások és problémák.....	92
3. A KUTATÁS BEMUTATÁSA	94
3.1. A kutatás koncepciója és célcsoportválasztása.....	94
3.2. Kutatási kérdés, vizsgált terület és kérdéskör.....	97
3.3. A kutatás operacionalizált fogalmai	99
3.4. Részösszefoglalás: A kutatás fogalomhasználata	118
3.5. A kutatás hipotézisei.....	120
3.6. A kutatás szakaszai és módszerei	120
3.7. Elővizsgálatok.....	121
3.8. Fő vizsgálatok (1.): Rajongói mélyinterjú	127
3.9. Fő vizsgálatok (2.): A rendvédelmi vezetőkkel folytatott félig strukturált interjúk	128
4. ELŐVIZSGÁLATOK ÉS ELŐVIZSGÁLATI EREDMÉNYEK	130
4.1. A megfigyelői/megfigyelti szerepek átjárhatóságának előzményei a predigitális korban	131

4.2. A megfigyelői/megfigyelti szerepelmosódás megjelenése a szocialista propagandában és állambiztonsági dokumentumokban	133
4.3. A megfigyelői/megfigyelti szerepelmosódás az „Orvos” fedőnevű ügynök jelentéseiben (esettanulmány: 1957–1962).....	143
4.4. A „megfigyeltség érzésének” rövid- és hosszútávú hatásai	162
4.5. Részösszefoglalás: megfigyelés, Megfigyelői és Megfigyelti szerepek a predigitális korban	165
4.6. Megfigyelés – Megfigyeltség: felhasználói viselkedés és attitűd.....	166
4.6.1. Tudományos érdeklődés vs. társadalmi tudatosság	166
4.6.2. A személyes adatok védelmével kapcsolatos civil attitűdök és háritások	171
4.7. Részkövetkeztetések: A szakirodalmi- és elővizsgálati eredmények összefoglalása	187
5. VIZSGÁLATOK ÉS VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK.....	191
5.1. „Digitális szomszédnén a gangról”: interjú egy rajongóval („civil megfigyelő”) 192	
5.2. Rendvédelmi vezetőkkel készült félig strukturált interjúk eredményei („hivatásos megfigyelők”)	201
5.3. Részkövetkeztetések: A rendvédelmi vezetőkkel folytatott félig strukturált interjúk eredményeinek összefoglalása.....	209
6. KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÉS RENDÉSZETI PROBLÉMÁK.....	213
6.1. A biztonságtudatosítás pszichés gátjai: szubjektív veszély- és kontrollpercepció a digitális térben	213
6.2. A rendőrség „új láthatóságának” kérdései.....	229
7. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE ÉS KONKLÚZIÓ.....	232
7.1. A kutatás eredményei a hipotézisek fényében.....	232
7.2. A disszertáció fontosabb megállapításai (tézisek).....	234
7.3. Új tudományos eredmények	237
7.4. Az új tudományos eredmények gyakorlati hasznosíthatósága, ajánlások	238
7.5. Köszönetnyilvánítás.....	239
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	240
MELLÉKLETEK.....	268

1. számú melléklet: A „surveillance” kifejezés megjelenése a nemzetközi szakirodalomban	268
2. számú melléklet: A Szabad Nép cikke az éberségről	274
3. számú melléklet: Interjú egy rajongóval.....	276
4. számú melléklet: A kutatás eredményeinek néhány rendvédelmi felhasználási lehetősége.....	288
5. számú melléklet: Táblázatok jegyzéke	289
6. számú melléklet: Ábrák jegyzéke	290
7. számú melléklet: A szerző a témában megjelent publikációi (2022. augusztus).....	292

1. BEVEZETÉS

„Értelmetlen a megfigyelés társadalmáról¹ jövő időben beszélni. A világ minden gazdag országában a mindennapi életet elborította a megfigyelés, már nem csak reggeltől-estig, hanem a hét minden napján, a nap 24 órájában. Egyes események betolakszanak a rutinba, mint például, amikor megbüntetnek a piroson való áthajtásért, pedig a kamerán kívül senki sem volt a közelben. De a többség ma már csak a mindennapi élet része. Jelentéktelen.”

(Murakami Wood 2006, 5. old.)

Jelen doktori disszertáció központi kérdésköre, hogy hogyan élik meg az információs társadalom állampolgárai a megfigyelés társadalmának hatásait, a korábban meglehetősen szeparált megfigyelői/megfigyelti szerepek közti elmosódást, a szerepváltás lehetőségét, illetve a szerepek párhuzamosságát. A kutatás vizsgálja, hogy milyen attitűdöket mutatnak a civil és hivatásos érintettek a szisztematikus információszerzés, adatgyűjtés, megfigyelés, vagy a felvételkedés lehetőségével kapcsolatban; hogyan látják azt, hogy a társadalmi és technikai változások egyre inkább lehetővé teszik, hogy mások életébe beelássonak, illetve az ő életüket, tevékenységüket is követhessék, rögzíthessék, megfigyelhessék és elemezhessek magánemberek, vagy szervezetek.

A felvetett kérdések sora tetemes: Mit tudnak az emberek a szisztematikus adatgyűjtésről, megfigyelésről? Hogy érznek ezzel kapcsolatban? Van-e különbség hozzáállásukban, cselekvéseikben és attitűdjeikben, hogyha ők a megfigyelők, illetve ha a megosztói, vagy a megfigyelti oldalra kerülnek? Mit gondolnak az adatvédelemről? Milyen stratégiákat alkalmaznak megfigyelőként és hogyan próbálják védeni magánéletüket?

Persze joggal merülhet fel a kérdés, hogy miért érdekesek ezek a kérdések egy Rendészettudományi Doktori iskolában készülő disszertáció számára. Vajon milyen tudományos és társadalmi relevanciája van a fenti problémák megválaszolásának?

Mondhatjuk, hogy az érintettek bárhogy viselkednek, bármilyen attitűdöt mutatnak a megfigyeléssel kapcsolatban, az nem változtat azon a tényen, hogy adataik Big Data és OSINT-elemzésben vesznek részt, online tevékenységeiket, posztjaikat naplózzák, a köztérek kamerái

¹ A disszertáció központi fogalma a „*Surveillance society*”, amely egyaránt fordítható „Felügyeleti társadalom”-ként, illetve a „Megfigyelés társadalma”-ként.

rögzítik nyilvános tevékenységüket, ismerősök és ismeretlenek követik digitális lábnyomukat, közterületi tevékenységükről civil vagy hivatalos kamerák által felvétel készül. Ha pedig mindenképpen megtörténik az információgyűjtés, megfigyelés, adatelemzés, akkor mit számít, hogyan viszonyulnak mindehhez az érintettek?

Másfelől felmerülhet az a kérdés is, hogy a rendészettudomány számára milyen eredményekkel kecsegtet egy elsősorban *szociálpszichológiai megközelítésű tanulmány*, amely társadalomtudományi kutatási módszerekkel keres egy rendészeti vonatkozású kérdéskörre választ.

A fenti ellenvetések jogosak, s a dolgozat, megválaszolásuk mellett arra is törekszik, hogy bemutassa, az információs társadalom alapvető jellegzetességeihez kapcsolódó események (mint például az adatgyűjtés, adatelemzés, és a kapcsolódó következtetések levonása), olyan átfogó egyéni és társadalmi változásokat indikálnak, amelynek tanulmányozása segítséget nyújthat más fontos rendészeti kérdések megértéséhez is.

A dolgozat *nem* a megfigyelés technikai kérdéseivel, módszereivel, (jogi) szabályozásával, a megfigyelés adatgyűjtés, információszerzés lehetőségeivel és az ennek következtében fellépő társadalmi problémákkal foglalkozik, hanem a megfigyelés/adatgyűjtés/információszerzéssel kapcsolatos *személyes megélést, a kérdéskör irányába mutatott egyéni attitűdöt* és ennek *a viselkedésre gyakorolt hatását vizsgálja* civil és hivatásos személyeknél. Ilyen értelemben a jelen dolgozat *nem* a megfigyelés társadalmának objektív problémáit, hanem annak interdiszciplináris keretben vizsgált, *szubjektív leképeződéseit* kívánja megragadni.

Annak a lehetőségét veti fel, hogy az emberek *rendelkeznek ismeretekkel* a mindenütt jelen lévő megfigyelés lehetőségéről, azonban az „élhető élet” fenntartása érdekében *aktív háritásokkal csökkentik* ennek életüket befolyásoló hatását: nem vesznek tudomást a megfigyelésről, bagatellizálják ennek hatását saját és ismerőseik életére vonatkozóan. A kutatás be kívánja bizonyítani, hogy *az adott személyre vonatkozó szisztematikus adatgyűjtés/megfigyelés lehetőségének elutasítása nem (csak) információhiány vagy tudatlanság miatt jelenik meg, hanem aktív háritás az egyén személyes biztonságérzetének növelésére szolgáló proaktív stratégia, amelynek jelei kevésbé tapasztalhatók, ha a megkérdezett a megfigyelői oldallal azonosul.*

Miért fontos mindez rendészettudományi szempontból? A 21. század kétségtelenül az információ és az informatika kora. Az egyre fontosabbá váló számítástechnikai eszközök azonban emberi kezekben vannak, s így az elkerülhetetlenül felmerülő kiberbiztonsági,

számítástechnikai bűnözéssel kapcsolatos problémák megoldásához, vagy éppen a prediktív rendszet kérdéseinek megválaszolásához *elengedhetetlenül szükséges a felhasználók viselkedésének, attitűdjeinek, viselkedési mintázatainak és esetleges pszichés gátjainak a megismerése*. Amennyiben a felhasználók speciális – például érzelemvezérelt, vagy kognitív torzításokat is tartalmazó – stratégiát alkalmaznak a megfigyeléssel, adatgyűjtéssel kapcsolatos aggodalmaik csökkentéséhez, akkor ezek megismerése elengedhetetlen a sikeresebb adatvédelem, prevenció és hatékonyabb rendvédelem és bűnüldözés kialakításához.

A helyzetet tovább bonyolítja az is, hogy napjainkban már senki sem csak megfigyelő vagy megfigyelt, ezek a korábban feladathoz, pozícióhoz vagy esetleg politikai célhoz kötött szerepek egyre inkább felcserélhetővé, párhozamossá válnak: mindannyian egyszerre vagyunk adatgyűjtők, mások tevékenységének megfigyelői, ugyanakkor alanyai valamely adatgyűjtésnek, információszerzésnek, megfigyelésnek. Követhetjük ismerőseink profiljait, készíthetünk mobiltelefonunkkal felvételt egy utcai incidensről és megoszthatjuk azt a közösségi médiában, de előfordulhat, hogy legközelebb – akár akaratunk ellenére is – mi fogunk mások felvételein szerepelni; magunkat láthatjuk valamely megosztásban, vagy viselkedésünk elemzése alapján kapunk személyre szabott reklámokat, esetleg személyes adataink védelmére kényszerülünk egy túlzottan érdeklődő szervezet „sütijeinek” elutasításával, adatvédelmi beállításaink erősítésével.

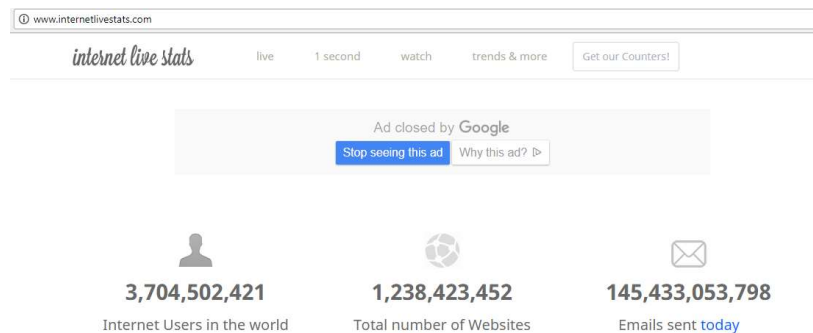
A dolgozat ezért a megfigyelői és megfigyelti helyzet szubjektív megélése kapcsán megjelenő viselkedéses, érzelmi és kognitív komponensek elemzésével, rendvédelmi és civil személyek megfigyelői és megfigyelti összehasonlításával kíván a fenti célok eléréséhez hozzájárulni.

1.1. A téma jelentősége és a témaválasztás indokoltsága

A 21. század első évtizedeire valószínűleg fordulópontként tekintenek majd vissza utódaink, amikor is olyan mélyreható technológiai és társadalmi változások következtek be, amelyek alapjaiban változtatták meg jelenünket és jövőnket.

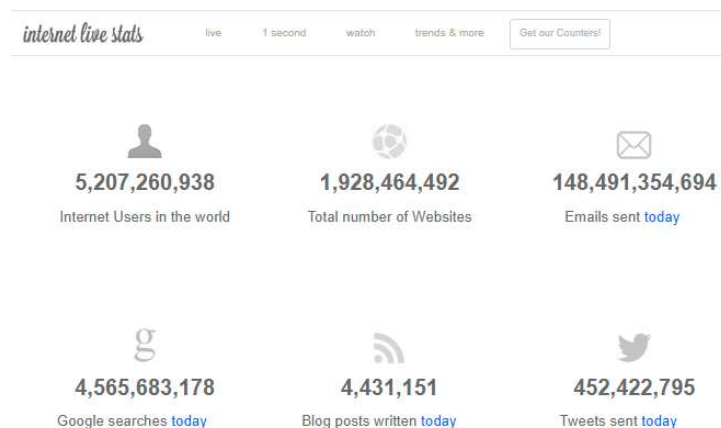
A kialakult információs társadalom polgáraiként egyre gyorsuló ütemben szembesülünk az információtechnika nyújtotta új lehetőségekkel és kihívásokkal, adatgyűjtési, adatelemzési és megfigyelési lehetőségekkel magánemberként, állampolgárként vagy éppen valamely szervezet képviselőjeként egyaránt. A lehetőségek köre gyorsuló ütemben tágul, legyen szó számítógépes kapacitásról, az okostelefonok nyújtotta szolgáltatási lehetőségről vagy éppen megfigyelésről, adatgyűjtésről és elemzésről.

Ha egyedül csak a digitális penetráció kérdését vizsgáljuk, akkor is látható, hogy paradigmaváltás küszöbén állunk: 2017. augusztus 17-én² egy – természetesen online – adatszolgáltató szerint aznap több mint 3,7 milliárd internethasználó 1,2 milliárd weboldalt kereshet fel, illetve használhatja a digitális lehetőségeket, hogy aznap elküldhesse a több mint 145 milliárd e-mail egyikét (1. ábra).

1. ábra: Pillanatfelvétel az internethasználatról (2017) (Forrás: Livestats)

Ugyanez az adatszolgáltató, közel öt évvel később, a disszertáció elkészítésének utolsó évében 2022. február 15-én³ közel másfél milliárd felhasználóval többet mutat (2. ábra).

2. ábra: Pillanatfelvétel az internethasználatról (2022) (Forrás: Livestats)

A föld lakosságának tehát több mint kétharmada csatlakozott 2022-re a nethez; s digitális lábnyomunk egyre jelentősebbé vált. A változások átfogó mérete már olyan társadalmi változásokat generál, amely a Big Data nyújtotta lehetőségekkel kombinálva valóban új távlatot

² Forrás: internetlivestats.com (2017. augusztus 15., 14:52 perc).

³ Forrás: internetlivestats.com (2022. február 15. 12:42 perc).

nyit meg az egyének és társadalmi csoportok attitűdjének, viselkedésének megértésében, követésében, vagy kevésbé pozitív kifejezéssel élve megfigyelésében és viselkedésének predikciójában. A világháló megosztási lehetőségei és a tárolókapacitások robbanásszerű bővülése összességében elvezettek ahhoz a mai állapothoz, amelyben életünk minden mozzanata – beleértve a „digitális lábnyomunkat” is – rögzíthető és tárolható valahol (Szűcs–Yoo 2016). Az így keletkezett strukturált, félig strukturált és strukturálatlan adathalmaz pedig megmarad, megfigyelhetővé, visszakereshetővé, elemezhetővé és kutathatóvá válik nemcsak most, hanem a jövőben bármikor (Dessewffy–Láng 2015). A modern nyugati társadalmakban pedig a célzott megfigyelés – vagy más szóhasználattal felügyelet – („*surveillance*”) pervazivitása széles körben tárgyalt kérdéssé⁴ és összefüggő tudományos kutatási területté vált, mint „*surveillance studies*”.⁵

Annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy mindezt hogyan élik meg az érintettek,⁶ milyen stratégiákat, esetleges énvédelmi hárításokat alkalmaznak, milyen attitűddel közelítik meg az életükben megjelenő adatgyűjtési, megfigyelési folyamatokat rendkívül fontos, mivel a kérdéskör vizsgálata magyarázatot adhat például néhány olyan logikátlan(nak tűnő) viselkedésre (is), mint például az adatbiztonsággal kapcsolatos veszélyek bagatellizálása, vagy a biztonságtudatosítás során megjelenő felhasználói ellenállás.

A megfigyeléssel, adatszerzéssel, információgyűjtéssel szerzett ismeretek, képek, felvételek és dokumentumok, valamint az összegyűjtött, elemzett és feldolgozott adatok kezelése és felhasználása egyaránt érinti a magánszemélyeket és a hivatásos állományt.

Ezek a hatások, új lehetőségek pedig az átfogó társadalmi hatások mellett rendészeti szempontból is érdekes és vitás kérdéseket vethetnek fel, amelyeket a „digitális korszak rendészeti kihívásai” témakörében a Nemzeti Közszolgálati Egyetem rendészettudományi doktori iskola hallgatójaként fontosnak tartottam megvizsgálni és körüljárni.

4 Ld. például Lyon 2001; Stanley–Steinhardt 2003.

⁵ Pl. www.surveillance-studies.net

⁶ Jelen disszertáció, a kutatási keret szűkítése miatt *nem* vizsgálja a nyugati társadalmakban használt, születési időhöz kötött (Csutorás 2020) különféle (pl. X, Y, Z, Alfa) generációk (McCrinkle–Wolfinger 2009) között megjelenő különbségeket, hanem vizsgálati csoportja alapján *elsősorban* a *Baby boom* és *X generációk* képviselőinek megfigyeléssel kapcsolatos attitűdjébe adhat betekintést. Ilyen értelemben kutatási érvényessége korlátozott. A különböző generációk digitális kompetenciájának és biztonságtudatosságának vizsgálatáról ld. részletesen Nyikes 2019.

1.2. Rövid szakmai áttekintés és problémafelvetés

A disszertáció központi fogalma a „megfigyelő társadalom”, vagy „megfigyelés társadalma”, esetleg más fordításban „felügyeleti társadalom” (*surveillance society*). A „surveillance society” olyan társadalom, amelyet megfigyelésen alapuló technikák segítségével szerveznek és strukturálnak („*The surveillance society is a society which is organised and structured using surveillancebased techniques.*” [Murakami Wood et al. 2006, 2. old.]), valamint ahol a megfigyelési technológiákat széles körben használják az emberek mindennapi tevékenységeinek figyelemmel kísérésére (Lyon 1994).

A megfigyelés társadalmában az átfogó digitális és társadalmi változások egyaránt érintik a szervezeteket és az egyéneket, legyenek azok civil állampolgárok, vagy valamely hivatásos állomány tagjai. Jelen disszertáció az *egyénekre* koncentrál. Nem vizsgálja a megélt változások technológiai, társadalmi és szervezeti hátterét, tényleges valóság alapját, hanem csak a megélt változások *szubjektív tükrét* és az így kialakult *egyéni attitűdök viselkedésre gyakorolt hatását*.

Célja, hogy bemutassa, hogy a felügyeleti társadalomban a megfigyelői/megfigyelti szerepek plauzibilis átjárhatóságot mutatnak, s az adott szereppel való – akár csak átmeneti – azonosulásnak is viselkedésmódosító hatása van.

A „klasszikus” megfigyelői oldal: a rendőrség a megfigyelés társadalmában

Vannak szervezetek, amelyek nagy társadalmi elfogadottsággal támaszkodnak a felügyelet (*surveillance*) módszereire: mindenekelőtt a rendőrség, a katonaság és a biztonsági szolgálatok, de más állami szervek, vagy esetleg egyes magánszervezetek is (Thompson 2005), amelyek egyre újabb megfigyelési, adatgyűjtési módszereket dolgoznak ki a bűnözés elleni küzdelemben, a lehetséges fenyegetések ellen (Lyon 1994; 2001; Haggerty 2012). A 20. század utolsó fele óta a tudomány és a technológia társadalmi ellenőrzési célú felhasználása jelentősen bővült (Marx 2015; 2017), de az új fejleményektől függetlenül, ezek a szervezetek tradicionálisan mindig is a *megfigyelői, adatgyűjtői, információszerző szerepkörben* mozogtak,⁷

⁷ S mozognak döntően még napjainkban is. Ld. például a következő mondás: „*A police officer is only as good as her informants.*” (Haggerty 2012, 237. old.).

s mozognak döntően ma is, kihasználva a digitális korszak nyújtotta újfajta adatgyűjtési, információszerzési, megfigyelési lehetőségeket,⁸ a prediktív rendészet új távlatait.⁹

A megfigyelés társadalmában (*surveillance society*, Lyon 1994; 2001; Murakami Wood 2000; Murakami Wood et al. 2006), az egyre jobban konvergáló felügyeleti rendszerek (*surveillant assemblage*) korában (Haggerty–Ericson 2000) azonban a rendőrség újfajta láthatósága (*new visibility*, Thompson 2005) alakult ki.

A rendőrséget egyre gyakrabban figyeli, munkáját rögzíti a napról napra növekvő kamerahálózat (Goldsmith 2010; Sandhu 2017), az intézkedést látó állampolgár telefonja, saját szervezete által előírt testkamerája, vagy éppen az egyéb felügyeleti rendszerek (Haggerty, 2012). Mindezek jól illeszkednek a társadalmi ellenőrzési erőfeszítések (*social control efforts*) technológiai alapú tervezésének keretrendszerébe is (Marx 2015), ahol a sokféle megfigyelési/rögzítési lehetőség integrált alkalmazása egyfajta kiterjesztett láthatóságot (*extended visibility*, Marx, 2017) generál a rendőrség munkatársai számára, ami már a rendőri munkára is hatást gyakorol (Haggerty–Sandhu 2014; Brucato 2015).

A rendőri munkát többféle eszközök is rögzíthetik a civil járókelők mobiljaitól, a hivatalosan és félig vagy teljesen automatikusan, „hivatalból működő” olyan rögzítőeszközökig, mint a CCTV-k, dashcam-ek, vagy éppen testkamerák. Mindezen hatások következményeképpen pedig az eddig egyértelmű szerepek (megfigyelői oldal = rendőrség/állami szervezetek vs. megfigyelti oldal = civil állampolgárok) felbomlani, módosulni látszanak. A *megfigyelői/megfigyelti szerepek egyre inkább felcserélhetővé, átjárhatóvá válnak* még egy olyan szervezet esetén is, mint a rendőrség, amely már nevében is magában hordozza a figyelésre,¹⁰ megfigyelésre, örökösre utaló funkciót.

Bár a rendőrség maga is élvezi a megfigyelési, adatgyűjtési lehetőségek bővülő tárházát, a saját megfigyelési, adatgyűjtési eszköztárának fejlődése (pl. rendőrségi testkamerák), a CCTV (zárt láncú) kamerák folyamatos bővülése, a járműkamerák, valamint a hordozható kamerák és okostelefonok egyre nagyobb mértékű elterjedése miatt a rendőri munka napjainkban láthatóbb, mint valaha (Sandhu 2017). Azok az események pedig, amelyeknél rendvédelmi szervek

⁸ Ld. például Közösségi média (Bányász 2018), CYBER-HUMINT (Dobák–Tóth 2021), szemantikus értékelés (Vadász 2018), biometriai azonosítási eljárások (Földesi 2017).

⁹ Ld. például Harmati–Szabó 2020.

¹⁰ Pl. Petrovics László (1884): *Közrendészeti tudomány és a magyar rendőri gyakorlat*. Budapest, Pannónia, 1884, 7–14. old. munkájában a rendőrség ténykedésének módjait a figyelő, a megelőző, a visszanyomó és a felfedező tevékenységre bontotta (idézi: Nyeste 2016, 23. old.; Sallai 2015).

munkatársainak beavatkozása szükséges, általában a társadalom számára fontos, közérdeklődésre számot tartó események,¹¹ s mint ilyenek gyakran jelennek meg a különféle médiafelületeken. E hírek az eseményekről történő beszámoló mellett gyakran tartalmaznak képi illusztrációt, videófelvételt az adott intézkedésről, vagy akár az esemény lefolyásáról is. E felvételek számtalan forrásból származhatnak, s így egyaránt láthatunk rendőrségi testkamerák által rögzített eseményeket, a TEK hivatalos akciófelvételeit, a katasztrófavédelem mentés közben készült videóit, vagy a rendőrség helyszíni képi vagy mozgóképes dokumentumait, esetleg köztéri vagy biztonsági kamerák felvételeit. A képi illusztrációk azonban sok esetben nem, vagy nemcsak a hivatalos szervektől származnak, hanem más automatizáltan működő forrásokból (Marx 2015), illetve akár magánszemélyektől is. Stalcup–Hahn (2016) szerint a kamerák és a közösségi média együttesen generálja azt a környezeti megfigyelést, amelyen keresztül az erőszakot rutinszerűen rögzítik és terjesztik. A rendőri „atrocitások” bemutatása pedig kiemelt közfigyelmet vonzhat, akár a rendőri munkára, vagy a rendvédelemmel kapcsolatos stratégiai döntéshozatalra is befolyást gyakorolva (Potts 2015).

Napjainkban a kamerák szinte mindenütt jelen levők és egyre mobilabbak (Brucato 2015), s így a felvételkészítés valószínűsége egy adott eseményről jelentősen megnőtt (Kies 2011), időtől, helytől függetlenül egyre valószínűbbé vált az elmúlt évtizedek során. Mivel napjaink digitális társadalmában a felvételkészítésre alkalmas eszközök széles körben való elérhetősége, könnyű kezelhetősége egyre szélesebb rétegek számára teszi lehetővé, hogy környezetüket és az abban történeteket rögzítsék, ezt egyre többen, több helyen és többféle esemény láttán is teszik meg (Goldsmith 2010, Wilson–Serisier 2010). A *felvételkészítések gyakoriságának emelkedésével* növekedésnek indult a szándékosan felvett események, illetve a *véletlenül* megörökített – pl. más esemény rögzítése közben háttérben zajló – jelenségek felvételi gyakorisága egyaránt.

Úgy tűnik, több ember, sokkal több eseményt dokumentál és oszt is meg másokkal (Haggerty 2012), új felületeket, transzparenciaterületeket (*transparency arenas*) hozva létre (Andersson 2008) a döntéshozók, és a civil lakosság számára az igazság, a legitimitás és a hitelesség kérdéseinek megvitatására, legyen szó civil vagy hivatásos aktorról (Andersson 2008).

Mindezen hatások eredőjeként a hivatalos szerveknek, a rendőrség munkatársainak is számolniuk kell azzal, hogy tevékenységüket egyre nagyobb valószínűséggel rögzíti

¹¹ A bűnözéssel és bűncselekményekkel kapcsolatos médiaérdeklődés és médiareprezentáció hatásairól részletesebben ld. McCahill (2012).

valamilyen automatikus felvétel, köztéri kamera vagy éppen valamely arra járó civil digitális eszköze, vagyis *a megfigyelés társadalmában a rendőrségnek és munkatársaiknak maguknak is számolniuk kell viselkedésük, tevékenységük nagyobb láthatóságával.*

Az „állampolgári újságírás” (*citizen journalism*) hatása a rendőri munkára

A rendőrség új, kiemelt láthatóságát (*high visibility policing*, Sandhu–Haggerty 2015) egy új jelenség, az ún. „ellenfigyelés” (*counterveillance*, Mann 2002) fogalmának megjelenése is erősíti.¹²

Az a jelenség, ahol egy eseményt valamely nem hivatalos személy nyíltan, a másik fél által tudottan, saját perspektívájából, a nála lévő technikai eszközzel rögzíti¹³ a „*sousveillance*”, amely a fogalom megalkotójának (Mann et al. 2003) definíciója szerint: „A megfigyelők megfigyelése” („*Sousveillance: Surveilling the Surveillers*”).

A *sousveillance* lényegében a hatalmi pozícióban lévők, vagy annak tartott személyek „ellenfigyelése”, cselekményeik figyelemmel kísérése, rögzítése és esetleges megosztása, amit a résztvevők demokratikus cselekvésnek tekintenek (Schaefer–Steinmetz 2014). A *sousveillance* célja többnyire a hatalmi asszimetria módosítása (Monahan 2006), a figyelemfelkeltés, az egyének felhatalmazása a rendőri devianciák és a kormányzás elleni küzdelemre (Monahan 2010; Whitson 2010), illetve a rendőri gyakorlat demokratikus megváltoztatására irányuló szándék (Mann–Nolan–Wellman 2003; Monahan 2006; 2010; Whitson 2010).

A rendőrségi intézkedések, rendőri eljárások magánemberek általi rögzítése és megosztása a *sousveillance* egyik kiemelkedően fontos területe. A *sousveillance* különleges formája az úgynevezett „állampolgári újságírás”, a „*citizen journalism*” jelensége (Miller 2019), amely Örnebring (2013) találó meghatározása szerint¹⁴ „amatőrök által szolgáltatott hírek”. Az állampolgári újságírás során, valaki, aki hírkészítésben nem érintett magánszemély, nem profi újságíró rögzít valamely eseményt, dokumentálási és későbbi megosztási céllal.

Az elkészült felvételek gyors és könnyen megvalósítható megosztási lehetősége miatt napjainkban egyre több rendőri intézkedésről, hivatalos eseményről készült amatőr felvételt

¹² A témáról bővebben Walsh, J. P. (2019).

¹³ „The recording of an activity from the perspective of a participant in the activity.”

¹⁴ „News produced by amateurs” (Örnebring 2013, 36. old.).

láthatunk hírekben, vagy akár a szociális médiában is. A felvételkedészítők céljai széles skálán mozognak, az események megörökítésétől, hírértékű felvételek készítésén át, a civil ellenállásig, vagy politikai aktivizmusig (Wilson–Serisier 2010), de nem hiányoznak a rendőri munkát bemutató vagy éppen „dokumentáló” tematikus műsorok sem (McCahill 2012).

Ezekben a hírekben, felvételeken a rendőrök gyakran, mint a felvétel tárgyai, a megfigyelés, kamerafelvétel alanyai szerepelnek. Az erősödő társadalmi érdeklődés, a fokozódó felvételkedészítési hajlandóság következményeként a rendőröknek hivatalos személyként és magánemberként egyaránt szembe kell nézniük azzal a lehetőséggel, hogy tevékenységüket mások dokumentálják, esetleg különféle közösségi platformokon megosztják (Goldsmith 2010; Wilson–Serisier 2010; Haggerty–Sandhu 2014; Schaefer–Steinmetz 2014; Brucato 2015).

Marshall McLuhan (1962)¹⁵ a kommunikációs technológia változásairól szóló művében már a hatvanas években a vizualitás növekvő jelentősége mellett érvelt a nyugati társadalomban és kultúrában. A látvány szerepe óriási lendületet kapott a televízió keresztüli tömeges videókommunikáció fejlődésével, amelyet olyan fejlesztések is felerősítettek, mint a mobiltelefon és a testen viselhető kamerák (Marx 2020). Ezek a videófelveledek mint az események – úgymond – objektív megörökítői, egyre erőteljesebb szerepet kapnak a „valóság” kommunikálásában, s látszólagos objektivitásuk feltételezett érvényességet ad e képeknek.

A felvételek objektivitásával kapcsolatban azonban több kérdés is felmerült (Marx 2020).

Sok kritika fogalmazódott meg a civil felvételek készítési módjával, illetve az ún. videóaktivizmussal (Schaefer–Steinmetz 2014) kapcsolatban, a felvételkedészítéshez, illetve a magánélethez való jog kérdéskörében (Skinner–Thompson 2019), mind pedig a felvételek koncepciózussága, nézőpontja, részlegessége, esetleg a közvéleményt indokolatlanul befolyásoló jellege miatt (Andersson 2008; Brucato 2015). Vitát kavart, hogy a politikai aktivisták mikor és hogyan használják a vizuális technológiákat tiltakozó helyzetekben a rendőri magatartás megfigyelésére, „ellenfelügyeletre” és a rendőri munka transzparenciájának célzott növelésére (Wilson–Serisier 2010). Kérdésként felmerült, hogy milyen okok miatt rögzítik a felvételkedészítő civilek az adott rendőri intézkedést, illetve mely körülmények, diszpozíciók, korábbi tapasztalatok befolyásolják a felvételkedészítési hajlandóságot (Farmer–

¹⁵ Idézi Schaefer–Steinmetz (2014).

Sun 2016), illetve hogyan látják a kamerákkal kapcsolatos kérdéseket maguk az érintettek (Sandhu 2017).

A 21. században a rendőrség ezzel az új, kiemelt láthatósággal kénytelen a munkáját végezni, s a szervezet állományának is szembesülnie kell azzal, hogy az állampolgári aktivitás megváltozott, intézkedéseiket, tevékenységüket nagyobb valószínűséggel dokumentálják és osztják meg a (közösségi) médiában.

A hatás azonban kölcsönös.

A rendőrség is építhet a digitális korszak nyújtotta lehetőségekre, s ezekkel *megmutathatja* tevékenységének társadalmi hasznát, javíthatja a szervezet társadalmi közképét, segítheti munkatársai tevékenységét, előmozdíthatja az igazságszolgáltatás gördülékenységét és törvényességét. Mindehhez azonban szükséges és fontos megismerni azokat a tényezőket, hatásokat, individuális attitűdöket, amelyek a megfigyelés társadalmának lehetőségeit és problémáit jelentik a területen, hogy a korszakhoz és a társadalmi célokhoz jobban illeszkedő rendészeti gyakorlatot alakíthassanak ki, a digitális korszak új kihívásaihoz alkalmazkodva.

[A megfigyelti\(?\) oldal: A megfigyeléssel, adatgyűjtéssel kapcsolatos civil attitűdök](#)

„Tudnak rólunk dolgokat, de mi gyakran nem tudjuk, mit tudnak, miért tudnak, vagy kivel oszthatják meg tudásukat.” (Lyon 1994, 4. old.)¹⁶

A „megfigyelés” vagy más fordításban „felügyelet” (*surveillance*) Haggerty–Ericson (2006) megfogalmazásában „*a lakosságra vonatkozó információk gyűjtése és elemzése tevékenységük szabályozása érdekében*”.¹⁷ A megfigyelés egy felülről lefelé haladó folyamatában a hatalmi pozícióban lévő, digitális tőkével rendelkező szereplők képessé válnak a feldolgozott adatokon túlmutató következtetések levonására a vizsgált személy vagy populáció körében. A fenti hatások eredőjeként pedig megjelenik a „megfigyelő társadalom” vagy „felügyeleti társadalom” (*surveillance society*), amelyet olyan társadalmi berendezkedésnek tekinthetünk, amelyet a megfigyelésen alapuló technikák segítségével szerveznek és strukturálnak (Murakami et al. 2006), valamint ahol a megfigyelési technológiákat széles körben használják az emberek mindennapi tevékenységeinek figyelemmel kísérésére (Lyon 1994). E hatások nem

¹⁶ „They know things about us, but we often don't know what they know, why they know, or with whom else they might share their knowledge.”

¹⁷ „Surveillance involves the collection and analysis of information about populatok in order to govern their activities.” (3. old.)

kerülnek el senkit, és lassan nincs olyan személy, aki elmondhatja, hogy nem hagyott maga mögött valamilyen digitális lábnyomot, adatot. A megfigyelés társadalmában élők, vagyis mi mindannyian, meg kell hogy birkózzunk azzal a gondolattal, hogy adataink, viselkedéses nyomaink értékévé váltak, amelyet lehet, hogy éppen most dolgoz fel, elemez valaki, valahol. A megváltozott, tudásgazdaságra és hálózatosodásra épülő digitális világban azonban előnyökre is szert tettünk: mi magunk is több ismeret, információ, tudás birtokába juthatunk, *felvehetünk adatgyűjtő, információszerző, megfigyelő szerepet*, s így mi is profitálhatunk a digitális adatóceán által nyújtott lehetőségekből.

E kutatás egyaránt szeretné feltárni a megfigyelés társadalmának civil és hivatásos tagjainak az adatgyűjtéssel, információszerzéssel, megfigyeléssel kapcsolatos véleményét, attitűdjeit és – néhány kérdéskörben mutatott – viselkedéses gyakorlatát, s a megfigyeléssel és a megfigyeltséggel kapcsolatos személyes konstruktumait és attitűdjeit.

1.3. A kutatás rövid bemutatása

A „megfigyelés” mint cselekvés vagy fogalom rendkívül széles tartalmi spektrumot lefedő konstruktum, amely a hétköznapi értelemben vett fókuszált figyelemtől, a tudományos kutatási módszereken, a társadalomtudományi hatalomkonstrukció problémakörén át, a célzott adatgyűjtésig, nemzetbiztonsági ellenőrzésig rendkívül sokféle területet és megközelítést magában foglal. A megfigyelés/információgyűjtés módszerei sem kevésbé változatosak, legyenek azok járókelők által készített telefonfelvételek, titkos operatív módszerek, vagy az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 Rendelete (GDPR¹⁸) szerinti adatkezelési műveletek.

Jelen kutatás azonban egyikről sem szól.

A vizsgálni kívánt problémakör célkeresztjében nem a megfigyelés módja, annak célja, vagy a megfigyeléssel/adatgyűjtéssel szerzett információ feldolgozása és felhasználása áll, hanem az adatgyűjtés/információszerzés/*megfigyelés* tényének vagy lehetőségének *szubjektív megélése*. Ezért kérdésünk szempontjából mindegy, hogy az adatgyűjtés miért és hogyan történt.

Nem az a fontos, hogy magán-, közbiztonsági, nemzetbiztonsági vagy hírszerzéshez kapcsolódó célból történt megfigyelés. Nem jelent különbséget, hogy az információszerzés módja telefonos lehallgatás, drónnal készített légi felvétel, arcfelismerő kamerák által gyűjtött

¹⁸ www.gdpr.info.hu/gdpr-rendelet-szovege

adat, online tevékenységet monitorozó dataveillance vagy a katonai, titkosszolgálati és rendvédelmi operatív módszerek egyike, esetleg a digitális korszak ezer technikai lehetősége által nyújtott megfigyelési/adatgyűjtési lehetőség valamelyike, vagy bármely más megfigyelési/adatgyűjtési módszer. Jelen kutatás azt vizsgálja, *mit gondol vagy érez mindezzel kapcsolatban a megfigyelést végző, vagy maga a megfigyelt.*

1.4. Kutatási célkitűzések

A kutatás egy napjainkban véleményem szerint aktuális kérdéskört tűzött ki vizsgálat tárgyául: a digitalizáció, a hálózati társadalom, az infotechnikai fejlődés, a fokozódó adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés lehetőségének a civil állampolgárokra és a rendvédelemben dolgozóakra gyakorolt hatásának vizsgálatát. Vizsgálta a „Megfigyelői” és „Megfigyelti” szerepek párhuzamosságát, illetve a szerepelmosódások lehetőségét, az adott szerep attitűd- és viselkedésmódosító hatását. A kutatás célja volt, hogy megismerje azokat a fontosabb érzelmi tényezőket, esetleges hártási mechanizmusokat, amelyek az érintettek megfigyeléssel/adatgyűjtéssel kapcsolatos attitűdjét, magatartását befolyásolják. Fontos célnak éreztem a szakmai hozzáállás, a rendőri narratíva elemeinek felderítését és megfogalmazását is a kérdéskörben.

1.5. Hipotézisek

A szakirodalmi áttekintés és a megfigyelés társadalmával kapcsolatos kutatómunka után a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

- H1: A megfigyelés társadalmában a „*Megfigyelő*” és a „*Megfigyelt*” szerepek közötti rugalmasság megnőtt, a váltás a szerepek között könnyebbé vált, és lehetővé vált a szerepek párhuzamos betöltése is.
- H2: Valamelyik („*Megfigyelő*/*Megfigyelt*”) szereppel való – akárcsak átmeneti – azonosulásnak módosító hatása van a személyek a megfigyeléssel kapcsolatban mutatott attitűdjeire, viselkedésére.
- H3: A „*Megfigyelő*” szereppel való azonosulás a megfigyelés/felügyelet nagyobb elfogadását, a megfigyelési módszerekkel kapcsolatban megengedőbb attitűdöt eredményez.
- H4: A „*Megfigyelt*” szereppel való azonosulás a megfigyeléssel/felügyelettel kapcsolatban több aggodalmat, több negatív érzelmet és több hártást involvál.

- H5: A személyesen megtapasztalt, átélt „Megfigyelői gyakorlatnak” hosszútávú attitűd- és viselkedésmódosító hatása van.
- H6: Az érintettek az „élhető élet” mentális konstruktumának kialakítása érdekében aktív pszichés háritásokkal, megküzdési mechanizmusokkal szűrik, és sok esetben torzítják a rájuk vonatkozó lehetséges megfigyeléssel/adatgyűjtéssel/információszerzéssel kapcsolatos információkat.
- H7: A rendvédelemben dolgozó személyek a megfigyeléssel, felügyelettel kapcsolatban jól azonosítható narratívamintázatot mutatnak.

1.6. A disszertáció felépítése, kutatási módszerei

A disszertáció első, összefoglaló szakasza után, a 2. fejezetben [szakirodalmi áttekintés](#) következik, amely az információs társadalom irányába ható gazdasági és társadalmi változások, valamint ezek társadalomtudományi bemutatása után a „megfigyelés társadalma” (*surveillance society*) kialakulásával, jellemzőivel kapcsolatos fontosabb szakirodalmat tekinti át. Bemutatja a jelentősebb társadalmi hatásokat, a civil és hivatásos személyek viselkedését és nézőpontját a fokozódó adatgyűjtés, információszerzés és megfigyelés lehetőségével kapcsolatban. A fejezet kiemelten szól a rendőrök és a rendőrség „új láthatóságának” kapcsolatáról.

A szakirodalmi áttekintést a 3. szakaszban egy [kutatásmódszertani fejezet](#) követi, amely bemutatja és meghatározza a disszertáció által használt „megfigyelés”, „Megfigyelt” és „Megfigyelő” fogalmakat, ismerteti a kutatási célokat, hipotéziseket és az alkalmazott módszereket.

A [4. fejezet](#) 4 félé elővizsgálati kutatást és ezek eredményeit tárja az olvasó elé. Köztük egy-egy, a szocialista Magyarország politikai anyagait és állambiztonsági szakmai anyagait szemlélő dokumentumkutatást, egy levéltári kutatás segítségével készült ügynöki esettanulmányt, valamint egy szakirodalmi kutatáson és online internetes kereséseken alapuló felhasználói attitűd- és viselkedéselemzést.

Az elővizsgálati eredmények bemutatása után, az [5. fejezet a kutatás](#) legfontosabb vizsgálatait tartalmazza. Itt egy civil rajongóval mint nem „profi” megfigyelővel készült *mélyinterjú* és ennek elemzése olvasható, majd ezt *25 rendvédelemben dolgozó vezetővel készült, félig strukturált interjúk* elemzése követi.

A disszertáció utolsó szakaszában, a [6. fejezetben a kutatási eredmények](#) összegzése, majd ezt követően a [7. fejezetben két, az eredményekhez kapcsolódó rendészeti probléma](#): az

információbiztonság-tudatosság lehetséges pszichés gátjainak és a rendőrség „új láthatóságának” megbeszélése követ. A tanulmányt [a kutatómunka eredményeinek összefoglalása](#) zárja a 8. fejezetben. A disszertáció természetesen tartalmazza a felhasznált irodalmak listáját és a vonatkozó mellékleteket is.

1.7. A disszertáció fontosabb megállapításai (rövid összefoglalás)

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy az információs társadalomban az adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés módszerei már nemcsak a civil társadalomra, hanem a rendvédelemben dolgozókra is komoly érzelmi és viselkedési hatást gyakorolnak. Mind a hétköznapi állampolgároknak, mind pedig a rendőröknek meg kell birkózniuk a fokozódó nyilvánosság, adatgyűjtés, információszerzés, megfigyelés, felvételtételezés lehetőségének növekedésével.

A predigitális előzmények vizsgálata azt mutatta, hogy a megfigyeltség érzésének kialakulásával párhuzamosan, a személyes kontrollon kívül eső megfigyeltség, és az emiatt negatív érzelmekkel megélt Megfigyelési szerep hosszútávú attitűd- és viselkedésmódosító hatást vált ki, hárításokat indukál.

Az adatgyűjtéssel/információszerzéssel/megfigyeléssel kapcsolatos személyes veszély- és kontrollpercepció mértéke, realitása, a megélt emóciók jellege, negatív vagy pozitív volta a digitális korszak adatvédelmi kérdéseiben is jelentős, mivel erősen befolyásolja a felhasználói attitűdöket és a ténylegesen megvalósuló viselkedést is.

Mind a veszély, mind pedig a személyes kontroll helytelen megítélése (alul- vagy túlbecslése) inadekvát, érzelemvezérelt, racionalizált viselkedéshez vezethet, ami az információbiztonság-tudatosság alapján elvárható viselkedéseket gátolhatja. A hosszan felvett „Megfigyelői” szerep mind civil, mind pedig hivatásos személyeknél a megfigyeléssel kapcsolatos módszerekhez való megengedőbb, támogatóbb hozzáállást alakíthat ki.

A rendőrség „új láthatóságával” és digitális korszak felügyeleti kérdéseivel kapcsolatban jól körülhatárolhatóan megjelenik a rendvédelemben dolgozók szakmai narratívája. Ebben a felügyeleti és megfigyelési eszközök és módszerek támogatása mellett az érzelmentes, pragmatikus megközelítés, a szakmai felügyelet és a törvényes keretek betartása emelkedik ki, ugyanakkor a hivatalos felügyeleti elemek támogatása mellett bizonyosfokú „vakság” is mutatkozik a rendszerszintű problémák iránt. A gyakorlott megfigyelők ugyanakkor több

aggodalomnak/hárításnak adtak hangot, amikor arról esett szó, hogy velük kapcsolatban milyen megfigyelési módszerek alkalmazhatók, illetve tényleges viselkedésükben is nagyobb óvatosságot mutattak.

A civil állampolgárok rendőrök felé irányuló figyelme, a technikai lehetőségek növekedése pedig sok szempontból új lehetőségeket és kihívásokat is hozott a rendőrség számára, amelyek szervezet- és stratégiaszintű átgondolása rendkívül fontos a szakszerű, törvényes, transzparens és modern rendvédelmi működéshez.

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

Egy kutatási célhoz tartozó releváns szakirodalom megragadása és problémafókuszú kifejtése mindig kardinális kérdés egy doktori munka sikeressége szempontjából. E szakasz a vizsgálandó kérdés olyan komplex megközelítését kívánja meg, amely egyszerre foglalja magában a történeti és elméleti keretbe helyezést, a kutatási kérdéshez fellelhető releváns hazai és nemzetközi irodalom bemutatását, a vizsgálandó probléma fokozatos és logikus felvezetését, és a vizsgálat szempontjából fontos kérdések megvilágítását.

A következő szakirodalmi áttekintés bemutatja azokat, a forrásokat, amelyek a következő, *a kutatási probléma szempontjából fontos kérdéscsoportokhoz* kapcsolódnak:

- Milyen társadalmi és technológiai változások vezettek a „*megfigyelés társadalma*”, a surveillance society kialakulásához? (ld. [2.1 szakasz](#))
- Mi a megfigyelés társadalma, milyen adatgyűjtési, adatfeldolgozási, megfigyelési és felügyeleti elemek, kockázati tényezők jellemzik; és hogy viszonyulnak mindehhez a társadalom tagjai, a megfigyelés alanyai? (ld. [2.2 szakasz](#)).
- Hogyan befolyásolják a digitális ökoszisztémában *a soha sem látott mennyiségben, komplexitásban rendelkezésre álló és elemezhető adatok* a feldolgozás módszereit, eredményeit és az egyre jelentősebbé váló adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés egyéni és társadalmi hatásait? (ld. [2.2.3 szakasz](#))
- Milyen új típusú kérdéseket, *új biztonsági kihívásokat* hoz magával a kialakult tudástársadalom, s hogyan reagálnak az érintettek az olyan felmerülő problémákra mint a számítástechnikai bűnözés, vagy a kiberbiztonsági problémák? (ld. [2.2.4 szakasz](#)).
- Rendelkeznek-e a felhasználók saját tapasztalattal, elméleti ismeretekkel a rájuk vonatkozó lehetséges adatgyűjtéssel, információszerzéssel, megfigyeléssel

kapcsolatban, s képesek-e adataik és magánéletük hatékony védelmére? (ld. [2.2.5 szakasz](#)).

- Milyen online és offline hatásokat vált ki a feltételezett felügyelet? (ld. [2.3 szakasz](#)).
- Milyen hatással van az „állampolgári újságírás” és a polgárok felől megjelenő és egyre jelentősebbé váló „ellenfelügyelet” a rendőrség munkájára és láthatóságára? *Hogyan fogadja a szervezet állománya a megváltozott állampolgári aktivitást azt, hogy intézkedéseiket, tevékenységüket nagyobb valószínűséggel dokumentálják és osztják meg a (közösségi) médiában?* (ld. [2.4 szakasz](#)).
- Hogyan változtak a „megfigyelés társadalmában” az eddig meglehetősen élesen elkülönült *megfigyelői és megfigyelti szerepek?* (ld. [2.5 szakasz](#)).

A fentiek alapján pedig kutatási kérdésként felmerül, hogy ***a valamelyik szereppel való azonosulás vajon befolyásolja-e a helyzet megélését, és az adott személy viselkedését?***

2.1. A tudásgazdaságtól a megfigyelés társadalmáig

Első kérdésünk: Milyen társadalmi és technológiai változások vezettek a „megfigyelés társadalma”, a surveillance society kialakulásához?

A 21. század egyértelműen a digitalizáció, az információ és a hálózatosodás kora. A digitalizáció, az infokommunikációs fejlődés sebessége, diverzitása és társadalmi penetrációjának ereje olyan mértékű, hogy napjaink kutatói már a negyedik ipari forradalomról beszélnek (Kagermann et al. 2013; Schwab 2016; Nagy 2019; Gyüre 2021;). Az első nagy változást a társadalmi és gazdasági viszonyokban a gőzgépek és a textilipar drasztikus fejlődésén alapuló 18–19. századi nagy angliai technológiai forradalom hozta, amelyet hamarosan követett a 19. század végén a 20. század elején a második ipari forradalom, amelyet az elektromos áram és az általa üzemelő berendezések, a tömeggyártás és a belső égésű motorok széles körű elterjedése fémjelzett. A következő nagy változás, a harmadik ipari forradalom, a 20. század közepén a számítógépek megjelenését követően bontakozott ki. Napjainkban nagyszámú kutató ért egyet abban, hogy megkezdődött az „*ipari forradalom 4.0*” (Nagy 2019).

E negyedik ipari forradalom útját a digitalizáció fellendülése, a számítógépes technológia készítette elő, *alapja a digitalizáció és az adat*, s amelyben a számítógép már csupán csak eszköz, nem pedig a változások eredője (Nagy 2019).

Az internet és a technológia fejlődése létrehozta az emberek, gépek és vállalatok folyamatos összeköttetésben lévő hálózatát, az értékteremtő folyamatok adatainak folyamatos megosztásával. E kummulálódó faktorok nemcsak a termelésre, a gazdaságra, hanem a társadalom nagy alrendszeire, az emberekre magukra és a jövő irányának alakulására is jelentős hatást gyakoroltak (Schwab 2016).

„A negyedik ipari forradalom végül nemcsak azt fogja megváltoztatni, amit csinálunk, hanem azt is, hogy kik és mik vagyunk. Hatással lesz identitásunkra és minden ezzel kapcsolatos problémára: a magánélettel kapcsolatos véleményünkre, a tulajdonról alkotott fogalmainkra, a fogyasztási szokásainkra, a munkára és szabadidőre szánt időre, arra, hogy hogyan építjük karrierünket, fejlesztjük készségeinket, vagy, hogy hogyan találkozzunk emberekkel, és hogyan ápoljuk kapcsolatainkat. Már most megváltoztatja egészségünket, önmagunk »számszerűsített« változatát alakította ki, és hamarabb, mint gondolnánk, az emberi növekedéshez vezethet. A lista végtelen, melynek csak képzeletünk szab határt” (Schwab 2016, 6. old.).

Az információs és kommunikációs technológiák áttörést okozó fejlődése és konvergenciája hatására alapvető átalakulás indult meg a 20. század végén. *Az információ termelése, forgalmazása és alkalmazása vált a gazdaság és társadalom legfőbb erőforrásává.* Kialakult az „*adat, tudás és kommunikáció*” hármasa, az emberek közti kommunikáció, kölcsönhatás szorosabbra fonódott, a modernizáció, a társadalmi innováció és a globalizáció felgyorsult. Az információ, *az információs ágazat társadalmi, gazdasági súlya* immár nemcsak meghatározó lett, hanem alapvető fontosságú, s megkerülhetetlen módon épült be az egyének, szervezetek és intézmények mindennapjaiba.

Az egyes technológiák növekvő konvergenciája, a termelt és elérhető információ robbanásszerű emelkedése, megoszthatósága és elérhetővé válása a tudomány és a technikai fejlődés exponenciális növekedését, az egyes rendszerek integrációját hozta magával. A tömegkommunikáció, és az információszolgáltatás szerepe hihetetlenül megnőtt (Bakonyi 2010). Óriási változáson esett át az információ elérhetősége és megoszthatósága, megjelent a társadalom egészét átfogó infokommunikációs hálózat, amely hallatlanul gyorsá és költséghatékonyá tette a kommunikációt, s megjelentek a digitális bennszülötteként (Prensky 2001) működő fiatalok és aktív nethasználó felnőttek is.¹⁹

19 Az EU 28 országában 2015-ben a [KSH adatai szerint a népesség 80%-ának](#) van szélessávúinternet-előfizetése. Magyarországon [7 millió fölé nőtt](#) az internetelőfizetők száma; és 2015. I. negyedév végén 11,8 millió mobiltelefon-előfizetést tartottak nyilván.

Kialakul az *információs társadalom*, ahol a technológia és társadalmi fejlődés motorja a kölcsönös összekapcsoltság, az integrált médiakörnyezet, az információs javak létrehozását és kereskedelmét és üzemszerű előállítását végző *információipar* lett (Schement–Curtis 1997; id. Z. Karvalics 2007), *amelynek nyersanyaga az információ, és ahol a technológiák tárgya az információ feldolgozása.*

Információs társadalom: gazdasági-társadalmi változások: társadalomtudományi kutatások

A témakörhöz csatlakozó társadalomtudományi kutatások és fogalmi meghatározások hosszú utat jártak be. A második világháború után egyre világosabbá vált, hogy napjaink gazdasági és társadalmi folyamataiban a mezőgazdasági és ipari termelés mellett egyre nagyobb szerepet játszik az ún. „*harmadik szektor*”,²⁰ vagyis a szolgáltatás, illetve az ehhez szükséges intellektuális technológia, információ, ismeret és tudás.

Az 1950-es évektől egyre felismerhetőbbé váló tendenciával az információ jelentőségének növekedésével mint a *posztindusztriális*²¹ társadalmat felváltó új paradigmával az 1960-as évektől kezdtek el komolyabban foglalkozni a társadalomtudósok, ugyanis ekkorra vált jól láthatóvá, hogy az agrár és indusztriális társadalmakkal szemben, ahol a nyersanyag és az energia alkotja az alapvető erőforrást, a posztindusztriális társadalmakban az *információ és a tudás* játszik ilyen központi szerepet.

A hatvanas évek elejére több forrásból is elkezdtek új tudományos eredmények, újító megközelítések érkezni az addigra már jól láthatóvá váló átfogó változásokról. Jean Gottman francia geográfus *Megalopolis* című 1961-es könyvében az óriásvárosok kialakulását tárgyalva társadalomföldrajzi megközelítésben elemezte a foglalkoztatási rendszer átalakulását; a már nem agrár- vagy ipari termelésből élő fehérgallérosok térnyerését, megalkotva a „*fehérgalléros forradalom*” (*white-collar revolution*) fogalmát. Fritz Machlup²² közgazdász 1962-ben megjelent *The Production and Distribution of Knowledge in the United States* című munkájában a „*tudásipar*” (*knowledge industry*) kifejezést használja, megnevezve öt fontosabb

²⁰ A fogalom megalkotója Colin Clark (1905–1989) brit származású ausztrál közgazdász, statisztikus, a cambridge-i egyetem oktatója, 1940-ben megjelent munkájában.

²¹ A fogalom első használója Nagy-Britanniában Ananda K. Coomaraswamy (1877–1947), ceyloni filozófus és matematikus az *Essay in Post-Industrialism* c. munkájában. A fogalom pontos definiálása és tudományos meghonosítása elsősorban Daniell Bell és Alain Touraine munkásságának köszönhető az 1960-as évektől.

²² „*Szeretném megérteni technológiai környezetünket és annak pszichológiai és szociális következményeit*” fogalmazott egy interjúban 1969-ben Lásd:

www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_29_informaciotortenelem_scorm_04/433_marshall_mcluhan.html

összetevőjét is: az oktatást, a kutatás-fejlesztést, a tömegmédiát, az információtechnológiát és az információs szolgáltatásokat. (Machlup meghatározó szerepet játszott az információs társadalom mint terminus technikus meghonosodásában is.)

Marshall McLuhan (1962) kanadai kommunikáció- és médiateoretikus a kommunikációs technológiák változása alapján 30 évvel a világháló kialakulása előtt megalkotta a „globális falu” (*the global village*) kifejezést, előrejelezve, hogy az elektronikus kommunikáció folyamatos javulása végső soron azonnali interakcióhoz vezethet az egész világon, ahol a felek állandó összeköttetésben állnak és szinte mindenről azonnal értesülnek. Mivel az információ rendkívül gyorsan terjed a teljes bolygón, ezért azok, akik elérik az adott technológiát olyan összeköttetést és kapcsolatot élhetnek meg egymással, mintha ugyanannak a közösségnek volnának tagjai. Másik nagy hatású elméletében („a médium maga az üzenet”) az információközvetítő csatornák és a közvetített információ kölcsönhatására hívja fel a figyelmet. E szerint a médiumok erős hatást gyakorolnak az emberre, a társadalomra és magára a tartalomra is, s az információközvetítő csatornák és az általuk közvetített információ között megbonthatatlan egység alakul ki, amelyet azzal a kulturális közeggel együtt kell vizsgálni, amelyen belül az adott médium működik.

A változások kumulálódásával nemcsak a gazdasági, de a társadalmi átalakulások is fordulóponthoz értek.

Az „*információs társadalom*” kifejezés állítólag 1961-ben hangzott el két japán tudós, Kisho Kurokawa építész és Tadao Umesai antropológus beszélgetésében, majd nyomtatásban 1964-ben jelent meg Jiro Kaminishima *Sociology in Information Society* című könyvében,²³ s innen indult el világhódító útjára. A kialakult definíciók sokrétűek,²⁴ de közös elemük, hogy *az információs társadalomban a gazdaság, a társadalom és a kultúra alapvetően az információk gyártására, cseréjére, értékesítésére épül*, amit a termelődő nagy mennyiségű információ és az új típusú infokommunikációs eszközök és hálózatok tesznek működőképessé.

A hetvenes évektől a változások és a hozzájuk kapcsolódó tudományos koncepcióalkotás is új sebességre kapcsolt. Marc Porat 1977-ben megjelenő monográfiájának *Az információgazdaság* (Porat 1977) címet adta, kiemelve az információnak a gazdaságban betöltött új, nagy jelentőségű szerepét. Megjelent a *tudásalapú társadalom/tudástársadalom* kifejezés is. Nico

²³ Amelynek címét állítólag a szerkesztő, Michiko Igarachi adta, forrás: Z. Karvalics (2007).

²⁴ Egyéb információs társadalmi modellek: Daniel Bell, Yonei Masuda, Schement & Curtis, Alvin Toffler.

Stehr (1994)²⁵ napjaink társadalmát *tudásalapú társadalomként (knowledge society)* határozta meg, ahol a tudományos és technológiai tudás az élet minden területére kiterjed és szinte közvetlen termelőerővé válik, és ahol a tudás a társas cselekvés kifejező képessége, a gazdasági tevékenység forrása. Míg Machlup az oktatás fontosságát hangsúlyozta, Nico Stehr arra mutat rá, hogy a tudásalapú társadalomban alapvető kompetenciaként jelenik meg az információval való foglalkozás, információkezelés, amihez jó kognitív képességek szükségesek. A tudásalapú társadalom új típusú gazdasági társadalmi és tudáspiacot, hálózatokra alapozott gazdaság- és társadalomszerkezetet, információmegosztást hoz létre; épít a *tudásgazdaságra*, ahol a gazdasági növekedés és a termelékenység legfontosabb mozgatóereje a tudás, amely a technológiában és szellemi tőkében jelenik meg.

Az információs társadalom témakörében talán az egyik talán legnagyobb hatású társadalomtudós Manuels Castells (1996), aki az ezredfordulón megjelent háromrészes könyvében (Castells 1996–2000) a globalizációval, a hálózati vagy információs társadalommal kapcsolatos kérdéseket újszerű, strukturális szemérettel közelíti meg; összefüggő társadalomtudományi fogalomrendszer kialakítására törekszik, amelyekkel a modern kori jelenségek, társadalmi folyamatok magyarázhatók. Vizsgálja, hogy az új folyamatok hogyan ágyazódnak be, mit jelentenek és milyen hatást gyakorolnak a társadalmi folyamatokra.

Castells szerint *az információs társadalom az emberi együttélés újfajta módja*, amelyet a hálózatba szervezett információ előállítás, tárolása, feldolgozása és előhívása szervez egységbe. Kiemeli a *globális hálózatosodási folyamatok* szerepét, elemzi folyamatait és hatásait az információs technológia változásai, az információs gazdaság és munka, a virtualitás, a nemzetállamok szerepének megváltozása, valamint az identitás kontextusában.

Úgy véli, hogy a társadalmi átalakulások háttérében az információs és kommunikációs technológiák robbanásszerű fejlődése és terjedése áll, ami a változások infrastrukturális háttérét, alapjait pedig az új, globalizálódó *hálózati gazdaság* adja. Kiemeli, hogy a folyamatok magára az információra, nem pedig az információtechnológiára irányulnak (pl. a számítástechnikai eszközök fejlesztése nem cél, hanem eszköz a jobb és gyorsabb információfeldolgozás érdekében).

²⁵ Idézi: Egervári (2014).

A *hálózatosság társadalmi hatásait* elemezve kitér a foglalkozásszerkezet, a gazdasági termelés és a munkafolyamatok átstrukturálódására, az informatikával kapcsolatos szektorok és a hozzáadott tudás felértékelődésére, a tőkévé váló tudás megjelenésére.

Úgy véli, hogy az új információtechnológiákra épülő kapcsolatok hálózati jellegűek; a munka szétválik tudástermelő munkára, illetve „rendelkezésre álló munkára”, és a hálózatok szempontjából irreleváns személyek kizáródnak az *áramlásból*, vagyis a társadalmi és gazdasági szempontból egyre hangsúlyosabbá váló virtuális valóságból. Az így megjelenő társadalmi egyenlőtlenségekben a hálózathoz tartozás előnyeit és a hálózaton kívül maradás exponenciálisan növekvő hátrányait (a kirekesztettek „*negyedik világa*”) egyaránt elemzi. Castells szerint az információs társadalomban a hatalom a hálóban diffúzan elosztva létezik, amit az átalakuló identitás horgonyoz le a társadalmi struktúra valamely területén.

Az információáramlás kérdéskörében kitér a médiumok és az internethasználat jellegzetességeire: úgy véli, hogy a különböző társadalmi csoportok érkezési sorrendje az internetes interakcióba – vagyis, hogy mely csoportok, egyének jelentek meg hamarabb és kompetensebben a hálózati kommunikáció platformjain – hosszú távon befolyásolja a megjelenő tartalmat, a hálózati kommunikáció és a kultúra mintázatait és a médiahasználat rétegződését hozza létre.

Véleménye szerint a *hálózati társadalom* kialakulása a globalizációs hatások erősödését, decentralizációt és a nemzetállamok meggyöngyülését hozza magával. A térben távoli elemek, személyek és szervezetek az információs technológia nyújtotta lehetőségeken keresztül új interakciós lehetőségekkel élhetnek, amelyek felbontják a téri közelség, helyi kötöttség évszázados identitási, gazdasági, politikai és kulturális mintázatait, társadalmi bizonytalanságot, feszültséget, a tervezhetőség és megérthetőség csökkenését vonva maguk után. A nagy léptékű változások okozta társadalmi feszültségeket tovább növeli a globalizációs problémák eszkalálódása, globális-lokális ellentétek kialakulása, valamint a helyi politikai erőkkkel összefonódó új típusú bűnözés, bűnözőgazdálkodás kialakulása is. Napjaink társadalmát tehát sokféle elnevezéssel illelhetjük, posztindusztriális társadalom, informatizált ipari társadalom, tudás és tanuló társadalom, hálózattársadalom (Z. Karvalics 2007), digitalizált társadalom, információs társadalom²⁶.

²⁶ E fogalmak pontosabb körüljárása és definiálása meghaladja jelen munka kereteit. A fogalmak – meglehetősen elítélhetően – gyakran szinonimaként jelennek meg a szövegben, holott értelmezési tartományuk nem feltétlenül fedti le egymást.

A területtel kapcsolatos kurrens kérdések kutatása tovább folyik: Mark Granovetter gyenge beágyazottság elmélete;²⁷ Duncan Watts és Steven Strogatz,²⁸ Mark Newman²⁹ vagy Barabási-Albert László³⁰ munkássága nagyban hozzájárult a minket körülvevő hálózatok és jellegzetességeik megismeréséhez: a kisvilág jelleg, interkonnektivitás, skálafüggetlenség, egymásba ágyazottság, gyenge kapcsoltság, csoportképződés („a barátom barátja nekem is barátom”), összeválogatódás (a hasonló emberek kedvelik egymást), vagy a „hat lépés távolság”.³¹

Elmondható, hogy a formálódó 21. században egyre fontosabb szerepet betöltő informatika és digitalizáció az elmúlt évtizedben soha nem látott mértékben bővül, jelentősége az élet minden területét átfogóan növekszik. A világméretűben összekapcsolt számítógép-hálózatok alkotta virtuális térnek (az ún. kibertér³²) napjainkra a magánemberek, az üzleti élet szereplői, illetve az állami és kormányzati szervek számára egyaránt kiemelt fontossága van (Bokor 2017). A kibertér és az információs társadalomban a technológia és társadalmi fejlődés motorja a kölcsönös összekapcsoltság, az integrált médiakörnyezet, az információs javak létrehozását, kereskedelmét és üzemszerű előállítását végző információipar (Z. Karvalics 2007), amelynek nyersanyaga az információ, és ahol a technológiák tárgya az információ feldolgozása.

A kibertér pedig szinte mindenki számára elérhetővé vált az összekapcsoltság növekedése és a kiszolgáló háttértechnikák (pl. hálózatépítési és szervertechnológiák, virtuális gépek) minőségi és megbízhatósági javulását követően.

A hálózati társadalom kialakulása, a digitális életstílus megjelenése, – ahol már nem lehetőség, hanem szinte követelmény az *állandó online jelenlét*³³ – a problémák mellett új lehetőségek számára is megnyitotta az utat: megjelentek a szinte folyamatosan áramló adatok mélyebb és alaposabb feldolgozását lehetővé tevő módszerek, mint az OSINT vagy a Big Data. Az

²⁷ Magyar megjelenés: Angelusz Róbert és Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet, 1991. 371–400. old.

²⁸ Cikk: [Nature, 2001](#)

²⁹ Lásd: [0303516.pdf \(arxiv.org\)](#)

³⁰ [Barabási Albert-László - Publications \(barabasi.com\)](#)

³¹ Első említés Karinthy Frigyes (1929): [Láncszemek](#). A jelenség modernebb megjelenése az [Erdős-szám](#), vagy a „Hat lépés Kevin Baconig” ([Six Degrees of Kevin Bacon](#)).

³² A fogalmat a továbbiakban Magyarország Nemzeti Kiberbiztonsági Stratégiájában megfogalmazottak értelmében használjuk: „A kibertér globálisan összekapcsolt, decentralizált, egyre növekvő elektronikus információs rendszerek, valamint ezen rendszereken keresztül adatok és információk formájában megjelenő társadalmi és gazdasági folyamatok együttesét jelenti.”

³³ Amelyről természetesen már [online cikkek](#) is megemlékeznek.

adatgyűjtés és adatfeldolgozás új korszaka azonban további átfogó társadalmi változásokhoz vezetett: megjelent a „megfigyelés társadalma” a surveillance society.³⁴

A kutatási probléma szempontjából fontos, rövid részösszefoglalás

A 21. századra megjelenő információs társadalomban az offline és online jelenlét határai elmosódnak, a társadalom tagjainak digitális lábnyoma követetővé és elemezhetővé válik, kialakul a „megfigyelés társadalma” a surveillance society.

A következő szakaszban bemutatjuk a megfigyelés társadalmát, fontosabb jellemzőit és hatásait.

2.2. „Surveillance society”

Kérdésünk: Mi a megfigyelés társadalma, milyen adatgyűjtési, adatfeldolgozási, megfigyelési és felügyeleti elemek, kockázati tényezők jellemzik; és hogyan viszonyulnak mindehhez a társadalom tagjai, a megfigyelés alanyai?

A *surveillance*³⁵ mint fogalom történetének áttekintéséhez 1791-ig kell visszatekintenünk. Ebben az évben jelent meg Jeremy Bentham két tanulmánya az utilitarista filozófus és jogtudós Panopticon-nak nevezett börtöntervéről.³⁶ Bentham elképzeléseit Michel Foucault francia filozófus és történész 1975-ben megjelent műve tette közismertté (Foucault 1990, 213–236. old.). Bentham Panopticonja Foucault számára egy új paradigma, *a fegyelmező hatalom* építészeti alakzata, amely elrendezése révén automatizálja a *folyamatos megfigyelést* és az *állandó láthatóságot*. Foucault megfogalmazásában:

„a panoptikum fő hatása: a hatalom automatikus működését biztosító láthatóság tudatos és folyamatos állapotát gerjeszti a fogolyban” (Foucault 1990, 214. old.).

A Foucault által leírt felügyelet a normalizáló kontroll eszköze, intézményes használata (decentralizált, személytelen és üzemszerű módon működtetett iskolák, kórházak, menhelyek,

³⁴ A fogalomról részletesen ld. következő szakasz.

³⁵ A szó megfigyelésként és felügyeletként is fordítható. Jelen dolgozat a megfigyelés kifejezést alkalmazza ebben az értelemben.

³⁶ Bentham olcsóbb és kisebb személyzettel működtethető börtönt tervezett, elképzelései az ő életében nem valósultak meg, mintául szolgáltak viszont későbbi börtöntervekhez. Hollandiában például három panoptikus elrendezésű börtön is épült: Arnhemben és Bredában Johan Metzelaar, Haarlemben pedig fia, Willem Metzelaar tervei alapján építkeztek. Ma már egyik épület sem funkcionál börtönként. 2006-ban megnyílt az első digitális panopticon stílusú börtön, az Amszterdamhoz közeli Lelystad börtön. A digitális felügyelettel üzemelő börtönben 150 elítéltet őriznek mindössze 6 fős személyzettel.

Ld. www.theguardian.com/world/2006/jan/19/prisonsandprobation.society

javitóintézetek) térben és időben is lehatárolt, de nála még nem esik szó a megfigyelés során szerzett információk megőrzéséről.

Az adatgyűjtés és adattárolás alapját a technológia fejlődése teremtette meg a múlt század utolsó évtizedeiben. A digitális forradalom először azt tette lehetővé, hogy bármely *adat digitálisan tárolhatóvá* váljon. A digitális eszközök fejlődése pedig megsokszorozta a (már főleg digitálisan) elérhető és gyűjthető információk mennyiségét, és minőségét. Az adatmennyiség jelenleg is exponenciálisan növekszik, a rendelkezésre álló technikai feltételrendszer és háttértudás korábban sosem látott módon fejlődik – megérkeztünk a *Big Data* korába (Galántai 2016).³⁷

A térbeli és időbeli korlátok megszűnése szükségszerűvé tette a surveillance fogalmának újradefiniálását is. A surveillance modern definíciója Haggerty és Ericson (2006) megfogalmazásában „*a lakosságra vonatkozó információk gyűjtése és elemzése tevékenységük szabályozása érdekében*” (Haggerty–Ericson 2006, 3. old.).

Hasonlóan tág értelmezést használ David Lyon, aki szerint a surveillance „*a személyes adatok célzott, szisztematikus és rutinszerű figyelése azok alanyainak befolyásolása, irányítása vagy védelme céljából*”³⁸ (Lyon 2007, 14. old.; Haggerty et al. 2006).

A szisztematikus vonás vezeti el David Lyont a *surveillance society* (megfigyelő társadalom) fogalmához, amely az ő meghatározása szerint: „*olyan társadalom, ahol a megfigyelési technológiát széles körben használják az emberek mindennapi tevékenységének figyelemmel kísérésére*” (Lyon 1994). Egy másik definíció szerint a „megfigyelő társadalom” *olyan társadalom, amelyet megfigyelésen alapuló technikák segítségével szerveznek és strukturálnak* (Lyon 1994).

2.2.1. Szisztematikus adatgyűjtés, információszerzés, megfigyelés (surveillance)

Napjainkban tehát a megfigyelés társadalmában élünk, s így hát értelemszerűen magunk is belesünk a megfigyelti szerepkörbe.

³⁷ A Big Data nagy mennyiségű, nagy sebességű, és/vagy nagy változatosságú információ, amely költséghatékony és innovatív megoldásokat kínál az információfeldolgozásban, és amely lehetővé teszi a megnövelt hatékonyságú elemzéseket, döntéshozatalt és folyamat-automatizálást.” Gartner é. n. idézi: Galántai (2016).

³⁸ „The focused, systematic and routine attention to personal details for purposes of influence, management, protection or direction.”

Ennél a pontnál válik fontossá a fogalomhasználat – némi – pontosítása.³⁹ Az angol „surveillance” kifejezés magyarul többféleképpen fordítható. Jelen műben a kontextustól függően „megfigyelés”-ként vagy „felügyelet”-ként fordítjuk/említjük/használjuk, illetve hivatkozunk rá. A „surveillance” fogalom által lefedett fogalomkört és tartalmi hálót használjuk a „megfigyelés” és „megfigyelt” (személy) megnevezésekor is, ahol a „Megfigyelt” személy az, akire a felügyeletként/megfigyelésként definiált „surveillance” célzott adatgyűjtése, információszerzése vonatkozik. „Megfigyelő”-nek tekintünk mindenkit, aki maga végez másokra vonatkozó megfigyelést, adatgyűjtést, információszerzést, és/vagy önmagát ebbe a kategóriába sorolja, úgy gondolja, hogy ő ezt a társas szerepet tölti be.⁴⁰

A dolgozat szemantikai szempontból nem különíti el a megfigyelés konceptuális értelmezésének különböző kontextuális értelmezéseit, nem tér ki tekintettel a kritikai megfigyeléstudományban használt surveillance kifejezés értelmezésére sem a civil attitűdök és viselkedési minták sem a rendészeti operatív használat a viselkedést moderáló hatások tekintetében. Ennek oka, hogy a dolgozat *hangsúlyja az adott személyek által adatszerzésnek/információgyűjtésnek/megfigyelésnek ítélt jelenség személyes megélésén van, függetlenül azok forrásától és jellegétől.*

Miért fontos mindez? A megfigyelés társadalmában az információszerzés és -birtoklás alapvető erőforrássá, hatalmi tényezővé vált.⁴¹ Az információs társadalomban a *felügyelet és kontroll* szempontjából kardinális kérdés, hogy *ki milyen szerepet tölt be*, a Megfigyelői/Megfigyelti dichotómiában „melyik oldalon áll”, mit tekint adatszerzésnek/információgyűjtésnek/megfigyelésnek. A társadalmi hierarchiában, kontrollfolyamatokban rendkívül nagy különbséget okozhat, hogy ki milyen információ(forrás)kkal rendelkezik, azokat milyen módon szerzi meg és használja fel, illetve milyen lehetősége van párhuzamos szerepbetöltésre, a szerepek közti váltásra.

E folyamatoknak a személyes konceptualizálása, megélése, attitűd- és viselkedésmódosító hatása pedig mind hatalmi (felügyelet/kontroll), mind pedig a személyes attitűd- és viselkedésben megmutatkozó tényezők szempontjából megkerülhetetlen kérdés.

³⁹ A kutatásban használt megfigyelés fogalom operacionalizálási részleteiről ld. a dolgozat kutatómódszertani fejezetét.

⁴⁰ A kutatásban használt „Megfigyelés”, illetve „Megfigyelő/Megfigyelt” fogalmak pontos értelmezési tartományáról ld. később részletesen a disszertáció 3. szakaszában.

⁴¹ Ld. „Az információ az új olaj” mondás.

2.2.2. Felügyelet, kontroll, megfigyelés és társadalom (surveillance society)

Jeremy Bentham utilitarista filozófus és jogtudós 1791-ben új paradigmát teremtve jelentette meg a *Panopticon or the Inspection-House* és a *Panopticon Post-script* című tanulmányait.⁴² Ezekben egy olyan – végül meg nem valósult – börtön tervét írja le, amelyben a *folyamatos megfigyelés* és az *állandó láthatóság* biztosítja a sikeres működést és fegyelmet.

Foucault a benthami javaslatok nyomán, az intézményi kontroll terjedése és a hatalom kérdéseit körüljárva, arra a megállapításra jut, hogy a modern társadalomban *fegyelmező hatalom működik, amely decentralizált és személytelen, és üzemszerű* módon, az erre szolgáló intézmények (pl. iskolák, kórházak, menhelyek, javítóintézetek, börtönök) segítségével normalizáló kontrollt gyakorol a társadalom tagjai felett. A hatalom e formája nem birtokolható (ezért nem is lehet „megdönteni”, nincs központja, *diffúz módon oszlik el a társadalomban*, és *állandó kapcsolati hálóban* jelenik meg.

Az informatika, a digitalizáció, globalizáció és a társadalmi kontrollfolyamatok hatásainak eredőjeként megjelenő *megfigyelés társadalma a társadalmi és intézményi kontroll lehetőségeit jelentősen megsokszorozza*, amit a digitális technológia folyamatos fejlődése, a hálózatosodás és összekapcsoltság csak tovább erősít.

A szakirodalomban megjelent a „megfigyelési csomag” (*surveillant assemblage*)-nak (Haggerty–Ericson 2000) nevezett jelenség fogalma. A „megfigyelési csomag”-ot a különféle megfigyelési, adatgyűjtési és felügyeleti technikák jelenlétén és terjedésén túl, ezek rendszerré szerveződése és *általánossá, mindenkire kiterjedővé válása, egymásra hatása és rendszerbe szerveződése* – lényegében a Foucault-i decentralizáltság és személytelenség – jellemzi.

„Nos, ha betérünk egy áruházba, minden lépésünket kamerák, tükrök és biztonsági őrök követik. A bankok környékét és a köztereket kamerákkal szerelik fel, elloptott autónkat műholdas követőrendszerrel azonosítják, tételes, a hívott számokat és a beszélgetés idejét tartalmazó számlát kérhetünk a távközlési szolgáltatótól, s jól tesszük, ha házunkra is riasztót és mozgásérzékelő reflektort szereltetünk, ha javainkat biztonságban szeretnénk tudni. Lám még állam sem mindig kell a megfigyelés rendszereinek proliferációjához” (Ocskay 2003, 288. old.).

A megfigyelési csomagban összegződnek a *modern társadalomkontroll* karakterisztikus eszközei, minden és mindenki ellenőrizhetővé válik, mert minden és mindenki része annak a

⁴² Ld. Foucault (1990 [1975]).

hálózatnak, amely a társadalmi élet minden területét átható megfigyelési kultúra és a technológia összekapcsolódásával létrejött (Bárd–Borbíró 2010).

A hagyományos megfigyelési módszerek mellett az online aktivitás szerepe, elemezhetősége és a *társadalmi kontrollfolyamatokban betöltött szerepe* is megnőtt. Jelenleg a digitális térben a felhasználók tevékenysége, „*digitális lábnyoma*” nyomán hatalmas mennyiségű strukturált, félig strukturált és strukturálatlan adat gyűlt/gyűlik össze. Minden kapcsolat, cselekvés, érdeklődés, tevékenység, amely „a hálózat kontextusában születik, történik” (Szűcs–Yoo 2016, 9. old.) nyomot hagy a rendszerben, megmarad, visszakereshetővé és elemezhetővé, kutathatóvá (Dessewffy–Láng 2015. 160. old.) válik a jelenben, vagy a távoli jövőben bármikor.

Az adatok kutathatósága, feldolgozhatósága pedig már nem korlátozódik csak az állami szervek hatáskörére: *a megfigyelők köre bővült*. Mind egyének, mind pedig szervezetek végezhetnek valamilyen – céljaiknak megfelelő – adat- és információgyűjtést, -elemzést. A szereplők körének jelentős tágulása és *a célok diverzifikálódása* miatt pedig szinte mindenki beleeshet valamilyen kutatási, adatgyűjtési kategóriába legyen szó bár vásárláshoz kapcsolódó viselkedéselemzésről, Big Data alapokon nyugvó kutatásról, vagy éppen nemzetbiztonsági vizsgálatról.

A megfigyelés társadalmában ezért elmondható, hogy *mind a megfigyelők, mind a megfigyelték köre jelentősen kiszélesedett*. A szereplők, nemcsak szervezetek, hanem egyének is, akik a társadalom tagjai, és akik többféle társadalmi szerepet töltenek be. A különféle cselekvésekhez, szerepekhez pedig a megfigyeléssel, adatgyűjtéssel, információszerzéssel kapcsolatban is eltérő viselkedésmódok kapcsolódnak.

A kutatási probléma szempontjából fontos, rövid részösszefoglalás

Az információs társadalomban/a megfigyelés társadalmában mindenki lehet a megfigyelés, adatgyűjtés alanya, de maga is élhet e lehetőségek többségével: vagyis *egyszerre vagyunk megfigyelők és megfigyelték is, a felügyelet alanyai és létrehozói*.

A következő szakaszban néhány fontos adatgyűjtési/információszerzési és megfigyelési változásról, lehetőségről és problémáról lesz szó az érintetti viszonyulás jobb megértése érdekében.

2.2.3 A digitális korszak és a szisztematikus adatgyűjtés, adatelemzés

Kérdésünk: Hogyan befolyásolják a digitális ökoszisztémában a soha sem látott mennyiségben, komplexitásban rendelkezésre álló és elemezhető adatok a feldolgozás módszereit, eredményeit és az egyre jelentősebbé váló adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés egyéni és társadalmi hatásait?

A modern társadalomkontroll erősödésének, a felügyelet diverzifikációjának és a társadalom szövetébe való mély beépülésének legfontosabb katalizátorai: a technológiai fejlődés, a hálózatosodás és a globális digitális összekapcsoltság strukturális változást hozott az elérhető adatok mennyiségében, minőségében és elemezhetőségében. Mind a mindenki számára korlátozás nélkül elérhető adatok és információk, mind pedig a csak kevesek számára tanulmányozható, törvényi felhatalmazást igénylő surveillance és információgyűjtés drasztikus változáson esett keresztül.

A következő szakasz ezekkel a változásokkal foglalkozik, röviden bemutatva az OSINT, a Big Data és a törvényi felhatalmazást igénylő nemzetbiztonsági információszerzés néhány jelentősebb kérdését.

OSINT: A nyílt forrású adatok elemzési lehetőségei és kérdései

Mivel az információs társadalomban *az egyes technológiák növekvő konvergenciája magasan integrált rendszerekben összegződik* (pl. mikroelektronika, optoelektronika, hírközlés, információtechnológia – integrált rendszerekben jelenik meg), valamint széles tömegek számára válik elérhető információforrássá és információmegosztó felületté, *a változások robbanásszerűek*.

Nemcsak a termékek, eljárások és folyamatok információtartalma növekszik, hanem *a tudomány és technika összekapcsolódása és exponenciális növekedése* figyelhető meg. De a nem tudományos területeken – mint adminisztráció, tömegkommunikáció, információszolgáltatás, gazdaság, közigazgatás – is drámai változások tapasztalhatók. A tudásmenedzsment az egyes személyek és szervezetek tevékenységének egyik központi funkciójává vált; felértékelődött az információbiztonság, az adatbányászati hatékonyság, a hatalmas információs óceán „fehér zajából” *a szabadon felhasználható releváns információ* kiválasztása és elemzése, a nyílt forrású adatszerzés lehetőségeinek szerepe egyre meghatározóbbá vált (Vida 2013) a nemzetbiztonsági területen is.

Vida Csaba (2013) nemzetbiztonsági szempontból így határozza meg az OSINT fogalmát:

„[A] nyílt forrású adatszerzés speciális módszertan alapján, folyamatosan végzendő adatszerzendő tevékenység, amely elsődleges (nyers) és másodlagos (már feldolgozott, átvett) nyílt információk megszerzésére és feldolgozására irányul a felhasználók (kormányzat, haderő, rendőrség, cégek, vállalatok stb.) információigényének kielégítése érdekében” (Vida 2013. 102. old.).

Az OSINT, mivel legális tevékenység, szakember kezében rendkívül gyorsan tud *nagy mennyiségű, aktuális és releváns információt* biztosítani valamely felmerült problémához, műveleti munka előkészítéséhez és/vagy támogatásához. Vida kiemeli, hogy az OSINT nemcsak az internetet használja forrásként, hanem minden más nyilvánosan megszerezhető és releváns adatot, információkat is (pl. média, nyomtatványok, szürke irodalom, beszámolók, tájékoztató anyagok, kiállítások, kereskedelmi műholdak felvételei stb.) A jól működő nyílt információgyűjtés esetén az elvárt követelmények: a fontosság, pontosság, hitelesség, szakmai megbízhatóság, időszerűség és az objektivitás is.

A megfigyelés társadalmában azonban az OSINT lehetőségek nem csak a szakemberek számára állnak rendelkezésre, sok a módszerben nem szakértő, de mégis „profi” civil megfigyelő (pl. rajongók, HR-el foglalkozó szakemberek) alkalmaznak régen csak hivatásosok által ismert technikákat.

Bár a fenti definíció alapján az OSINT-tevékenység jól körülhatárolhatónak tűnik, vannak azonban olyan szakértők, akik a differenciálatlanság mellett teszik le a voksukat a fogalom értelmezésekor.

„A »nyílt információgyűjtés« nem egzakt jogi terminus abban az értelemben, hogy a jogforrásokban nem található olyan általános érvényű definíció, amely pontosan meghatározná a jelentését” (Péterfalvy 2015, 17. old.).

Történetileg úgy alakult, hogy a „nyílt forrású információgyűjtés” mint fogalom az állami szervek, ezek közül elsősorban a rendvédelmi és nemzetbiztonsági szervek működéséhez kötődik, hiszen működésük során jellemző, hogy a rájuk vonatkozó törvényi keretek között, feladataik ellátása érdekében sokfajta (nyílt és titkos) információgyűjtési eljárást alkalmaznak.

Mivel azonban az eljárás törvényileg kevésbé specifikált (kis túlzással *nyílt információgyűjtésnek minősül mindaz a törvényes információszerző tevékenység, amely nem tartozik a titkos információszerzés jogszabályaiban meghatározott eszközeinek és módszereinek körébe* (Péterfalvy 2015), az eljárással kapcsolatos problémák tárháza is szélesnek bizonyul.

[A nyílt információszerzés fontosabb problémái](#)

A teljesség igénye nélkül csak néhány kérdés:

- *a nyílt adatok és információk bősége és felhasználhatósága* (releváns adatok/információk/problémák kiválasztása, big data kérdések, hamis vagy félrevezető információk szűrésének problémái);
- *a személyes adatok védelmének kérdései*⁴³ (legfontosabb probléma, hogy nincs a titkos adatgyűjtésnél már kidolgozott specifikus követelményrendszer);
- *a nyílt információszerzés jogi definiálatlansága* (sem alanyi oldalról – *adatkezelő, adatalany* – sem pedig tárgyában, sem információforrás-kategóriákkal, vagy az információgyűjtés konkrét módjaival nem határozható meg (Péterfalvy 2015));
- *igen eltérő információszerzési eljárások*, amelyeket nemcsak a nemzetbiztonsági szervek, hanem a gazdaság és a közigazgatás szereplői, vagy akár magánemberek, bűnözői csoportok is alkalmazhatnak, amennyiben rendelkezésre áll számukra a szükséges technikai feltétel és szaktudás. Ilyenek például
 - pilóta nélküli járművek, *drónok* által nyújtott adatok és ezek elemzése;
 - *nyílt forrású adatok elemzése* (pl. cyberbully, vagy break-up stalking esetekben);
 - *big data elemzések használata* (pl. nagy gazdasági erőpotenciállal rendelkező vállalatok profitmaximalizálási törekvéseinek érdekében);
 - *felhasználói viselkedés elemzése* (pl. interaktív reklámok kialakítása érdekében);
 - hálózat- és tartalomelemzés etikai kérdései;
 - biomarkerek, biometrikus nyilvántartási és adatvédelmi problémák;

A fenti kérdések megválaszolásakor a legfontosabb, hogy az Infotv.⁴⁴ általános elvei, szabályai és adatvédelmi előírásai maradéktalanul vonatkoznak valamennyi nyílt információszerzést folytató személyre és szervezetre. Az adatkezelés célhoz kötöttsége, a szükségesség és arányosság követelménye, az adatkezelési szabályok maradéktalan betartása, az adatbiztonság és a jogorvoslat lehetősége minden esetben elvárás.

Bár *a nyílt forrású információszerzés legális tevékenység bárki számára*, a törvényi előírások és az etikai szempontok együttes érvényesítése ebben az esetben is jogosan várható el bármely (nemzetbiztonsági) szervezetettől vagy információgyűjtést végző személytől.

⁴³ A probléma összefoglalása, és törvényi háttere ld. (Péterfalvy 2015).

⁴⁴ 2011. évi CXII. törvény az információ önrendelkezési jogról és az információszabadságról.

Azonban a strukturált és strukturálatlan adathalmazok exponenciális növekedésével – amelyet a rendelkezésre álló technikai feltételrendszer és háttértudás sosem látott fejlődése egészít ki, – az emberi feldolgozás sok szempontból már nem bizonyul elégségesnek.

Elérkezett a „Big Data⁴⁵” kora.

Az áramló információ és a Big Data

„A Big Data nagy mennyiségű, nagy sebességű, és/vagy nagy változatosságú információ, amely költséghatékony és innovatív megoldásokat kínál az információfeldolgozásban, és amely lehetővé teszi a megnövelt hatékonyságú elemzéseket, döntéshozatalt és folyamat- automatizálást” (Gartner é. n. id.: Galántai 2016, 32. old.).

Az egyik leggyakrabban használt definíció, a „3V” szerint a Big Data-t a három V jellemzi: a **mennyiség** (*Volume*), **sebesség** (*Velocity*), és **változatosság** (*Variety*), vagyis hatalmas mennyiségű, rendkívül változatos adat, nagyon gyors feldolgozása, amely valós idejű kiértékelést, reagálást és új típusú összefüggés-feltárást tesz lehetővé. A fenti elemek mellett a **valóságtartalom** (*Veracity*),⁴⁶ **változékonyság** (*Variability*), a **megjelenítés** (*Vizualisation*), az értékes felhasználható **eredmény** (*Value*), **érvényesség** (*Validity*), **az érvényesség hossza** (*Volatility*) is fontos jellemző a Big Data definiálásakor (De Van 2016).

A Big Data⁴⁷ koncepció háttérében az a meggyőződés áll, hogy a kibertérben fellelhető extrém nagy adathalmazok új módszertant és komoly számítástechnikai kapacitást igénylő analízise során *olyan összefüggések, mintázatok, trendek tárhatók fel*, amelyek mélyebb betekintést nyújthatnak az emberi viselkedésbe, a társadalmi folyamatokba és interakciókba, *s amelyek a régi módszerek alkalmazásával, kis számú adat elemzésével nem érhetők el*.

A Big Data adatai rendkívül sokféle forrásból eredhetnek (pl. közösségi média, GPS-jelek, IoT, kórházi adatbázisok, mobiltelefon-adatok, adatbázisok), de összességében elmondható, hogy a felhasználható információ forrása három fő kategóriába sorolható (Giczi–Szőke 2017):

1. kizárólag *emberi forrásból, ember–ember interakcióból* származó adatok (pl. fotók, művészeti alkotások),

⁴⁵ A fogalom feltételezhetően elsőként John R. Mashey: *Big Data ... and the Next Wave of InfraStress. Slides from invited talk*. Usenix, 1998. április 25-én elhangzott egyetemi előadásában szerepelt (forrás: Szücs–Yoo 2016).

⁴⁶ A Big Data 3+1V definíciója.

⁴⁷ A Big Data kifejezés közel húszéves megjelenése óta annyi információ született a témakörben, hogy az egyik szerzőpáros (Szücs–Yoo 2016, 8. old.) felvetette, hogy célzott számítógépes algoritmus használata lenne szükséges a vonatkozó irodalom strukturált feltáráshoz.

2. folyamateredetű, ember–gép interakcióból származó adatok (pl. üzleti folyamatok, tranzakciós adatok),
3. vagy pedig *kizárólag gépi aktivitásból, gépek közti kommunikációból* származó adatok (pl. a dolgok internete IoT, log fájlok, műholdképek, okos mérőeszközök).

A Big Data azonban nemcsak a rendkívül változatos forrásból eredő adatokat, hanem azok rögzítését, feldolgozását, elemzését, megosztását, és vizualizációját is magában foglalja (Szűcs–Yoo 2016).

Mi különbözteti meg a Big Datát a 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején megszülető adatbányászattól? A számítástechnikai ellátottság és az informatika használatának elterjedésével hatalmas digitalizált adatbázisok elemzésére nyílt lehetőség. Könnyű belátni, hogy már egy nagyvállalat működése során is hatalmas adattömeg gyűlik össze. A társadalom hálózatba kapcsolt elemei, a hatalmas mennyiségű és rendkívül aktív felhasználók azonban olyan folyamatosan áramló adattömeget szolgáltatnak, amelyek sokszorosan múlják felül az egyéni felhasználók adatbázisai alapján összegyűjthető adatokat, és levonható következtetéseket.

Napjainkra kialakultak a Big Data hatékony működéséhez szükséges feltételek:

- nagy mennyiségű felhasználói adat (digitális lábnyom);
- számítógépes adatbázisba kötött hálózatok;
- a múltat átmentő digitalizálás;
- a mindenhol jelen lévő számítástechnika és szenzorok;
- a gépi felismerés és machine learning.
- Nem elhanyagolható hatás a számítási teljesítmény növekedése és a tárolási kapacitás árának csökkenése és a Big Data céljainak megfelelően kifejlesztett rendszerek (célszoftverek) megjelenése sem.

A Big Data felhasználási lehetőségei igen szélesek: felhasználói szokások/igények, preferenciák megismerése; kereskedelmi felhasználás, trendelemzés; média; okosvárosok kialakítása és működtetése; környezetvédelem; (nemzet)biztonság; politikai trendek felismerése; valamint fontos kérdés a rendészeti felhasználás lehetősége is.

A Big Data által nyújtott adatfeldolgozási módszerek hatása és eredményei kicsit a gestaltpszichológia alaptéziséhez⁴⁸ hasonló revelációt hozott sokak számára: a látszólag ártalmatlan adatok (részek) összesítése egészen új fényben világítja meg a történeteket, és eddig nem elérhető következtetések levonását teszi lehetővé (új egész „kiugrása”).

Az eddigi eredmények alapján elmondható, hogy a *Big Data* elemzések az eddigi módszerek hatékonyságát fényekkel meghaladó lehetőségeket nyújt *a társadalmi folyamatok valós idejű elemzésében, a várható események és viselkedések predikciójában.*

A megnövekedett adatmennyiség által lehetővé tett adat- és viselkedéselemzési lehetőségek, a nyílt információszerezés, és a nagy léptékű adatbányászat jelentősége mellett új távlatok nyíltak meg az operatív jellegű információszerezés területén is. A (titkos) megfigyeléssel, állami/nemzetbiztonsági/bűnügyi operatív adatgyűjtéssel kapcsolatos kérdések tárgyalása meghaladja e dolgozat kereteit, azonban a következő esettanulmánnyal csak a lehetséges problémák széles tárházát, a kérdéskörben megjelenő problémák sokaságát kívánjuk érzékeltetni, a teljesség igénye nélkül.

Nemzetbiztonság vs. magánélet: egy holland példa

A 9/11-et követő a „szabadság/magánszféra kontra biztonság” kérdéseivel birkózó nemzetbiztonsági szervek a „civilizációs kockázatok globalizációjával”, a terrorizmus fenyegetésével is szembe kell hogy nézzenek (Révész 2014). A felmerült problémára sok esetben *az első reakció a megfigyelés fokozása*: a személyes adatok, biomarkerek, DNS-adatbázisok tárolása és védelmi célú elemzése, a kontroll fokozása, adatbányászati eszközök alkalmazása (legyen szó akár egyénekről, akár társadalmi csoportokról), a törvényi lehetőségek kitérítése. A nemzetbiztonsági lehetőségek törvényi tágításával és szabályozásával kapcsolatos különféle nehézségek bemutatására a következő holland példa segítségével teszünk kísérletet:

2017. július 17-én a holland parlament felsőháza megszavazta a Hírszerző és államvédelmi szolgálatokról szóló új törvényt⁴⁹ (*Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, hivatalos rövidítése: Wiv 2017).⁵⁰ A képviselőház által 2017. február 14-én elfogadott törvényt a felsőház csak törvényességi szempontok alapján mérlegelte: azt vizsgálták, hogy az új törvény nem kerül-e

⁴⁸ Az egész különbözik a részei összegétől (Köhler 1929).

⁴⁹ <https://nltimes.nl/2017/07/12/dutch-senate-approves-data-mining-law>

⁵⁰ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0039896/2022-01-01>

ellentétbe az alaptörvénnyel vagy érvényes nemzetközi szerződésekkel, illetve nem sérti-e az állampolgárok alapvető jogait.

Pontosan ezek azok a kérdések, amelyek miatt a készülő törvény évekig húzódó viták keresztjében állt. A jogvédő szervezetek⁵¹ az elsők között jelezték aggodalmaikat amiatt, hogy az új törvény szinte korlátlan adatgyűjtési lehetőséget biztosít a holland titkosszolgálatoknak, és ezzel rendkívüli módon veszélyezteti az állampolgároknak a magánélet védelméhez fűződő jogait.⁵² Az Amnesty International hangsúlyozta, hogy még a terrorveszély és a nemzetbiztonság sem indokolhatja, hogy tömegesen gyűjtsenek adatokat ártatlan és semmivel nem gyanúsított állampolgárokról; a nyers, még feldolgozatlan adattömeget megosszák külföldi társszervezetekkel, titkosszolgálatokkal; valamint a tervezettnél sokkal szorosabb felügyelet létrehozását szorgalmazták a szolgálatok munkájának ellenőrzésére.⁵³ Más szervezetek is aggasztó kérdéseket fogalmaztak meg az új törvénnyel kapcsolatban. A WWR (*Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid* – „tudományos tanács a kormányzati politika részére”) arra figyelmeztette a kormányt, hogy a big data elemzések alapján *ártatlan civilek válhatnak a profilozás áldozataivá*, ha tevékenységeik megfelelnek egy adott mintázatnak. A törvény lehetséges következményei közül az ún. „Big Brother– hatást” emelték ki, vagyis azt, hogy az emberek megváltoztatják a viselkedésüket, ha folyamatosan érzékelik a megfigyelés lehetőségét.⁵⁴ A *Raad voor de rechtspraak* (ez a bíraskodással foglalkozó szervek ernyőszervezete Hollandiában) a felügyelet várható hiányosságait kifogásolta. Az újonnan felállítandó etikai bizottság tagjainak felkészültsége (főleg technikai tudása) véleményük szerint kérdéses, mint ahogy az is, hogyan ítélné meg bizottság például a polgári titkosszolgálat⁵⁵ működésének törvényességét, ha nem ismerheti meg azokat az adatokat, melyeket a szervezet begyűjt. Bírálták azt is, hogy a törvény lehetőséget nyújt arra, hogy a szolgálatok⁵⁶ a megszerzett adatokat akár 3 évig is megőrizték.⁵⁷

A köznyelvben a törvény hivatalos rövidítése helyett hamar beszédes elnevezéseket kapott: hivatkoztak rá *sleepnetwetként* vagy rövidebben *sleepwetként*⁵⁸ („halásháló-törvény” vagy „haláztörvény”), illetve *aftapwetként*⁵⁹ („letapogatótörvény”). Az elnevezések mind arra az

⁵¹ Pl. The Institute for Human Rights, Amnesty International, Bit of Freedom.

⁵² <https://nltimes.nl/2015/09/01/watchdog-new-law-lets-govt-spy-dutch-people>

⁵³ Ezekkel az érvekkel támogatták később a népszavazási kezdeményezést is. Ld.

www.amnesty.nl/mensenrechten-in-nederland/veiligheid-en-mensenrechten/sleepwet. Ugyanezzel érveltek a törvény elfogadása után is. Ld. <https://nltimes.nl/2018/03/22/dutch-govt-listen-voters-big-data-referendum-amnesty>

⁵⁴ <https://nltimes.nl/2016/11/22/new-datamining-law-draws-ire-dutch-judiciary>

⁵⁵ Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst – Általános Hírszerző és Biztonsági Szolgálat.

⁵⁶ A polgári hírszerző szolgálat mellett a törvény a katonai hírszerző szolgálatról (MIVD) is rendelkezik.

Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst – Katonai Hírszerző és Biztonsági Szolgálat.

⁵⁷ <https://nltimes.nl/2016/04/29/data-mining-risks-profiling-ordinary-citizens-criminals-says-dutch-council>

⁵⁸ Ezen a néven hivatkoztak a törvényre a diákok, akik referendumot kezdeményeztek a törvény bevezetése ellen, és érveiket egy külön erre a célra létrehozott oldalon hozták nyilvánosságra. Az oldalnak jelenleg már csak az archivált változata érhető el itt: <https://web.archive.org/web/20170917224915/https://sleepwet.nl/index.html>

⁵⁹ Így szerepel többek között a közszolgálati média híradásaiban, pl. <https://nos.nl/artikel/2200754-raadgevend-referendum-over-aftapwet-komt-er>

eszközre utalnak, amelyet az új törvény a titkosszolgálatok kezébe ad: az eddigi célzott adatgyűjtés helyett akár az adatkábel (vagy pl. wifihotspotok) letapogatásával is szerezhetnek adatokat. Az angol nyelvű hírekben a jogszabályt *Big Brother Law*-ként⁶⁰ („Nagy Testvér Törvény”) vagy *Big Data Law*-ként⁶¹ („big data törvény”) emlegették. Miután 5 diák népszavazást kezdeményezett, és a kezdeményezést több mint 400 ezer szavazópolgár támogatta, 2018. március 21-ére népszavazást írtak ki, a törvény életbelépését pedig négy hónappal kitolták, 2018. május 1-jére.

A népszavazás 51,54%-os részvétellel érvényes volt, a szavazók többsége (49,44%, 3.317.496 szavazó) a törvény ellen voksolt.⁶² Mivel a népszavazás nem ügydöntő, hanem ún. tanácsadó (*raadgevende*) népszavazás volt, az eredmény alapján a holland törvényhozásnak újra kellett tárgyalnia és újra szavazásra kellett bocsátania a törvényt. A szavazás után úgy tűnt, hogy a holland kormányzópártok készen mutatkoznak bizonyos változtatásokra: az adatmegőrzés ideje háromszor 1 évre változott volna, nagyobb célzottságot vártak volna el a lehallgatásoknál, és nagyobb körültekintést garantáltak volna a külföldi szolgálatokkal való adatmegosztásban. A jogszabály kritikusainak többsége elégtelennek nevezte a módosító javaslatokat,⁶³ a törvény pedig végül az ígért változtatások nélkül lépett életbe.

Azóta kiderült, hogy a törvényhozók és az érintett titkosszolgálatok is alábecsülték a változások bevezetésének költségeit – időben, pénzben és emberi erőforrások tekintetében egyaránt.⁶⁴ Egy 2021-ben készült jelentés⁶⁵ szerint a törvénynek való megfelelés a vártnál több szervezeti és technikai átalakítást tett szükségessé, megnövekedett adminisztrációs terhekkel jár, és az operatív feladatok rováására köti le az emberi erőforrások egy részét. A jelentés megállapította, hogy emiatt a sok vitát generáló kábelletapogatásra a törvény bevezetése és 2021. áprilisa között egyetlen egyszer sem került sor.⁶⁶ Ez a tény talán megnyugtatóan hangzik, de természetesen korántsem jelenti azt, hogy a tömeges adatgyűjtést a jövőben sem fogják alkalmazni.

A 2.2.3. szakaszban az információtechnika okozta adatrobbanás, és adatfeldolgozási lehetőségek változásait tekintettük át a nyílt forrású adatelemzés, a Big Data és a törvényileg szabályozott titkos adatgyűjtés kérdésköréből vett, a kutatási téma szempontjából fontos rövid szakirodalmi áttekintéssel.

⁶⁰ www.dutchnews.nl/news/2018/04/cabinet-prepared-to-compromise-on-big-brother-law-after-referendum-defeat/

⁶¹ <https://nltimes.nl/2018/03/22/dutch-govt-listen-voters-big-data-referendum-amnesty>

⁶² <https://nltimes.nl/2018/03/29/referendum-results-majority-data-mining-law>

⁶³ <https://nltimes.nl/2018/04/06/changes-data-mining-law-mostly-cosmetic-privacy-group-says>

⁶⁴ Pedig a titkosszolgálatok felügyeleti szerve, a CTIVD erre a veszélyre már 2018. decemberében felhívta a figyelmet. Ld. <https://nltimes.nl/2018/12/05/regulator-major-concerns-implementation-big-data-law>

⁶⁵ A jelentést az Algemene Rekenkamer (Általános Számvevőszék) készítette, amely a különböző állami szervek munkáját monitorozza hatékonyság és törvényesség szempontjából.

⁶⁶ www.rekenkamer.nl/publicaties/rapporten/2021/04/22/slagkracht-ai-vid-en-mivd

A kutatási probléma szempontjából fontos, rövid részösszefoglalás

Az információs társadalom digitális ökoszisztémájában az adatok soha sem látott mennyiségben, részletezettségben, komplexitásban és pontosságban állnak rendelkezésre, válnak elérhetővé, és különféle módszerekkel elemezhetővé a hétköznapi emberek, a hivatásos adatelemzők, az automatizált adatbányászati módszereket alkalmazó Big Data tudósok, valamint hivatalos szervek számára egyaránt.

A következő szakaszban azt tekintjük át, hogy a létrejött változások milyen biztonsági problémákat vetnek fel, s ezekre hogyan reagálnak az érintettek.

2.2.4. Biztonság és biztonsági kockázatok az információs társadalomban

Kérdésünk: Milyen új típusú kérdéseket, új biztonsági kihívásokat hoz magával a kialakult tudástársadalom, s hogyan reagálnak az érintettek az olyan felmerülő problémákra, mint a számítástechnikai bűnözés, vagy a kiberbiztonsági problémák?

A 21. század folyamatosan változó feltételei között a biztonság fogalma már nem egyszerűen állapotként fogható fel, hanem olyan célként definiálható, amelynek eléréséhez és fenntartásához folyamatos aktivitás, rendszeres cselekvés szükséges (Farkasné 2006), legyen szó bár a közösség biztonsági érdekeinek érvényesítéséről, vagy valamely fenyegetéssel szembeni védettség tárgyának meghatározásáról.

Az információs társadalomban a társadalom működését alapvetően befolyásolja az informatikai – és az ezzel összekapcsolódó – infrastrukturális és kritikus rendszerek biztonsága, amelyek a társadalmi élet, a gazdaság és a közigazgatás működésének és fenntarthatóságának alapvető feltételei. Az informatikai rendszerek megfelelő működése kihat a mindennapok zavartalanságára, a versenyképességre, a védelmi képességekre és a nemzetközi együttműködésekre is (Várhalmi 2010). Így fontos feladattá vált a 21. században a felmerülő változásokhoz, új igényekhez, infokommunikációs biztonsági kihívásokhoz való rugalmas alkalmazkodás és megfelelés; a zavartalan működés támogatása, a kiberbiztonság, az információvédelem, az információ- és informatikai biztonság megteremtésében és fenntartásában való aktív közreműködés is.

„Az internet nélkül lehet élni. Víz nélkül nem lehet élni. De ha van vized, akkor a különbség aközött, aki kapcsolódik a webhez, és része az információs társadalomnak, és aközött aki viszont nem, egyre nagyobb és nagyobb” (Brinkman–Sanders 2012, 293. old.).⁶⁷

Tim Berners–Lee⁶⁸-t idézve egyszerre látható, hogy napjainkban – talán egyre fokozódó jelentőséggel – vannak jelen az olyan „*hagyományos*” *kihívások*, mint az ökológiai változások; az élelem, a víz és természeti erőforrások kimerülése, demográfiai robbanás, gazdasági visszaesés, környezetszennyezés, élettércsökkenés (Dobák 2013) és a *tudástársadalom új típusú kérdései, új biztonsági kihívásai is*. S mint ahogy azt az idézet is mutatja, bár az alapvető biztonságot befolyásoló tényezők jelentősége cseppet sem csökkent, a 21. század infokommunikációs forradalma egészen másfajta kérdések megjelenését is magával hozta, s a technikai eszközök és lehetőségek fejlődése komoly hatást gyakorol a bűnözéskontrollra, a bűnözés alakulására (Kerecsi–Pap 2017), illetve – közvetlenül vagy közvetve érintve – az egész társadalomra, így a megfigyeltekre is.⁶⁹

Informatikai bűnözés

A változások következtében a bűncselekményekre utólag reagáló társadalom (*post-crime society*), „*pre-crime society*”-vé, a bűncselekmények megelőzésére fókuszáló társadalommá kezd átalakulni (Zedner 2007), egyre nagyobb hangsúlyt kap az „*adatfeldolgozáson alapuló közbiztonság-védelem*” (*intelligence-led policing*) (Korinek 2010, 390 old.).

Az Ulrich Beck majd Anthony Giddens által megfogalmazott „*rizikótársadalom*”-ban (id. Bárd–Borbíró 2010) az osztálytagozódást felváltja az információhoz és a kockázatmenedzseléshez szükséges eszközökhöz való hozzáférés. Feeley és Simon (2003) szerint az igazságszolgáltatás egyre inkább hasonlít a biztosítási kockázatelemzéshez. Véleményük szerint a bűnözés kezelése napjainkban megváltozott az alkalmazott módszerekben: nagy hangsúlyt kapnak az üzleti életben megszokott eljárások (pl. profilalkotás, auditálás), amelyek egyre fontosabb szerepet töltenek be a büntetőeljárásban is.

A modern társadalomfilozófiai megközelítések a jelenleg zajló robbanásszerű infokommunikációs fejlődést, a „*negyedik*⁷⁰ *információs forradalom*”-ként is emlegetik. A

⁶⁷ Tim Berners-Lee: www.azquotes.com/author/8668-Tim_Berners_Lee

⁶⁸ [Tim Berners-Lee](http://www.azquotes.com/author/8668-Tim_Berners_Lee) a World Wide Web pontosabban a [HTML](http://www.azquotes.com/author/8668-Tim_Berners_Lee), a [HTTP](http://www.azquotes.com/author/8668-Tim_Berners_Lee) és több hasonló protokoll kifejlesztője.

⁶⁹ Ld. például „Snowden hatása” Murakami Wood D., D. – Wright, S. (2015).

⁷⁰ Az első három nagy változás: beszéd kialakulása, az írás, majd a nyomtatás feltalálása és elterjedése.

technikai változások, az új információkezelési, -továbbítási folyamatok és az egyre erősödő technológiai konvergencia olyan kommunikációs csatornák, hálózatok, összeköttetések megjelenését hozta magával, amely – vitathatatlan és mindennapi életünket jelentősen javító pozitívumai mellett – új aggasztó tendenciák és jelenségek felbukkanását is elősegítette a kialakult *kibertérben*.

Az ötvenes évek elejétől a technikai lehetőségek fejlődésével és változásával a számítástechnikai eszközökhöz és lehetőségekhez kapcsolódó bűnelkövetési minták jelentős evolúción estek át (Wall 2008) új elkövetési felületeket, módszereket és eszközöket hozva létre.

Az első, második, majd végül a harmadik generációs – számítástechnikai bűnözés (*computer crime*) (Wall 2008) és internetes bűnözés (*internet crime, cyberspace crime*) megjelenésével napjainkra kialakult egy teljesen újfajta bűnelkövetési terület: az informatikai bűnözés (*IT crime, information technology Crime*). (Parti–Kiss 2016, 491.)

Amíg a számítástechnikai bűnözés hálózatok, számítástechnikai eszközök és rendszerek integritását sérti (pl. hacking), addig az internetes bűnözés esetén az internet az elkövetés területe, és az internet médiumként jelenik meg (pl. hamis weboldakkal történő adathalászat). Az *informatikai bűnözés* kizáró módon mindkét előző formát és annak közös halmazát is tartalmazza, jogilag is definiált, büntetőjogi következményekkel járó tevékenység.

Az informatikai bűnözés nemcsak felület, hanem elkövetési terület és módszerek terén is jelentős változásokon esett át: míg az első és második generációs informatikai bűncselekményeknél az internet vagy egyáltalán nem, vagy csak marginálisan játszik szerepet (pl. hardver elleni támadás vagy helyi hálózatot érintő hacking), addig a modern harmadik generációs informatikai bűnözés nem létezhet internet és fejlett technológiák nélkül (pl. malware-terjesztés, trójai programok használata).

A harmadik generációs informatikai bűnözés ezen felül hierarchikus, helyi, nemzeti vagy kontinentális illetve globális szintet egyaránt magában foglaló (Parti–Kiss 2017) rendkívül komplex, „hatékony” és aggasztó jelenséggé nőtte ki magát.

A harmadik generációs informatikai bűncselekmények többféle felosztása létezik. Ezek közül egyet kiválasztva: az Egyesült Királyság informatikai bűnözést kezelő rendszere háromfajta bűncselekményt különböztet meg:

1. tartalom-bűncselekmények (*crimes in the machine*), pl. obszcenitás, „trollkodás”;

2. számítástechnikai eszközzel elkövetett bűncselekmények (*crimes using the machine*), pl. internetes csalás;
3. és a számítástechnikai rendszer ellen elkövetett bűncselekmények⁷¹ (*crimes against the machine*) pl. DDOS.

Napjainkban az *informatikai bűnözés* erős szaktudást és kompetenciát igénylő, internetes környezetben, hálózati működésben, előre kifejlesztett számítástechnikai eszközökkel (pl. malware-ek, TOR) meghatározott cél érdekében végzett, lokális vagy globális, széles hatókörű, a felhasználók többségét érintő⁷², vagy illetéktelenek elől rejtett, de széles körben használt,⁷³ *rendkívül nagy hasznot hozó tevékenységgé vált.*⁷⁴

Az informatikai bűnözés térnyerése jelen dolgozat szempontjából azért fontos, mert sok esetben a bűncselekmények végrehajtását legális vagy illegális adatgyűjtés, adatelemzés és/vagy megfigyelés előzi meg, s így e kérdéskör tárgyalása nem kerülhető meg.

Látencia, emberi tényezők és az informatikai bűnözés

Az informatikai bűnözés egyik lényeges eleme a *látencia*, a láthatóság kerülése, a felfedezést gátló hatások tudatos alkalmazása. Másik jellemző, hogy a médium jellege miatt *a sértettek egy része nem rendelkezik információval az őket ért kárról, negatív hatásról.*

Sok esetben a felhasználók az őket ért támadásokról nem, vagy csak jelenetős késéssel értesülnek. (Vállalati szinten egy malware telepítése, illetve az illegális működés megkezdődése között átlagosan 180 nap körül mozog.⁷⁵) De a káros működés felfedezése után is sok esetben *ellenérdekeltek* a megtámadottak (pl. bankok, pénzügyintézetek, neves szervezetek), hogy a támadásokról *feljelentést tegyenek*, mert ez jóhíruk és a vásárlói bizalom olyan mértékű megrendülésével járhatna, amit nem kockáztatnak.

⁷¹ Wall (2010), id. Parti–Kiss (2017). Prezentáció elérhető:

www.ists.dartmouth.edu/docs/davidwallpresentation.pdf

⁷² A disszertáció írási időszak alatt még a szerző saját maga is megtapasztalt egy – sikertelen, de szofisztikált – adathalászati próbálkozást 2022. augusztusában.

⁷³ Pl. Darknet, Silk Road „piactér”.

⁷⁴ Amely még olyan aktuális jelenségekhez is kiválóan alkalmazkodik, mint a Covid-19-pandémia (Dornfeld 2020).

⁷⁵ Virág Csaba (Cyber Services Zrt. oktatási vezetője, etikus hacker) előadásában elhangzott adat a Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium által rendezett „Belépni ingyenes, kilépni...? Az online biztonság kérdéseiről” című szimpóziumán, 2017. április 21.

Máskor az online térben elkövetett események *rejtve maradnak* a megtámadottak előtt: például nem tudják, hogy infokommunikációs eszközeik mások irányítása alá kerültek (pl. a webkamera titkos „átvétele”), számítógépük fertőzött, és illegális tevékenységben (tiltott adatszerzésben, túlterheléses támadásban stb.) vesz részt. Sok esetben az érintettek *nem értesülnek* közvetlenül arról, hogy a bűnelkövetők személyes adataikat illegális úton megszerezve megsértik magánéletüket, visszaélnak adataikkal, vagy éppen anyagi kár okozására használják fel azokat (pl. bankkártyaadatok eltulajdonítása), esetleg viselkedésüket – későbbi felhasználás, befolyásolás, vagy zsarolás céljából – megfigyelik.

A látencia másik oka, hogy a harmadik generációs informatikai bűncselekmények „nagy valószínűségű, és kis kárt okozó” (*high possibility – low impact*) jellegűek. Az előre megírt szoftverek automatizáltan hatolnak be a nagyszámú megtámadott rendszerbe (pl. levélszeméten keresztül), hogy ott rejtve, helyben kis kárt okozva, feltűnésmentesen, „dolgozzanak”. Mivel a felhasználók vagy nem észlelik a cselekményeket, vagy pedig alulbecsülik az okozott következményeket (pl. csak a számítógép lassulását látják a botnet hálózatba kapcsolódás egyetlen káros hatásának), nem tesznek feljelentést, és akár még el is tekintenek a probléma orvoslásától.

Az *áldozati ignorancia, a sérthetetlenség, a „velem nem fordulhat elő”* érzése⁷⁶ nemcsak megnehezíti az informatikai bűncselekmények visszaszorítását, hanem sok esetben éppen alapját adja az elkövetők által használt *pszichológiai manipulációnak (social engineering)*,⁷⁷ amely során az elkövetők a sértettek segítségével, gyengeségeik vagy éppen jószándékuk kihasználásával szereznek olyan adatokat, amelyek később céljaik érdekében felhasználhatók (pl. önkéntes jelszómegadás, önszántából megadott személyes adatok).

A pszichológiai jellemzők, kognitív és emocionális hatásmechanizmusok mellett az *aktív áldozati közrehatás* is sok esetben szerepet játszik az informatikai bűncselekmények sikerességében, vagy megtörténtében (pl. illegális – és sok esetben fertőzött – tartalmak letöltésével).

⁷⁶ *Távolító hatás, a személyes sérthetetlenség illúziója* (Zimbardo–Ebbesen–Maslach 1977. id. Parti–Kiss 2017), *harmadikszemély-hatás* (Davison 1983): mindkét elmélet szerint a személyek magukat és a hozzájuk hasonlókat pozitívabb színben, a veszélyeknek kevésbé kitétteknek és kevésbé befolyásolhatónak látják, mint a „többiekét”.

⁷⁷ A napjainkban felmerülő social engineering problémákról ld. részletesebben Bányász–Bóta–Csaba (2019).

A megfigyelés és adatgyűjtés pedig gyakran a digitális térben szabadon elérhető adatok alapján történik, amelyeket a *sérthetlenség illúzióját átélő*⁷⁸ gyanútlan felhasználó saját maga szolgáltató nyilvános profiljaival, online tevékenységével, preferenciáinak (pl. lájkolás) kimutatásával.

„Csupán a Facebook lájkolási adataiból 80–90%-ban lehet következtetni olyan személyes tulajdonságokra, mint a szexuális irányultság, az intelligencia, a vallási türelem, az idegengyűlölet, az érzelmi labilitás, az agresszió [...]. Biztonsági szempontból leszögezhető, hogy egy tervezett támadás (üzleti, politikai, stb.) esetében az ismert célszemély vagy célként kiválasztandó személy(ek) vonatkozásában komoly kockázatot jelent a sebezhetőség személyiségvonások alapján történő azonosítása” (Csépe 2017, 284. old.).

Fontos tehát, hogy a felhasználók ismerjék az online adatgyűjtés és megfigyelés lehetőségét, és veszélyeit helyén kezeljék.

Mivel a fenti hatások széles körben megjelennek, elmondható, hogy az informatikai bűnözés jelenleg *az egyik legfontosabb biztonsági kockázatot jelenti* mind az egyének, szervezetek, vállalatok és államok/kormányok, mind a társadalom egésze számára.

[Az információs társadalom sarkalatos kérdései: reakciók, félelmek és lehetőségek](#)

A társadalmi reakciók a változásokra széles körben mozognak, „az internet az ördög műve”-től a pozitív futurológiai megközelítésekig, ahol a fejlődésbe, a jövőbe vetett hit dominál.

A teljesség igénye nélkül a felmerült kérdések közül néhány: elektronikus orwelli világ?, generációs problémák (digitális bennszülöttek – digitális bevándorlók), elszemélytelenedés, technikai kiszolgáltatottság növekedése, a virtuális világ veszélyei, internetfüggőség, cyberbullying, catfishing, netikett kérdések, az információs társadalom nyelvi hatásai, digitalizációs kérdések, a publikáció változásai, online kereskedelem, gyerekek és az internet, OSINT, Dark Net, információ túlterhelés, információs fehér zaj, a technikai vs. társadalmi, és a felmerült kérdések hosszan sorolhatók lennének.

⁷⁸ Fogalom: Zimbardo–Ebbesen–Maslach (1977) A „sérthetlenség illúziója” olyan énvédő kognitív torzítás, amely a felmerülő veszélyeket *az adott személlyel kapcsolatban* alacsonyabbnak látja a valóságosnál. Így kialakul a sebezhetlenség érzése, az abba vetett hit, hogy a negatív környezeti hatások az adott személyt („engem”) el fognak kerülni, rám nem érvényesek, én meg fogom oldani.

A fenti aggodalmak jól mutatják a változások mélységét és kiterjedtségét, a társadalomban és közvetve a társadalomtudományokban keltett hullámaikat.

Az eddig vázolt jelenségek sok szempontból egy irányba mutatnak: ez pedig a mindennapi élet digitalizálódása, a kibertér szerepének a növekedése, a digitális lábnyom erősödése.

Ha pedig életünk digitális vetülete egyre erősebbé válik, s mindez olyan adatgyűjtési és adatelemzési lehetőségekkel párosul, mint amelyet a Big Data nyújt a hozzáértők számára és kiegészül a megfigyelés lehetőségeinek szélesedésével, *akkor az infokommunikációs lehetőségek nyújtotta adatgyűjtés, adatelemzés és megfigyelés és mindezek társadalmi vetülete, magánéletre gyakorolt hatása egyre jelenősebbé válik.*

A kutatási probléma szempontjából fontos részösszefoglalás

A tudástársadalom új típusú kérdéseket, *új biztonsági kihívásokat* is hozott magával, mint a számítástechnikai bűnözés, vagy a kiberbiztonsági problémák, amelyek mélysége, kockázata és jelentősége azonban *sok szempontból nehezen érezhető át az átlagfelhasználó számára.*

A számítástechnikai *bűncselekmények rejtett jellegéről, az áldozati ignorancia* jelenségéről a jelen szakaszban már esett szó, a következő részben pedig a *magánélet védelmével, a megfigyeléssel, adatgyűjtéssel* kapcsolatos további *civil attitűdök* bemutatását tűztük ki célul.

2.2.5. Privacy, adatgyűjtés, megfigyelés, felügyelet és társadalom: civil attitűdök, és háritások

Kérdésünk: Rendelkeznek-e a felhasználók saját tapasztalattal, elméleti ismeretekkel a rájuk vonatkozó lehetséges adatgyűjtéssel, információszerzéssel, megfigyeléssel kapcsolatban, s képesek-e adataik és magánéletük hatékony védelmére?

Magánszféra (*privacy*) a digitális korban

Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk a megfigyeléssel, adatgyűjtéssel kapcsolatban kialakított civil attitűdöket, érdemes áttekinteni a *magánszféra* több mint 130 éve folyó jogtudományi definiálási kísérleteit.

A Privacy fogalma

A magánszféra és a közszféra fogalmi elválasztása már a görög filozófusoknál megjelenik,⁷⁹ arra azonban, hogy az érdeklődés az egyén, az individuum magánszférája felé forduljon, egészen a 19. század végéig kellett várni. 1890-ben jelent meg a *Harvard Law Review*-ban Samuel D. Warren és Louis Brandeis *A magánszférához való jog* című cikke,⁸⁰ amelyben először fogalmazódott meg az igény a magánszférához való jog mint önálló jogi kategória elismerésére. Warren és Brandeis a magánszférához való jogot úgy határozták meg, mint az ember azon jogát, hogy egyedül lehessen („*right to be let alone*”). A közvetlen kiváltó okot minden bizonnyal a tömegtájékoztatás kialakulása, a sajtó átalakulása (több sajtótermék, növekvő példányszámok, bulvárosodás, pletykarovat megjelenése) és a fényképezés elterjedése jelentette.

Néhány évvel korábban (1884-ben) került piacra a Kodak kompakt fényképezőgépe, mely új korszakot nyitott a fényképezés történetében, a rövid expozíciós idő ugyanis először tette lehetővé, hogy valakiről hosszas beállítás nélkül, a tudta nélkül (kvázi titkokban) felvételt készítsenek. Az első, Amerikában indított perek, melyekben már a mai értelemben vett magánszféra védelmére tettek kísérletet, még arról szóltak, hogy joga van-e egy újságnak magánjellegű eseményekről tájékoztatni az érintettek beleegyezése nélkül, illetve arról, hogy felhasználható-e egy fotó reklámcélokra anélkül, hogy a fényképen szereplő személy erre felhatalmazást adna (Simon 2005).

A definíció kiterjesztését a 20. század második felében a digitalizált adat megjelenése tette szükségessé: a magánszférához való jog kiegészült az ember azon jogával, hogy a róla szóló információáramlást korlátozza (Westin 1967).

Az információs társadalom kialakulása újabb területet vont be a jogi kategóriába, az *információkezelés korlátozását*.⁸¹

A privacy fogalmát eleve nehéz magyarul visszatolni, ezért is tűnik érdekes definíciós kísérletnek Ruth Gavisoné, aki úgy próbálja meghatározni a fogalmat, hogy az információkontroll mellé a magánszférához való jog elemekre bontását javasolja. Véleménye szerint a magánszférát

- a *titkosság*,
- az *anonimitás* és
- a *magány* fogalmaival írhatjuk le (Gavison 1980).

⁷⁹ Platón *Állam*-ában a közös (*koine*) élesen elválik attól, ami az egyes ember sajátja (*oikosz*), Arisztotelész a *Politika* című művében pedig a korabeli családformát, a háznépet (*oikoszt*) különíti el a magasabb rendű közösségtől (*polisz*).

⁸⁰ www.cs.cornell.edu/~shmat/courses/cs5436/warren-brandeis.pdf

⁸¹ Ennek kiterjedéséről (a GDPR-ről) később még lesz szó.

Mint látható, a meghatározások folytonosan változnak, és nemcsak arról van szó, hogy a fogalom folyamatosan átértelmeződik, hanem inkább arról, hogy a technológiai fejlődés magával hozza a magánszféra fogalmi körének bővülését.

Az adatvédelem ma érvényes átfogó európai szabályozása szerint a személyes adat „*azonosított vagy azonosítható természetes személyre (»érintett«) vonatkozó bármely információ; azonosítható az a természetes személy, aki közvetlen vagy közvetett módon, különösen valamely azonosító, például név, szám, helymeghatározó adat, online azonosító vagy a természetes személy testi, fiziológiai, genetikai, szellemi, gazdasági, kulturális vagy szociális azonosságára vonatkozó egy vagy több tényező alapján*”.⁸²

Jogi szabályozás

Míg Warren és Brandeis a természetjogból indultak ki, és a személyiség sérthetlenségének elvéből vezették le a privát szférához való jogot, addig Európában az adatvédelem szabályozása az emberi méltóságból mint alkotmányos alapjogból indult ki, és napjainkra a GDPR-ben csúcsosodott ki – nem kis részben a Facebook körül kibontakozó botrányok (különösen a *Cambridge Analytica*⁸³-botrány) hatására.

A röviden Általános adatvédelmi rendeletként hivatkozott jogszabály (angolul: General Data Protection Regulation; ebből származik a rendelet hivatkozásként használt rövidítése: GDPR) az Európai Unió rendelete, amely az Európai Gazdasági Térség területén tartózkodó természetes személyek személyes adatait védi, és rendelkezik a tagállamok közötti szabad információáramlásról, különlegessége, hogy hatálya nemcsak az EGT-államok területén működő cégekre vonatkozik, hanem azokra az EGT-n kívüli vállalkozásokra is kiterjed, amelyek európai polgárok adatait kezelik.⁸⁴

⁸² Ld. <https://gdprinfo.eu/hu/hu-article-4>

⁸³ A Chanel 4 brit csatorna munkatársainak nyomozása alapján kiderült, hogy a Cambridge Analytica nevű brit tanácsadó cég közel 87 millió Facebook-felhasználó személyes adatait gyűjtötte be hozzájárulásuk nélkül, elsősorban politikai reklámozás céljából, s később használta fel törvénytelenül, elsősorban Donald Trump 2016-os kampánya során. A Facebook bocsánatot kért az adatgyűjtésben játszott szerepéért, és a vezérigazgató Mark Zuckerberg tanúskodott az USA Kongresszusa előtt. 2019 júliusában bejelentették, hogy a Szövetségi Kereskedelmi Bizottság 5 milliárd dolláros bírságot szab ki a Facebookra az adatvédelmi rendelet megsértése miatt. Az eset nagy port kavart és komoly adatvédelmi aggályokat váltott ki a közvéleményben.

⁸⁴ A rendelet hivatalos címe: Az Európai Parlament és a Tanács 2016/679 rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=OJ:L:2016:119:TOC>

A technológiai fejlődés gyorsasága miatt a jogi szabályozást erős lemaradás jellemzi. Ennek egyik oka az, hogy a világháló történetének kezdetét hihetetlen optimizmus jellemezte.

1993-ban jelent meg Peter Steiner karikaturista híres, két kutyát ábrázoló rajza, amely az internet történetének egyik első méme lett (3. ábra):⁸⁵

3. ábra: Peter Steiner 1993-as karikatúrája (Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/On_the_Internet,_nobody_knows_you%27re_a_dog)

Lawrence Lessig, az internet történetének egyik első és sokat idézett krónikása a *Code and Other Laws of Cyberspace* című, 1999-ben megjelent művében⁸⁶ a *személyazonosítás hiányából* vezette le az internet egyik legfontosabb jellemzőjét, a *szabályozhatatlanságot*. A szabályozhatatlanság szerinte indirekt módon ahhoz vezet, hogy az interneten a felhasználók anonimek maradhatnak. Ahogy a karikatúra felirata megfogalmazta: “Az interneten senki sem tudja, hogy kutya vagy.”

Ez az optimizmus annak fényében meglepő, hogy az *internet* és a *hacker* fogalmak közel azonos időben jelentek meg az angol nyelvben. Mindkét szó az 1960-as, 1970-es évek fordulóján terjedt el, és megjelenésük egyidejűsége utal az internetben rejlő lehetőségek kétarcúságára. A fent említett szabályozatlanság és a világháló decentralizáltsága valóban azt az érzetet erősítette, hogy az adatok a hálózaton biztonságban vannak, a hackerok megjelenése viszont már a kezdetektől valószínűvé tette az adatok biztonságát fenyegető veszélyeket.⁸⁷

E rejtett kettősségre (látszólagos/percipiált biztonság vs. valós kitettség/fenyegetettség) mutatott rá szinte robbanásszerű társadalmi hatással a Snowden-ügy.

⁸⁵ (Az eredeti karikatúra a *New Yorker* archívumában csak a regisztrált felhasználók számára érhető el.)

⁸⁶ A szerző a 2009-es kiadást érte el.

⁸⁷ A hacker szó eredetileg pozitív jelentéstartalommal született, a negatív konnotáció az 1970-es években kapcsolódott össze a szóval. Forrás: <https://deepgram.com/blog/the-history-of-the-word-hacker-2>

Adatvédelmi problémák, civil attitűdök a Snowden-ügy fényében

„De a most feltárt nemzetközi felháborodás a tömeges megfigyelés valósága ellen azt a benyomást kelteti, hogy a polgárok nem voltak tudatában és nincsenek felkészülve arra, amit most hallanak. Ez azt sugallja, hogy a megfigyelés nem igazán volt a legtöbb hétköznapi állampolgár radarján” (Lyon 2015, 142. old.).⁸⁸

2013 májusában pattant ki a *Snowden-ügy*,⁸⁹ nem sokkal később a *Wikileaks* kiszivárogtatta az ún. *Spy Files 3 dokumentumcsomagot*.⁹⁰ A két szivárogtatás világosan megmutatta, hogy egyrészt a titkosszolgáltatók rendelkeznek azokkal a technológiákkal, amelyekkel a különböző kommunikációs csatornák feltörhetőek és szinte korlátozás nélkül letapogathatók, másrészt az ezekkel a technológiákkal végzett adatgyűjtés a felhasználóknak a korábban elképzeltnél jóval szélesebb körét érintik. Adatgyűjtést végeznek nemcsak a különféle országok nemzetbiztonsági szervei, hanem a különféle vállalatok kölcsönös előnyök érdekében megosztják „saját” adatszolgáltatásaikat a kormánnyal (Lyon, 2013; 2015), amihez még a magánszemélyek által „önként” megadott személyes adatok is társulnak, hiszen: anélkül, hogy ennek feltétlenül tudatában lennének, mindannyian adatokat továbbítunk az NSA-nak és rokon ügynökségeinek, pusztán úgy, hogy elektronikusan felvesszük másokkal a kapcsolatot (Lyon 2013; 2015).

A 2021-ben kitört *Pegasus botrány* pedig azt is egyértelművé tette, hogy még a legvédettebbnek gondolt személyek készülékeibe is könnyedén és észrevétlenül be lehet hatolni.⁹¹ Vagyis nemcsak az interneten, hanem az élet minden más területén *bárki* bárhol letapogathatóvá, lehallgathatóvá, felismerhetővé vált. Emiatt többen új korszakot emlegetnek, olyan korszakot, amelyben gyakorlatilag elveszítettük a magánszférához való jogunkat: ez pedig a „*Post-Privacy világ*” (Haasjes 2018).

⁸⁸ „But the international outcry against the realities of mass surveillance now revealed gave the impression that citizens were quite unaware and unprepared for what they now were hearing. This suggests that surveillance was not really on the radar of most ordinary citizens.”

⁸⁹ Edward Snowden CIA-alkalmazott volt, aki 2013-ban szigorúan titkos NSA-dokumentumokat adott át a sajtónak, amelyek azt bizonyították, hogy az amerikai titkosszolgálatok széles körű megfigyelést folytatnak, az adatgyűjtés kiterjed az emberek mobiltelefon-hívásaira és internetes tevékenységére, nemcsak az Egyesült Államokban, hanem a világ számos más országában.

⁹⁰ <https://wikileaks.org/spyfiles3p.html>. A dokumentumokból nemcsak az derült ki, hogy a világ titkosszolgálatai egyre több tevékenységüket szervezik ki magánvállalatokba, hanem az is, hogy a titkosszolgálatokat a legmodernebb technológiákkal szerelik fel. Az új technológiák feltörhetővé teszik a világ bármely, akár titkosított kommunikációs alkalmazását, és korábban elképzelhetetlen tömegű, akár valós idejű adatgyűjtést tesznek lehetővé.

⁹¹ A Pegasus célpontjai között azonosították Emmanuel Macron francia köztársasági elnököt. Néhány évvel korábban pedig az NSA Angela Merkel mobiltelefonját törhette fel. Forrás: www.bbc.com/news/world-europe-57907258

Az adatgyűjtés intranszparens természete miatt (a felhasználó számára nem nyilvánvaló, hogy milyen adatokat gyűjtenek, milyen céllal, mire és meddig használják fel) megnőtt az oknyomozó újságírók és a *whistleblowerek* (szivárogtatók) szerepe, hiszen a civil szféra csak arra tud reagálni, ami nyilvánosságra kerül. A hírek alapjául szolgáló részleteket gyakran a jogvédelem iránt fokozott érzékenységet mutató egykori Facebook-munkatársak, vagy esetenként lelkes amatőrök osztották meg a sajtóval.

Az ún. *network externalities* (Economides 1996) tétel szerint egy közösségre, visszajelzésekre épülő alkalmazás (legyen az napjainkban telefonhálózat, levelezőrendszer, partnerkereső vagy online árverést biztosító oldal) annál értékesebb, minél többen csatlakoznak hozzá. A Facebook nyilvánvalóan kulcsszerepet tölt be a szociális médiában, mind felhasználószám, mind felhasználói aktivitás terén. Természetesen fokozottan érvényes a tétel az ilyen alkalmazásokra, amelyek a fenti felsorolásban említett funkciók többségét már integrálták. A sok felhasználó ugyanis rengeteg adatot jelent, ami a Big Data segítségével kiválóan alkalmas a profilalkotásra, a profilozás pedig elvezet a targetálható hirdetéshez és az óriási bevételhez. Ezért e központi szolgáltatók adatvédelmi elvei és gyakorlata rendkívül jelentős hatást gyakorol a felhasználói adatbiztonságra.

A kérdés azonban az, hogy e kulcsszolgáltatók vajon érdekeltek-e a felhasználói adatok védelmében, a felhasználás transzparensbé tételében és a szolgáltatást használók jobb tájékoztatásában. Másik problémaként felmerül az is, hogy vajon a felhasználók hogyan reagálnak az esetleges unetikus információkezelésre, személyes adataik, tevékenységi előzményeik gazdasági célú felhasználására?

Adatvédelem és a „személyre szabott ajánlatok”

„A legtöbb felhasználó nem érti, hogy személyes adatai jelentős értékkel bírnak a szolgáltató számára és ezért önként odaadják azokat” (Szommer et al. 2014, 102. old.).

A digitális korszak állampolgárai szinte minden nap találkoznak adatvédelmi problémákról, kiberbiztonsági kockázatokról szóló hírekkel, lehallgatási vagy éppen transznacionális cégek unetikus adatkezelési gyakorlatának bizonyítékaival.

Mindezek a megkerülhetetlen hírek, jelenségek mindenképpen felvetik annak a lehetőségét, hogy *az adott személyre vonatkozóan is* történhet(ett) valamilyen adatgyűjtés, információfeldolgozás. Ez a gondolat azonban *sok aggasztó tudattartalmat aktivál*. Kialakulhat az a gondolat, hogy *az adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelése nemcsak általános jelenség,*

hanem személyesen ÉNRÁM is vonatkozhat, ENGEM is érinthet, SZÁMOMRA is komoly következményeket hozhat.

Ez a gondolat: *a személyes érintettség érzése* még egy ártalmatlan helyzetben is emocionális reakciót involválhat, de egy nem teljesen, vagy éppen nehezen kontrollálható helyzetben valóban *komoly aggodalom forrásává válhat.*

A személyre szabott reklámok ijesztő hatékonyságától, az állami adatgyűjtés lehetőségén át, a közösségi médiaposztokból kiderített laccímekre való betörés víziójáig nagyon sok „*urban legend*” kering, de a legtöbb személy a társadalmat egyre mélyebben áthálózó adatgyűjtés negatív érzelmeket kiváltó következményeivel sok esetben maga is találkozhatott már.

Egyre többen számolnak be arról, hogy valamely viselkedésük, online és offline(!) chatelésük/beszélgetésük következményeként megjelennek a személyre szabott ajánlatok, reklámok és kínálatok online felületeiken, mobilalkalmazásaikban.

A disszertáció egyik központi feltevése (ld. H5 hipotézis), hogy az érintettek az „élhető élet” mentális konstrukciójának kialakítása érdekében aktív pszichés háritásokkal, megküzdési mechanizmusokkal szűrik és sok esetben torzítják a rájuk vonatkozó lehetséges megfigyeléssel/adatgyűjtéssel/információszerzés mértékével kapcsolatos információkat. Ezért a következő szakaszokban arról esik szó, hogy milyen fontosabb hatások jelentek meg az online térben, és milyen megküzdési mechanizmusok láthatók ezekkel kapcsolatban már most a felhasználói viselkedésben.

[A „személyre a szabott” ajánlatok és „megfigyeltség érzése”](#)

Az (info)kommunikációs architektúrák változásával, az internetre jellemző határtalanság és gyorsaság (Kiss et al. 2019) igénybevételével manapság napjainkban egyre könnyebb adatot gyűjteni, valamilyen eseményt, turistautat, vásárlást megszervezni: például egy teljes franciaországi hétvége teljes programja és feltételei elintézhetőek egy nap alatt a netes szolgáltatások használatával. Ehhez persze be kell lépünk az érintett weboldalakra, át kell hogy tekintsük és el kell hogy fogadjuk az ott felkínált adatvédelmi beállításokat, többkevesebb adatot is megadva a regisztrációhoz. A gyors és hatékony ügyintézésnek azonban ára van, amelyet személyünkre és tevékenységeinkre vonatkozó „*árucikké változtatott adat*”-ainkkal (Fehér 1999) fizetünk meg.

A meglátogatott oldalak ugyanis nemcsak a regisztrált adatokat tárolják/tárolhatják, hanem a felhasználó személyére, cselekvéses mintáiban megmutatkozó érdeklődési körére, preferenciáira, eddigi és várható vásárlásai szokásaira vonatkozó információk birtokába is kerülnek/kerülhetnek.⁹²

Az oldalak előzetes böngészése után a hirdető személyre szabott ajánlatai pedig már az utazás előtt megjelennek hirdetések formájában, és hónapokkal a hazaérkezés után is kitartanak (mint ahogy pl. a szerző 2018. októberi párizsi útja után érkező ajánlatok mutatják *(Ld. 4. és 5. ábra)*).

Booking.com	Klára, takarítson meg 40%-ot a Black Friday-on a Booking.comon -	...	9:34
Budapest Airport	Foglaljon ma repülőtéri parkolást kedvezményesen - 666 Ft/nap - Amennyiben a levelünk nem...		nov. 23.
Kivételes ajánlatok.	Klára! Fekete Péntek Akció CSAK MA! - 20% kedvezmény MINDEN KÖNYVRE! FEKETE PÉNTE...		nov. 23.
Jegy.hu	FEKETE PÉNTEK a Jegy.hu-n! - CSAK MA: 30-70% kedvezmény kulturális programokra! Jegy.h...		nov. 22.
AccorHotels	Klára, up to 40% off your stays and shopping! - Plan a break and indulge in some retail therapy...		nov. 22.
Wizz Air	LinkedIn Mostantól még kiemelkedőbb helyekre utazhat Budapestről - Wizzair Facebook Twit...		nov. 22.
Jegy.hu	Ugye nem felejtette el? - Most pénteken BLACK FRIDAY a Jegy.hu-n! Jegy.hu black friday 2018...		nov. 22.
TripAdvisor	Látta már Párizs repülőjegyéireit? - TripAdvisor Üdvözljük, Klára! Budapest (BUD) – Párizs (PA...		nov. 20.
Budapest Airport	Nyerjete Mickey egeres exkluzív ajándékokat - Amennyiben a levelünk nem megfelelően jele...		nov. 20.
Booking.com	Klára! Párizs last minute ajánlatokkal várja! - A legtöbb szoba INGYEN mondható le - Fizessen...		nov. 20.

4. ábra: Személyre szabott utazási ajánlatok 1 hónappal egy utazás után (Forrás: a szerző saját levelezési rendszere)

Wizz Air	LinkedIn Kiemelt szállodai ajánlatok + 10% jóváírás WIZZ-számláján! - Wizzair Facebook Twitter Instagram Youtube Li...	9:34
TripAdvisor	Látta már Párizs repülőjegyéireit? - TripAdvisor Üdvözljük, Klára! Budapest (BUD) – Párizs (PAR) A TripAdvisor-utazók ...	febr. 17.
Booking.com	Klára, a vasárnap tökéletes arra, hogy következő vakációját tervezesse - A legtöbb szállás esetében INGYENES a lem...	febr. 17.

Wizz Air	LinkedIn Kiemelt szállodai ajánlatok + 10% jóváírás WIZZ-számláján! - Wizzair Facebook Twitter Instagram Youtube Li...	9:34
TripAdvisor	Látta már Párizs repülőjegyéireit? - TripAdvisor Üdvözljük, Klára! Budapest (BUD) – Párizs (PAR) A TripAdvisor-utazók ...	febr. 17.
Booking.com	Klára, a vasárnap tökéletes arra, hogy következő vakációját tervezesse - A legtöbb szállás esetében INGYENES a lem...	febr. 17.

5. ábra: Személyre szabott utazási ajánlatok 4 hónappal egy utazás után (Forrás: a szerző saját levelezési rendszere)

A digitalizáció és az okoseszközök terjedésével az információ szociotechnológiai vonatkozásai jelentősen erősödni látszanak; az információ, az adat pedig olyan értéké vált, amely hatalmat,

⁹² Függetlenül természetesen a felhasználók által beállított vagy módosított adatvédelmi beállításoktól.

cselekvési lehetőséget ad az azt birtokló kezébe, illetve hiánya csökkentheti az adott releváns adatot/információt nem birtokló személy mozgásterét.

Ezért a nagy keresőrendszerek és szociális platformok mellett az adott weblapok, szolgáltatók, mobilalkalmazások, IoT-rendszerek is gyűjtenek (meta)adatokat, információkat a felhasználókról. Ezenfelül jelentős mennyiségű személyes, forgalmi, kommunikációs és egyéb járulékos adatunk tárolódik olyan számítógépeken, amelyek hálózatba és az internetre kötve szintén adatforrássá válhatnak.

Az egy személyre vonatkozó, sok területről érkező adatok összesítésével, az adott felhasználó saját és más célcsoportok tipikus viselkedésének összevetésével már *nemcsak az eddigi, hanem a várható felhasználói tevékenység is előrejelezhetővé*, „*eladhatóvá*” válik. Mivel a gazdasági szereplők elemi érdeke, hogy megtalálják a szolgáltatásaik/termékeik iránt leginkább érdeklődő és ugyanakkor vásárlóképes célcsoportot, az adatgyűjtési és adatelemzési stratégiák alkalmazása mára szinte elengedhetetlen követelménye lett az on- és offline marketingnek. A szolgáltatók változatos módszereket alkalmaznak az általuk összegyűjteni kívánt információk beszerzéséhez a regisztráció során „önként” megadott adatoktól, a felhasználó tevékenységmonitorozása során összegyűlő részadatok nagy mintán történő elemzéséig. A kapott eredményeik alapján pedig egyre sikeresebb a felhasználói profilozás. A felhasználó, a vásárló alaposabb megismerése tág teret nyújt az egyre személyesebb(nek tűnő), kevésbé spam-jellegű, sokkal inkább információátadásnak látszó marketingstratégiák alkalmazásához.

Mivel a felhasználók nem látják, hogy a számukra érdekesnek és értékesnek tűnő hirdetési információ összegyűjtéséhez milyen személyes adataikat, tevékenységi elemeiket elemezték, nem igazán érzik át a probléma komolyságát és pervazív jellegét.

Bár gyakran elméletben ismerik az adatvédelem fontosságát, sokszor nem tudják, hogy adataik milyen szempontból lehetnek jelentősek; nem ismerik, milyen gazdasági értéket hordoznak,⁹³ kikhez és milyen elemzés céljából jutnak el, és gyakran semmilyen visszajelzést sem kapnak a rájuk vonatkozó kockázatelemzésekről, vagy – éppen káros⁹⁴ – döntésekről.

Ennek következtében *a felhasználók ténylegesen megvalósuló viselkedésében a biztonság- és adattudatosság még mindig nem illeszkedik a téma jelentőségéhez*. Bár több nemzeti és

⁹³ Ld. David Lyon (2019) „Megfigyelési/felügyeleti kapitalizmus” (*Surveillance Capitalism*) fogalma.

⁹⁴ Ld. például a „*Social sorting*” jelensége (Lyon 2005).

nemzetközi kísérlet is történt a felhasználói tudatosság növelésére,⁹⁵ és a 2018. május 25-én hatályba lépett GDPR (General Data Protection Regulation) is nagyobb betekintést és jogokat biztosít a magánszemélyeknek adataik kezelésével kapcsolatban, mégis sok jel utal arra, hogy *az érintettek nehezen látják át a probléma komplexitását*. A veszély viszonylagos rejtettsége, „láthatatlansága” (Csépe 2017) miatt a felhasználók hátrítják a kérdést, és gyakran nem élnek a szabályozásban számukra nyújtott adatvédelmi lehetőségekkel. A közvéleményben elsőként – talán – valóban aggályokat, adatvédelmi megfontolásokat kiváltó esetek a Facebook adatkezelési módszereivel kapcsolatban kirobbant botrányok voltak.

„Facebook-botrányok”

Az első komolyabb felzúdulást a Facebookkal kapcsolatban 2007-ben a *Beacon* bevezetése váltotta ki.⁹⁶ A Beacon segítségével a Facebook publikussá tette a felhasználók falán a program partneroldalain folytatott tevékenységet (ha valaki egy partneroldalon vásárolt, a vásárlás megjelent a Facebook-oldalán is). A felhasználók felháborodott reakciói miatt a Facebook kénytelen volt a Beacont kivezetni, és 2009-ben a felhasználók megkapták a lehetőséget, hogy maguk engedélyezhessék, mit jelenítenek meg saját oldalukon az aktivitásukból (az alapbeállítás, akár csak bármely újonnan bevezetett szolgáltatás esetén, a bekapcsolt állapot). Ezzel közel egy időben a Facebook megváltoztatta a felhasználói szabályzatát is: innentől az oldal birtokolja a felhasználó által elhelyezett tartalmakat még azután is, hogy a felhasználó törölteti magát a rendszerből.⁹⁷

2010-ben vezették be az ún. *Connected Profiles* szolgáltatást (ez publikussá teszi a lájkokat) és az *Instant Personalization* (azonnali testre szabás) funkciót. Ez utóbbi a Facebookról leszívott adatok segítségével szabja személyre a pl. Yelp és a Microsoft Docs oldalait és a hirdetésekre kattintó felhasználók adatait (az internetezési szokásokat és az ismerősök valódi neveit is) megosztja a hirdetőkkel.

⁹⁵ Pl. Az Európai Bizottság Biztonságosabb Internet Programja (1999–2013).

⁹⁶ „A webjelzőt webes irányjelzőnek, pixel tag-nek, web bug-nak, azaz webhibának, átlátszósága miatt tiszta (clear) GIF-nek, valamint elektronikus lenyomatoknak, web beacon-nek is nevezik. A webjelző a weboldalon elhelyezett, általában egy 1×1 pixel méretű kép, mely a honlap része, azonban mérete és átlátszósága miatt gyakorlatilag észrevehetetlen.” Forrás: www.adatvedelmiszakerto.hu/2010/10/cookie-es-adatvedelem-felhasznalok-nyomokovetese-az-interneten

⁹⁷ https://hvg.hu/tudomany/20090630_facebook_google_haboru_szellemvaros

2011 januárjában a Facebook beágyazott elemeken keresztül partnereinek (azaz Facebookon *kívüli* weboldalaknak) hozzáférést adott a felhasználók telefonszámaihoz és e-mail-címeihez is. 4 nappal később a cég visszavonta a változtatást.⁹⁸

2018 a botrányok éve volt a Facebook történetében.

2018. márciusában pattant ki a *Cambridge Analytica botrány*. Christopher Wylie, a Cambridge Analytica egykori alkalmazottja arról tájékoztatta az *Observer* újságíróit, hogy a *thisisyourdigitallife* nevű alkalmazáson keresztül (amit összesen kb. 270 000 felhasználó töltött le) több tízmillió felhasználó adatait szívták le a Facebookról (az app fejlesztői az ismerősök ismerőseinek adatait is megkapták). Annak ellenére történt mindez, hogy a Facebook még 2014-ben bejelentette, hogy a külsős fejlesztők 2015-től nem férhetnek hozzá a felhasználók ismerőseinek adataihoz. Az első becslések 40-50 millióra tették az érintett felhasználók számát, a későbbi adatok szerint az adatszivárgásnak azonban akár 87 millió áldozata is lehetett. (Érdekesség: mindössze 13 magyar felhasználó telepítette az alkalmazást, de így is összesen 32 067 magyarországi felhasználó adataihoz jutottak hozzá.)⁹⁹ Az adatokat Donald Trump kampányához és a Brexit Leave kampányhoz is eladták. Az amerikai Szövetségi Kereskedelmi Bizottság 5 milliárd dollárra, vagyis átszámítva 1462,5 milliárd forintra büntette a Facebookot (ez a Bizottság történetének második legnagyobb bírsága), az Egyesült Királyság 500 ezer fontos (183 millió forint) bírsággal sújtotta a vállalatot. A Facebooknak egy új, független adatvédelmi bizottságot kell létrehoznia az adatvédelem folyamatos monitorozása érdekében. 2019 őszén jelentették be, hogy a Facebook több tízezer alkalmazást törölt a rendszeréből, amelyek a Cambridge Analytica által használt programhoz hasonlóan, alkalmasak voltak jogszerűtlen adatgyűjtésre.

A Facebook perrel fenyegette meg az esetről tudósító újságokat és újságírókat, majd az is kiderült, hogy a cég eltávolította a Facebook vezetőinek több levelét az újságírók levelesládájából. Ekkor derült fény a Facebook sajátos kommunikációs gyakorlatára, ami szerint a felső vezetők által kiküldött leveleknek, ahogy fogalmaztak „biztonsági okokból” van egy lejárat idejük, ami után törlődnek a címzett postafiókjából.¹⁰⁰

Ugyanebben az évben derült ki, hogy a kétszintű azonosításhoz megadott *felhasználói mobilszámokat a Facebook kereskedelmi céllal értékesítette*. A gyakorlatot feltáró egyik kutató, Alan Mislove demonstrálta a Gizmodo oknyomozó újságírója számára, mi történik pontosan. Az újságírónak ún. targetált hirdetést kellett feladnia a Facebook rendszerében. A targetált

⁹⁸ <https://developers.facebook.com/blog/post/447>

⁹⁹

https://hvg.hu/tudomany/20180405_facebook_cambridge_analytica_adatgyujtes_erintett_magyar_felhasznalok_szama

¹⁰⁰ <https://techcrunch.com/2018/04/05/zuckerberg-deleted-messages>

hirdetésben megadható a hirdetés célcsoportja. Ez alkalommal a targetálás úgy szólt, hogy a hirdetés a Mislove irodájában vezetékes telefonszámmal rendelkező felhasználóknak jelenjen meg. A kutató Facebook-falán alig néhány óra elteltével meg is jelent a hirdetés.¹⁰¹ A mobiltelefonszámok értékesítését a vállalat 2019-ben szüntette meg.

Ugyancsak 2018-ban derült fény arra, hogy a Facebook *a telefonhívásokra és az SMS-küldésre vonatkozó adatokat is begyűjti* (olyan személyek adatait is, akik *nem is regisztráltak* a Facebookon.)

A Facebook közleményben reagált a felháborodásra, ebben azt állították, hogy soha nem gyűjtötték a beszélgetések vagy üzenetküldések tartalmát, az adatokat soha nem adták tovább harmadik félnek, és az adatgyűjtésre vonatkozó beállítás bármikor kikapcsolható.

A *The New York Times* leleplező cikke szerint 60 telefongyártónak adott ki személyes adatokat a Facebook. Az adatok átadása olyanokat is érintett, akik a beállításaikban letiltották, hogy a barátaikon túl bárki más számára elérhetővé váljanak a róluk szóló információk. Az adatátadás ebben az ügyben is érintette az ismerősöket is, a gyártók megkapták az ismerősök kapcsolati státuszáról, vallási és politikai preferenciájáról szóló adatokat és a meglátogatni tervezett események listáját is. A telefongyártók között szerepeltek olyan kínai technológiai cégek (a Huawei, a Lenovo és az Oppo), amelyekre a hírszerző ügynökségek világszerte úgy hivatkoztak, hogy azok komoly biztonsági fenyegetést jelentenek a Nyugat számára.

A 2018-as év során a Facebook maga ismert el két komoly adatszivárgást: szeptemberben olyan biztonsági sebezhetőségről tudósítottak, amely több tízmillió felhasználó személyes adatainak szivárgását tette lehetővé, decemberben pedig egy olyan hibáról számoltak be, amelynek eredményeképpen 6,8 millió felhasználó fényképei kerülhettek illetéktelen kezekbe.

2019 nyarán bebizonyosodott, hogy *a Facebook a számítógép mikrofonján keresztül képes lehallgatni a felhasználókat, a lehallgatott beszélgetésekről alvállalkozókkal készített leíratot.* Ekkor nyert magyarázatot Zuckerberg egy korábbi posztja, amelynek háttérében a laptopja látható – leragasztott kamerával és mikrofonnal.¹⁰²

2019 szeptemberében a Techcrunch online újság tudósított arról, hogy 419 millió felhasználó telefonszámait, Facebook-azonosítóit találták meg egy nyilvános (jelszóval nem védett)

¹⁰¹ <https://gizmodo.com/facebook-is-giving-advertisers-access-to-your-shadow-co-1828476051>

¹⁰² Forrás: <https://mashable.com/article/mark-zuckerberg-webcam-cover>

szerveren.¹⁰³ A Facebook azzal védekezett, hogy az adatbázis régi adatokat tartalmazott, és – a közleményük kiadásakor – már nem is elérhető.

Az év végén ismét a *The New York Times* leplezte le a Facebook sajátos adatkezelési gyakorlatát. Ezúttal arról tudósítottak, hogy a Facebook több száz technológiai cégnek – köztük olyan óriáscégeknek, mint az Amazon, a Microsoft és a Netflix – adott törvénytörő módon hozzáférést a felhasználók személyes adataihoz.¹⁰⁴

2021-ben az ír hatóságok indítottak eljárást a Facebook ellen, egy 2019-ben kiszivárgott adatsomag ügyében. Az adatszivárgás 530 millió felhasználó adatait érintette, az adatbázist egy Telegram boton keresztül lehetett böngészni és megvásárolni.¹⁰⁵ A Facebook, bár tudott az adatok kiszivárgásáról, azzal védekezett, hogy nem voltak pontos adatai a szivárgás volumenéről, és nem tudta, kinek kellene jeleznie. Az érvelés cinikus voltát mutatja, hogy a Cambridge Analytica botrány után a cégnek előírták, hogy amennyiben tudomásukra jut, hogy egy adatszivárgás 500 felhasználónál több embert érint, 30 napon belül jelenteniük kell azt az amerikai hatóságoknak.

A fenti példákban csak az adatszivárgásokkal, illetve szándékos adatátadással kapcsolatos eseteket soroltuk fel.¹⁰⁶ A politikai reklámok, az álhírek terjedése és az ún. kamu profilok kezelése miatt is sok kritika érte a nagyvállalatot. Több egykori Facebook-munkatárs fordult a sajtóhoz, és vallott a vállalat megkérdőjelezhető gyakorlatáról. Sophie Zhang a munkatársainak címzett búcsúlevelében azzal vádolta a Facebookot, hogy nem fordít elég energiát arra, hogy az autoriter rezsimek vezetői hamis fiókok hálózatát felhasználva maradjanak hatalomban (Zhang Hondurast és Azerbajdzsánt emelte ki, de összesen 25 országban találták nyomát a hasonló hálózatoknak). Míg Zhang a brit parlamentbe ment meghallgatásra, egy másik Facebook-munkatárs, Frances Haugen, aki korábban az álhírek kezeléséért felelős részlegen dolgozott, a brit parlament mellett az amerikai szenátusban is vallomást tett, és szorgalmazta, hogy alkossanak erősebb szabályozást a Facebook hatalmának visszaszorítására. A Facebook belső dokumentumaival igazolta azt a vádat, hogy a vállalat munkatársai komoly aggodalmakat fogalmaztak meg az álhírek és a gyűlöletbeszéd terjedése és az ellenük tett elégtelen lépések

¹⁰³ Forrás: <https://techcrunch.com/2019/09/04/facebook-phone-numbers-exposed>

¹⁰⁴ Forrás: www.nytimes.com/2018/12/18/technology/facebook-privacy.html

¹⁰⁵ Forrás: www.irishtimes.com/business/technology/thousands-urged-to-sue-facebook-in-mass-action-over-leaked-data-1.4538629

¹⁰⁶ A lista nem teljes. A Facebook adatkezelésével kapcsolatos eseteknek saját Wikipédia-oldala van. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Privacy_concerns_with_Facebook

miatt, a Facebook vezetősége azonban szőnyeg alá söpri a kritikákat, mert számukra az anyagi haszon mindennél fontosabb.¹⁰⁷

A Cambridge Analitica botrány kitörése után egyébként maga Mark Zuckerberg 2018-ban az amerikai szenátus és az Európai Parlament¹⁰⁸ előtti meghallgatásokon kényszerült magyarázkodásra – a kérdések jó része nemcsak az adatok kiszivárgására, hanem annak politikai vonatkozásaira, az elnökválasztás, illetve a brexit-szavazás befolyásolására vonatkozott.

E fenti botrányok bár jelentős kárt és imidzsrombolást okoztak a Facebooknak mégsem rendítették meg – teljesen – kulcsszerepét,¹⁰⁹ és sajnos azt is elmonhatjuk, hogy a fenti botrányok alapjaiban *a felhasználói viselkedést és információbiztonság-tudatosság javulását sem tudták elérni*. A következő szakaszban ennek lehetséges okairól esik majd szó.

Az információtechnológia hatása a felhasználói viselkedésre

„A XXI. század embere számára nemcsak az válik egyre nehezebben követhetővé, hogy ki és milyen természetű adatot gyűjt róla, de még annak áttekintése is, hogy ez milyen alapon, milyen érdekek védelmében válik lehetségessé” (Bárd–Borbíró 2010, 95. old.).

Mivel a 21. század információs társadalmában szinte mindenkinek van valamilyen digitális aktivitása, online személyisége, személyiségrepresentációja, s az online és offline lét olyan mértékben fonódik össze, hogy ma már lényegében az offline és online valóságok egyenértékűségéről beszélhetünk (Pólya 2012). A virtuális térben és a valós térben folytatott tevékenység egyaránt nyomot hagy maga mögött, ami hozzájárulhat az adott személy vagy csoport jobb megismeréséhez, megfigyeléséhez, s a kapott eredmények felhasználásán keresztül viselkedésének módosításához, predikciójához (Harmati–Szabó 2020).

A 20. század végén a tömegkommunikáció és az információszolgáltatás szerepe hihetetlenül megnőtt az egyre jobban megerősödő információs társadalomban (Bakonyi 2010). Az évezred végére kialakuló, a társadalmak egészét átfogó infokommunikációs hálózati rendszer, amely

¹⁰⁷ Forrás: www.businessinsider.com/facebook-papers-mark-zuckerberg-frances-haugen-leaked-docs-2021-10

¹⁰⁸ Az is kiderült, hogy az Európai Parlament előtt csak zárt tárgyaláson lett volna hajlandó megjelenni. Egy online petíció és több mint 30 ezer aláírás kellett ahhoz, hogy végül nyílt ülésen hallgassák meg. Forrás: www.change.org/p/no-meeting-behind-closed-doors-hearing-of-zuckerberg-regarding-facebook-in-the-eu-parliament-must-be-public-ep-president-eu-parl-en-facebook

¹⁰⁹ A Facebook-botrányokra adott civil válaszokról és háritási módokról ld. később részletesen a disszertáció „Szubjektív veszély- és kontrollpercepció a digitális térben” című 4.3. részében.

hatalatlanul gyorsá és költséghatékonyá tette a kommunikációt, eddig ismeretlen új lehetőségeket és egyben új veszélyeket is nyitva (Wang–Xiang 2012; Wang et al. 2014).¹¹⁰

A 21. század felhasználói már nemcsak számítógépeken csatlakoznak a kibertérbe, hanem különféle digitális eszközeiken, mobiltelefonjaikon keresztül is, ami jelentősen megkönnyíti az egyre jelentősebbé váló digitális környezethez való csatlakozást, és megnöveli az online jelenlét szerepét, megváltoztatja a médiahasználatot (Tóth 2018). A Covid-19-járvány által felgyorsított infokommunikációs változások (Dornfeld, 2020), valamint az egyre erősödő szociokulturális nyomás a kibertérben való működésre pedig még jobban elmélyítik a társadalom digitális beágyazottságát. A digitalizáció a személyi számítógépek és az okoseszközök terjedésével az információ szociotechnológiai vonatkozásai jelentősen erősödni látszanak; az információ, az adat pedig olyan értéké vált, amely hatalmat, cselekvési lehetőséget ad az azt birtokló kezébe, illetve hiánya csökkentheti az adott releváns adatot/információt nem birtokló személy mozgásterét.

Az intelligens telefonok azonnali információs támogatása révén a felhasználók gyorsabban és sikeresebben tudják megoldani a felmerülő problémákat, kitölteni a várakozási időt, megosztani tapasztalataikat és tárolni emlékeiket. Az okostelefonokon elérhető hatalmas információtömeg és az azonnali döntéseket, az élménymegosztást jelentősen megkönnyítő applikációk, olyan kulcspozícióban lévő közösségi hálózatok, mint a Facebook jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy napjainkban már kifejezetten szokatlannak tűnik, hogyha egy felnőtt személy nem tart magánál mobiltelefont.

Az infokommunikációs eszközök használatával kialakuló kapcsolatok és a létrejövő változások bonyolultságára jellemző, hogy az intelligens telefonok napi használata átfogó *érzelmi és viselkedésbeli változásokat* indukál a felhasználókban (Wang et al. 2014). A mobilhasználók úgy érzik, több lehetőségük van összekapcsolódni másokkal, több szórakozásban lehet részük, produktívabbak, innovatívabbak és informáltabbak lehetnek telefonjaik használatával mindennapi életük, és utazásaik során egyaránt. A gyakran felkeresett internetes oldalak és mobilapplikációk (pl. közösségi, meteorológiai oldalak, navigációt segítő alkalmazások, szállás- vagy éttermi foglalást elősegítő szolgáltatások) használata során a felhasználók magabiztosabbnak és nagyobb biztonságban lévőnek érzik magukat. Úgy érzik, rugalmasabbak

¹¹⁰ A hatás mind a mindennapi élet, mind pedig az utazás és a turisztika területén látványosan érzékelhető.

és spontánabbak lehetnek úgy, hogy emellett nagyobb kontrollt éreznek környezetük felett, és jobban tervezhetőnek érzik akcióikat.

Wang (2014) kutatásai szerint az intelligens telefonok az élet öt aspektusában okoznak átfogó változást:

1. a családdal és a barátokkal folytatott kommunikáció megnövekedése;
2. az üres idő kitöltése;
3. az információkeresési tevékenység megnövekedése;
4. új alkalmazások feltárása, új technológiák megismerése;
5. a laptop vagy számítógép kiváltása kisebb feladatoknál.

A fenti változások egyaránt igazak a mindennapi életre és az utazás során tapasztalható viselkedésre is. A digitális eszközök mindennapi használata ún. „*spillover*” hatást kelt, amely során a távoli tér és az otthon közti tér átjárhatóvá, „digitálisan elasztikusá” (*digital elasticity*) válik, például az utazás közben szerzett ismeretek és tapasztalatok megoszthatóságának következményeképpen (Pearce–Gretzel 2012). A mobilhasználó élményeit azonnal megoszthatja (és legtöbbször meg is osztja) a családdal, a barátokkal és az ismerősökkel, esetleg a követőkkel. Így az adott személy tényleges tartózkodási helyétől függetlenül állandóan kapcsolatban marad a kibertérben maga számára kihasított világgal, a számára ismerős személyekkel. Az otthon, a munkahely és a távoli tér közti határvonal elmosódottabbá válik az élmények és cselekmények megosztásával, a közös digitális munkafelületekkel, az eltérő terekben mutatott hasonló felhasználói viselkedésmintázattal. A felhasználók emellett, hogy egyrészt használják eddigi alkalmazásaikat, egy új kihívás (például utazás előkészítése és lebonyolítása) miatt sokszor új megoldásokat is keresnek, új rutinokat vagy akár szokásokat is kifejlesztnek, amelyeket az adott élethelyzet megkönnyítése vagy éppen az élmények megosztása iránti igény hív életre.

Az intelligens eszközök, az infokommunikációs robbanás okozta változások tovaterjedő hullámokként megváltoztatják napjaink felhasználói viselkedését, és azt is, ahogy az emberek a digitális világra és az abban betöltött szerepükre tekintenek. Ma szinte minden az élménymegosztás, a folyamatos digitális jelenlét felé mutat, különösen a Z (Szabó 2020) és az azt követő generáció tagjai körében. Ez nemcsak a személyek digitális lábnyomának bővülését jelenti, hanem azt is, hogy jelentősen nő az állampolgárok által rögzített, megosztott tartalmak száma, és ugyanilyen jelentősen bővül a más személyek hasonló tartalmainak követése, figyelemmel kísérése, „megfigyelése” is.

Az információs társadalom tagjai egyre jelentősebb mértékben használnak különféle alkalmazásokat mindennapi életük során, annak szervezésére, digitális önreprezentációjuk kiépítésére és fenntartására és szociális kapcsolattartásra.

A lehetőségek mellett azonban mindez veszélyeket is tartogathat az óvatlan felhasználó számára. Egyfelől a *nem megfelelő biztonság tudatosság*¹¹¹ okozhat gondot. Az olvasatlanul elfogadott adatvédelmi nyilatkozatok után letöltött applikáció esetleg a telefonon tárolt minden adathoz, kapcsolathoz, kamerához, felvételhez és fényképhez hozzáfér, s mi – mivel egyetértettünk a feltételekkel – felhatalmaztuk az ártalmatlannak tűnő térképalkalmazást, hogy minden adatunkat megossza az applikáció készítőjével (akiről mi mit sem tudunk, nem ismerjük szándékait, kilétét). Előfordulhat, hogy az idegen város nyújtotta ingyenes WiFi-hálózathoz való kapcsolódás ad lehetőséget adatlopásra, megfigyelésre vagy „csak” felhasználói adatok összegyűjtésére, amiről a felhasználó nem is értesül. És akkor még nem is beszéltünk az önként megosztott (esetleg geotagelt, metaadatokat is tartalmazó) képekről, információkról, személyes adatokról, élményekről, amelyek nem megfelelő kezekbe jutva komoly károkat okozhatnak az adatok szolgáltatójának.

Az aszimmetrikus technológiai ismeretek miatt, engedélykérés nélkül szerzett információ egyik jó példája az utazók által a közösségi oldalakon vagy képmegosztókon posztolt, geotagelt képek adatainak visszafejtése és ezek a felhasználó számára káros felhasználása (pl. lakhely, tartózkodási hely felderítése betörés tervezésekor).

Szommer et al. (2014) vizsgálatában a megkérdezettek 46%-ának nem volt tudomása arról, hogy a képekhez kapcsolt metaadatokat meg lehet tekinteni mélyebb informatikai tudás nélkül is, és a válaszadók 44%-ának pedig eddig eszébe sem jutott, hogy mások visszaélhetnek ezekkel az adatokkal.

Az eddigiek alapján elmondható, hogy napjaink felhasználói jelentős digitális lábnyomot hagynak maguk után, szándékosan (például élményeik megosztásával) vagy pedig szándéktalanul (mint például valamely applikáció számukra nem ismert funkciójának engedélyezésével). Mivel a Facebook-botrányok után valószínűtlen, hogy az átlagfelhasználó soha nem hallott az adatvédelem fontosságáról, fontos átgondolni azt, *hogyan éljük meg az*

¹¹¹ A témával kapcsolatban ld. a *Nemzetbiztonsági Szemle* (2021. évi 9. évf. 4. sz.) tematikus számában megjelent cikkeket.

információs társadalom polgárai, hogy adataik alapján esetleg megfigyelés vagy adatgyűjtés alanyai lehetnek?

Mennyire tartják veszélyesnek a személyükre vonatkozó adatgyűjtés lehetőségét?

2.2.6. Adatgyűjtés, adatvédelem és háritások

„Az elmúlt néhány évben végzett (internet)pszichológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy ártalmatlannak tűnő, úgynevezett digitális viselkedési adatok felhasználásával milyen egyszerű olyan személyes jellemzőknek, sőt személyiségjegyeknek a megismerése, amelyeket sajátunknak és abszolút privátnak gondolunk...

...s nem csupán árulkodó, hanem biztonsági kockázattal is jár.”

(Csépe 2017, 284. old.)

A 21. század digitális ökoszisztémájában az (info)kommunikációs architektúrák változásával, az internetre jellemző határtalanság és gyorsaság (Kiss et al. 2019) igénybevételét, szinte minden villámgyorsan elintézhető netes szolgáltatás használatát sokszor „*áruikké változtatott adat*[ainkkal]” (Fehér 1999) fizetünk meg.

Ezért a nagy keresőrendszerek és szociális platformok mellett az adott weblapok, szolgáltatók is gyűjtenek (meta)adatokat, információkat a felhasználókról. Ezenfelül jelentős mennyiségű személyes, forgalmi, kommunikációs és egyéb járulékos adatunk tárolódik olyan számítógépeken, amelyek hálózatba és az internetre kapcsolódnak (Wall 2011).¹¹²

„...az egyes személyekre irányuló célzott megfigyelés helyébe az egész populációkra irányuló tömeges adatgyűjtés lépett” (Snowden 2019).¹¹³

A Big Data, az adatrengeteg (Boyd–Crawford 2012) korában a töredékadatok, adatmorzsák is értékes információkat hordozhatnak valamely célcsoportról vagy annak tagjáról. Mivel egyre inkább automatizálható az adatok gyűjtése és elemzése, illetve jól láthatóan növekszik az emberi viselkedés *nagy léptékű mintázatainak kimutatására és szemléltetésére* alkalmas algoritmusok hatékonysága is, egyre kevésbé mondható el, hogy vannak „haszontalan adatok”. Minden adat felhasználható valamely célzott elemzési rendszerben, és a megfelelő algoritmusok használatával – egy gestaltpszichológiai hasonlaltal élve – olyan egész

¹¹² Id. Kiss et al. (2019).

¹¹³ Snowden (2019), 7. old. az NSA tevékenységének változásáról. De a leírt jelenség a Big Data elemzésekkel kapcsolatban is megállja a helyét.

bontakozhat ki, „mely több, mint a részek összessége”. A kapott eredményeik alapján pedig egyre sikeresebb a felhasználói profilozás. A felhasználó, a vásárló alaposabb megismerése tág teret nyújt az egyre személyesebb(nek tűnő), kevésbé spam jellegű, sokkal inkább információátadásnak tűnő marketingstratégiák alkalmazásához. A nagy léptékű adatgyűjtés és adatelemzés a gazdasági szereplők mellett az állami, politikai, illetve akár még kriminális szereplők számára is fontos adatokat szolgáltathat.

„A tömeges megfigyelés immár egy soha véget nem érő népszámlálás, lényegében veszélyesebb bármilyen, postai úton küldött kérdőívénél. Az összes eszközünk, a telefonjainktól a számítógépeinkig, alapvetően miniatűr számlálóbiztosok, amelyeket a hátizsákunkban és a zsebünkben hordozunk – számlálóbiztosok, amelyek mindenre emlékeznek, és semmit nem felejtnek el” (Snowden 2019, 226. old.).

Mivel a felhasználók nem látják, hogy milyen adataikkal „fizettek” a vágyott cél eléréséhez – egy applikáció használatáért, egy regisztrációért, vagy hogy például a számukra érdekesnek és értékesnek tűnő hirdetési információ összegyűjtéséhez milyen személyes adataikat, tevékenységi elemeiket elemezték – *nem igazán érzik át a probléma komolyságát és pervazív jellegét.*

Ennek ellenére nem mondható el, hogy a felhasználók nincsenek tudatában, hogy adataik elemzés alá kerülnek, viselkedésüket a különböző cégek monitorozzák. E tudás nemcsak hivatalos forrásokból, informatikai, biztonságtudatosítási képzések, szakmai tartalmak megismeréséből származik, hanem a személyre szabott reklámok hatására létrejövő *személyes tapasztalatból*, és olyan városi legendákból is, mint hogy „a telefon mindent hall és azt a reklámot adja másnap, amiről beszéltünk”. *A téma nemcsak a hivatalos médiumokban, oktatásban, képzésekben jelenik meg, hanem a közösségi médiában, a popkultúrában is.*

Robert G. Reeve (2021) informatikai szakértőként egy tweetfolyam¹¹⁴ során részletesen bemutatta, hogy milyen adatgyűjtési és adatelemzési folyamatok vezettek ahhoz, hogy egy hét édesanyjánál eltöltött idő után – minden külön érdeklődés és rákeresés nélkül – saját telefonjára kapjon az édesanyja kedvenc fogpasztájáról reklámokat.

¹¹⁴ <https://twitter.com/RobertGReeve/status/1397032784703655938>. A példa idézése azért indokolt, mert a szerző mint egy, a területen jártas személy részletesen és *közérthetően a témában nem jártas felhasználóknak* írja le az adatgyűjtéssel, digitális információgyűjtéssel kapcsolatos tapasztalatát és ennek okát, egy nagy nyilvánosságot elérő, elsősorban informális tartalmakat közlő felületen.

„Soha nem beszéltünk erről a márkáról, nem kerestük a google-ban, vagy ilyesmi. Adatvédelmi technológiai munkatársként hadd magyarázzam el, miért történik ez. Először is, a közösségi média alkalmazásai nem hallgatnak le. Ez összeesküvés-elmélet, amit már újra és újra megcáfoltak. De őszintén szólva nincs is rá szükségük, mert minden más [adat használata], amit meg gondolatlanul megadsz nekik, sokkal olcsóbb és sokkal hatékonyabb. Alkalmazásaid rengeteg adatot gyűjtenek a telefonodról. Az egyedi eszközazonosítód. A tartózkodási helyed. A demográfiai adataid. Ezt tudtuk. Az adatgyűjtők fizetnek azért, hogy MINDENHONNAN adatokat gyűjtsenek be. Amikor használom a kedvezménykártyámat az élelmiszerboltban? Amikor vásárolok? Ez mind eladó adatkészlet. Harris Teeter vásárlásaimat össze tudják egyeztetni a Twitter-fiókossal, mert mindkét cégnek megadtam az e-mail-címemet és a telefonszámomat, és beleegyeztem az adatok megosztásába, amikor elfogadtam a szolgáltatási feltételeket és az adatvédelmi szabályzatot. És itt válik igazán izgalmassá a dolog. Ha a telefonom rendszeresen ugyanazon a GPS-helyen van, mint egy másik telefon, akkor ezt tudomásul veszik. Elkezdik rekonstruálni azoknak az embereknek a hálózatát, akikkel rendszeresen tartom a kapcsolatot. A hirdetőik kereszthivatkozhatnak érdeklődési köreimre, böngészési és vásárlási előzményeimre, a körülöttem lévőkre. Különböző hirdetéseket kezd megjeleníteni NEKEM a KÖRÜLÖTTEM LÉVŐ emberek alapján. Család. Barátok. Munkatársak. Olyan dolgokkal kapcsolatos hirdetéseket jelenítenek meg, amelyeket én NEM AKAROK, de tudják, hogy valaki, akivel rendszeresen kapcsolatban állok esetleg igen. Soha nem kellett ehhez lehallgatniuk.

Ez csak az összesített metaadatok összegzése.”

(@RobertGReeve, 2021. május 25.)

Az eredeti tweet már több, mint 102 ezer retweetet mondhat magáénak,¹¹⁵ több mint 15 ezren hivatkoztak rá, és közel 300 ezren kedvelték. A posztsorozat pedig máshol is nagy nyilvánosságot kapott, sok techblogban idézték, és azóta is többször megjelenik különféle médiafelületeken, mémekben. Hasonló hírek, személyes tapasztalatok máshol is rendszeresen olvashatók, gyakran szerepelnek különféle információbiztonság-tudatossági programokban, így nem mondható, hogy a kérdéskör a hétköznapi felhasználó számára ismeretlen lenne. *Az érintettek tehát rendelkeznek ismeretekkel és személyes tapasztalatokkal a személyüket is érintő adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés lehetőségéről, az adatvédelem fontosságáról, azonban mivel nem ismerik adataik valódi (gazdasági) értékét, és nem tudják adataik „újtját”, nem ismerik felhasználási módjukat ezért a felhasználók ténylegesen megvalósuló viselkedésében a biztonság- és adattudatosság még mindig nem illeszkedik a téma jelentőségéhez.*

¹¹⁵ Ennek a mondatnak az írása közben 2022. február 17.-én.

A fent idézett Robert G. Reeve, ugyanebben a tweetfolyamban így fogalmazta meg az adatvédelemmel kapcsolatban látszólag megjelenő „apátiát”:

„A másik dolog az, hogy ezek [az adatok] nyilvánosak. Rengeteg ember számol be erről. Csak éppen senkit sem érdekel. Úgy döntöttünk, hogy a magánéletünk nem ér annyit. Ez egy vesztes esata. Túl sokat adtunk már ki magunkból.”
(@RobertGReeve, 2021. május 25.)

Bár több nemzeti és nemzetközi kísérlet is történt a felhasználói tudatosság növelésére,¹¹⁶ és a 2018. május 25-én hatályba lépett GDPR (General Data Protection Regulation) is nagyobb betekintést és jogokat biztosít a magánszemélyeknek adataik kezelésével kapcsolatban, mégis sok jel utal arra, hogy *az érintettek nehezen látják át a probléma komplexitását. A veszély viszonylagos rejtettsége, „láthatatlansága”* miatt a felhasználók hárítják a kérdést, és gyakran nem élnek a szabályozásban számukra nyújtott adatvédelmi lehetőségekkel. A felhasználók többsége úgy tűnik, gyakran el sem olvassa az adatvédelmi tájékoztatókat, gondolkodás nélkül fogadja el a „cookie”-kat, és nem módosít az adatkezelési alapbeállításokon, ezzel sok esetben nem kívánt személyes adatokat, kumulálható résztényeket osztva meg adatkezelőivel.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy az adatgyűjtéssel, cookie-beállításokkal kapcsolatos *attitűdök (és hárítások)* befolyásolják az információbiztonság-tudatosságot, és a felhasználók adatvédelemmel és a kiberbiztonság javításával kapcsolatos viselkedését.

A hárítások közül a *sérthetlenség illúziójáról*, az adatvédelmi kérdésekben tapasztalható „*apátiáról*” már esett szó. A következő szakaszban az információhiányról és ennek következtében fellépő negatív attribúciókról esik majd szó.

¹¹⁶ Pl. az Európai Bizottság Biztonságosabb Internet Programja (1999–2013).

A transzparenciahiány mint negatív attribúciós¹¹⁷ hatás

„Ha a felügyeletről van szó, bizonytalanság esetén alapértelmezés szerint az emberek inkább számolnak nagy károkkal, mint hogy figyelmen kívül hagyják a lehetséges fenyegetéseket”
(Oulasvirta et al. 2014, 5. old.).

A felügyeleti társadalomban az adatok és különösen a személyes adatok, digitális információk értéke megnövekedett, a magánélet védelme (*privacy*) kiemelkedő fontosságúvá vált. Gary T. Marx (2003) szerint a magánélet védelme és a felügyelet ugyanannak az érmének a két oldala, ahol a megfigyelés/felügyelet a magánélet kiküszöbölésére törekszik a normatív megfelelés meghatározása, vagy az egyén befolyásolása céljából, esetleg saját céljai elérése érdekében, illetve ahol a magánélet védelmére irányuló erőfeszítések a fenti hatások nullifikációját tűzik ki célul.

A megfigyelés univerzálissá válása miatt *a társadalom szinte minden tagja rendelkezik valamilyen információval, (hétköznapi) tudással* arról, hogy adatait, tevékenységét kormányzati, állami vagy piaci szereplők nyilvántartják, monitorozzák, értékelik. *Ez azonban nem jelenti azt, hogy az érintettek pontosan tisztában lennének azzal, hogy kik, mikor és milyen adatgyűjtést, megfigyelést végeznek róluk.*

Mivel azonban a digitális adatgyűjtéssel kapcsolatban egyre több hír, anekdota és nem utolsósorban személyes tapasztalat gyűlik össze, *az érintettek számára legtöbbször tagadhatatlanná válik az adatgyűjtés ténye.*

Így az információs társadalom tagjai már *érik a magánélet védelmének fontosságát, azonban eszközeik korlátozottak.* Gyakran a felhasználók számára elérhető információk, például a szolgáltatási feltételek (ToS), vezérlőbeállítások túl összetettek, és a felhasználók nem értik, nem használják, és/vagy figyelmen kívül hagyják őket (Oulasvirta et al. 2014; Héder 2019). Sok esetben az az érintettek érzése, hogy a cégek csak és kizárólag a magánélet védelmével kapcsolatban kifejezetten előírt kötelezettségeiknek felelnek meg. Az így létrejövő *transzparenciahiányt* azonban a felhasználók általában nehezményezik, és sok *esetben a legrosszabb szándékot feltételezik az átláthatatlanság mögött,* s nagyobb gyakorisággal tartanak vissza információt, vagy hagyják el az adott platformot.

¹¹⁷ Az attribúció olyan kognitív folyamat, amely során valamely megfigyelhető viselkedés, egy személy cselekvése mögött álló okokra következtetünk.

A megfigyeléssel kapcsolatos transzparencia pozitív hatásait több kutatás is bizonyította az online marketing, az álláspályázatok, a munkavállalók viselkedésének monitorozása, vagy éppen az internethasználat és online vásárlás terén. Oulasvirta és munkatársai (2014) ezeknek az eredményeknek a mentén kezdték meg az adatgyűjtéssel kapcsolatos transzparencia hiányának hatásvizsgálatát. Kutatásukban (n = 1,897) aszimmetrikus adatgyűjtési helyzeteket elemezve úgy találták, hogy *a felhasználói attribúciók változtak aszerint, hogy az érintettek mit gondoltak az adatgyűjtő személyéről és szándékairól.*

A kísérleti forgatókönyv szerint 9 helyzetet vizsgáltak. A megadott adatgyűjtők, megfigyelést végzők identitás szempontjából lehettek magánjellegűek, szervezeti jellegűek vagy rejtettek; a szándékaik szempontjából pedig negatívak, semlegesek, vagy rejtettek (pozitív szándék nem szerepelt a vizsgálatban, mert a korábbi kutatások már igazolták ezek szerepét az adatvédelmi aggályok csökkentésében). A változók kombinálásával kialakított $9 \times 3 \times 3$ scenárióban (9 helyzet \times 3 féle identitás \times 3 féle szándék) vizsgálták, hogy mely tényezők gyakorolják a válaszolókra a legnagyobb hatást. A 9 helyzetből 2 tartalmazott témánk szempontjából releváns kérdést: a magán- vagy közterületi videófelvétellel kapcsolatos aggályok és attribúciók problémakörét (példák ld. lent).

4. helyzet: *A házad minden szobáját éjjel-nappal videókamerák rögzítik.*

Szervezet: biztonsági cég

Szándék:

- semleges: biztonsági monitoring
- negatív: a biztonsági őr a kávészünet alatt nézi, hogy mi történik nálad

Szervezet: szomszéd

Szándék:

- semleges: nem nézi meg, csak automata felvétel készül
- negatív: zsarolási szándék

9. helyzet: *Közterületi kamerák felveszik az embereket a közterületeken*

Szervezet: egyetemi kutatók

Szándék:

- semleges: a tömeg viselkedésének tanulmányozása
- negatív: jelentsen, ha rosszban sántikálsz

Szervezet: munkahelyi kollégák

Szándék:

- semleges: érdekes események követése a városban
- negatív: azt figyelik, hogy munkán kívül hogy viselkedsz

Az egyes helyzeteknél érzett adatvédelmi aggályokat egy 12 fokú Likert-skálán kellett jelezniük a résztvevőknek. Az összesített eredményeknél az otthoni videófelvevételekkel kapcsolatban mutattak leginkább aggodalmat (1. hely), a közterületi kamerafelvevételekkel kapcsolatban ez sokkal kevésbé volt érzékelhető (8. hely a 9 szituáció rangsorában).

Az eredmények azt mutatták, hogy *magánjellegű felvételkedzésnél több kétség merül fel, mint szervezetek esetén*. Bár az adatgyűjtő személyazonosságának ismerete mérsékli az adatvédelmi aggályokat, azonban a szándékok ismerete messze erősebb hatás gyakorol, vagyis annál, hogy ki készíti az adott felvételt nagyobb szerepet játszik *a szándék milyensége*.

Az explicit negatív szándék komoly aggályt váltott ki, de a nem ismert, rejtett szándék is majdnem olyan erős aggodalmat okozott az értékelőkben. Semleges szándék esetén a rejtett identitás fokozta az aggályokat, ismert privát személy esetén viszont a rejtett szándék szinte a negatív szándékkal azonos mértékű hatást váltott ki. A legmagasabb aggodalom szint a negatív forgatókönyvekkel társult, vagyis ha a nem ismert az adatgyűjtő, és/vagy szándékai ismeretlenek.

Ha az adatgyűjtő szándéka nem ismert, a magánélettel kapcsolatos aggályok fokozódnak, mert az emberek sokkal inkább posztulálnak negatív szándékot, mint semleges.

A kutatás szempontjából fontos részösszefoglalás:

- A 21. század digitális környezetében az érintettek gyakran rendelkeznek saját tapasztalattal is a személyre vonatkozó szisztematikus adatgyűjtés lehetőségéről;
- elméletben ismerik az adatvédelem fontosságát, de
- sokszor nem tudják, hogy adataik milyen szempontból lehetnek jelentősek;
- nem ismerik, hogy ezek az adatok milyen gazdasági értéket hordoznak;¹¹⁸
- nincs információjuk, hogy adataik kikhez és milyen elemzés céljából jutnak el,
- azokat hogyan használják fel,

¹¹⁸ Ld. David Lyon (2019) „Megfigyelési/felügyeleti kapitalizmus” (*Surveillance Capitalism*) -fogalma.

- és végül gyakran semmilyen visszajelzést sem kapnak a rájuk vonatkozó kockázatelemzésekről, vagy – éppen káros¹¹⁹ – döntésekről.
- Az átláthatatlan adat- és információfelhasználás miatt gyakran negatív attribúciós hatást vált ki (különösen szervezetek esetén feltételezik az érintettek a lehetséges káros felhasználást).
- A felhasználói viselkedésben ezért megjelenik az adat és információvédelem deklarált fontossága, melytől azonban a tényleges felhasználói viselkedés jelentősen eltér (kevésbé hatékony és kevésbé tudatos).

A digitális jelenlét, az infokommunikációs eszközök elterjedtsége és könnyű használata és a feltételezhető felügyelet azonban nemcsak az adatfelhasználással kapcsolatos attribúciókat és az információtechnológiák használata során mutatott viselkedést befolyásolja, hanem a személyre vonatkozó adatgyűjtés lehetősége, *a digitális láthatóság erősödése az offline világra is átnyúló hatást generál: a feltételezett nyilvánosság visszatartó hatását.*

2.3. A „Chilling effect”: a nyilvános szereplés visszatartó hatása

Kérdésünk: Milyen online és offline hatásokat vált ki a feltételezett felügyelet?

A „*chilling effect*” mint fogalom (Marwick–Boyd 2011) a közösségi médiatérben történő önbemutató, illetve viszonylagos öncenzúra kérdéskörében került felszínre. A közösségi média, és különösen az olyan közösségi oldalak, mint a Facebook, olyannyira pervazívak és „mindenütt jelen levők” (Vodanovich–Sundaram–Myers 2010), hogy gyökeresen megváltoztatták a társadalmi interakciókat a felhasználóik számára. A közösségi oldalakat az *önbemutató technológiájaként* is emlegetik (Chen–Sharma 2015; de Vries 2014), sokféle lehetőséget kínálva a felhasználóknak *önmaguk bemutatására és a kialakított online személyiségük fenntartására.*

Azonban az önbemutató során, a nagy nyilvánosság előtt, alacsony szintű anonimitás mellett közölt (Shanyang et al. 2008) egyszerre több közönségnek – pl. szülőknak, kollégáknak, családnak – is elérhető adatok és információk, valamint az ezeket az információkat elérőkkel való szorosabb kapcsolat (ismerősök) elindították az ún. „*chilling effect*” hatást (Marwick–Boyd 2011; Marwick 2012).

¹¹⁹ Ld. *Social sorting* jelensége.

A megnevezés azt a jelenséget írja le, ahogy a nem anonim közösségi média arra készíti a felhasználókat, hogy óvatossá váljanak azzal kapcsolatban, hogyan mutatják be önmagukat.

A szociális láthatóság növekedése (Haggerty–Ericson 2006)¹²⁰ miatt, a közösségi felügyelet hatására a felhasználók gondosan, korlátozva kezelik online önbemutatóikat közösségük elvárásai szerint (Marwick–Boyd 2011).

Az így megjelenő jó benyomás keltésére irányuló viselkedés, a célzott önpromóció, a bizonyos viselkedés korlátozása, esetleg öncenzúra jelensége, mint ún. „kiterjesztett elrettentő hatás” (*extended chilling effect*, Marwick–Boyd 2011; Marder et al. 2016) már offline is kimutatható, hála az egyre terjedő felvételkészítési gyakorlatnak és a rögzített események online megosztási lehetőségének.

A kiterjesztett elrettentő hatás a valós térben történő önkorlátozás, az attól való félelem miatt, hogy az adott viselkedésről készült felvétel később letörölhetetlenül megmaradhat az interneten és ronthatja az adott személyről kialakuló képet.

A kamerák viselkedésmódosító hatása: „felvevők” és „felvettek”

„Nem lesz semmi, amit hamarosan nem fogok tudni” – mondja Alan Hakman az emberek életét rögzítő Zoe implantátumok felvételeinek hivatásos vágója a *The Final Cut*¹²¹ című 2004-ben készült filmben.

„Oszd meg világod élő közvetítésben”¹²² – javasolja az Ubiquiti Networks a Frontrow kameranyaklánc forgalmazója 2017-ben.

Nem kétséges, hogy napjainkban viselkedésünket egyre többféleképpen rögzítik valamilyen módon, akár online vagy offline viselkedésről van szó. Az események dokumentálása sok esetben (ön)korlátozóan hat a ténylegesen megjelenő magatartásra: a „kiterjesztett elrettentő hatás” megjelenhet egy kicsit „összeszedettebb”, kevésbé duhaj viselkedésben egy legénybúcsún, de gátló hatása van a szabálysértő vagy kriminális magatartásra is (pl. garázdaság).

2021. január 28-án, az utazók előzetes tájékoztatása után, a Budapesti Közlekedési Központ 30 kamerával tesztüzemmódban megkezdte a jegyellenőrzés testkamerával való felvételét, a budapesti

120 Haggerty–Ericson (2006, 5. old.): „The proliferation of social visibility means that more people from more walks of life are now monitored.”

121 „There will be nothing I won't know soon.”(Alan Hakman, *The Final Cut* 2004. rendező: Omar Naim.)

122 „Share Your World in Real Time”, <https://frontrow.com/>

jegyellenőri munka rögzítését.¹²³ A szerző ugyanaznap, az esti időszakban egy számára szokatlan lefolyású eseménynek lehetett a szemtanúja a 4-es villamoson.

Egy 5-6 főből álló jegyellenőri csoport – feltűnően viselt testkamerákkal – körülállt egy körülbelül 30 éves utasnőt, aki nyomdafestéket nem tűrő szavakkal állt ellen az intézkedésnek. Nem is a bliccelő viselkedése volt különös, hiszen sem a káromkodás, sem a kiabálás nem szokatlan esemény egy ellenálló személy részéről. A helyzet különlegességét az adta, ahogy a jegyellenőrök viselkedtek: azon kívül, hogy jelezték, hogy a kamerák mindent vesznek, némán körülállták a bliccelőt, és semmilyen akciót nem kezdeményeztek azon kívül, hogy nem engedték leszállni a járműről, amíg megjön a rendőrség. A szituációban azonban nemcsak a jegyellenőrök mutattak a megszokottól eltérő viselkedést, hanem az utazók is némileg furcsán reagáltak. A tömeg láthatóan próbált felvételen kívüli távolságba kerülni az intézkedőktől, fizikailag is jelentős távolságot tartva, az egyébként némán várakozó jegyellenőri csoporttól. A bliccelő utas egyre dühösebb ordítása mellett, az utasok kínos feszengése és a testkamera-felvételekkel kapcsolatos aggódó megjegyzései, valamint a szinte hátborzongatóan nyugodt és magabiztos jegyellenőri magatartás adott keretet az intézkedésnek.

Úgy tűnik, hogy még szokatlan jelenségként, a jól látható helyen megjelenő testkamera, illetve a felvétel lehetősége, új elemekkel bővítette a résztvevők szereprepertoárját: az „ellenőr”, a „bliccelő” és az „utas” szerep mellett megjelent a „megfigyelő/rögzítést végző” és a „megfigyelt/filmre vett” szerep is. A kamera jelenlétében a résztvevők módosítottak eddigi megszokott viselkedésükön, és ennek következményeként a megfigyelés/digitális adatrögzítés lehetősége megváltoztatta a benne részt vevők szerepét, érzéseit, viselkedését, és így magát a megfigyelt esemény lefolyását is.

Ha pedig néhány kamera ilyen jelentős hatással van egy esemény alakulására vagy az érintettek viselkedésére, akkor jogosan merül fel a kérdés: vajon milyen átfogóbb hatásokkal számolhatunk a 21. század felügyeleti társadalmában?

A kiterjesztett elrettentő hatás kifejezetten erősödni látszik a *mobiletelefonok* által nyújtott egyre könnyebben elérhető felvételt készítési lehetőségek, valamint a biztonsági és térfigyelő kamerák, valamint egyéb rögzítőeszközök elterjedésének következtében.

¹²³ Magyarországon a testkamerák bevezetése már más biztonsági, rendvédelmi területen sikeresen megtörtént, lásd pl. határőrség, Balla József (2019): *Integritási kockázatok csökkentése a határrendészek körében*. Integritás tanulmányok 10. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem; MÁV, Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia – Erdei Attila – Grotte Judit (2020): *A biztonság szerepe a kötőtpályás közösségi közlekedésben, Budapest agglomerációjában*. *Belügyi Szemle*, 68. évf. 11. sz. 89–104. mezőőrök, Országgyűlési Őrség: *Adatkezelési tájékoztató az Országgyűlési Őrség által alkalmazott testkamerával megvalósuló adatkezelési tevékenységről*. é. n. stb.

A figyelőkamerákkal lefedett területeken folyó eseményeken a résztvevők általában tisztában vannak azzal, hogy viselkedésüket rögzíthetik, így a később akár bizonyítékként is felhasználható kamerafelvételek lehetősége, a különféle kamerák és rögzítőeszközök jelenlétének visszatartó hatása ezért nem elhanyagolható.¹²⁴ Mátyás (2020) kutatásában két büntetés-végrehajtási intézet 172 fogvatartottját kérdezte meg. A kérdőíves vizsgálatban a fogvatartottak 82%-a válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy „Önt visszatartaná-e a bűncselekmény elkövetésétől az, ha tudja, hogy a helyszín közelében térfigyelő kamera van a közterületen elhelyezve?” Összesen 72% válaszolt úgy, hogy nem követett el még bűncselekményt, ha tudta, hogy az eseményt térfigyelő kamera rögzíti.

81%-uk úgy gondolta, hogy akkor is elállna egy bűncselekmény elkövetésétől, ha magát a térfigyelő kamerát nem is látja, csak az arra utaló figyelmeztetést. A fogvatartottak összesített válaszai alapján 83%-uk úgy gondolja, hogy a közterületi kameráknak komoly bűnmegelőző hatása van. A kutatás alapján ez a hatás lényegében megegyezik egy egyenruhás rendőr jelenlétének hatásával.

Elmondható, hogy mind a szabálykövető állampolgárok, mind pedig a kriminális populáció esetén, ha egy offline esemény képei, részletei később felkerülhetnek az internetre és esetleg az adott személyre nézve akár imidzsromboló hatással lehetnek, vagy törvényes eljárásban bizonyító erejű felvételként felhasználhatóvá válhatnak, akkor viselkedésüket megváltoztatják. Sokaknál ez „offline önbemutatójuk” (értsd: az adott helyzetben mutatott, kamerákkal rögzített viselkedésük) módosításához, javításához, esetleg egy törvénytelen cselekedet leállításához vezet.

Ahol kamerák vannak, a legtöbben kétszer is meggondolják, hogy mit engedhetnek meg maguknak, és hogyan viselkednek.

A kutatási probléma szempontjából fontos részösszefoglalás

Bár a felhasználók rendelkeznek saját tapasztalattal, elméleti ismeretekkel a rájuk vonatkozó lehetséges adatgyűjtéssel, információszerzéssel, megfigyeléssel kapcsolatban, mégis különféle okok (pl. aszimmetrikus technológiai ismeretek, háritások) miatt sok

¹²⁴ Emellett a térfigyelő kamerák jelenléte pedig több kutatás szerint is növeli a lakosság szubjektív biztonságérzetét (Ld. Mátyás 2015; Mátyás–Csege 2019).

esetben *nem képesek adataik hatékony védelmére, magánéletük privát elemeinek eredményes megőrzésére.*

A feltételezett felügyelet *negatív attribúciókat indukál, és viselkedésmódosító hatást gyakorol* az online, valamint offline magatartásra egyaránt.

E hatás azonban napjainkra már nemcsak a civil állampolgárokra, hanem a feladataikat ellátó *hivatásos állományra is* egyre jobban hat, és ezzel egy időben egyre nagyobb terhet is ró.

2.4. Rendőrség a megfigyelés társadalmában

Kérdésünk: Milyen hatással van az „állampolgári újságírás” és a polgárok felől megjelenő és egyre jelentősebbé váló „ellenfelügyelet” a rendőrség munkájára és láthatóságára? Hogyan fogadja a szervezet állománya a megváltozott állampolgári aktivitást, s azt, hogy intézkedéseiket, tevékenységüket nagyobb valószínűséggel dokumentálják és osztják meg a (közösségi) médiában?

A megfigyelést, mint a kormányzási technológiát, a társadalmi kontrollt mindig is a fegyelmező hatalom szerves jellemzőjének tekinthettük (Foucault 1975), a megfigyelő társadalmat azonban már nemcsak a megfigyelés aktusának gyakorisága, hanem a megfigyelési technikák bővülése, ezek megkerülhetetlen jellegűvé válása és rendszerbe szerveződése is jellemzi (Haggerty–Ericson 2000).

Nincs ez másként a rendőrség tekintetében sem. A modern rendőrségre egyre jellemzőbb a modern megfigyelési, adatgyűjtési technikák használata a mindennapi működés és a bűnmegelőző munka során.¹²⁵

E technikák tárháza folyamatosan és jelentősen bővül, s egyre szerveesebb részét képezi a rendőri feladatoknak, a rendőrség szervezeti szintű működésének: megjelenik a bűnözéskontroll megfigyelési elemeinek intézményesülése (Bárd–Borbíró 2010), amely kiterjed az online térre, illetve komoly távlatokat nyújt a prediktív rendészet számára is. (Harmati–Szabó 2020).

A rendőrség újfajta láthatósága

A rendőrségnek azonban nemcsak saját lehetőségeinek és módszereinek megváltozásával, a társadalmi környezet és a kriminális magatartás átalakulásával kell számolnia, hanem a saját láthatóságának megváltozásával, egy újfajta láthatóság (*new visibility*, Thompson 2005)

¹²⁵ Ld. például: Közösségi média (Bányász 2018), CYBER-HUMINT (Dobák–Tóth 2021), szemantikus értékelés (Vadász 2018), vagy a biometriai azonosítási eljárások (Földesi 2017).

kialakulásával is. A „mindenütt jelen lévő megfigyelés” (*ubiquitous surveillance*, Andrejevic 2012; Oulasvirta et al. 2014) a kialakuló megfigyelési rendszerek, az ún. „megfigyelési csomag” (*surveillant assemblage*, Haggerty–Ericson 2000; 2006; Lyon 2006; 2007) egyre valószínűbbé teszik, hogy valamely történésről fotó, vagy digitális felvétel készül még az eset megtörténtekor. Az összetett informatikai és társadalmi változások, a 21. század digitális ökoszisztémájának elosztott infokommunikációs lehetőségei pedig széles körben elérhetővé tették az események rögzítésének és a közösségi médiában történő megosztásának lehetőségét is. A személytelen, szinte „hivatalból” működő rögzítőrendszerek működése mellett az is növeli egy esemény dokumentálásának valószínűségét, hogy úgy tűnik, *a szándékos felvételkészítésre való civil hajlandóság is jelentős növekedést mutat napjainkban* (Farmer–Sun–Starks 2015; Kies 2011), amelynek következményei ma már a rendvédelem működésében és szabályzásában is hatást gyakorló tényezőként jelennek meg (Potts 2015).

A jelenség nemcsak a rendvédelmet mint rendszert, hanem a rendvédelemben dolgozókat mint *személyeket* is érinti, mivel egyre több felvétel lát napvilágot, amely valamilyen rendőri munkafolyamatot, rendőri intézkedést mutat be (a járókelők által rögzített utcai intézkedéstől, a hivatalos rendőrségi testkamera-felvételekig).

1991. március 3-án az Egyesült Államokban egy magánszemély, George Holliday, Sony Video8 Handycam videófelvevőjével balkonjáról rögzítette, majd a KTLA tv-csatorna számára elküldte, ahogy Rodney King afroamerikai állampolgár ellen négy LAPD (Los Angeles Police Department) rendőr brutálisan „intézkedik”, több mint 50 ütést mérve a már földön fekvő személyre. Közel három évtizeddel később, 2020. május 25-én pedig egy másik járókelő készít mobiltelefon-felvételt arról, ahogy a rendőri intézkedés során George Floyd, egy másik 46 éves afroamerikai férfi, minneapolis-i lakos, életét veszti, feltehetően az intézkedés közben fellépő asphyxia következményeképpen.

Sok más eseményhez hasonlóan, mindkét fent említett esetben közös, hogy a rendőr-állampolgár interakcióról egy-egy arra járó *magánember készített videó-, illetve mobiltelefon-felvételt*. Mindkét felvétel bejárta a világot, hatalmas figyelmet, jelentős felzúdulást, társadalmi hatást és a rendőrség működésével kapcsolatos parázs vitát váltva ki.

Ez a jelenség, ahol egy eseményt valamely nem hivatalos személy nyíltan, a másik fél által tudottan rögzíti saját perspektívájából a nála lévő technikai eszközzel a „*sousveillance*”, amely a fogalom megalkotójának Mann et al. definíciója szerint a megfigyelők megfigyelése („*Sousveillance: Surveilling the Surveillers*” Mann et al. 2003).

A rendőrségi intézkedések, rendőri eljárások magánemberek által történő rögzítése és megosztása pedig a *sousveillance* egyik kiemelkedően fontos területe. A *sousveillance* hatása napjainkban így már nemcsak az állampolgár-rendőr viszonyra, hanem a rendőrség publikus megítélésére (Farmer 2016, Marx 2016) és más társadalmi kérdésekre is kiterjedhet (mint ahogy a George Floyd halálát bemutató felvételek hatásaként újra fellángoló Black Lives Matter tüntetések esetében történt).

A megfigyelők megfigyelése („*Sousveillance: Surveilling the Surveillers*”)

A modern nyugati társadalmakban a felügyeleti technikák pervazitása (Stanley–Steinhardt 2003; Lyon 2001) napjainkra széles körben ismert tény, tudományos kutatási területté vált, mint „*surveillance studies*”¹²⁶ (lásd például Ball–Haggerty–Lyon 2012). A megfigyeléssel, adatgyűjtéssel kapcsolatos ismeretek, hírek pedig szinte hétköznapi tudássá, mindennapjaink részévé váltak.

A „másik oldal”-t, a *hétköznapi emberek* adatgyűjtési, adatrögzítési (pl. videófelvételek készítése) és megosztási gyakorlatát, s ezek társadalmi hatásait már kissé korlátozottabb, de azért nem elhanyagolható figyelem övezi.

Az informatikai lehetőségek, az egyre kisebb és könnyebben használható felvevőeszközök, valamint a széles körben elérhető, ingyenes videómegosztó oldalak robbanásszerű bővülésével az 1990-es évektől jelentősen megemelkedett a magánszemélyek által készített fotók, hírértékű felvételek száma és jelentősége (Kies 2011).

Egyre jelentősebbé vált a „*sousveillance*”. A „*sousveillance*”-t egy kis pontatlansággal „ellenfigyelésnek” (*reverse surveillance*), vagy „alulról figyelésnek” (*surveillance from below*) fordíthatjuk (Thomsen 2019), amely, mint „*inverse surveillance*” vagy a „felvevők felvétele” (*record the recorders*) gyakran ellenőriz olyan hatalommal rendelkező entitásokat (Marwick 2012) mint például a rendőrség.

A „*sous*” elem a szóösszetételben francia eredetű, amelynek jelentése „alul, vagy „alatt”, amely a szóösszetételben arra utal, hogy a *surveillance* „*top-down*” folyamata helyett itt a „*bottom-up*” működés dominál (Mann 2005; Thomsen 2019). A *surveillance* centralizáltsága, hierarchizáltsága, és dominánsan tervezett jellege helyett a *sousveillance* esetében inkább az

¹²⁶ www.surveillance-studies.net

intézményesítettség hiánya, valamint az *alkalomszerűség, delokalizáltság és demokratikus jelleg* emelhető ki (Ganascia 2010), valamint jellemző a törekvés a surveillance-ra jellemző a *szignifikáns hatalmi különbség csökkentésére irányuló szándék*.

A sousveillance jellemzően kis, személyközpontú képalkotó technológiákat foglal magában (pl. mobiltelefonos kamera), míg a surveillance jellegű felügyelet általában architektúra vagy környezetközpont, például épületekben vagy közterületen elhelyezett kamerák, térfigyelő eszközök használata jellemzi (Mann 2005).

A jelenség elterjedésének növekedésével Ganascia (2010) egyenesen generalizált „sousveillance society”-ről beszél, amelyben a megfigyelés minden oldalról tömegesen gyakorolt tevékenységgé válik *minden* résztvevő részéről.

Mann et al. (2003) a témával foglalkozó – magát a kérdéskört is elsőként felvető cikkében – Rodney King¹²⁷ esetét kifejezett példaként hozza fel sousveillance jelenségére (Mann et al. 2003), s egyéb érzékletes példákkal is bemutatja, hogy mit jelent a sousveillance a mindennapi életben:

„boltosokat fényképező ügyfelek; taxisofőröket fényképező utasok; magánlakásoknál intézkedő rendőrtiszteket rögzítő polgárok; kormánytisztviselőket fényképező civilek; helyiek megszálló csapatokról műholdakon keresztül az interneten megosztott felvételei”¹²⁸ (Mann et al. 2003, 333. old.).

A sousveillance napjainkra olyan elterjedté és jelentőssé vált, hogy már *mérhető társadalmi hatással van* annak, hogy hordozható készülékekkel lényegében bárki lefotózhat bárkit, rögzíthet bármely eseményt, majd azt az interneten az egész világgal megoszthatja. Ez bizonyos fókig *lehetővé teszi az állampolgárok számára, hogy megfigyeltekből résztvevővé, megfigyelővé váljanak*, és maguk is „ellenfelügyeletet” (*reverse surveillance*) gyakoroljanak a tekintélypozícióban lévők felett (Mann et al. 2003).

¹²⁷ Rodney G. King afro-amerikai férfi rendőri brutalitás áldozatává vált 1991. március 3-án. King ittas állapotban vezetett, és emiatt nem állt meg a közúti ellenőrzésnél, ezért egy autósüldözést követően három Los Angeles-i (LAPD) rendőrtiszt a földön fekvő, fegyvertelen Kinget komolyan bántalmazta letartóztatása során. Az esetet egy civil személy, George Holliday a közeli erkélyéről lefilmezte, és elküldte a felvételt a helyi KTLA híradónak. Az incidensről a sajtó világszerte beszámolt, ami nagy felháborodást váltott ki és komoly (53 halálos áldozatot is követelő) tüntetéshullámhoz vezetett Los Angeles-ben.

¹²⁸ „customers photographing shopkeepers; taxi passengers photographing cab drivers; citizens photographing police officers who come to their doors; civilians photographing government officials; residents beaming satellite shots of occupying troops onto the Internet” (Mann et al. 2003, 333. old.).

Cél egy *újfajta egyensúly* megteremtése (Mann 2005), a *hatalmi asszimetria csökkentése* (Monahan 2006; Thomsen 2019;) és a *nézőpontok sokféleségének megmutatása* érdekében (Houwing – van Eck 2020).

Az állampolgári újságírás (*citizen journalism*) és a rendőrség

„Manapság, ha úgy érzed, hogy valaki figyel téged, igazad lehet.”¹²⁹

(Mann et al. 2003)

Ha már elég sokan képesek, hajlandók és eltökéltek arra, hogy megörökítsék a körülöttük zajló eseményeket, majd ezeket publikussá tegyék, akkor megjelenik a *sousveillance* különleges formája a „*citizen journalism*” jelensége (Miller 2019), az amatőrök által szolgáltatott hírek (Örnebring 2013). A rendőri intézkedésnél pedig kevesebb hírértékű esemény van, s így joggal tarthat igényt a civil hírmegosztók érdeklődésére.

A „*citizen journalism*” fontosabb meghatározásaiban (Wall 2015) két fő elemként az újdonságértékkel rendelkező originális tartalom és az azt szolgáltató személy áll, vagyis

- a mainstream média munkatársain kívüli, nem fizetett, nem profi újságíró, hírszolgáltató állampolgárok, valamint
- az általuk nyújtott új, eredeti text, video, audio, vagy egyéb interaktív tartalmak, és ezek közösségi megosztása (Miller 2019; Wall 2015).

A digitális multimédia korában a nem professzionális újságírók által megosztott, gyakorlatilag valós időben és ingyenesen elérhető tartalmak a korábnál jóval nagyobb közönség számára válnak hozzáférhetővé. Mindaz, ami korábban irreleváns volt a professzionális médiaszereplők piaci eredményei és önértelmezése felől, fokozatosan relevánssá vált (Meyers 2012): vagyis *a magánszemélyek által megosztott hírek és felvételek értéke jelentősen megnőtt.*¹³⁰

¹²⁹ „These days, if you feel like somebody's watching you, you might be right” (Mann et al. 2003, 331. old.).

¹³⁰ Olyan mértékben nőtt meg az állampolgárok által szolgáltatott, megosztott hírek értéke, hogy 2022. február 27-én az orosz–ukrán katonai válság 4. napján, a Magyar Honvédség hivatalos Facebook-profilján (www.facebook.com/magyarhonvedseg/photos/a.514236088663783/5163341403753205/) közérdekű felhívást tett közzé a következő szöveggel: „Bármit is tudsz a magyar csapatokról NE beszélj! HOL csapatmozgások, helyszínek KI nevek, rendfokozatok, alegységek MIKOR dátumok, időpontok MI feladat, felszerelés NE ossz meg semmit telefonon, e-mailben, IG-n, Facebookon!”

2022. március 23-án pedig az Ukrán törvényhozás akár 12 évre is büntethető bűncselekménynek minősítette, hogyha valaki az Ukrán csapatokról posztol, azt követően, hogy – feltételezhetően – egy Tik-Tok videó hatására az orosz légiegő lebombázott egy kijevi bevásárlóközpontot, melyet a helyi fegyveres erők rakétatámaszpontnak is használtak. Forrás: https://twitter.com/nexta_tv/status/1507013313548283911

A civil tartalommegosztók lehetőséget kaptak arra, hogy nem – vagy nemcsak – a hagyományos újságírói témákról, hanem a számukra fontos kérdésekről, helyzetekről és eseményekről is beszámolhassanak.

A legtöbb surveillance felvételt közterületeken, a Habermas koncepciója szerinti „*public sphere*”-eken („intézmények és gyakorlatok tere a civil társadalom mindennapi életének magánérdekei és az államhatalom között” Kellner, 2006¹³¹) rögzítik, és az valamilyen furcsa, szokatlan, vagy éppen az adott személy/közösség számára *ijesztő, félelmetes, esetleg elfogadhatatlan eseményt dokumentál*.

Bár az így készült felvételek sokszor csak az adott esemény egy részletét, vagy csak egy szempontját mutatják meg, mégis személyes jellegük, vagy az esemény gyors, „*mintha ott lennék*” jellegű bemutatása okán gyakran játszanak fontos szerepet egy esemény dokumentálásában, a közvélemény tájékoztatásában és/vagy érzelmi bevonásában (ahogy történt ez a George Floyd haláltusáját végigkövető felvétel esetében is).

A modern eszközök, a mindig magunknál tartott mobiltelefonok pedig lehetővé teszik, hogy az érintettek vagy szemtanúk azonnal reagáljanak, rögzítsenek valamely éppen történő eredményt, legyen szó egy futóverseny közben felrobbanó bombáról, vagy valamely – vitatott – rendőri intézkedésről. Az új technikai lehetőségek azonban nemcsak a felvétel elkészítését könnyítik meg, hanem azok a követőkkel, ismerősökkel való megosztását is, de már a mainstream médiában kiépített hivatalos szerkesztőségi „szűrők” nélkül. A közösségi média által nyújtott lehetőségek kihasználásával, a *valós időben, gyakran a hivatalos hírportáloknál is gyorsabban* megosztott tartalmak pedig gyakran igen komoly figyelmet érdemelnek ki.

A technikai és megosztási lehetőségek, a felvételi technikák bővülése mellett, az egyre hétköznapibbá váló közösségi tartalommegosztási gyakorlat és a szinte mindig rendelkezésre álló – pl. mobiltelefonba épített – felvevőkészülékek hatására az utóbbi években az egyéb események dokumentálása mellett jelentősen megnőtt a rendőri intézkedések állampolgári rögzítésének gyakorisága is (Farmer–Sun–Starks 2015; Kies 2011).

A felvételszám növekedése mellett komoly emelkedés mutatkozik azoknak a személyeknek a számában is, akik a rendőrség munkájáról készítenek felvételeket. Mindez hozzájárult a citizen

¹³¹ „Space of institutions and practices between the private interests of everyday life in civil society and the realm of state power” (Kellner 2006, 4. old.).

journalism hatásának drasztikus növekedéséhez (Kies 2011), *a status quo vizuális bizonyítékokkal való ellensúlyozásának szándékához* (Greer–McLaughlin 2010).

Mindez a rendőri erőszakkal és visszaélésekkel kapcsolatos tudatosság növeléséhez vezetett (Farmer 2016). Az állampolgárok felismerték, hogy a rendőri intézkedések rögzítése eszközként használható a rendőrség feletti *kontroll* visszaszerzésében („*to police the police*”), és a rendőrség *ellenőrzésének* és az *elszámoltathatóságának* fokozása érdekében (Walker–Archbold 2014). A fenti hatások miatt, az állampolgári újságírás a köz számára a rendőri hatalom ellenőrzésének, megkérdőjelezésének, a meglévő rendészeti gyakorlatok elleni lépésnek és esetleges megváltoztatásának lehetséges eszközévé lépett elő (Farmer–Sun 2016).

„Police the police”: felügyelet és állampolgári ellenfelügyelet (*surveillance* és *sousveillance*)

Napjainkban a megfigyelés mindenütt jelenlévősége (*ubiquitous surveillance*) a számítógépes adatrögzítés növekvő elterjedése a mindennapi életben (Oulasvirta et al. 2014), valamint az, hogy a megfigyelőeszközök és -rendszerek egyre inkább kölcsönösen össze vannak kötve egymással (*surveillant assemblage*, Haggerty–Ericson 2000; 2006; Bogard 2006, Haggerty Lyon 2006; 2007) már megfigyelhető hatást gyakorol a nyilvános tereken mutatott viselkedésre, az állampolgár–rendőr interakciókra.

A kamerák rutinszerű jelenléte úgy tűnik, sok szempontból megváltoztatja a rendőrség működésének dinamikáját is (Haggerty–Sandhu 2014).

A modern társadalmakra jellemző, lazán összefűzött kamerahálózat, a „*surveillance assemblage*” a rendőrség hagyományosan korlátozott nyilvánosságát (*low visibility*) egyre inkább a szélesebb körű láthatóság és nyilvánosság (*high visibility*) felé mozdítja el (Sandhu–Haggerty 2015).

De nemcsak a publikus *surveillance* eszköztár, hanem a magánemberek számára egyre inkább rendelkezésre álló felvételi lehetőségek is módosító hatást játszanak. A digitális eszközök elérhetősége növeli az érintettek hajlandóságát arra, hogy az adott eseményt rögzítsék, és némely – a rögzítők számára indokoltnak látszó – esetben esetleg meg is osszák azt ismerőseikkel, és/vagy a nagyközönséggel. Mivel a rendőrséggel kapcsolatos interakciókról való felvételek készítése és azok megosztása napjaink egyik sokszor megfigyelhető jelenségévé vált, sok esetben a legnépszerűbb közösségi portálokon megjelenve, akár több millió nézőt is elérve *jelentős hatást gyakorol a rendőrség közmegítelésére* (Walker–Archbold 2014).

Mindez a 1990-es években pedig egyenesen új jelenség megjelenéséhez is hozzájárult: kialakult a „*Copwatching*”. Ez kezdetben elsősorban mellékszálként jelent meg, amelyet sokkal inkább egyének gyakoroltak, mint szervezetek (Brucato 2015), de a jelenség később a Berkeley Copwatch Group megjelenésével szervezettebb formát is öltött (Farmer–Sun 2016). A megkérdőjelezhető intézkedéseket vagy éppen tényleges rendőri visszaéléseket (*police misconduct*) tartalmazó civil felvételek hatása pedig néha igen markáns lehet. Ahogy Ronald Weitzer és Steven A. Tuch (2006) fogalmaz: „Az amerikaiak rendőrségről alkotott véleményét időről időre megrendítik a médiában bemutatott súlyos rendőri visszaélések”¹³² (Weitzer–Tuch 2006).

Az állampolgárok által készített és megosztott vitatott rendőri intézkedéseket tartalmazó felvételek – ha nem is egyenes úton, de – a kiváltott társadalmi hatáson, vitán és gyakran felzúduláson keresztül áttételesen elősegítették a rendőrségi testkamerák (*body worn cameras*, BWC) elterjedését és hivatalosan előírt használatát több ország rendőrségénél is. A testkamerák használata ellenére azonban a civil hajlandóság arra, hogy az érintettek maguk is rögzítsék az eseményeket – majd sok esetben publikussá is tegyék a készült felvételeket – nem látszik csökkenni.

A felvételek megosztása mögött álló motivációk igen sokfélék lehetnek, de sok esetben még akár a felvilágosodás egyik fontos, a demokratikus állam megteremtésével kapcsolatos eszméjét is felismerhetjük a szándékok mögött: vagyis hogy a hatalom láthatóvá tétele segít megvilágítani annak jellegét, működését (id. Andersson 2008¹³³).

Úgy tűnik, hogy ez az inverz megfigyelés használható a rendőrség „új láthatóságának” (*new visibility*) kialakítására (Thompson 2005; Goldsmith 2010;), az „új rendőrségi transzparencia” (*new transparency of police*) (Brucato 2015) létrehozására, illetve az elszámoltathatóság és legitimitás növelésére, a közvélemény formálására.

A rendőrségi munka rögzítési hajlandóságát befolyásoló tényezők

A *sousveillance-szal* kapcsolatban felmerülő sok kérdés közül az egyik az, hogy vajon mi motiválhat egy magánembert arra, hogy rögzítsen valamilyen rendőri intézkedést?

¹³² „Americans’ opinions of the police are periodically shaken by revelations in the media of serious incidents of police misconduct” (Weitzer–Tuch 2006, 1. old.).

¹³³ „to make power visible – to illuminate it” (Andersson 2008, 1. old.).

A válaszok széles körben mozoghatnak a társadalmi igazságosság előmozdításának szándékától, a hatósággal szembeni „önvédelemig”, vagy a személyes jellemzők és a rendőrökkel kapcsolatos előzetes jó-rossz tapasztalatok okozta egyéni attitűdökig.

Egy, a kérdéskörben végzett kutatás (Farmer 2016) eredményei alapján úgy tűnik, hogy a felvételek növekedésében egyaránt szerepet játszik az eszközök elérhetősége (*accessibility of devices*), az elszámoltathatóság iránti igény (*desire for accountability*), a nem megfelelő intézkedés megelőzésének célja (*preventing misconduct*), valamint a passzív ellenállás (*passive resistance*) is. Kimutatható hatást gyakoroltak ezenfelül a felvételi hajlandóságra az adott állampolgár rendőrséggel kapcsolatos személyes és közvetett tapasztalatai is (Farmer, 2015).

Szerepet játszott a rögzítési hajlandóságban a faji és etnikai hovatartozás a társadalmi igazságosságba vetett hit (*Sense of Social Justice*), illetve a felvételek elrettentő hatásába vetett hit. Elmondható, hogy azok az egyetemisták, akik úgy gondolták, hogy a rendőrségi intézkedések rögzítése előmozdítja a társadalmi igazságosságot és megelőző, elrettentő hatást gyakorol a rendőrségi visszaélésekre nagyobb szándékot mutattak a rendőrség lefilmezésére. Szintén növelte a rögzítési szándékot, hogyha valaki valamely etnikai minoritáshoz tartozott, az elmúlt 3 évben már készített hasonló felvételt, és/vagy ha már volt előzetesen rossz tapasztalata a rendőrséggel, akár saját maga, akár valamely ismerőse révén (Farmer 2015). Más szerzők más motivációs elemeket is kiemelnek, amelyekből néhányat ízelítőül a következő táblázatban foglaltunk össze.

A rendőri intézkedések civil rögzítésének főbb okai

1. táblázat: A rendőrségi intézkedések rögzítésének néhány lehetséges motivációja (Forrás: a Szerző szerkesztése)

Téma/CÉL	Publikáció	Főbb motivációk a rendőri intézkedések rögzítésére
A rendőrség társadalmi kontrollja; alkotmányos jogok	Potere 2012	<ul style="list-style-type: none"> „Az egyének alkotmányosan védett joga a rendőrökről készült videofelvételek rögzítésére és terjesztésére. Ez a jog az [amerikai alkotmány] első kiegészítésnek a szólásszabadság és a sajtószabadság védelmében, valamint az információgyűjtéshez, a sérelmek orvoslásához, a békés gyülekezéshez, valamint az előzetes korlátozásoktól való mentességhez való jogban foglaltatik.” (316. old.)

Téma/CÉL	Publikáció	Főbb motivációk a rendőri intézkedések rögzítésére
		<ul style="list-style-type: none"> A rendőri munka és a rendőrség szervezetének társadalmi felügyelete (298. old.), mint demokratikus jog. (299. old.)
„Copwatchers”	Brucato 2015 (40. old.)	<ul style="list-style-type: none"> A rendőri erők dokumentálása, megakadályozása, az ilyen magatartástól való elrettentés (<i>deterrence</i>)
„Copwatchers”	Farmer et al. 2016	<ul style="list-style-type: none"> A cél a rendőrség elszámoltathóságának növelése, a kötelességszegések megakadályozása, azon a feltételezésen alapulva, hogy a rendőrök másként viselkednek, hogyha a kamera előtt állnak. Ellenőrzés: „Policing the police” (242. old.)
A rendőrség láthatóságának növelése (New visibility)	Goldsmith 2010	<ul style="list-style-type: none"> A rendőrség munkájának sztranszparensbbé, a köz számára nyilvánosabbá, láthatóbbá tétele.
Védelem	Farmer–Sun–Starks 2015	<ul style="list-style-type: none"> „A személyes elektronikus eszközök, különösen az okostelefonok használata a rendőri intézkedések rögzítésére a lakosság körében népszerű módja annak, hogy megvédje magát a rendőrök esetlegesen jogellenes cselekményeivel szemben.” (370. old.)
Átláthatóság, elszámoltathatóság, legitimitás	Brucato 2015	<ul style="list-style-type: none"> transzparencia előidézése vagy felerősítése a rendőrség elszámoltathóságának és legitimitásának növelése intézményi reform vagy válság kiobbantása
Az I. alkotmánykiegészítésben megfogalmazottak biztosítása	Skinner–Thompson (2019)	<ul style="list-style-type: none"> felvételtészítés mint információgyűjtés felvételtészítés mint a szólásszabadság eszköze felvételtészítés mint a nézőpontok diverzítésának bemutatása felvételtészítés mint békés ellenállás felvételtészítés mint a közterületek újra birtokba vétele
Személyes vagy háttérkarakterisztikák	Farmer–Sun 2016 (17. old.)	<ul style="list-style-type: none"> faji, etnikai hovatartozás személyes és másoktól származó (döntően rossz) tapasztalatok a rendőrséggel kapcsolatban a társadalmi igazságosság érzése és személyes meggyőződés a rendőrségi tevékenység jogos rögzítéséről és ennek elrettentő hatásáról

Téma/CÉL	Publikáció	Főbb motivációk a rendőri intézkedések rögzítésére
A rendőrség munkájának rögzítési okai	Farmer 2016	<ul style="list-style-type: none"> • hozzáférhetőség (mobiltelefonok és egyéb kézi technológiai eszközök polifériációja) • ellenállás (rendőri hatalommal szembeni állampolgári ellenállás) • elszámoltathatóság (a rendőrség felelősségre vonása tetteikért) • a megkérdőjelezhető rendőri magatartás tanúsítása • bizonyítékok rögzítése • a helytelen magatartás, rendőri visszaélés megelőzése
Sousveillance szempontok	Thomsen 2019	<ul style="list-style-type: none"> • a hatalmi aszimmetria kiegyenlítése • erkölcsileg eltérő nézőpont: az irányítottak megfigyelik elnyomóikat • az információ nyilvános és privát ellenőrzése • kölcsönös megfigyelés/felügyelet: megfigyelő személyek ellen végzett megfigyelések

Ahogy a fenti táblázat (1. számú táblázat) is mutatja, a személyes elektronikus eszközök, különösen az okostelefonok használata a politikai részvétel proaktív formája lehet (Bodri 2011), amely többek között a hatalmi pozícióban lévők nyilvános ellenőrzését is lehetővé teszi (Haggerty–Ericson 2000).

A rögzítési hajlandóságnál a jogállamiságba, a társadalmi igazságosságba vetett hit mellett, személyes (háttér)okok, a rendőrséggel kapcsolatos (döntően negatív) tapasztalatok is szerepet játszanak. Fontos szempont még az ilyen jellegű felvételek elkészítésében, a felvételre alkalmas technikai eszközök elérhetősége, az esemény potenciális „hírtéke”, illetve a felvételkészítő attitűdje is a rendőrség felé. Az etnikai minoritások, azok, akik maguk vagy ismerőseik révén negatív tapasztalatot éltek meg rendőrökkel, és komoly nézeteltérést mutatnak a rendőrségi gyakorlattal szemben, gyakran táplálnak haragot, negatív érzelmeket a bűnüldöző szervek iránt. Mivel ők gyakran bizalmatlanabbak a hatóságokkal, így a rendőrökkel szemben is, várhatóan nagyobb valószínűséggel fognak egy ilyen eseményt rögzíteni és esetleg megosztani a közösségi médiában.

Reakció: A láthatósággal kapcsolatos rendőrségi krízis

„Lehet, hogy a rendőrség válaszüthoz érkezett, ahol az utcai jogérvényesítés legitimitása összefonódik azzal, hogy az állampolgárok rögzítik a rendőrséget és a rendőrtisztek testkamerát viselnek.” (Farmer 2016)¹³⁴

Az eddig leírt hatások eredőjeként napjainkban *a rendőrség láthatósági tere átalakul, változik és jelentősen bővül* (Haggerty–Sandhu 2014).

Mivel a nyomozati vagy operatív módszerek kivételével a legtöbb rendőrségi módszer a publikus, vagy legalábbis a „láthatósági mezőn belüli” területen („*in a visible field*”, Brighenti 2007) helyezkedik el, a rendőri munka komoly közfigyelmet vonz. A rendőrtisztek munkáját gyakran eltérő mértékben, de egyre gyakrabban ellenőrzik, figyelik árgus szemekkel a rendőrséggel az esemény helyszínén együtt tartózkodó szemlélődők, arra járók (Haggerty–Sandhu 2014). E jelenség oka nemcsak az egyre több nyilvános kamera vagy kamerarendszer, hanem az is, hogy a mindig kéznél lévő állampolgári kamerák vagy éppen a rendőrség saját testkameráinak felvételei is rögzíthetik tevékenységüket. Elmondható, hogy mind a lehetőség, mind pedig a – például az állampolgárok részéről megnyilvánuló – rögzítési szándék erősödni látszik.

A helyzettel megbirkózni kénytelen rendőrség pedig egyre konfliktusosabb kapcsolatban áll ezzel a növekvő láthatósággal¹³⁵ (Haggerty–Sandhu 2014, 9. old.).

Ez sok szempontból érthető is, hiszen azonnali hatásként egy rendőri intézkedés közben történő felvétel megzavarhatja magát az intézkedés lefolytatását, figyelemelterelő lehet, biztonsági kockázatokat okozhat (Farmer 2016), és esetleg csökkentheti az intézkedés békés kimenetelének valószínűségét is.

A felvételek elterjedése előtt a rendőri intézkedések hagyományosan kevés szemtanú előtt, szinte csak az érintettek jelenlétében, és szinte mindig megkérdőjelezhetetlen rendőri legitimitációval zajlottak. Az új típusú surveillance környezetben azonban a rendőri intézkedés rögzítésének valószínűsége rendkívül megemelkedett, s az intézkedő rendőrnek kevés hatása van arra, hogy tevékenységét ki és milyen attitűddel, verbális kommentekkel rögzíti. Nemcsak a mindig működő testkamerák és publikus kamerák, hanem az éppen arra járó járókelők, vagy

¹³⁴ „Policing may have come to a crossroad where the legitimacy of street-level enforcement is intertwined with citizens recording the police and officers wearing body cameras” (Farmer 2016, 28. old.).

¹³⁵ „have increasingly fraught relationship with visibility” (Haggerty–Sandhu 2014, 9. old.).

éppen maguk az eljárás alá vontak is rögzíthetik az eseményeket, újabb és újabb látószöveget adva az esemény dokumentálásához.

Az események rögzítése pedig, mintegy Hawthorne-effektust (Mayo, id. Klein 2004) generálva, *magát a megfigyelés tárgyát is megváltoztatja*. Ha egy járókelő vagy maga az eljárás alá vont személy rögzíteni kezdi az eseményeket, illetve ha a résztvevők biztosan tudják, hogy viselkedésükről filmfelvétel készül, *az adott esemény már nemcsak a jelenben, hanem egy elképzelhető jövőben is játszódik*, ahol a felvételeket később visszajátszhatják és értelmezhetik (pl. egy rendőrségi vizsgálat, vagy éppen egy bírósági tárgyalás során). Az érintetteknel pedig elképzelhető, hogy viselkedésüket e későbbi scénárió figyelembevételével másosítják: *vagyis a kamerák jelenlétében máshogy viselkednek*.

A felvétel ugyanis kiemeli az adott eseményt annak szociokognitív narratívájából, kontextusából, és megváltoztatja az esemény térbeliségét és időbeliségét (Lianos 2012). A gyakran veszélyes helyzetben, igen nagy sebességgel zajló, akcióigényes folyamatok közben hozott rendőri döntésekről és intézkedési eseményekről készült felvételeket pedig más környezetben (pl. egy vizsgálat során), más értelmezési keretben, más érzelmi helyzetben dolgozzák fel. A kilassított, kinagyított képeken minden látszik, minden kivethető, de az alaphelyzet okozta érzelmi feszültség nélkül, s így igencsak érthető, hogy a felvételkészítéssel kapcsolatban bizonyos ellenállás, a rendőrségi láthatósággal kapcsolatos krízis bontakozik ki (crisis of visibility for Police, Haggerty–Sandhu 2014) az érintett felek részéről.

Adatok szerint a rendőrök eltérően vélekednek a láthatóságról aszerint, hogy „*hivatalos*” és „*nem hivatalos*” forrás kívánja megörökíteni az eseményeket (Haggerty–Sandhu 2014).

A saját szervezet vagy a hivatalos surveillance kamerák általi rögzítés sokkal *kisebb ellenállást vált ki* a rendőrtisztekből, mint a magánemberek vagy civil csoportok által történő felvételek. A rendőrök bíznak abban, hogy a hivatalos kamerafelvételek nem kerülnek illetéktelen kezekbe, nem lesznek láthatók civilek számára különféle közösségi médiafelületeken, míg a magánemberek által készített felvételek esetében erre nem számítanak, vagy nem feltétlenül hisznek a felvételek megfelelő kezelésében. Sokszor megfigyelhető, hogy a rendőrök aggódnak amiatt, hogy az elkészült felvételt félreértelmezhetik azok, akik megtekintik, és ez ronthatja a róluk kialakított képet (Farmer 2016).

A fenti hatások eredőjeként a jelen helyzetben úgy tűnik, hogy bizonyos szempontból a rendőrség elveszíteni látszik a kontrollt afelett, hogy hogyan mutatják be őket a nyilvánosság

előtt, s mindez milyen közkép kialakítását, milyen társadalmi megítélést hoz magával. (Haggerty–Sandhu 2014).

A kutatási probléma szempontjából fontos részösszefoglalás

Az „állampolgári újságírás” és a polgárok felől megjelenő és egyre jelentősebbé váló „ellenfelügyelet” hatására napjainkban *a rendőrség új, kiemelt láthatósággal kénytelen a munkáját végezni. A szervezet állományának is szembesülnie kell azzal, hogy az állampolgári aktivitás megváltozott, intézkedéseiket, tevékenységüket nagyobb valószínűséggel dokumentálják és osztják meg a (közösségi) médiában.*

E kiemelt láthatóság hatásaira mind egyénileg, mind pedig szervezeti és strukturális szinten fel kell készülnie a rendőrségnek. De a hatás a civil társadalmat sem kerüli el.

2.5. „Megfigyelt” és „Megfigyelő”: szerep, szerepváltás és szereppárhuzamosság

Kérdésünk: Hogyan változtak/változnak a „megfigyelés társadalmában” az eddig meglehetősen élesen elkülönült *megfigyelői és megfigyelti szerepek?*

Ahogy eddig bemutattuk, mind az adatgyűjtés, mind pedig a surveillance/sousveillance eszköztár kibővülése jelentősen befolyásolja mind a civil, mind a hivatásos állomány viselkedését és a kérdéskörben mutatott attitűdjét. Sok jel mutat arra, hogy a megfigyelés társadalmában *az eddig meglehetősen élesen elkülönült megfigyelői és megfigyelti szerepek átjárhatóvá, felcserélhetővé, változtathatóvá és egymás mellett élővé válnak*, és a megfigyelő más szerepkörben maga is a megfigyelés/adatgyűjtés alanya lehet.

Így például az a hivatalos személy, aki munkaidejében rendőrségi nyomozáshoz gyűjt nyilvánosan elérhető adatokat a nyílt forrású információszerzés (OSINT¹³⁶) módszereivel, vagy végez operatív megfigyelési feladatokat, magánemberként szintén tárgya lehet valamilyen megfigyelésnek, adatgyűjtésnek. Az az emberierőforrás-szakember, aki napja egy részét a felvételre váró interjúalanyok szociális médiában megjelent adatainak összegyűjtésével, profilozásával, a jelöltek aktivitásának megfigyelésével és elemzésével tölti, kilépve

¹³⁶ Lévay (2006, 6. old.) Open Source Intelligence definíciója: OSINT „A katonai felderítés és hírszerzés rendszerén kívül létező, a publikum (tehát minden egyén) számára nyilvánosan, legális eszközökkel megszerezhető, vagy korlátozott körben terjesztett, de nem minősített adatok szakmai szempontok alapján történő felkutatását, gyűjtését, szelektálását, elemzését-értékelését és felhasználását jelenti.”

munkahelye ajtaján a CCTV-k¹³⁷ által megfigyelt járőkelővé, vagy éppen digitális lábnyomán keresztül nagyvállalatok adatbányászati érdeklődésének tárgyává válhat.

Így míg korábban a megfigyelői/megfigyelti szerepek élesen elkülönültek, valamely foglalkozáshoz (például rendőr), korhoz (például idősök), vagy megadott funkciókhoz (például őrszem) kötődtek, addig az információs társadalom polgárai szerepeiket rugalmasan váltják, vagy akár éppen egyszerre is betölthetik mindkét pozíciót.

A következő szakaszokban a fenti állítást napjaink egyik legnagyobb platformja, a Facebook példáján keresztül mutatjuk be.

A Facebook mint a megfigyelés kiemelt területe

A közösségi oldalakon folytatott megfigyelések nem feltétlenül barátiak, sokszor nem merülnek ki a rég nem látott barát iránti érdeklődésben. Bizalmatlan házastársak figyelhetik egymást a Facebookon és más eszközökön keresztül (Gregg, 2013); a fejevadászok és a vállalatok HR-munkatársai adatokat gyűjthetnek a potenciális munkavállalókról,¹³⁸ az önkormányzat titkos megfigyelést folytathat a területén várható rendbontó eseményekkel kapcsolatban, vagy hogy ellenőrizze, jogosult-e valaki menedékre vagy segélyre.¹³⁹

Már csak azért sem mindegy, hogy a felhasználók milyen adatokat osztanak meg magukról a különböző platformokon, és azokat kik láthatják, mert akár bűnözők is végigpörgethetik a nyilvános bejegyzéseket, ahogy például az „akrobata tolvajok” által elkövetett betörések esetében történt.¹⁴⁰ Ugyancsak rosszindulatú megfigyelés áldozatai lehetnek azok, akik a vakáción készült fotók nyilvános megosztásával árulják el, hogy éppen nincsenek otthon, de ha megjelölik a képen az ismerőseiket is, akkor az ő tartózkodási helyüket is leleplezik.

Facebook-felhasználók „Megfigyelő” szerepben

¹³⁷ Pl. térfigyelő kamerák. A CCTV-kamerarendszer (*Closed-circuit Television*) zárt láncú biztonsági kamerákat összekapcsoló megfigyelőrendszer, ahol felvételek monitoron/TV-n nézhetők vissza az arra jogosultak által, anélkül, hogy külső szemlélő hozzáférhetne a felvett tartalomhoz.

¹³⁸ Egy kutatásban – amely egyébként azt vizsgálta, hogy a Facebook-oldal megtekintése mennyire befolyásolja a felvételtől szóló döntést, illetve mennyire jóslható meg a Facebook-oldal alapján, hogy a jelölt később mennyire válik be a munkahelyen – a megkérdezettek 70%-a nyilatkozott úgy, hogy nemcsak a jelentkező LinkedIn profilját nézi meg, hanem a Facebook-oldalát is. Forrás: <https://psycnet.apa.org/record/2020-17691-001>

¹³⁹ Az ilyen típusú megfigyelés például Hollandiában törvénytelennek minősül, különösen ha az adatokat hamis Facebook-fiókok létrehozásával gyűjtik, és még meg is őrzik. Forrás: <https://nltimes.nl/2021/05/18/1-6-cities-using-fake-social-media-accounts-spy-protests-rioters-asylum-seekers>

¹⁴⁰ www.bbc.com/news/world-europe-56031381

Maguk a felhasználók is használják a Facebookot (és minden bizonnyal a különböző keresőprogramokat is) megfigyelésre, információgyűjtésre.

A közösségi platformok a megfigyelés új típusának kialakulásához vezettek, az ún. társadalmi megfigyeléshez (*social surveillance*). Mivel manapság akár egy átlagos felhasználó is mindössze néhány kattintással nagy mennyiségű személyes adathoz juthat hozzá, a megfigyelés domesztikálódott és a mindennapi gyakorlat részévé vált. E gyakorlat leírására használják a laterális megfigyelés (*lateral surveillance*), a részt vevő megfigyelés (*participatory surveillance*), illetve a társadalmi kutatás (*social searching*) fogalmait is (Specht 2020).

A megfigyelést a közösségi platformok *Omniopticon-jellege*¹⁴¹ teszi lehetővé: a közösségi hálóban *több felhasználó egyidejűleg figyel meg több másik felhasználót, folyamatos és látens módon*. A személyes tartalmat megosztó felhasználó ugyanis csak arról kap visszajelzést, hányan reagáltak (írtak hozzászólást, jelezték reakciójukat like ikonnal vagy egyéb emoticonnal), arról nem, hogy valójában hányan látták a bejegyzést. A tevékenység elterjedtségére jellemző, hogy a közösségi hálón folytatott megfigyelésnek mára saját, köznyelvi tipológiája van.

A közösségi térben megkülönböztetik a háttérben figyelő, a Facebook fontosságát nyilvánosan bagatellizáló, ugyanakkor minden ismerősről mindent tudó kukkolót (Facebook-voyeur); az adatgyűjtésre akár az éjszakát rááldozó vámpírt (Facebook-vampire); az áldozata után lopakodva, megszállottan kutakodó, gyakran zaklatóvá váló stalkert (Facebook-stalker) és a vonzó egyedülállókra vadászó keselyűt (Facebook-vulture).

Nevesített tevékenységgé vált az ismeretlenek utáni, az üzenőfalak és a fényképalbumok átfésülésével történő lopakodó adatszerzés (Facebook-creepin'), illetve az a fajta online jelenlét, ami abban nyilvánul meg, hogy a felhasználó teleszórja hozzászólásokkal, reakciókkal különböző felhasználók bejegyzéseit (Facebook-spree) (Specht 2020).

Rugalmas szerepfelvétel és szerepváltás

A rugalmas megfigyelői/megfigyelti szerepváltás/szerepfelvétel a digitális korban az élet minden más területén is megjelenik. Például a munkahelyén valamely adatgyűjtést folytató – vagyis megfigyelői/adatgyűjtői szerepben dolgozó – munkatárs viselkedését a munkaadó informatikusa bármikor ellenőrizheti (így ezzel megfigyelői munkájával párhuzamosan

¹⁴¹A megfogalmazás Mitrou és Tsai munkájában bukkant fel. Idézi Specht (2020, 66. old.).

megfigyelti szerepbe is juttatva őt). De hasonló gyors váltás figyelhető meg egy köztéri eseményt mobiljával felvevő járókelő esetében is, aki a felvétel elindításával felveszi a megfigyelő szerepet, miközben tudja, hogy a térfigyelő kamerák az ő viselkedését is rögzítik.

Így elmondható, hogy a 21. század digitális környezetében *a megfigyelői, illetve megfigyelti pozíció plauzibilis átjárhatóságot mutat*: egy személy – akár párhuzamosan is – lehet megfigyelt és megfigyelő egyaránt. Az, hogy ki melyik szereppel azonosul, vagyis magát az adott pillanatban megfigyeltnek vagy megfigyelőnek látja, sokféle érzelmi és kognitív hatás, szubjektív aspektus eredőjeként alakul ki. De a hatás „visszafelé” is elképzelhető: az hogy valaki önmagát hogyan látja, milyen szereppel azonosul, befolyásolhatja azt is, hogyan éli meg és hogyan értelmezi az adott helyzetet.

Hogy a fenti problémát egy profán hasonlattal világítsuk meg, a régi viccet idézzük:

„Ugyanaz a hír egészen máshogy jelenik meg a medvék és a vadászok lapjában.”

A fentiek eredőjeként kutatási kérdésként felmerül, hogy: Igaz-e, hogy a Megfigyelő/Megfigyelt szerepekkel történő azonosulás hathat az adott helyzet értelmezésére, a szituációval kapcsolatos érzelmi reakciókra, valamint a tényleges viselkedésre? Egy szereppel történő identifikáció vajon megváltoztathatja-e az érintetti hozzáállást, a megfigyelés, a megfigyeltté válás, a megfigyeltség szubjektív megélését, és ennek következményeként a percipiált helyzetre adott válaszreakciót is?

A kutatási probléma szempontjából fontos részösszefoglalás

Sok jel mutat arra, hogy a „megfigyelés társadalmában” az eddig meglehetősen élesen elkülönült *megfigyelői és megfigyelti szerepek átjárhatóvá, felcserélhetővé, változtathatóvá és egymás mellett élővé válnak*, és a megfigyelő más szerepkörben maga is a megfigyelés/adatgyűjtés alanya lehet.

Kérdésként felmerül, hogy vajon a *valamelyik szereppel történő azonosulás befolyásolja-e a helyzet megélését és az adott személy viselkedését?*

2.6. Részkövetkeztetések: A megfigyeléssel kapcsolatos változások és problémák

1. Az információs társadalomban az offline és online jelenlét határai elmosódnak, a társadalom tagjainak digitális lábnyoma követhetővé és elemezhetővé válik, kialakul a „*megfigyelés társadalma*” a surveillance society.
2. A felügyeleti társadalomban/a megfigyelés társadalmában mindenki lehet megfigyelés, adatgyűjtés alanya, de maga is élhet e lehetőségek többségével: vagyis *egyszerre vagyunk megfigyelők és megfigyelték*, a felügyelet alanyai és létrehozói.
3. Szerepeink rugalmasak: mind a civil, mind a hivatásos személyeknek lehetősége van, hogy felvegyék a Megfigyelő szerepet, és adatgyűjtésbe/információszerzésbe kezdjenek.
4. A megnövekedett digitális lábnyom okán nagy mennyiségű adat halmozódik fel, amely *személyre szabott, illetve Big Data elemzések* tárgyát is képezheti. Így napjainkra szinte nincs ember, akit elkerült volna a rá vonatkozó adatgyűjtés, információszerzés.
5. A tudástársadalom új típusú kérdéseket, *új biztonsági kihívásokat* is magával hoz, mint a számítástechnikai bűnözés vagy a kiberbiztonsági problémák, amelyek mélysége, kockázata és jelentősége azonban *sok szempontból nehezen érezhető át az átlagfelhasználó számára*.
6. Bár a felhasználók rendelkeznek saját tapasztalattal, elméleti ismeretekkel a rájuk vonatkozó lehetséges adatgyűjtéssel, információszerzéssel, megfigyeléssel kapcsolatban, mégis különféle okok (pl. aszimmetrikus technológiai ismeretek, biztonságtudatosság hiánya, hárítások) miatt sok esetben *kevésbé képesek adataik hatékony védelmére, magánéletük privát elemeinek eredményes megőrzésére*.
7. A feltételezett felügyelet *negatív attribúciókat indukál, és viselkedésmódosító hatást gyakorol* online, valamint offline magatartásra egyaránt.
8. Az „állampolgári újságírás” és a polgárok felől megjelenő és egyre jelentősebbé váló „ellenfelügyelet” hatására napjainkban *a rendőrség új, kiemelt láthatósággal kénytelen a munkáját végezni. A szervezet állományának is szembesülnie kell azzal, hogy az állampolgári aktivitás megváltozott, intézkedéseiket, tevékenységüket nagyobb valószínűséggel dokumentálják és osztják meg a (közösségi) médiában*.
9. E kiemelt láthatóság hatásaira mind egyénileg, mind pedig szervezeti és strukturális szinten fel kell készülnie a rendőrségnek.

A szakirodalmi összefoglaló és a kutatás szempontjából fontos problémák, következtetések és kérdések és problémák bemutatása után a következő fejezetben a témában végzett doktori kutatás részletes bemutatása következik.

3. A KUTATÁS BEMUTATÁSA

3.1. A kutatás koncepciója és célcsoportválasztása

A kutatás *részletes* bemutatása előtt szeretném áttekinthetően bemutatni a főbb kutatási koncepciót, és néhány szóban érvelni a választott célcsoport mellett.

A szakirodalmi áttekintés és következtetések alapján két fontos kutatási kérdéskör bontakozott ki vizsgálati témául:

1. Az első problémacsoport a megfigyelői/megfigyelti szerepek párhuzamosságának, váltásának lehetősége,
2. a második pedig ezek *szubjektív megélésének aspektusai, hatásai* a civil és rendvédelmi érintettek attitűdjére és tényleges viselkedésére.

A kutatás a „*megfigyelés*” fogalmának használatakor döntően kétféle értelmezési keretet alkalmazott:

1. a megfigyelést egyfelől *időben elhúzódó, célzott, strukturált* eseményekre, személyre, személyes adatokra orientált *cselekvésként* (pl. surveillance, illetve megfigyelés mint operatív módszer) értelmezi,
2. másfelől a *behatárolt időintervallumban folyó egyszeri megfigyelési eseményt*, események külső pozícióból való *szemlélését* (pl. váratlan események rögzítése) is a fogalom értelmezési tartományába tartozónak tekinti.

A Megfigyelő/Megfigyelti dichotómiát pedig

- egyfelől mint szubjektíven relevánsnak tartott *társas szerepet* (amelyet az adott személy magára nézve általában, vagy az adott szituációban adekvátnak lát);
- másfelől mint valamely cselekvést végző, vagy a cselekvés hatását elszenvedő *személyt* értelmezi.¹⁴²

A vizsgálat az adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés, valamint a Megfigyelői/Megfigyelti szerepek hatásait civilek és hivatásos személyek esetében is vizsgálandónak tartja. A kiválasztott minta magyar állampolgárokból állt, hogy a kulturális különbségek okozta hatásokat kiküszöbölése érdekében. Ez természetesen az eredmények értelmezési körét is

¹⁴² A kutatás fogalmairól részletesebben ld. a 3.2.8 szakaszban

szűkíti és a hivatásos vezetők narratíváját a magyarországi viszonyok figyelembevételével kell értelmezni.

Miért szükséges a civil ÉS hivatásos célcsoport?

A szakirodalmi részben bemutatott problémakörök vizsgálatakor a kutatás célja kifejezett célja volt, hogy *mind civil, mind rendvédelmi, mind megfigyelői, mind megfigyelti szempontból* szerezzen információt az adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés, valamint a megfigyelői/megfigyelti szerepekkel történő identifikáció szubjektív megélésének attitűd- és viselkedésmódosító hatásaira.

Annak oka, hogy a vizsgálat *nem csak kifejezetten a hivatásos állományra koncentrált* abban kereshető, hogy a digitális korszak szerepváltás lehetőségének fluiditása fontossá teszi, hogy a kérdéskört több szempontból ragadjuk meg: adjunk terepet a mind a megfigyelőnek, mind a megfigyeltnek, mind a rendőrnek, mind pedig a civil áldozatnak.¹⁴³

Bár természetesen a hivatásos állomány (szakmai, döntően megfigyelői fókuszú) véleménye kiemelt jelentőségű a kutatásban, azonban a megfelelő szakmai munkához elengedhetetlen annak ismerete is, hogy azok a civil állampolgárok – akik akár áldozatként, akár bűncselekmények elkövetőjeként – kapcsolatba kerülnek a rendőrség munkatársaival, hogyan élik meg az adatgyűjtéssel/információszerzéssel/megfigyeléssel kapcsolatos eseményeket, egyéni lehetőségeiket, milyen attitűdöt és viselkedést mutatnak például a kiberbiztonsággal, személyes adataik védelmével kapcsolatban, illetve esetleges háritásaik, óvatlan cselekményeik milyen bűnügyi kockázatokat hordozhatnak¹⁴⁴.

Nem elhanyagolható a civil társadalom devianciára hajlamos, deviáns vagy éppen antiszociális tagjainak, bűnözőinek, bűnszervezeteinek online magatartásának megismerése sem. Egy bűnöző viselkedésének hátterében álló okok, személyes motivációk, attitűdök és hatások feltárása és a szakmai munkában való felhasználása (pl. OSINT technikák alkalmazása az

¹⁴³ Illetve ismerjük meg esetleg az „ellenfél”, a bűnözők, bűnözői csoportok viselkedésének jellemzőit, mozgatórugóit is, akik szintén a civil csoporthoz tartoznak.

¹⁴⁴ Ahogy például ezt egy felderítéssel foglalkozó osztályvezető megfogalmazta: „Mert nincsen tudatosság az emberekben ezzel kapcsolatban és ez nagyon nagy veszélyeket rejt magában.... Szerintem robbanásszerűen fog megemelkedni az online térben elkövetett bűncselekmények száma vagy az online tér felhasználásával elkövetett bűncselekmények száma.”

online felületen megosztott bűnözői kapcsolati háló felderítése érdekében) ugyanis nagyban előrelendítheti a bűnüldözői munka hatékonyságát.

Ha a rendőr nem ismeri, hogy a (civil) bűnözők és áldozataik tipikus viselkedése milyen, milyen okok állnak ezek háttérében, és hogyan lehetne ezeken változtatni, akkor a bűnmegelőzési munka – egy kis túlzással élve – már eleve halálra van ítéelve.

Még egy indok lehet a civil célcsoport alkalmazása mellett az is, hogy amennyiben a civil megfigyelő és a rendvédelmi megfigyelők esetében közös/hasonló elemeket tartalmazó narratíva jelenik meg, akkor a közös elemek nem a civil vagy hivatásos létnek, hanem a Megfigyelői szereppel történő azonosulásnak tulajdonítható.

Egy másik érv a civil célcsoport mellett: A rendőri szerepváltás és szereppárhuzamosság

A másik ok, ami miatt a civil célcsoport attitűdjeinek és viselkedésének elemzése fontosnak tűnt, az az, hogy a kutatás alaphipotézise¹⁴⁵ alapján a Megfigyelői/Megfigyelti szerepek átjárhatóak, felcserélhetőek, akár párhuzamosak is lehetnek.

A hivatásos állományú rendőr magánemberként keres fel online oldalakat, használ appokat, tölt le adatokat, végez online személyiségrepresentációt amikor esetleg az Instagramon közzétesz történeteket, vagy likeolja ismerősei fotóit. Ha a kutatás hipotézisei igazak, akkor az, hogy egy hivatásos személy az adott pillanatban inkább megfigyelőként (pl. nyomozóként), vagy pedig megfigyeltként (pl. civil magánemberként) tekint magára befolyásolhatja az adott pillanatban megjelenő attitűdjét és viselkedését. Ha kizárólag a hivatásos, döntően megfigyelői szempontot emeljük ki, akkor elvész az a megközelítés, hogy azonos személy különféle viselkedést mutathat, ha az adott szituációt – és ebben saját szerepét – máshogy értelmezi, más szereppel azonosul.

A kutatás célcsoportjának meghatározásához ezért a következő mátrixot alkalmaztuk (*ld. 2. számú táblázat*).

¹⁴⁵ Az információs társadalom tagjai a megfigyelői és megfigyelti szerep rugalmas váltására képesek, s az aktuális identifikáció alapján eltérően percipiálják és értékelik a megfigyelés lehetőségét és veszélyességét.

2. táblázat: A kutatás célcsoportjainak mátrix rendszerű bemutatása (Forrás: a Szerző szerkesztése)

	Civil résztvevők	Rendvédelmi résztvevők
Megfigyelt	civil megfigyelt ¹⁴⁶	rendvédelmi megfigyelt ¹⁴⁷
Megfigyelő	civil megfigyelő ¹⁴⁸	rendvédelmi megfigyelő ¹⁴⁹

A – később részletesen kifejtésre kerülő [vizsgálati módszereknél](#) megfigyelhető, hogy – az *elővizsgálati módszerek* esetén inkább a civil és rendvédelmi **megfigyelt** szerep vizsgálata kap nagyobb hangsúlyt (Módszerek: az adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelésre adott civil felhasználói, illetve a szocialista állambiztonsági ügynöki attitűd és viselkedés bemutatása szakirodalom és dokumentumkutatással).

Míg a *fő vizsgálatban* alkalmazott civil *rajongói mélyinterjú*, és a rendvédelmi vezetőkkel folytatott *félíg strukturált interjúk* esetén a civil és rendvédelmi **megfigyelői** szereppel történő identifikáció hatásait kívánta megragadni.

3.2. Kutatási kérdés, vizsgált terület és kérdéskör

A 21. századra kialakult felügyeleti társadalomban (*surveillance society*, Lyon 1994; 2001; Murakami Wood et al. 2003; 2007), a Big Data korában, a mindenütt jelen lévő adatgyűjtési és megfigyelési lehetőségek (*ubiquitous surveillance*, Andrejevic 2012; Oulasvirta et al. 2014), a kialakult „megfigyelési csomagok” (*surveillant assemblage*, Haggerty–Ericson 2000; 2006; Lyon 2006; 2007) korában mind a civil állampolgároknak, mind pedig a rendvédelem munkatársainak reálisan számolniuk kell azzal a lehetőséggel, hogy online vagy offline tevékenységük valamilyen formában adatgyűjtés, elemzés tárgya lesz, viselkedésüket megfigyelik, rögzítik.

¹⁴⁶ Pl. Egyének, szervezetek, gazdasági társaságok, állami intézmények által történő online és offline adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés alá eső magánemberek, különféle online felületeket, appokat felhasználó magánszemélyek, CCTV-k által rögzített járókelők, bolti kamerák felvételein szereplő vásárlók.

¹⁴⁷ Pl. Intézkedő rendőrök, akiknek tevékenységét civil járókelők, köztéri kamerák, testkamerák vagy éppen fedélzeti kamerák veszik.

¹⁴⁸ Pl. Közösségi platformokon hírességeket követő rajongók, ismerőseikről információt szerző felhasználók, mobiltelefonnal rendőri intézkedést rögzítő járókelők, hétköznapi felvételeket készítő turisták stb.

¹⁴⁹ Pl. adatgyűjtést/információszerzést/megfigyelést alkalmazó nyomozó, OSINT technikákat alkalmazó értékelő-elemző, törvényi feltételekhez kötött titkos adatgyűjtést végző szakszolgálati munkatárs.

A közterületi felvételkedészítésre vonatkozó civil hajlandóság jelentősen megnövekedett napjainkban (Farmer–Sun–Starks 2015; Kies 2011), amely – új keletű tényezőként – ma már a rendvédelem működésében és szabályzásában egyránt hatást gyakorló tényezőként jelenik meg (Potts 2015). Az állampolgári „ellenfigyelés” vagy „visszafigyelés” (*sousveillance*, Mann et al. 2003), amelynek során állampolgárok eseményeket rögzítenek későbbi megosztás, felhasználás és/vagy bizonyítékképpen, egyre jelentősebb tényezővé vált. A *sousveillance* különleges formája az ún. „állampolgári újságírás” (*citizen journalism*, Miller 2019) – ahol a szereplők azért rögzítenek valamely eseményt, hogy később annak hírértékét felhasználják, interneten megjelenítsék, hírportáloknak eladják – pedig különösen megnövelte az ilyen jellegű felvételek számát és nyilvánosságra kerülését. Így már nemcsak a civil állampolgárok, hanem a hivatásos állomány is kénytelen szembenézni eddigi adatgyűjtéssel/információszerzéssel/megfigyeléssel kapcsolatos szerepeik változásával.

- Ha pedig a megfigyelés társadalmában a Megfigyelői/Megfigyelti szerepek rugalmasan változtathatók, akkor felmerül, hogy vajon *az egyik, vagy másik szereppel történő azonosulás befolyásolja-e az adott személy megfigyeléssel/felügyelettel kapcsolatos attitűdjét, vagy viselkedését?*¹⁵⁰

Egyfelől az online és offline adatgyűjtés, megfigyelés, információszerzés és elemzés erősödése, másfelől a felügyeleti társadalom hivatalos és állampolgári megfigyelési, rögzítési lehetőségeinek szélesedése kérdéseket vet fel azzal kapcsolatban, hogy

1. *hogyan élik meg a civil és hivatásos személyek a fenti hatásokat, a mindenütt jelen lévő (ubiquitous surveillance) adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés lehetőségét, és*
2. *a megfigyeléssel kapcsolatban kialakuló attitűdök hogyan befolyásolják végül a megjelenő viselkedést?*

A fenti kérdés módszertanilag kielégítő vizsgálatához első fontos feladatként a szerző által használt fogalmak operacionalizálása szükséges; ebből is legelsőként a dolgozatban használt „*megfigyelés*” fogalom értelmezési tartományának meghatározása.

¹⁵⁰ Hogy a példaként hozott viccel illusztráljuk (és egyben szimplifikáljuk is) a problémát: „*Másként látjuk-e a vadászatot, és másként viselkedünk-e, hogyha egyszer inkább medvének, máskor pedig inkább vadásznak érezzük magunkat?*”

3.3. A kutatás operacionalizált fogalmai

A „megfigyelés” mint fogalom nagy utat járt be a világ fizikai tapasztalását tárgyaló filozófiai megközelítésektől, a napjaink felügyeleti/megfigyelési társadalmában (*surveillance society*, Lyon 1994) manifesztálódó infotechnológiai megfigyelési, adatgyűjtési és adatelemzési lehetőségekig. Ez az út nemcsak a fogalom változását, alakulását, hanem lényeges tartalmi és formai átalakulását is magával hozta.

Jelen fejezet röviden áttekinti azokat a főbb elemeket, szempontokat, amelyek a „megfigyelés” fogalmának változásai során a kérdéskörhöz kapcsolódtak; megkísérli a filozófiai, kutatómódszertani, operatív és társadalomtudományi értelemben használt megismerés/megfigyelésfogalom közös, illetve eltérő jegyeinek feltárását; kutatási problémához kötődő konceptualizációs kérdéseinek és a tervezett kutatás operacionalizációs kérdéseinek bemutatását.

A következő szakasz bemutatja, hogy mely fogalmi konceptualizációs kérdések megválaszolása szükséges egy, elsősorban szociálpszichológiai fókuszú rendészettudományi doktori értekezés fogalmi kérdéskörének tisztázásához, az operacionalizációs fázis előkészítéséhez és a szükséges indikátorok meghatározásához.

Kutatómódszertani alapkérdések, operacionalizálási problémák

Egy kutatás minden esetben a kutató saját világnézetéhez, szakterületéhez, kutatási kérdéséhez kapcsolódva határozza meg, konceptualizálja és operacionalizálja a kérdéses fogalmat, jelen esetben kiemelten a „megfigyelés”-t. E disszertáció a rendészettudomány területén, szociálpszichológiai, *kvalitatív kutatási fókusszal* kíván eredményeket elérni, új tudományos eredményt létrehozni.

A „megfigyelés” mint fogalom ezért feltétlenül értelmezendő a hétköznapi vs. szakmaspecifikus fogalomalkalmazás, illetve a rendészettudomány, más társadalomtudományok és speciális kutatási területek (pl. *surveillance studies*) fogalmi használata szempontjából is.

A kutatás alaphipotézisként feltételezi, hogy

- az információs társadalomban az infokommunikációs eszközök használói – Schrödinger macskájához hasonlóan – egyszerre potenciális megfigyelők és potenciális megfigyelték;

- a megfigyeléssel kapcsolatos attitűdjük, viselkedésük, sőt még magának a megfigyelésnek a szubjektív percepciója is eltér akkor, hogyha magukat a megfigyelői, vagy éppen ellentétesen, a megfigyelti oldallal identifikálják.¹⁵¹

Ahhoz azonban, hogy a fenti feltevéseket operacionalizálni lehessen, meg kell határozni pontosan, hogy mit értünk *megfigyelésen*, *megfigyelőn* és *megfigyeltten*.

Át kell gondolni, hogy mit is jelent pontosan a megfigyelés mint cselekvés; ki a megfigyelő és ki a megfigyelt; vajon a megfigyelés objektív adatokat szolgáltat-e a világ megismeréséhez, vagy csak kognitív konstruktumok létrehozásában játszik szerepet. Valóban változhat-e egy percepció, hogyha az indentifikáció változásával lényegében maga a megfigyelő változik meg?¹⁵²

A fogalom egyik legfontosabb konceptualizációs problémájaként tehát

- a megismerés/megfigyelés *objektivitásának* és
- *a megfigyelő szerepének kérdése* vár válaszra.

3.3.1. Tapasztalás és megismerés: a megfigyelés ismeretelméleti problémái

A „*megfigyelés*” elsőként filozófiai problémaként jelent meg a görög gondolkodóknál mint a világ megtapasztalására és megismerésére vonatkozó episztemológiai¹⁵³ esemény. A fogalmat itt a világ megismerésében fontos szerepet játszó, a megfigyelő egyénből kiinduló érzékelési cselekményként határozza meg, amelynek célja a való világra vonatkozó releváns tudás gyűjtése.

Az érzékelés megbízhatóságával kapcsolatos filozófiai kérdések felvetették:

¹⁵¹ A szerző korábbi online kérdőíves vizsgálata igazolni látszik azt a feltételezést, hogy a megfigyelti oldallal történő azonosulás aktív háritási mechanizmusok beindulását eredményezi az érintettekben: míg általában valószínűnek gondolják a megfigyelést, saját magukra nézve ezt sokkal kevésbé tartják valószínűnek (Héder 2017).

¹⁵² Vajon másként látom-e ugyanazt a jelenséget (pl. egy személyre vonatkozó adatgyűjtést), hogyha én vagyok az, aki új szomszédjáról szeretne megtudni ezt-azt, vagy ha a leendő munkáltatóm állít fel *rólam* digitális lábnyomom alapján egy személyes profilt? Hatás: azonos adatgyűjtési módszer → eltérő identifikáció (megfigyelő/megfigyelt) → eltérő érzelmi érintettség és attitűd → eltérő veszély(ességi) percepció → a két esemény eltérő értékelése.

¹⁵³ Episztemológia (episztemé = „tudás” + logosz = „elmélet”), más néven ismeretelmélet: a megismerés feltételeit, határait, módszereit kutató tudomány.

- a **megfigyelővel** kapcsolatos jellemzők fontosságát, és a megfigyelő okozta torzítások lehetőségeit,¹⁵⁴
- a megfigyelés módszerének fontosságát,¹⁵⁵
- a világ percepciójának,¹⁵⁶
- és objektív *megismerhetőségének*¹⁵⁷ kérdését is.

A felvetett kérdések következtében a tapasztalatból (*a posteriori*) vagy a bármilyen forrásból érkező előzetes (*a priori*) tudás mint ismeretelméleti alaprobléma végigvonul a filozófiatörténet évszázadain. Bár a filozófiai és ismeretelméleti kérdések tárgyalása bőven meghaladja ennek az írásnak a korlátait, néhány szóban mégis érdemes talán utalni arra, hogy a megtapasztalhatóság, megérthetőség, a világ megismerhetőségének kérdése minden nagy filozófiai irányzatban megválaszolandó kérdésként merült fel, s napjaink filozófiai vitáiban is előkelő helyet kap.

Némely irányzatok, mint az empirizmus, szenzualizmus¹⁵⁸ vagy a (neo)pozitivizmus¹⁵⁹ persze jelentősebbnek látják a tapasztalat és ezzel együtt a megfigyelő szerepét is, mint más gondolkodók vagy filozófiai irányzatok,¹⁶⁰ azonban a megismerő (megfigyelő) szerepével kapcsolatban szinte minden irányzatban komoly kérdések merültek fel.

Amíg a megfigyelőre (a világ megismerését végző szubjektumra) és a megfigyelésre mint meghatározható szándékos megismerési tevékenységre *naív realizmussal*, hétköznapi megismeréssel tekintünk, feltételezhetjük, hogy egy bizonyos eseményt megfigyelve minden megfigyelő ugyanazt látja, s így *észlelésük hasonló, transzparens* (Pléh 2002).

A fenti állítást azonban már *a Locke féle reprezentatív realizmus* is vitatta, rámutatva, hogy a világ a tiszta lappal („*tabula rasa*”) induló megfigyelő tudatában a megismerés által leképezett valóság *reprezentált* változataként jelenik meg; és akkor még nem is tettünk említést a *konstruktivizmus személyes, egyedi, belső konstrukciós folyamatairól*, amelyben az érintett

¹⁵⁴ Pl. Platón barlang hasonlatában leláncolt megfigyelők helyzete.

¹⁵⁵ Ld. Arisztotelész szemlélődő megfigyelése.

¹⁵⁶ Hérakleitosz (Kr. e. 6–5. sz.) a megfigyelést mint érzéki észlelést megkülönböztette az értelmi ismeret megszerzésétől: „rossz tanújuk az embereknek a szemük és a fülük, ha barbár lelkük van” (id. Turay 1994, 2. old.).

¹⁵⁷ Pl. a szkeptikusok, mint éliszi Pürrhón (i. e. 360 – i. e. 270.), aki a dolgok megragadhatatlansága, felfoghatatlansága mellett érvelt.

¹⁵⁸ Ld. Hobbes, Locke, Hume.

¹⁵⁹ Ld. Comte, Mill, Mach, vagy a Bécsi Kör tagjai.

¹⁶⁰ Pl. az objektív és szubjektív idealizmus képviselői.

maga (Nahalka 2013), vagy társaival közösen (Bodor 1997)¹⁶¹ alkotja meg az általa tanulmányozott világ percepcióját.

A megfigyelés fogalmának meghatározásakor tehát legelőször a felmerülő ismeretelméleti problémák tisztázása válik szükségessé.

Vajon a „*megfigyelés*”-t a konceptualizációt végző kutató

- objektív, rendezett, a *megfigyelő személyétől függetlenül* mindig *azonos* eredményre vezető, dokumentálható cselekménynek tekinti,
- vagy helyet hagy az a priori forrásból, szubjektív percepcióból, előzetes elemekből származó *konstruált* megismerés lehetőségének, a *társas interszubsztivitásnak*, a megismerő/megfigyelő elfogultsági, tévedési lehetőségeinek a megfigyelés során?

A kutatás alaphipotézise¹⁶² alapján ez utóbbi felvetés látszik helyénvalónak, s mint ilyen, bizonyítandónak, illetve falszifikálандónak. A kutatás tehát *kritikai konstruktivista, interszubsztív elméleti keretben* közelíti meg a megfigyelés és a megfigyeléssel kapcsolatos szerepek kérdését.

Ha a megfigyelőre/megfigyeltre olyan személyként tekintünk, aki társas környezetben, attól *nem függetlenül* végzi a megfigyelést, vagy gondolkodik saját megfigyelésének lehetőségeivel kapcsolatban, akkor könnyebben érthető, hogy ez a személy mindkét „sapkáját felveheti” (azaz képes mindkét szerep identifikált alkalmazására: önmagát hol megfigyelőként, hol megfigyeltként azonosítva).

A megfigyeléssel kapcsolatos episztemológiai kérdések a kutatói világnézettel, illetve a kutatási hipotézisekkel kapcsolatos viszonyának bemutatása után a következő kihagyhatatlan lépés a használt kifejezés pontos jelentéstartalmának, használati körének és használati módjának meghatározása (amelyről a következő szakaszban esik néhány szó).

3.3.2. A „*megfigyelés*” kifejezés a hétköznapi szóhasználatban

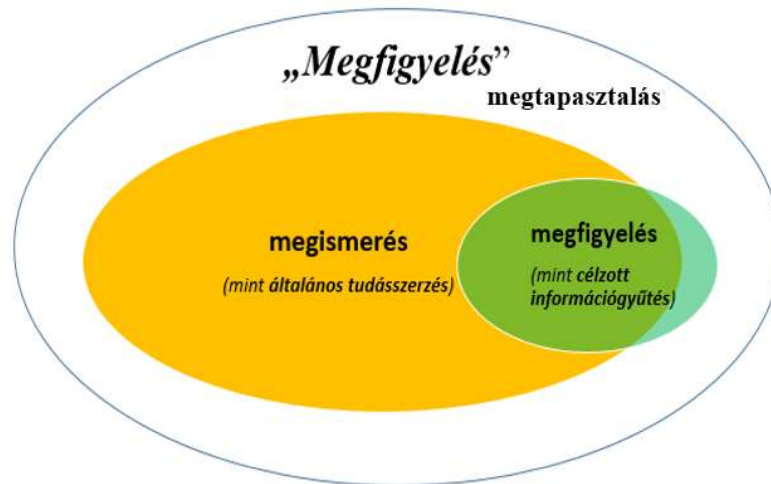
Egy fogalom konceptualizációjához első lépésként a hétköznapi „*megfigyelés*” fogalom körüljárása látszik a legjobb kiindulópontnak.

161 Ld. a megismerés társas konstruktivista felfogása.

162 Az információs társadalom tagjai a megfigyelői és megfigyelti szerep rugalmas váltására képesek, s az aktuális identifikáció alapján eltérően percipiálják és értékelik a megfigyelés lehetőségét és veszélyességét.

A magyar nyelvben, a hétköznapi szóhasználat során sok esetben átfedő jelentéssel figyelhető meg a „megismerés” és a „megfigyelés” fogalom. A megfigyelés kifejezés a több eltérő értelmezés összemosásakor egyaránt jelentheti:

- a létező dolgok, események spontán érzékszervi megfigyelését, *látását, megtapasztalását, átélését;*
- a környezet megtapasztalására és megértésére vonatkozó *hétköznapi, filozófiai és tudományos megismerést* mint *általános* ismeret- és tudásszerzési eseményt;
- de jelentheti *valamely személy (a megfigyelő) által végrehajtott* valamely dologra, eseményre, személyre vonatkozó célzott adat- és *információgyűjtést* is (lásd 6. ábra).

6. ábra: A „megfigyelés” fogalom a hétköznapi szóhasználatban (Forrás: a szerző szerkesztése)

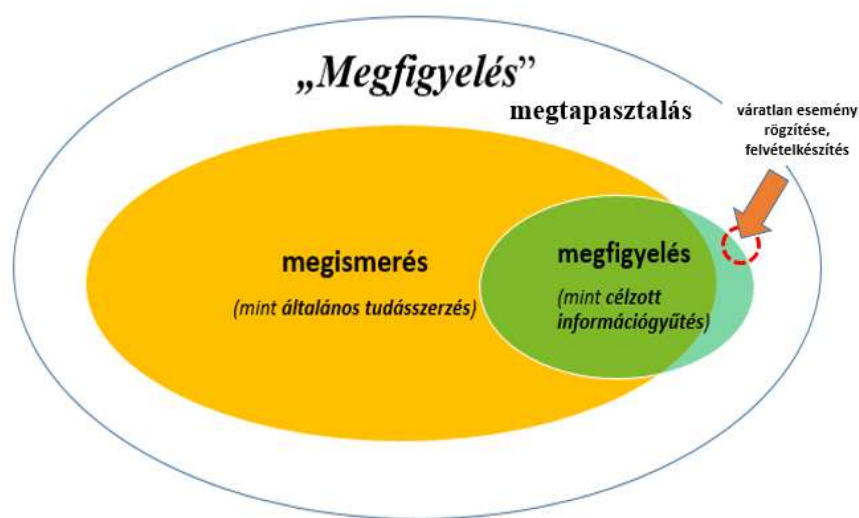
A nem szakmaspecifikus kifejezéstárban a „megfigyelhető” gyakran a „megtapasztalható, megérthető, látható, fellelhető” szinonimájaként jelenik meg,¹⁶³ a nem specifikus értelemben használt „megfigyelést” pedig legtöbbször mint az emberi elmében a valóság visszatükrözési folyamatának általános leírását alkalmazzák.

A „megfigyelés” időbelisége

Mind a megismerés, mind a célzott információgyűjtés legtöbbször hosszan tartó, időben elhúzódó folyamat, célzott fókuszált figyelemmel és információszerzési intencióval.

¹⁶³ Pl. „Hétfőn lesz megfigyelhető a Merkúr-átvonulás Magyarországon”, forrás: www.origo.hu/tudomany/20160506-merkur-atvonulas-nap-megfigyeles-magyarorszag.html

A spontán történő és „megfigyelhető” (értsd: látható) történések, ezek „megfigyelése” (értsd: megélése/látása/megtapasztalása) a megfigyelő/átélő szármára azonban általában váratlan vagy nem tervezett események. Ezek megtapasztalásakor általában nem történik célzott adatgyűjtés, hiszen az érintett személy számára az éppen folyamatban lévő események *átélése/túlélése* a fontos. Egy váratlan, de beavatkozó cselekvést nem kívánó/nem engedélyező, az adott személyre nézve nem életveszélyes, de esetleg érdekes, érzelmileg felkavaró esemény átélésekor nyílik lehetőség valamilyen esemény időben korlátos, spontán megfigyelésre. Ilyen a napjainkban egyre gyakoribb – döntően digitális eszközökkel történő – *felvételekésztés* (lásd 7. ábra).

7. ábra: Váratlan események „megfigyelése”, átélése, illetve ezek rögzítése (Forrás: a szerző szerkesztése)

A felvételekésztés oka, hogy a személy egy – általában érzelmileg megterhelő – *éppen folyó eseményt él át*, amelyet valamilyen szempontból megörökítendőnek tart. A bekövetkező esemény *nem tervezett, váratlan és behatárolt ideig tart*. A digitális felvételekésztés egyik kiemelkedő motivációja ennek a korlátozott időbeliségnek a megnyújtása, a pillanat rögzítése, „hallhatatlanná tétele”, az események dokumentálása. Ebben az értelemben *a megfigyelő nem előre tervezetten, de célzottan gyűjt adatokat* (pl. készít felvételeket mobiltelefonjával), elsősorban a „jelen” megörökítése és a későbbi felhasználás, elemzés céljából.

*Az ilyen jellegű megfigyelésre, rögzítésre ritkán jellemző a tudatosság.*¹⁶⁴ Az elkészült felvételek akár fontos eseményeket, részleteket sem tartalmazhatnak, mert esetleg a megfigyelő

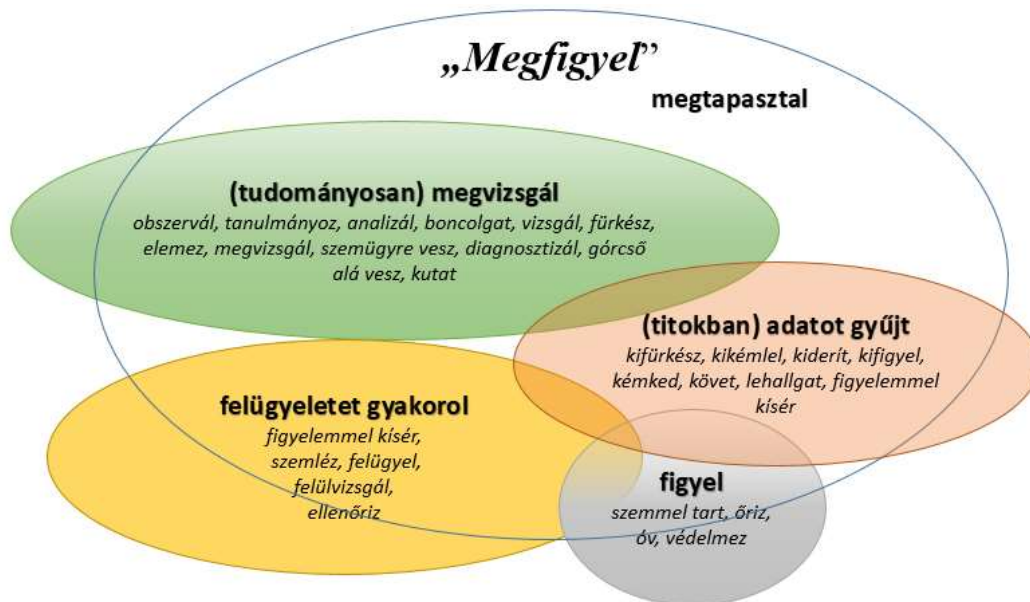
¹⁶⁴ A váratlan eseményekkel kapcsolatos tudatosság leginkább csak az olyan arra előzetesen felkészült, tréningezett, kiképzett személyeknél jelenik meg, mint a beavatkozó egységek és személyek, életmentők. Kritikus esetben, harci vagy katasztrófafhelyzetben az átélőnek elsősorban az adott szituációval kell megbirkóznia. Ha

küzdött a helyzettel; lélekjelenléte, ismeretei nem voltak az adott pillanatban megfelelőek; nem ismerte fel az adott helyzetben, hogy mi a fontos és kiemelendő információ.

Erre a típusú megfigyelésre, eseményrögzítésre ezért nem feltétlenül a tervezett sokszempontúság és tudományos megfigyelési pontosság, hanem az *érzelemvezérelt spontaneitás jellemző*.

A „megfigyelés” rokon fogalmai, szinonimái

A „*megfigyelés*” fogalom szinonimáit, rokon fogalmait megvizsgálva¹⁶⁵ a hétköznapi életben a specifikusabban használt megfigyelés fogalom is több értelmezést, négy nagy tevékenységi formát foglal magában, illetve – sok esetben – mos össze (lásd 8. ábra).

8. ábra: A „*megfigyelés*” mint különféle cselekvési módok (Forrás: a szerző szerkesztése)

A megfigyelés hétköznapi szóhasználatába bújtatott egymástól jelentősen eltérő cselekvési típusok jelentősen eltérő szakmai megfigyelésfogalom használatát vetítik előre:

emellett még felvételt is szeretne készíteni, akkor ez legtöbbször nehézséget jelent, és így a felvételt készítő általában csak az esemény valamely részét ragadja meg. Objektivitás és profizmus az események dokumentálásában leginkább csak az erre előre felkészült szakembereknél (pl. haditudósítóknál, katonai fotósoknál) figyelhető meg.

¹⁶⁵ Ld. különféle (szinonima)szótárak: pl. szinonimaszotar.hu; szinonimakereso.hu; szinonimak.hu; magyar-angol-szotar.hu; idegen-szavak.hu.

1. A *tudományos vizsgálatnál* a megfigyelést mint célorientált cselekvést, irányított észlelést határozzuk meg, ahol a tett analitikus, tudományos jellege, módszere, valamint a kapott adatok megbízhatósága kap döntő hangsúlyt.
2. A megfigyelés titkos adatgyűjtési komponense inkább a *nemzetbiztonsági operatív* cselekményekre emlékeztető tartalmi elemeket sűríti magába.
3. A „figyel” elem inkább a *rendészeti* szakkifejezésekkel¹⁶⁶ áll rokoni kapcsolatban (Finszter 2018).
4. A megfigyelés felügyeletgyakorlási összetevője pedig elsősorban a különféle *kontroll*fogalmakhoz és elméletekhez kapcsolható tartalmakkal mutat hasonlóságot.

A fenti négy nagy cselekvéstípus elkülönítése nagyon fontos szerepet játszik abban, hogy elemezni lehessen, hogy az egyes szakmaspecifikus fogalom meghatározások e négy terület közül melyeket tartalmazzák, illetve mely elemeket helyezik fókuszba.

A szakmaspecifikus fogalomhasználat „differenciáldiagnosztikai” kérdései

A szakmaspecifikus fogalomhasználatok tudományterületenként hasonlóságokat és jelentős eltéréseket (pl. specifikus követelményeket, többlettartalmakat) is mutathatnak a fogalom általános értelemben vett használatától, de a kétféle használat között átfedés is tapasztalható.

Például a „megfigyelés” kifejezés a hétköznapi életben leggyakrabban vagy, mint általános tudásszerzési, megismerési cselekmény, *vagy* pedig a politikai represszió kontextusában, a politikai rendőrség működésének szinonimájaként megjelenő fogalomként hangzik el (Müller 2014), amelybe a levélfelbontástól, a lehallgatáson át, az ügynöki megfigyelés és jelentésig sok mindent beleérthetnek a beszélők: vagyis vannak esetek, amikor a hétköznapi és a specializált szakmai tartalom átfedése jelentős (*ld. 9. ábra*).

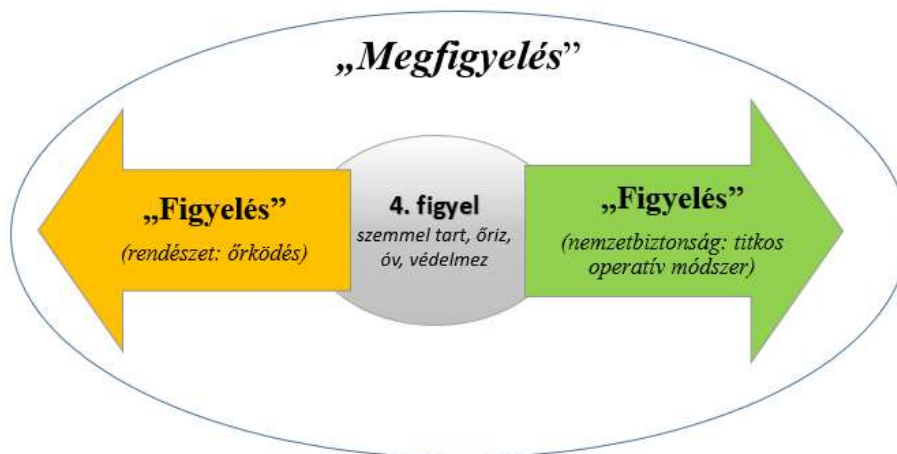
¹⁶⁶ ...mint a jogellenes emberi magatartásokból származó veszélyek megelőzése (jelenlét, örökös funkció).

9. ábra: Fogalmi átfedések a hétköznapi és szakmai szóhasználatban (Forrás: a szerző szerkesztése)

Természetesen a hétköznapi szóhasználat és a szakkifejezések közti átfedés jelentősen függ attól, hogy mely területet választjuk. Jelentősen másként határozza meg a megfigyelést a természettudomány, és másként interpretálja a kérdést egy 18. századi és egy 20. századi filozófus (Bentham; Foucault 1990). Másként tekint a kérdéskörre egy kutatómódszertannal foglalkozó szakember (pl. Babbie 2003; Szokolszky 2004), egy a digitális/információs társadalom folyamatait tanulmányozó társadalomtudós (pl. Murakami Wood 2006; Haggerty–Ericson 2000; Lyon 2010; Fuchs 2011), az emberi jogok, a magánélet tiszteletben tartásáért fáradozó jogász (Bernal 2016), vagy éppen az operatív munkát végző fedett nyomozó (Mészáros 2019).

Egy fogalom pontos meghatározásához azonban nemcsak a hasonlóságok, átfedések, hanem *az azonos(nak tűnő), de valójában eltérő szakmai fogalomkörhöz tartozó értelmezések elkülönítése* is rendkívül fontos lehet az adott kutatási területhez tartozó pontos fogalmi meghatározás kialakításához. A fogalomhasználat során ugyanis komoly gondot okozhat, hogyha a kutatásban különböző szakterületekhez tartozó *azonos elnevezésű, de jelentősen más tartalmú fogalmak nem válnak el*, vagy éppen azonosíthatatlan módon keverednek (*ld. 10. ábra*).

10. ábra: Látszólag azonos fogalmak, eltérő szakmai tartalommal (Forrás: a szerző szerkesztése)

A „4. figyel” kategória a 2. számú ábrán látható hétköznapi megfigyelésfogalom 4. értelmezési tartományát jelöli az ábrán (a többi három kategória nem került feltüntetésre, de természetesen itt is értendő).

A fogalomhasználat diffúzitásának lehetőségére példa a 10. ábrán bemutatott azonos kifejezés („Figyelés”) használta mögött megfigyelhető eltérő tartalom, mely a hétköznapi és szakmai kifejezéstárakban más értelmezési keretekre épül, s más jelentéstartományban is mozog.

3.3.3. A „megfigyelés” a szakmai kifejezéstár(ak)ban¹⁶⁷

A „megfigyelés” kifejezés, mint elvont főnév, fogalom szerepet kaphat valamely szakterület specializált tartalmú kifejezéstárában is (például a „megfigyelés”, mint kutatómódszertani kifejezés, vagy mint az operatív titkos adatgyűjtést célzó eseményt jelentő „figyelés” szinonimája).

A 8. számú ábrához kapcsolódva, a hétköznapi fogalomhasználat elemeit kiemelve ízelítőül néhány megfigyeléssel kapcsolatos szakmai definíció/leírás:¹⁶⁸

1. A megfigyelés mint tudományos módszer:

- „...kezdődhet a *megfigyelés*: az empirikus adatok gyűjtése” (Babbie 2003, 131. old.).

¹⁶⁷ A „Surveillance” kifejezésnek a nemzetközi szakirodalomban való megjelenésével kapcsolatos részletes kutatás ld. 1. számú melléklet.

¹⁶⁸ Mivel a fogalom igen árnyalt, a fenti definíciók csak illusztrálásul szolgálnak, a különféle szakterületek és a szakterületekhez tartozó fogalmi árnyaltság bemutatási igénye nélkül.

- „A megfigyelés olyan alapvető módszer, amelynek jelentős metodológiai tradíciói alakultak ki mind a természet-, mind pedig a társadalomtudományok területén” (Szokolszky 2004, 252. old.).
- A megfigyelés „cél tudatos, tervszerű, rendszeres, objektív tényeken alapuló észlelés” (Falus 2004, 125. old.).

2. A megfigyelés mint titkos(szolgálati) adatgyűjtés:

- **Operatív figyelés:** „Olyan, az állambiztonsági szervek által alkalmazott operatív eszköz, amely jellegénél fogva alkalmas az ellenséges tevékenységet folytató, vagy ilyen tevékenységgel gyanúsított személyek konspirált követésére, mozgásuk, tevékenységük dokumentálására, kapcsolataik megállapítására, útvonalak, területek, objektumok megfigyelésére, biztosítására, az ellenséges tevékenység megakadályozására, a hálózat tagjainak vagy jelöltjeinek ellenőrzésére, tanulmányozására.”¹⁶⁹
- **Figyelés:** *bűnügyi* operatív módszer.¹⁷⁰
- **Figyelés:** titkos operatív eszköz.¹⁷¹
- **Lefigyelés:** A BM ÁVH B-ügyosztály egyik feladatkörének megnevezése:¹⁷² politikai ügyek célszemélyeinek észrevétlen követése, tanulmányozása.
- **Lefigyelés:** rádióelhárítási módszer,¹⁷³ rádióadások nyomkövetése, lehallgatása.¹⁷⁴
- **„Operatív figyelés:** titkos nyomozati (operatív) eszköz, amelynek feladata a titkosszolgálati szervek látókörébe került személyek magatartásának, kapcsolatainak titkos megállapítása, az ellenséges tevékenység megakadályozása, operatív akciók biztosítása.”¹⁷⁵

¹⁶⁹ ÁBTL 4.1. A-3050/1. Operatív figyelés, id. Müller (2014, 9. old.).

¹⁷⁰ A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterhelyettesének 003. számú PARANCSA Budapest, 1965. évi március hó 2-án, 6. old.

¹⁷¹ 10-2207/1963. BM. III. Főcsoportfőnökség konspirációs és biztonsági szabályzata, 5. oldal.

¹⁷² Müller (2019); Müller (2020 262. old.).

¹⁷³ Dobák–Endródi (2014, 35. old.).

¹⁷⁴ Ld. például a BM III/5. (Rádióelhárítási) Osztálya a Főcsoportfőnökség önálló osztályának feladatai In A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség és szerveinek ügyrendje, 15. old. www.abtl.hu/sites/default/files/forrasok/iii_ugyrend.pdf

¹⁷⁵ Révész (2012, 255. old.).

- „...információs rendszer **titkos megfigyelése** során információs rendszerben kezelt adatokat titokban megismerhet, az észlelteket technikai eszközzel rögzítheti, illetve az ehhez szükséges elektronikus adatot az információs rendszerben, illetve a szükséges technikai eszközt – a nyilvános vagy a közönség részére nyitva álló hely kivételével – lakásban, egyéb helyiségben, bekerített helyen, illetve – a közösségi közlekedési eszköz kivételével – járműben, továbbá az érintett személy használatában lévő tárgyban elhelyezheti.”¹⁷⁶

3. A (meg)figyelés mint **rendészeti őrködő funkció**, rendészeti szolgálati terület (Finszter 2018).

4. A megfigyelés mint **felügyelet**:

- „Szüntelen a felügyelet. Mindenütt éber tekintet [...]. A kapuk előtt felügyelők posztolnak, az utcák végén őrszem” (Foucault 1990, 262. old.).
- A megfigyelés mint bűnügyi rendészeti szolgálati területi módszer, amelynek célja a társadalom megfigyelés alatt tartása (Finszter 2018).
- A megfigyelés (**surveillance**): „a személyes adatok célzott, szisztematikus és rutinszerű figyelése azok alanyainak befolyásolása, irányítása vagy védelme céljából”¹⁷⁷ (Lyon 2007).

3.3.4. A megfigyelés mint felügyelet: a „figyeléshez” (veillance) kapcsolódó fogalmak taxonómiája

A megfigyeléssel foglalkozó társadalomtudományi kutatások (*surveillance studies*) hatalmas irodalma a (meg)figyelés (*veillance*) kérdéskörében számos fogalmat és részfogalmat definiált. A következő ábra Munir és Jami (2019)-es ezekkel a fogalmakkal, és taxonómiájával kapcsolatos összefoglaló ábráját mutatja be, minden további részletezés nélkül,¹⁷⁸ bemutatandó a szakmai fogalomhasználat árnyaltságát és összetettségét (*ld. 11. ábra*).

¹⁷⁶ 1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről, 71. § e.

¹⁷⁷ „The focused, systematic and routine attention to personal details for purposes of influence, management, protection or direction” Lyon (2007, 14. old.).

¹⁷⁸ A fenti fogalmak részletezése meghaladja e munka kereteit. Részletes bemutatás és a taxonómiáról bővebben a hivatkozott műben.

11. ábra: A megfigyelés (veillance) taxonómiája (Munir–Jami (2019) ábrája alapján a szerző szerkesztése)

3.3.5. A surveillance fogalom rendvédelmi értelmezése

Ha a rendvédelem keretében értelmezett surveillance-t nézzük, akkor egy a témát sok szempontból körüljáró, nagy hatású műhöz kapcsolódó kulcsfogalmak vizsgálata jó kiindulási alpnak látszik. Ehhez a „Policing on Camera” (Sandhu–Haggerty 2017) kulcsfogalmainak vizsgálatát választottam. A Scopus a műhöz a „Panopticism; Closed Circuit Television Systems; Police” területet jelölte ki.

„A SciVal az Elsevier Fingerprint Engine-t használja a jellegzetes kulcskifejezések kinyerésére az adott kutatási területen. Az Elsevier Fingerprint Engine szövegbányászatot használ, és számos természetes nyelvi feldolgozási technikát alkalmaz a kutatási területen, a kiadványkészletben, a témában vagy a témacsoportban található dokumentumok címeire, kivonataira és szerzői kulcsszavaira vonatkozóan a fontos kulcskifejezések azonosítása érdekében. A kulcskifejezéseket egyetlen egységes tezauszhoz hasonlítják össze, amely az összes főbb tudományágat felöleli, így létrejön a szabványos kulcskifejezések

Kulcsszó	Relevancia érték
Monitoring	1.00
Surveillance Study	0.39
Psychological practise	0.32
Policing	0.3
Surveillance Technology	0.24
Politics	0.22
Surveillance Capitalism	0.22
Contemporary	0.21
Visibility	0.20
Panopticism	0.18
Assemblages	0.18
Camera	0.17
Digital	0.17
Mass Surveillance	0.16

Összességében a tudománymetriai adatok alapján elmondható¹⁸⁰, hogy a megfigyelés jelenleg is kurrens kutatási témának minősül, mind általánosságban, mind a rendészettudomány területén. A kutatói érdeklődés pedig mindenképpen társadalomtudományi/társadalmi szempontból valamilyen releváns probléma meglétét mutatja.

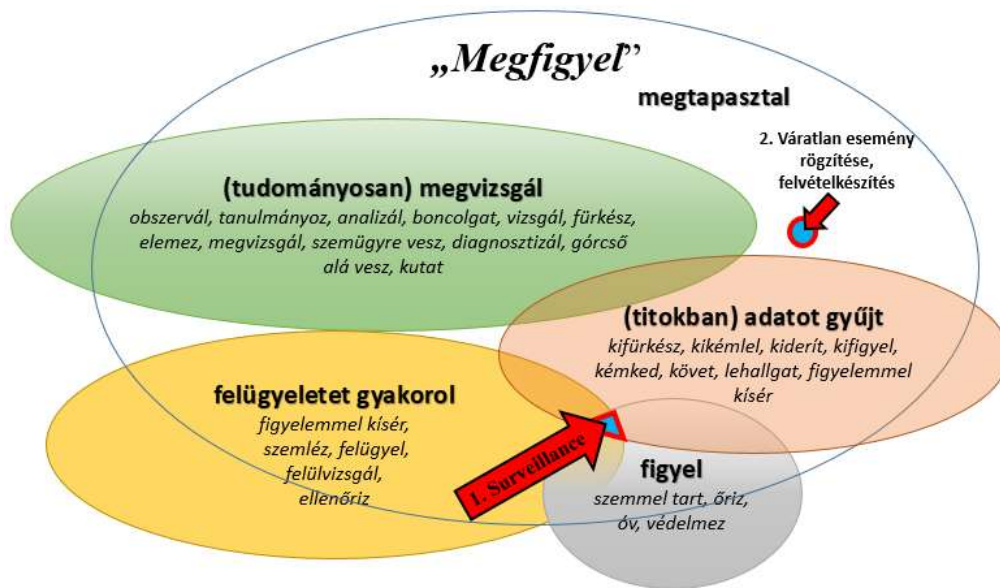
3.3.6. Konceptualizáció: saját kutatási területhez illeszkedő fogalmak meghatározása

A fejezet eddig bemutatta, hogy milyen fogalmi átfedések és különbségek tapasztalhatók a hétköznapi és szakmaspecifikus fogalomhasználatokban, hogy miként befolyásolják az egyes jelentéstartalmak és értelmezési tartományok a használt „*megfigyelés*” fogalom lényegi tartalmi elemeit, és szó esett a nemzetközi szakirodalom fogalomhasználatáról és tudománymetriai kérdéseiről is. A továbbiakban a disszertáció fogalomhasználatának bemutatása következik.

3.3.7. A disszertáció „*megfigyelés*” fogalma

¹⁸⁰ A kérdéskör részletes elemzése ld. [1. számú melléklet: A „surveillance” kifejezés megjelenése a nemzetközi szakirodalomban](#)

A szerző a következő ábrával kívánja szemléltetni azt a fő értelemzési tartományt, amelyet dolgozatában használni kíván, s amely társadalomtudományi fókuszú, és D. Lyon, a „surveillance studies” alapkutatójának definíciójához áll a legközelebb¹⁸¹ (ld. 13. ábra).

13. ábra: A kutatásban használt „megfigyelés” fogalom értelmezési tartományai (Forrás: a szerző szerkesztése)

Ahogy a fenti ábrán látható a *surveillance* jellegű „megfigyelés” fogalom a hétköznapi szóhasználat 2. 3. és 4. értelmezési területének metszési területeiben, illetve kiemelten a metszéspontjában álló részt jelöli ki értelmezési tartománynak, s a *megfigyelésre mint szisztematikus, esetleg rutinszerű, személyekre és személyes adatokra vonatkozó adatgyűjtésre, információszerzésre tekint.*

A dolgozat fogalomhasználatában *elsősorban* ezt az értelmezési tartományt használja, amikor a „megfigyelés” kifejezést alkalmazza. A kutatás emellett *megfigyelésnek* tekinti az *olyan, tervezettségében és időintervallumában eltérő, nem surveillance jellegű megfigyelést is*, mint például *egy aktuálisan folyó esemény „megfigyelése/átélése/rögzítése”* is, amennyiben az adott személy *nem vesz részt* a tényleges esemény folyamatában vagy annak megoldásában (kívülálló/megfigyelő/rögzítő szerep).

¹⁸¹ Surveillance „is the focused, systematic and routine attention to personal details for purposes of influence, management, protection or direction” (Lyon 2007).

A kutatásban használt „megfigyelés” fogalom tehát nem egyezik meg teljesen a szakmai „megfigyelés” fogalmakkal,¹⁸² hanem ennél *diffúzabb módon definiált, interakcionista keretben értelmezett, konstruktivista szemléletű fogalom.*

A kutatás a megfigyelést, mint

- társas közegben végzett,
- interszubjektív,
- sok szempontból a valóság konstruált és szubjektív leképezését adó,
- de objektív információszerzésre, megértésre, a valóság tárgyilagos interpretálására irányuló *cselekvést* értelmezi,
- amelynek célja adatgyűjtés, információszerzés,
- valamely esemény vagy személy figyelemmel követése,
- esetleg a történések rögzítése.

A kutatás megfigyelés fogalomkörében *nem* tekinti feltételnek, *nem* értelmezi, *nem* szűkíti le, illetve egyaránt a használt fogalomba illeszthető lehetőségnek tartja¹⁸³ a következő témákat:

- a titkos vagy nyílt információszerzést;
- a törvényes vagy illegális módszereket az adatgyűjtésben, információszerzésben, megfigyelésben;
- a célzott vagy nem célzott (pl. Big Data) adatgyűjtést és adatelemzést;
- az időben elhúzódó, illetve csak behatárolt időintervallumra korlátozódó események megfigyelését,
- speciális szakmai szempontoknak megfelelő megfigyelési formákat (pl. „lefigyelés”).

A dolgozat a fenti feltételek által nyújtott sokféle lehetőségből a „*megfigyelés*” fogalmának használatakor tehát döntően kétféle értelmezési keretet alkalmaz:

¹⁸² Hiszen ahogy azt az előző szakaszokban láthattuk, a megfigyelés értelmezési tartománya tudományterületenként, megközelítésként jelentősen eltérhet.

¹⁸³ Amennyiben a vizsgálati személyek „megfigyelés” fogalmának értelmezési keretéhez tartozó tartalom az adott megfigyelési forma, módszer, akkor az adott meghatározás is értelmezésre került a „megfigyelés”-sel kapcsolatos eredmények értékelésében. Pl. ha egy nyomozó az operatív módszerek alkalmazásáról beszélt, akkor ez is „megfigyelés”-ként, megfigyelési módszerként került értelmezésre, rögzítésre a kutatásban.

3. az időben elhúzódó, célzott, strukturált eseményekre, személyre, személyes adatokra orientált megfigyelést (pl. surveillance, illetve megfigyelés mint operatív módszer),
4. és a behatárolt időintervallumban folyó egyszeri megfigyelési esemény, események külső pozícióból való szemlélése (pl. váratlan események rögzítése).

E fenti meghatározások a dolgozat szerzőjének fogalomhasználatát írja le, a kutatási kérdések vizsgálatakor.

A fuzzy fogalomhasználat okai

A kutatás azt kívánja feltárni, hogy az érintettek (legyenek azok civilek, vagy hivatásosok), hogy látják a megfigyelést, milyen attitűdöt és viselkedést mutatnak az általuk észlelt (vagyis nem a tényleges, hanem a vizsgálati személyek szerint percipiált) megfigyelésre. Ezért a kutatásban megkérdezettek számára a „megfigyelés” fogalmának explicit definiálása *nem* történt meg, mivel ez a megkérdezettek által használt értelmezési tartomány felesleges leszűkítéséhez vezethetett volna. Az interjúknál, ahol a „megfigyelés” szóba került, ott a szerző mindenhol a „megfigyelés/adatgyűjtés/információszerzés” hármas kifejezést alkalmazta,¹⁸⁴ minden további kifejtés nélkül, építve a megkérdezett hétköznapi és szakmai fogalomhasználatára. A fenti fogalomhasználat egyik fontos oka volt, hogy az így meglehetősen elmosódottan körbeírt kifejezés lehetőséget adott a megkérdezetteknek, hogy a számukra adekvát, kognitív és affektív tartalommal töltsék meg a fogalmat, s erről beszéljenek.¹⁸⁵ Ez lehetett akár a hétköznapi megfigyelésfogalom, vagy a szakmaspecifikus jelentéstartalom is. *A válaszadók fogalomhasználatának le nem szűkítése ugyanis kifejezett cél volt*, mivel megmutatja, hogy az adott személy

- mit ért „megfigyelés/adatgyűjtés/információszerzés” alatt,
- milyen szereplőket, tényezőket, hatásokat, cselekményeket sorol az adott témakörbe tartozónak (illetve milyen témákra *nem* gondol),
- és teret ad az adott elemzési kerettel kapcsolatban megélt érzelmek megjelenítésének, a kapcsolódó viselkedési módok és gyakorlatok szabad leírásának.

¹⁸⁴ Néha utalva a 21. század digitalizációjára, a számítástechnika fejlődésének hatásaira mint értelmezési keretre.

¹⁸⁵ Ez egyébként az enyhén differenciálatlan fogalomhasználat kifejezett célja is volt, mert lehetővé tette, hogy a megkérdezett értelmezési keretére és a megfigyeléssel kapcsolatos érzelmeire és viselkedésére is rá lehessen látni. A kapott eredmények később egyébként igazolták is ezt a „fuzzy” fogalomhasználatot, mivel a „social sorting” problémája szinte egyáltalán nem jelent meg a megkérdezettek válaszaiban, és a Big Data adatelemzésekre való utalás is igen korlátozottan mutatkozott meg, mint szubjektíven problémaforrásnak ítélt hatás.

3.3.8. A disszertáció „Megfigyelő” és „Megfigyelt” fogalmai

A disszertáció a „Megfigyelő” és „Megfigyelt” fogalmakat társas keretben, társadalmi, kulturális konstrukcióként és viszonyfogalomként előálló fogalompárként értelmezi.

A kétféle megkülönböztetés Mann (2013-as) surveillance definíciókülönbségein alapszik, ahol a megfigyelést egyfelől mint hatalmi pozíciót, másfelől mint cselekvést értelmezi.

- *Surveillance*: A figyelem tárgya felett hatalmi pozícióban lévő entitás megfigyelése vagy rögzítése. (Példák: A polgárok tevékenységét megfigyelő vagy rögzítő rendőrség; vásárlókat figyelő boltosok; taxisofőr, aki rögzíti az utasai tevékenységét a taxiban)¹⁸⁶ (Mann 2013, 3. old.).
- „A *Surveillance* egy tevékenység megfigyelése vagy rögzítése olyan személy által, aki nem vesz részt a tevékenységben”¹⁸⁷ (Mann 2013, 5. old.).

Jelen kutatás nem szervezetek vagy társadalmi alrendszerek megfigyelési gyakorlatával foglalkozik, hanem *az egyének oldaláról közelíti meg a megfigyeléssel/felügyelettel kapcsolatos kérdéseket*. Így a hatalmi pozíció helyett a megfigyelést végző személyek *társas szerepét*,¹⁸⁸ valamint a megfigyelést/felügyeletet mint *cselekvést végző személyt* helyezi a használt fogalompár értelmezési területének központjába.

A kutatás ezért a „Megfigyelő” és „Megfigyelt” fogalmakat egyfelől mint:

1. szubjektíven relevánsnak tartott **társas szerepet** értelemez, amelyet az adott személy magára nézve általában, vagy az adott szituációban adekvátnak lát:
 - A „*Megfigyelő*” (*szerep*), az az adott személy által látott, magára nézve jellemzőnek ítélt interszubjektív társas reláció, hatalmi struktúrában betöltött pozíció, társadalmi-kulturális konstrukció, amelyben a megfigyelő szerepet felvevő személy *magát mint adatgyűjtést, információszerzést, megfigyelést végző entitást látja* (pl. nyomozó);

¹⁸⁶ „*Surveillance*: Observation or recording by an entity in a position of power or authority over the subject of the veillance. (Examples: Police observing or recording the activities of citizens; shopkeepers watching over shoppers; a taxicab driver recording activities of passengers in the taxi;)” (Mann 2013, 3. old.).

¹⁸⁷ „*Surveillance* is the observation or recording of an activity by a person not participating in the activity” (Mann 2013, 5. old.).

¹⁸⁸ Illetve az azzal történő személyes azonosulás, identifikáció hatásait.

- A „Megfigyelt” (szerep), az az adott személy által látott, magára nézve jellemzőnek ítélt interszubjektív társas reláció, betöltött pozíció, társadalmi-kulturális konstrukció, amelyben a megfigyelt szerepet felvevő személy *magát mint olyan személyt látja, akire vonatkozóan valamely egyén vagy szervezet adatgyűjtést, információszerzést, megfigyelést végez, vagy végezhet* (pl. Facebook-felhasználó);
2. másfelől mint valamely cselekvést végző, vagy a cselekvés hatását elszenvedő **személyt** értelmezi:
- „Megfigyelő” (személy) az, aki *maga végez* egyszeri vagy huzamosabb időtartamú, visszatérő, másokra vonatkozó megfigyelést, adatgyűjtést, információszerzést, esetleg folytat adat- és információelemzést bármely más személyre, eseményre vagy szervezetre vonatkozóan (pl. felvételnéző);
 - „Megfigyelt” (személy) az, *akire a felügyeletként/megfigyelésként definiált „surveillance”, célzott adatgyűjtés, információszerzés irányul*, függetlenül a megfigyelést/adatgyűjtést/információszerzést végző személyétől, szervezetétől, társadalmi háttérétől és céljaitól (pl. felvételnéző alanya).

A fentiek alapján látható, hogy a kutatás a vizsgálati személyek projekcióját lehetővé tevő diffúz fogalomhasználat, valamint a „Megfigyelő” és „Megfigyelt” szerep társadalmi differenciálatlansága és korlátozottabb elterjedtsége¹⁸⁹ nagyobb mozgásteret enged a fogalomhasználatban, mind a szerző, mind pedig a kutatásban részt vevők számára.

3.4. Részösszefoglalás: A kutatás fogalomhasználat

A fejezet röviden bemutatta, hogy milyen fogalmi konceptualizációs kérdések megválaszolása szükséges egy elsősorban szociálpszichológiai fókuszú rendészettudományi doktori értekezés fogalmi kérdéskörének tisztázásához, az operacionalizációs fázis előkészítéséhez, és a szükséges indikátorok meghatározásához. A munka a megfigyeléssel kapcsolatos ismeretelméleti problémák tárgyalása után a hétköznapi szóhasználat inkongruenciáit mutatta

¹⁸⁹ A „Megfigyelő” vagy „Megfigyelt” szerep általában sokkal kevésbé érthető és körülírt egy megkérdozett számára, mint például a „Tanár”, vagy az „Orvos” szerep. Ennek oka, hogy a „Megfigyelő/Megfigyelt” a szerepek szociokulturális determináltsága, normatív meghatározottsága kisebb, társadalmi beágyazottsága korlátozottabb, esetleg a vonatkozó ismeretek viszonylagos hiánya miatt az erre vonatkozó kognitív sémák kevésbé kifejezettek. Vagyis ha a „Tanár” szerepre gondolunk, sokkal erősebb, strukturáltabb és könnyebben előhívható tudattartalmakhoz jutunk, mint ha a „Megfigyelő” szerepet kell megragadnunk és definiálnunk.

be, majd a hétköznapi és szakmai fogalommeghatározások közötti hasonlóságokat és különbségeket emelte ki.

Végül a szerző saját kutatási problémájához illeszkedő fogalmi értelmezési terület meghatározására tett kísérletet. Bemutatta, hogy saját kutatási területén a megfigyelésre, egyfelől mint szisztematikus, rutinszerű, személyre és személyes adatokra vonatkozó adatgyűjtésre tekint, amelyben a „megfigyelés” fogalom hétköznapi használatának figyelő, felügyeleti és titkos adatszerzési elemei jelennek meg. Másfelől a kutatás megfigyelésnek tekinti a behatárolt időintervallumban történő egyszeri megfigyelési, adatrögzítési eseményt is.

A disszertáció a „*Megfigyelő*” és „*Megfigyelt*” fogalmakat társas keretben, társadalmi, kulturális konstrukcióként és viszonyfogalomként előálló fogalompárként értelmezi, egyfelől mint *interszubjektív társas szerepet*, másfelől, mint *cselekvést végző személyt*.

A valóság megismerésének, a megfigyelés társas kontextusának, konstruált és szubjektív jellegének és szubjektív mentális (affektív és kognitív) leképeződésének figyelembevétele hozzásegíthet a folyamat és hatásainak jobb megértéséhez.

Az eképpen diffúzabb módon definiált, interakcionista keretben értelmezett fogalom vizsgálata rámutathat, hogy miként játszanak szerepet az előfeszítéssel mozgósított prekonceptiók, emocionális terhek, félelmek a megfigyelés veszélyességének, saját személyre vonatkozó kockázati mértékének megítélésében; (például miért tekintenek másként a megfigyeltnek saját társaiktól jövő „követés”-re, mint az államhatalmi, nemzetbiztonsági szervek adatgyűjtési szempontból „túlságosan proaktív” [Parti 2019] megfigyelői magatartására).

A kutatás elméleti hátterének, fontosabb kereteinek, problémafelvetésének és fogalomhasználatának bemutatása után a részletes hipotézisek bemutatása következik.

3.5. A kutatás hipotézisei

Jelenleg egy olyan társadalomban élünk, amelyben „a kevesek figyelik a sokakat” (surveillance),
ÉS „a sokan figyelik a keveseket” (sousveillance) (Mann 2013)¹⁹⁰

A szakirodalmi áttekintés és a megfigyelés társadalmával kapcsolatos kutatómunka után a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

- H1: A megfigyelés társadalmában a „*Megfigyelő*” és a „*Megfigyelt*” szerepek közötti rugalmasság megnőtt, a váltás a szerepek között könnyebbé vált, és lehetővé vált a szerepek párhuzamos betöltése is.
- H2: Valamelyik („*Megfigyelő*/*Megfigyelt*”) szereppel történő – akárcsak átmeneti – azonosulásnak módosító hatása van a személyek a megfigyeléssel kapcsolatban mutatott attitűdjeire, viselkedésére.
- H3: A „*Megfigyelő*” szereppel történő azonosulás a megfigyelés/felügyelet nagyobb elfogadását, a megfigyelési módszerekkel kapcsolatban megengedőbb attitűdöt eredményez.
- H4: A „*Megfigyelt*” szereppel történő azonosulás a megfigyeléssel/felügyelettel kapcsolatban több aggodalmat, több negatív érzelmet és több háritást involvál.
- H5: A személyesen megtapasztalt, átélt „*Megfigyelői gyakorlatnak*” hosszútávú attitűd- és viselkedésmódosító hatása van.
- H6: Az érintettek az „élhető élet” mentális konstruktumának kialakítása érdekében aktív pszichés háritásokkal, megküzdési mechanizmusokkal szűrik és sok esetben torzítják a rájuk vonatkozó lehetséges megfigyeléssel/adatgyűjtéssel/információszerzéssel kapcsolatos információkat.
- H7: A rendvédelemben dolgozó személyek a megfigyeléssel, felügyelettel kapcsolatban jól azonosítható narratívamintázatot mutatnak.

3.6. A kutatás szakaszai és módszerei

A kutatás két nagy szakaszra bomlott:

- I. **Elővizsgálatok**, amelyek céljai a következők voltak:
 - a) a kutatás alapkérdéseinek előzetes vizsgálata,

¹⁹⁰ We now live in a society in which we have both „the few watching the many” (surveillance), AND „the many watching the few” (sousveillance) (Mann 2013, 1. old.).

- b) a megfogalmazott kezdő hipotézisek általános relevanciájának vizsgálata,
- c) az eredmények alapján a kutatás hipotéziseinek pontosítása és végleges formába öntése,
- d) valamint a kutatásban tervezett interjúk módszertani előkészítése (pl. releváns interjúkérdések kiválasztása, a tartalomelemzés értékelési szempontjainak meghatározása).

II. Interjúk:

- a) **Mélyinterjú** egy rajongóval,
- b) Rendvédelmi területen dolgozó vezetőkkel készült **félig strukturált interjúk** és ezek értékelése.

3.7. Elővizsgálatok

A következő szakaszban bemutatandó kutatások kétféle szempont szerint is elővizsgálati eredménynek tekinthetők.

1. Egyfelől *időbeliség* okán: az elsőként bemutatandó levéltári kutatás *a digitális korszakot, a megfigyelés társadalmát megelőző* társadalmi korszak egy speciális szegmensében az állambiztonsági munka fennmaradt dokumentumaiban keresi a megfigyelői/megfigyelti dichotómia, a szerepek közti átjárhatóság első jeleit; vagyis röviden összefoglalva a 21. században megjelenő felügyeleti társadalom megfigyeléssel, felügyelettel kapcsolatos *előzményeit*.
2. Másfelől a következő szakaszban bemutatandó vizsgálatokat *a kutatási folyamat elővizsgálati erőfeszítéseiként is tekinthetjük*, amelyek célja
 - a) a kutatás alapkérdéseinek vizsgálata: tényleg megjelenik-e az adott jelenség?
 - b) a kutatás fókuszának szűkítése,
 - c) a hipotézis megfogalmazásának véglegesítése,
 - d) valamint a célzott vizsgálati módszerek kiválasztása és részletes kidolgozása a kapott eredmények alapján.

Az elővizsgálatban lefolytatott kutatások a következők voltak:

4. táblázat: Az elővizsgálati módszerek bemutatása (Forrás: a Szerző szerkesztése)

Korszak	Tevékenység (Kn = kutatási sorszám)	Forrás	Vizsgált hipotézis	Kutatási kérdések	Korszak
1. Predigitális korszak	K1. „Éberség” A megfigyeléssel, „éberséggel” kapcsolatos politikai állásfoglalások, pártdokumentumok újságcikkek szemlézése.	korabeli források pl. <i>Szabad Nép</i>	H1	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Van átjárhatóság a megfigyelő/megfigyelt szerepek között? ➤ Hogy jelenik meg a „megfigyelők megfigyelése” mint topic/cél a korabeli anyagokban? 	Szocialista Magyarország
	K2. „Szakmai” Állambiztonsági szakmai anyagok áttekintése.	ÁBTL, szakmai anyagok	H7	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Van a megfigyeléssel kapcsolatban speciális (állambiztonsági) szakmai attitűd/narratíva? 	Szocialista Magyarország ¹⁹¹
	K3. „Ügynökakták” tartomelemzése	ÁBTL, ügynökak- ták	H1–H6	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Hogy látják a megfigyelést az egymást megfigyelő ügynökök? ➤ Van-e lehetőség szerepváltásra? ➤ Van-e szereppel történő azonosulás? ➤ Ha igen, hogy jelenik meg, és milyen hatásai vannak? ➤ Vannak-e megfigyelésnek és megfigyeltségnek rövid- és hosszútávú hatásai? 	Szocialista Magyarország ¹⁹²

¹⁹¹ Az ÁBTL levéltári anyagának kutathatósági ideje szerint (1944. december 21. és 1990. február 14.).

¹⁹² Korszak: ld. fent.

Korszak	Tevékenység (Kn = kutatási sorszám)	Forrás	Vizsgált hipotézis	Kutatási kérdések	Korszak
2. Digitális korszak	K4. „Felhasználói viselkedéselemzés” A megfigyeléssel kapcsolatos Google-keresések elemzése, irodalomkutatás	Google, elérhető netes források szakirodalom	H2–H6	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Mi a jellemző felhasználói viselkedés a megfigyeléssel kapcsolatban? ➤ Van-e jellemző felhasználói háritás? ➤ Megjelennek a megfigyeléssel kapcsolatos háritások a Google-keresésekben? ➤ Van-e megfigyelhető felhasználói viselkedésmintázat az adatkezeléssel, adatbiztonsággal kapcsolatos aggályokkal való megküzdésnél? 	2000-es évek

A levéltári kutatás rövid bemutatása

A levéltári kutatás célja a megfigyeléssel, megfigyeltséggel kapcsolatos *egyéni attitűdök* és *viselkedési mintázatok* feltárása volt a predigitális korban, illetve annak megragadása, hogy az érintett felek, hogyan élik meg a szerepváltás lehetőségét (hogy megfigyelő szerepből, vagy amellettt ők maguk is tárgyai lehetnek valamely adatgyűjtésnek, megfigyelésnek).

Mivel a korszak állambiztonsági dokumentumai¹⁹³ az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény alapján 2003. április 1. után kutathatóvá váltak, így megnyílt a lehetőség arra, hogy a predigitális társadalom egy jól dokumentált szegmensében megkereshetővé váljanak a megfigyeléssel, megfigyeltséggel kapcsolatos társadalmi előzmények (azok egy része). Annak ellenére, hogy a megfigyelések a predigitális korban más célból, más módon és más társadalmi környezetben történtek, mint az információs

¹⁹³ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában a 1944. december 21. és 1990. február 14. között, az állambiztonsági tevékenységet végzett magyar állami szervek működésével összefüggésben keletkezett iratok kutathatók, tudományos kutatás, illetve magánkutatás keretében (törvény által meghatározott feltételek szerint).

társadalomban, mégis *az egyéni szubjektív megélés szintjén hasonló* folyamatok kialakulásának, megjelenésének és hatásának vizsgálatához használható kutatási alapot, előzményt nyújthatnak.

A levéltári kutatás azért tűnt jó választásnak, mert a levéltári iratanyagok egy kifejezetten erős szabályozás és politikai kontroll alatt álló és rögzített keretek között működő megfigyelési rendszer strukturált dokumentumait tartalmazzák.

Bár természetesen az állambiztonsági szolgálatokkal „együtműködő” személyek iratanyagai sok esetben nemcsak *a kor szemüvegén és szakzsargonán keresztül* értelmezendők, hanem a *szisztematikus félrevezetés, ködösítés és a tartótiszt általi politikai sugalmazás* által létrehozott konfabuláció lingvisztikai problémáit is figyelembe kell hogy vegyünk.

E tényezők hatásának csökkentésére a jelen kutatás azonos időszakban az állambiztonsági szolgálatokkal együttműködő, egymásról kölcsönösen jelentő ügynökök iratanyagainak vizsgálatát tűzte ki célul. Az azonos társadalmi körben mozgó, gyakran egy tartótiszt irányítása alatt álló személyek esetében a környezeti hatások okozta nyomás kiegyenlítődik (minden szereplőnél azonosan jelenik meg), így feltételezhető, hogy a vizsgált attitűdök, illetve ezek változásai más okoknak (ld. hipotézisek) tulajdoníthatók.

Az ÁBTL-hez **benyújtott kutatási kérelem** a következő elemeket tartalmazta a tervezett levéltári vizsgálat jellemzőiről:

A kutatási téma évköre:

- *nem releváns*, bármilyen évkör vizsgálható, amennyiben a következő fontos feltétel teljesül, vagyis hogy
- a kutató iratanyag *egymást (is) megfigyelő személyek* beszámolóit tartalmazza.

Vizsgálendő minta:

- a Levéltárban tárolt bármilyen korszakból származó iratanyag,
- amelyeket olyan jelentést adó személyek (min. 3 fő) készítettek,
- akik egyaránt tárgyai a megfigyelésnek, illetve maguk is végeznek megfigyelést (kölcsönös megfigyelés).

A vizsgált iratanyagokkal szemben támasztott feltételek:

- egymást megfigyelő személyek;
- rendszeres jelentési aktivitás;
- viszonylag hosszú (2–5 éves) intervallum, ahol azonban nincsenek jelentős társadalmi változások, amelyek a jelentést írók életét, attitűdjét jelentősen befolyásolták volna.

Feldolgozási módszer:

- az egymásról jelentő személyek jelentéseinek kvalitatív elemzése,
- különös tekintettel a megfigyeléssel kapcsolatos metakogníciós elemek, attitűdök és viselkedéses minták vizsgálatára.

Kutatási kérdések:

- Megjelenik-e a megfigyeléssel kapcsolatos bármilyen metakogníciós (magára a megfigyelésre vonatkozó) elem a jelentésekben?
- Milyen a megfigyeléssel kapcsolatos attitűd figyelhető meg a beszámolókból?
- Van-e valamilyen kimutatható viselkedés- vagy attitűdváltás aszerint, hogy az adott személy, az adott helyzetben megfigyelőként vagy megfigyeltként tekint magára? (Van-e felismerhető különbség a megfigyelői/megfigyelti azonosulás esetén?)
- Amennyiben megfigyelhető különbség, az pontosan hogy, és milyen mértékben nyilvánul meg?
- Történik-e változás a megfigyeléssel kapcsolatos attitűdben, ha a megfigyelt személy rájön, hogy ő maga is megfigyelés tárgya lett?
- A megfigyeléssel kapcsolatban van attitűdváltás, akkor ez hogyan jelenik meg? (pl. attitűd, viselkedéses válaszok, a megfigyeléssel kapcsolatos kognitív és affektív komponensek változása);
- Van-e egy személy életútja (jelentési ideje) alatt valamilyen a megfigyeléssel kapcsolatos attitűdváltás, és ha igen, akkor ennek háttérében milyen okok állhatnak?

Várható eredmények:

- a hipotézisek szempontjából megerősítő eredménynek minősülne minden olyan eredmény, amely kimutatja, hogy ugyanaz a személy másként ítéli meg a megfigyelést és adatgyűjtést, hogyha megfigyelői vagy pedig megfigyelti pozícióból (azonosulással) tekint az eseményre.

Az ÁBTL által befogadott és jóváhagyott kutatási téma címe *Attitűd- és viselkedés(változás) megfigyelői, illetve megfigyelti identifikáció esetén* volt. A kutatási engedély 2018. májusában érkezett meg.

A levéltári kutatás lefolyása

A 2018-ban megérkezett kutatási engedély alapján a téma kijelölt referense és felém, mint kutató felé kijelölt kapcsolattartó kiválasztotta és összeállította azoknak az ügynököknek a listáját, akik a kutatási feltételeknek megfeleltek. Kezdő segítséget nyújtott a korszak, az állambiztonsági szervek működésének jobb megismerését segítő szakmai és egyéb dokumentumainak összegyűjtéséhez is.

A kutatás során felhasznált ügynökdocumentumok:

1. ÁBTL – 3.1.2 – M– 28500_1 „*Váraljai*” fn. ügynök munkadossziéi, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest;
2. ÁBTL B– 78602, „*Juhász*” fn. ügynök munkadossziéi, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest;
3. ÁBTL, M– 17764_2 „*Orvos*” fn. ügynök munkadossziéi, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest;
4. ÁBTL– 3.1.1– B– 78602/1, „*Pázmándy*” fn. ügynök munkadossziéi, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.

Az egymásról is jelentő személyek mellett az iratanyagból kiemelkedett Dr. Végh László, az „Orvos” fedőnevű ügynök, akinek évekig tartó jelentéssorozata alkalmas elemzési területnek tűnt a megfigyeléssel kapcsolatos *egyéni* attitűdök – kis túlzással – „*longitudinális*” (5 évet átölelő) változásának vizsgálatához. Az ő iratanyagainak tanulmányozása alapján az *egy* személy életében bekövetkező változások hatásának tettenérése volt a cél a megfigyelés/megfigyeltség témakörében.

A 2018–2021 között az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában végzett levéltári kutatás végül három témában járta körül a megfigyeléssel kapcsolatos kérdéseket:

- a korszak szakmai dokumentumaiban fellelhető, a megfigyelés szempontjából releváns információk, szakmai megfogalmazások kutatása;
- az egymásról jelentő ügynökök attitűdjeinek feltárása a megfigyeléssel és megfigyeltséggel kapcsolatban;

- a megfigyelés és a megfigyeltség kérdésének megjelenése Dr. Vég László, az „Orvos” fedőnevű ügynök aktáiban (esettanulmány).

Az iratanyagok feldolgozásának menete:

1. a szakmai referens által ajánlott szakmai anyagok feldolgozása és a megfigyelés/megfigyeltség szempontjából történő releváns részek kijegyzetelése, értékelése;
2. az ügynökdocumentumok időrendi sorrendben történő áttanulmányozása;
3. az előzmények, az adott korszakban lejátszódó események időbeli rendezése, a háttérben zajló történelmi és egyéb események megismerése (a levéltári kutatással párhuzamos formában is);
4. az egyes ügynökök egyéni jelentési mintázatának feltárása, a leírt szövegek értelmezése;
5. a jelentések a más ügynökök által leírt eseményekkel való összevetése (azonos szituációról szóló több jelentés összevetése);
6. az „Orvos” fn. ügynök aktáinak a „megfigyelés/megfigyeltség” kérdésköre szerinti tematikus feldolgozása.

A vizsgálat eredményeit a [4.1 szakaszban](#) mutatom be.

3.8. Fő vizsgálatok (1.): Rajongói mélyinterjú

A vizsgálat: egy fő, a beszélgetés (2021) idején 54 éves, egyetemet végzett, budapesti nővel készült mélyinterjú.¹⁹⁴

A vizsgálat célja:

- egy civil „Megfigyelő” attitűd- és viselkedésmintázatának feltárása és elemzése.

A módszert azért választottam, mert a rajongói csoportok a civil társadalom egyik legfontosabb és legelszántabb adatgyűjtői, „Megfigyelői” közé tartoznak,¹⁹⁵ akik ráadásul erős érzelmi tartalommal és motiváltan beszélnek kedvenc témájukról (a rajongott személyről és minden vele kapcsolatos témáról). A mélyinterjú tűnt a legjobb választásnak, mivel kevés személy részvételét igényli, ugyanakkor jó bepillantást nyújt a zajló folyamatokba (természetesen az egyediség korlátainak figyelembevételével).

¹⁹⁴ A teljes szöveg ld. a mellékletben.

¹⁹⁵ Természetesen a civil szakmájukban ezzel foglalkozó szakemberek és egyéb megfigyeléssel, adatgyűjtéssel foglalkozó cégek, valamint egyéb speciális csoportok (pl. féltékeny házastársak) mellett.

A – neve elhallgatását kérő – interjúalany a szerzővel azonos zenei érdeklődési körbe tartozik, a szerző személyes ismerőse, ezért a felkérése is személyesen történt. A felkérés szempontja az interjúalany elkötelezett rajongói magatartása volt, amely alapján feltételezhetővé vált, hogy az általa követett sztár felé komoly információgyűjtő tevékenységet folytat. Az interjú a megkérdezett családi házában, nyugodt körülmények között (az interjúalany dolgozószobájában) történt.

Az interjú feldolgozása a diktafonra vett szöveg szó szerinti átirata alapján készült. Az interjú átiratában kérésére nevét megváltoztattam és Anna néven hivatkozom rá. Az interjúalany kifejezett kérésére az interjúban említett idolk nevéit is anonimizáltam (A. és T.) A beszélgetés során lényegében csak a bevezető kérdések feltételére került sor, mivel innen az interjúalany lényegében megszakítás nélkül, rendkívül lelkesen, egyfolytában beszélt. Az interjúkészítő (a szerző) csak megerősítő viselkedést és az aktív hallgatás eszközeit alkalmazta.

Az interjú teljes szövege a [3. számú mellékletben](#) olvasható el.

Az elemzés szempontjai a következők voltak:

1. Változott-e az interjúalany véleménye, attitűdje, viselkedése a megfigyeléssel és eszközeivel kapcsolatban?
2. Ha igen miben, és milyen irányban?
3. Milyen adatgyűjtéssel, információszerzéssel, adatgyűjtéssel kapcsolatos eszközöket alkalmazott az interjúalany?
4. Hogy látja magát a megkérdezett, ha saját megfigyelői tevékenységére gondol?
5. Okozott-e a rajongói tevékenység valamilyen hosszan tartó attitűd- vagy viselkedésváltozást?

Az interjú feldolgozása és eredményei az [5.1 szakaszban](#) olvashatók.

3.9. Fő vizsgálatok (2.): A rendvédelmi vezetőkkel folytatott félig strukturált interjúk

A minta jellemzői

A vizsgálatban 25 hivatásos állományú, 28–53 éves, többségében (21 fő) férfi vezető vett részt, akik sikeres vezető kiválasztási eljáráson estek át a Belügyminisztérium Rendészeti Vezető kiválasztási, Vezetőképzési és Továbbképzési Főosztály Vezető kiválasztási és Vezetőképzési Osztály szervezésében, és a kutatás ideje alatt a BM rendészeti vezetővé képző

tanfolyamát végezték 2021 őszén. Minden interjúalany felsőfokú végzettségű, rendvédelemben dolgozó, gyakorló vezető.

IKT-kompetencia digitális jártasság

A válaszadók többsége magát átlagosan felkészült és megfelelő IKT-kompetenciával rendelkező felhasználónak mutatta be. Néhányan számoltak csak be magasabb jártasságról, esetleg valamely informatikai végzettségről. Elmondható, hogy a vizsgált minta tagjai stabilan jó számítástechnikai kompetenciákkal rendelkeznek; s a területen legkevésbé otthonosan mozgó résztvevők is magabiztosan kezelik a közhasznú programokat, operációs rendszereket, a munkahelyi számítógépeket és szakmai programokat. Mindegyik interjúalany rendelkezett okostelefonnal, és többségük töltött, vagy valamely ismerősével/gyermekével töltetett fel vírusirtókat is gépére. Néhány vezető komolyabb informatikai szaktudással is rendelkezett (pl. szakirányú végzettség). A GDPR rendeletről egy személy kivételével mindenki hallott, annak adatvédelmi jellegével tisztában volt.

A minta tehát az információs társadalomban otthonosan mozgó, képzett, digitális technikák területén jó felhasználói kompetenciákkal rendelkező, tájékozott, a rendvédelem területén dolgozó személyekből állt.

A félig strukturált interjúk témái

A közreműködők egy önkéntes részvételen alapuló, kb. 45 perces félig strukturált interjúban vettek részt, amely a következő témákat érintette:

- tájékoztatás a kutatásról, az abban való részvétel feltételeiről (célok, felhasználás, önkéntesség, megszakíthatóság, az interjúfelvétel törölhetősége stb.), a részvételhez való hozzájárulás;
- demográfiai adatok;
- IKT-kompetencia;
- a digitális korszak, adatgyűjtés, információgyűjtés, megfigyelés;
- George Floyd esete¹⁹⁶ kapcsán a rendőri intézkedések felvétele, állampolgári újságírás, felvételek megosztása;

¹⁹⁶ 2020. május 25-én George Floyd, egy 46 éves fekete férfi életét vesztette egy rendőri intézkedés során az egyesült államokbeli Minneapolis városában. Az eljáró fehér rendőrtiszt, Derek Chauvin 8 perc 46 másodpercig térdelt az intézkedés alá vont gyanúsított nyakán, aki az eljárás következtében elhunyt. Az eseményről készült

- rendőrségi testkamerák, fedélzeti kamerák, térfigyelő kamerák;
- zárókérdések, az interjúalany egyéni zárszava.

A félig strukturált interjú felvételi körülményei és feldolgozása

Az interjúkat a szerző, az interjúalanyok előzetes felkérése alapján, nyugodt körülmények között, a BM rendészeti vezetővé képző tanfolyamainak helyszínén és ideje alatt (2021. szeptember – december), négy szemközti interjúhelyzetben¹⁹⁷ készítette. A beszélgetésről a résztvevők beleegyezésével hangfelvétel készült. A feldolgozás és tartalomelemzés az interjúk szó szerinti átiratainak felhasználásával készült tartalomelemzéssel.

Az interjúk eredményeit az [5.2 szakaszban](#) mutatom be.

4. ELŐVIZSGÁLATOK ÉS ELŐVIZSGÁLATI EREDMÉNYEK

A doktori kutatásokat a szakirodalom feldolgozásával párhuzamosan kezdtem meg 2017-ben. A következő szakaszban bemutatandó vizsgálatok egyfelől a téma jobb megismerését és megértését szolgálták, másfelől kutatási célként felmerült az a cél is, hogy a hipotézisek általános relevanciájával kapcsolatban adjanak valamilyen tájékoztatást. (Például: Milyen előzmények relevánsak a kutatás szempontjából? Valóban látható-e *bármilyen* hatás a Megfigyelői szereppel történő identifikáció hatására? stb.) Az elővizsgálati eredmények alapján pontosítottam a végleges hipotézisek szövegét és fogalmaztam meg a félig strukturált interjúk témáit és kérdéseit. A következő szakaszban ezeknek az elővizsgálati kutatásoknak az eredményei következnek.

amatőr mobiltelefonos felvétel bejárta az internetet, komoly társadalmi felzúdulást, illetve később zavargásokat kiváltva. Az eseményt több közterületi kamera, valamint a rendőrtisztek testkamerái is rögzítették, amely felvételek végül mind hozzájárultak az intézkedő rendőr elítéléséhez. (Megjegyzés: Az interjúalanyok közül *mindenki* ismerte az esetet.)

¹⁹⁷ Kifejezetten interjúkészítésre kialakított és erre használt, kényelmes interjúszobában folytak le a beszélgetések.

4.1. A megfigyelői/megfigyelti szerepek átjárhatóságának előzményei a predigitális korban

hol zsarnokság van,
mindenki szem a láncban;
belőled büzlik, árad,
magad is zsarnokság vagy

Illyés Gyula (1950/1951)
Egy mondat a zsarnokságról (*részlet*)

Néhány korban vagy politikai berendezkedésben az állampolgárok megfigyelésének gyakorlata olyan széles körűvé válik, hogy a társadalom többsége érintettnek érzi magát a kérdésben. A közvélekedés szerint a totalitárius diktatúrákban a megfigyelés „megrendelője” ismert, a végrehajtásért felelős szervezetek szerepe tisztázott, és lényegében csak a megfigyelt személye kérdéses, így joggal feltételezhetjük, hogy a megfigyelői és megfigyelti szerep élesen elkülönül egymástól: valaki vagy az állambiztonságnak dolgozik hálózati személyként, vagy pedig a (potenciális) megfigyelti szerepbe kerül. A helyzet azonban korántsem ilyen egyértelmű, a megfigyelő és megfigyelti szerepek ugyanis sokszor átfedésbe kerülhetnek, illetve módosulhatnak, vagy éppen egymásba csúszhatnak még az olyan megfigyelési szempontból egyértelműnek és egyirányúnak látszó társadalmi helyzetben is, mint a szocializmus.

Bár a *megfigyelői/megfigyelti szerep váltása* a digitális korszakban vált kifejezetten figyelembeveendő tényezővé, maga a jelenség azonban korántsem új keletű. A megfigyelői/megfigyelti szerepek a predigitális korban, a meglehetősen differenciált, top-down struktúrában működő államvédelmi/állambiztonsági megfigyelési rendszerekben is mutattak valamelyest átjárhatóságot.

Bár a diktatúrákban, totalitárius államokban természetesen az állampolgárok megfigyelésére kiépített rendszerek politikai dominanciája érvényesül, de a rendszer olajozott működéséhez az „éberség”, a „beépített bizalmatlanság”, a saját munkatársak állandó megfigyelése és ellenőrzése, szükség esetén a testület „megtisztítása” (Finszter 2019),¹⁹⁸ s mindennek legfőbb eszköze a nem digitális állami „surveillance” is szervesen hozzátartozik. E hatás alól a szocialista Magyarország sem bizonyult kivételnek.

¹⁹⁸ „A diktatúra számára saját állam-biztonsági apparátusa is nagy fenyegetést jelent, ami ellen a titkosszolgálatok drákói szolgálati rendje és időnként az őrköt is sújtó tisztogatások nyújthatnak védelmet” (Finszter 2019, 102. old.).

A korban e beépített bizalmatlanság egyik fontos forrása az uralkodó hidegháborús politikai hangulat és narratívája, amelyben a világháborút követő feszült helyzet okozta „*bizalmatlanság racionalitása azonban egy idő után irracionálissá kezdett válni*” (Révész 1998, 4. old.).

„Az ellenséges pszichózis a külső és a belső ellenség összefonódása elleni harcot is az állami funkció szintjére emeli. Úgy látják, hogy a belső ellenforradalom és a külföldi kém szervezetek ügynökei nagy károkat okozhatnak az állam védelmi erejében mindaddig, amíg »tevékenységüket« az ügyes leleplezés, vagy az irányukban tanúsított hiányos éberség következtében nem fedik fel” (Révész 1998, 14–15. old.).

A *korszak domináns narratívája* alapján a lankadatlan politikai figyelem és éberség megkerülhetetlen, mivel az ellenséggel *folytatott permanens osztályharc nem tűrheti az éberség legcsekélyebb lankadását sem*.¹⁹⁹ Az éberség mint nélkülözhetetlen kommunista tulajdonság, a rendszerhez való hűség mércéje, az egyik legfontosabb fegyver jelenik meg, amelyre mindig és mindenhol szükség van, s amelyet a szocializmus céljainak elérése, az élesedő belső osztályharc és a fokozódó nemzetközi helyzet is „indokol” (Révész 1998).

A fenti okok miatt a negyvenes, ötvenes években a hazai politikai közbeszéd egyik fontos eleme, a külső és belső ellenség elleni harc, a teljes társadalomtól elvárt totális „éberség”.

Az ötvenes, hatvanas években kiépített átfogó ügynökhálózatában a résztvevők – gyakran a feladatról mit sem tudva – egymás is figyelték, és egymásról is jelentettek. A kor paranoid légkörében még a megfigyelői pozícióban lévő szereplők sem lehettek biztosak abban, hogy rájuk vonatkozóan nem történik adatgyűjtés, információszerzés, megfigyelés. A korszakban az addig meglehetősen elkülönültnek tekinthető megfigyelői – megfigyelti szerepek között valamelyest megnőtt az átjárhatóság, illetve a párhuzamosság. Gyakori volt, hogy állambiztonsági szempontból kockázatosnak minősített személyek megfigyelésével szerzett kompromittáló adatok adtak (zsarolási) alapot az adott személy későbbi beszerzéséhez és a szervezetben tartásához. Az sem jelentett védelmet a megfigyelés ellen, hogyha valaki együttműködött az államhatalommal, hiszen tőle független

¹⁹⁹ A *Szabad Nép* [az MDP hivatalos pártlapja] 1951. május 30. számában a klasszikussá vált vezércikk „Fokozzuk az éberséget”, 15 pontban összesítette a lankadatlan politikai figyelem osztályharcos funkcióit, amelyre később is több hivatkozás történt a politikai kommunikációban. id. Révész (1998). Teljes szöveg ld. [1. számú melléklet](#).

hálózati kapcsolatok rendszeresen jelentettek a környezetükben lévő személyekről, akik akár maguk is fedett ügynökök lehettek.

A szocialista Magyarország '50-es, '60-as évekbeli megfigyelési penetrációja olyan jelentős volt, hogy társadalmi hatásai hasonló nagyságrendben befolyásolták az emberek megfigyeléssel, adatszerzéssel kapcsolatos attitűdjeit és viselkedését, mint a 21. század digitális környezete. A predigitális időszak ugyan mind az adatgyűjtés módszereiben, mind megfigyelői/megfigyelti szerepek kiosztásában, mind pedig a megfigyeléshez kapcsolódó cselekmények megvalósítási módjában, mind pedig társadalmi környezetében *jelentősen eltér* a digitális korszak felügyeleti társadalmának jellemzőitől, de a korszakból származó dokumentumok elemzése *előzményként* mégis segítséget nyújthat az információs társadalom megfigyelői/megfigyelti szerepekkel kapcsolatos attitűdök és viselkedésmintázatok jobb megértéséhez. A szocialista Magyarországon a megfigyelői/megfigyelti szerepek – legalábbis elvileg – *jobban körülhatároltak voltak*, mint napjainkban, azonban mivel már itt is tetten érhető a megfigyelői/megfigyelti szerepváltás lehetősége, az erre a hatásra adott *érintetti érzelmi és viselkedéses reakciók* vizsgálata értékes adalékokat adhat a napjainkra kialakulóban lévő helyzet jobb megértéséhez.

4.2. A megfigyelői/megfigyelti szerepelmosódás megjelenése a szocialista propagandában és állambiztonsági dokumentumokban

„A diktatúrák akkor a legerősebbek, amikor a civil társadalom rávehető arra, hogy vonuljon vissza a magánélet színtereire, tudomásul véve azt, hogy a politika alakításához nincs köze. Az önkény legszélsőségesebb megnyilvánulása, amikor még ezt az intim szférát is uralni akarja” (Finszter 2019, 102. old.).

Mivel az '50-es évek magyarországi központi hatalmának egyik kulcsfogalma az „éberség”, a lehetséges megfigyeltek köre jelentősen szélesedik:

„Legyen éber Pártunk minden szervezete, minden funkcionáriusa, minden tagja és ezen túlmenően, legyen éber az egész dolgozó nép, figyeljen fel a legkisebb ellenséges hangra vagy tetre. A hibák mögött keresse és találja meg az ellenség kezét” (Rákosi 1949, 649. old.).

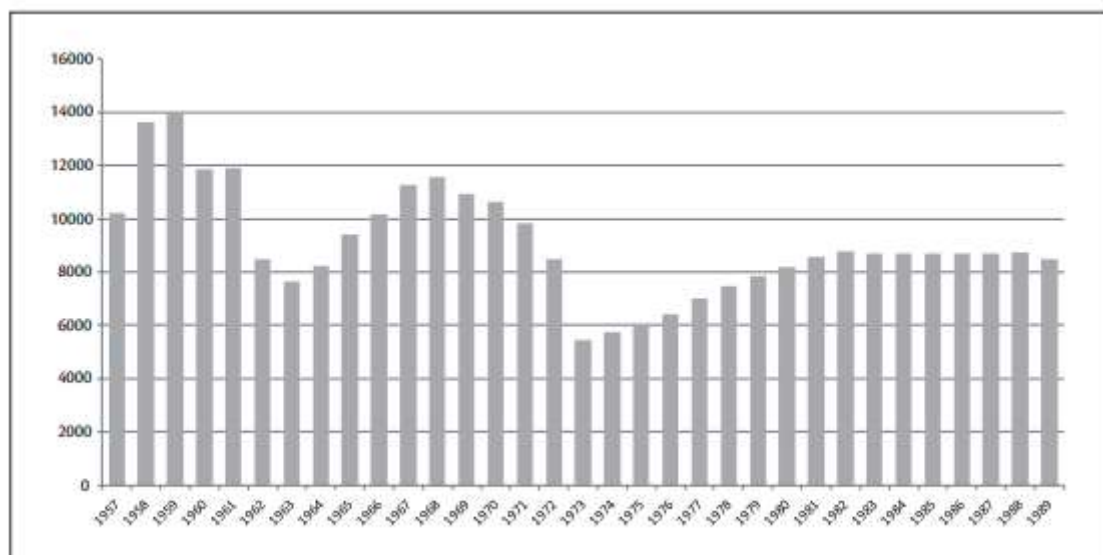
A pártállami idők, különösen az '50-es évek *éberségre buzdító* politikai nyomása széles társadalmi rétegeket vont be a politikai megfigyelés, az állambiztonsági munka körébe. Akár az állambiztonsági szervezetek tagjaként, akár azzal együttműködő ügynökként, vagy társadalmi kapcsolatuként, *informátorként jelentős rétegek kerültek megfigyelői pozícióba*, ugyanakkor éppen e *kiszélesedő megfigyelés* révén a társadalom döntő többsége valamilyen

formában a központi megfigyelés elszenvedőjévé is vált. A kialakuló paranoid hangulatban senki sem lehetett biztos abban, hogy ki a megfigyelő (besúgó/ügynök), illetve róla történik-e valamilyen jelentés (nagyon valószínűen történik). A paranoid megközelítés azonban nemcsak az „ellenséges elemek” felé irányult, hanem a „belső ellenség” ellen is, amely alól – értelemszerűen – a saját káderek sem képeztek kivételt, sem az ’50-es években sem pedig később.

„Az éberség – nélkülözhetetlen kommunista tulajdonság. Azt jelenti, hogy soha nem feledkezünk meg az osztályharcról, amely a munkások, a dolgozók hadserege és a kizsákmányolók hadserege között folyik [...]. Ébernek lenni azt jelenti, hogy *féltő gonddal örökösödünk a Párt káderei, a Párt sorainak tisztasága felett.* [...] A vezetők ébersége azonban önmagában nem elég. A *tömegek segítsége, ébersége,*²⁰⁰ alulról jövő bírálata nélkül nem lehet eredményes az ellenséggel szemben, a Párt sorainak tisztaságáért vívott harcuk” (Szabad Nép, 1951. 124. szám, 3. old.).

Az osztályharcos éberség legfontosabb előmozdítói, végrehajtói pedig természetesen az államvédelmi, majd állambiztonsági szervezetek és a velük – azért többségében nem annyira – önként együttműködő hálózati személyek.

A beszerzés hosszútávú sikerét mutatja a hálózati személyek jelentős száma (Takács 2019, *ld. 20. ábra*), amely lehetővé tette a társadalom szinte minden rétegeről való adatgyűjtést, információszerezést, megfigyelést (*ld. 14. ábra*).

200 Szerzői kiemelés.

A kutatás szempontjából fontos részösszefoglalás

A predigitális időszakban, a szocialista Magyarországon a politikai irányvonal dokumentált céljai között szerepel az „éberség”, az ellenőrzés fokozása, amely a saját – esetleg maguk is megfigyelést végző – káderek megfigyelését tűzte ki célul.

E törekvés a megfigyelői/megfigyelti szerepemosódás és szereppárhuzamosság kialakulásához is hozzájárul.

A megfigyelői/megfigyelti szerepek a kor politikai környezete és szervezetei által determinált módon alakultak (pl. zsarolással történő beszerzés).

Az ügynökmunka irányításával kapcsolatos szakmai irányelvek

Hogy az „éberség”-gel kapcsolatos politikai elvárás milyen hosszan – bár nem azonos formában, de – érezteti hatását, jól mutatja, hogy a Belügyminisztériumban, később, egy 1971-ben készült és a titkos hálózati munka fontosabb kérdéseit tananyagszerűen tárgyaló, szigorúan titkos jegyzetben így fogalmaz – az egyébként meg nem nevezett – szerző az ügynökök²⁰¹ kötelező ellenőrzéséről/megfigyeléséről:

„Az ügynökök rendszeres és alapos tanulmányozása, valamint ellenőrzése a velük folytatott együttműködés egész időtartama alatt kötelező feladat a hírszerző számára. Ez az ügynökséggel folytatott munka alapvető feltétele” (ÁBTL 4.1. A-3114, 1971. 63. old.).

A tanulmány szerzője később részletesen indokolja is a megfigyelés okát, és gyakorlati tanácsokkal is ellátja a jegyzet olvasóit, hogy a feladatot milyen módon javasolja elvégezni:

„Az ügynök hírszerző lehetőségeinek helyes meghatározása érdekében szakadatlanul tanulmányozni kell²⁰² az ügynök helyzetét, ismerni a munkahelyén szerzett tekintélyét, tudni kell, hogyan vélekednek róla vezetői; milyen viszonyban van környezetével, mennyire férhet hozzá a hírszerzést érdeklő dokumentumokhoz és végre tudja-e hajtani a hírszerzés más feladatait. /Pl. utazások összekötőként vagy futárként, stb./” (ÁBTL 4.1. A-3114, 1971. 43. old.).

²⁰¹ Vagyis egy kifejezetten megfigyelést és adatgyűjtést végző csoport. ÁBTL 4.1. A-3114 – *Az ügynökség vezetése és nevelése*. Belügyminisztérium, III/I. Csoporthőnökség kiadványa, 1971.; Szerzői kiemelés.

²⁰² Szerzői kiemelés.

„A provokátorok, kettős ügynökök és lelkiismeretlenül dolgozó ügynökök felderítése rendszerint az ellenőrzés kombinált módszereivel²⁰³ történik.” (ÁBTL 4.1. A-3114, 1971. 65. old.)²⁰⁴

A leírás részletesen tartalmazza azt is, hogy milyen ismeretekkel kell rendelkeznie a hálózati személyről a tartótisztnek:

„Az egyéni megközelítés elve azt jelenti, hogy az ügynökkel folytatott munkában figyelembe vesszük: beszerzésének alapját, politikai meggyőződését, megbízhatóságát, a hirszerző munkában szerzett ismereteit, munkahelyi és társadalmi körülményeit, műveltségének színvonalát, és jellemvonásait. Ez megköveteli, hogy az ügynököt minden oldalról jól megismerjük. A hirszerzőnek ismernie kell az ügynök részletes adatait, családját, rokonait és kapcsolatait, munkahelyét, a titkos anyagok őrzésének rendjét, a munkaidőt, az ügynök munkába menetelének útvonalát; azokat a helyeket, amelyeket az ügynök gyakran látogat.” (ÁBTL 4.1. A-3114, 1971. 9. old.). „Az ügynök hirszerző lehetőségeinek helyes meghatározása érdekében szakadatlanul tanulmányozni kell az ügynök helyzetét, ismerni a munkahelyén szerzett tekintélyét, tudni kell, hogyan vélekednek róla vezetői; milyen viszonyban van környezetével, mennyire férhet hozzá a hirszerzést érdeklő dokumentumokhoz és végre tudja-e hajtani a hirszerzés más feladatait. /Pl. utazások összekötőként vagy futárként, stb./” (ÁBTL 4.1. A-3114, 1971. 43. old.).

E fenti dokumentumrészletek jól mutatják a hivatalos működés szándékát a saját – az egyébként akár maguk is megfigyelést is végző – káderek, munkatársak *folyamatos ellenőrzésére, célzott megfigyelésére: vagyis a megfigyelők, strukturált, rendszeres és rutinszerű ellenőrzésére, figyeltetésére.*

A megfigyeléssel, ügynökmunkával foglalkozó szakmai dokumentumokban utalásokat találhatunk arra is, hogy a tartótisztnek hogyan kell megközelítenie munkáját és hálózati kapcsolatait, illetve milyen megközelítést várhat el munkatársától. Ebből az egyik legfontosabb szempont az *erkölcsi távolságtartás, a moralizálásmentes, gyakorlatorientált feladatvégrehajtás. Az ügynökség vezetése és nevelése* című, 1971-es munkában ezeket olvashatjuk:

„... a kapitalista országokban a hirszerző tevékenységről *elterjedt az a nézet*, hogy az „nem méltó rendes emberhez”, az emberi önállóság elvesztésével jár;” (ÁBTL 4.1. A-3114, 1971., 8. old.)²⁰⁵

²⁰³ Szerzői kiemelés.

²⁰⁴ A jegyzet további részeiben a szerző mind a hagyományos, mind pedig a kombinált eszközöket is részletezi.

²⁰⁵ Szerzői kiemelés.

„Az ügynököt a szükséges határok között tájékoztatni kell a helyes kémelhárító és a rendőri szervek által végzett munka módszereiről. Ezt mindenekelőtt azt teszi szükségessé, *hogy sok ügynök hisz az olyan burzsoá „alkotmányos tételek” létezésében, mint a magánlevelezés, a postai csomagok és telefonbeszélgetések titkossága stb.*”²⁰⁶ (ÁBTL 4.1. A-3114, 1971., 30. old.)

A dokumentum kitér arra, hogy nemcsak a hálózati személytől, hanem a tartótisztól is minden esetben a *profi távolságtartás és a szakszerű megközelítés* az elvárt.

„Az ügynökkel folytatott munkában a hirszerzőnek mindig figyelmesnek, rugalmasnak és *tárgyilagosnak kell lennie* és az ügynök munkáját, valamint magatartását állandóan *ellenőriznie kell*”²⁰⁷ (ÁBTL 4.1. A-3114, 1971., 72. old.)

„Ugyanakkor előfordulnak olyan esetek is, amikor az ügynökök kitérnek a hirszerző feladat végrehajtása elől. Az ilyen ügynököknek időben történő felderítése lehetővé teszi a hirszerzésünk számára, hogy vagy megszabaduljunk tőlük, vagy megtaláljuk azokat az utakat, amelyeken keresztül rákényszeríthetjük őket a *becsületes munkára*” (ÁBTL 4.1. A-3114, 1971., 63. old.)²⁰⁸

A kutatás szempontjából fontos részösszefoglalás

Az ügynökmunkával kapcsolatos szakmai anyagok a megfigyeléssel kapcsolatban *erkölcsi semlegességet, pragmatizmust, érzelmi távolságtartást és feladatorientáltságot* ír elő a megfigyelést végző személyektől és az őket irányító tartótisztektől egyaránt.

A szakmai anyagok szövege maga is ilyen szemlélet mentén épül fel. *A szakmai narratíva elemei jól felismerhetők.*

A megfigyelők figyeltetése a gyakorlatban

A megfigyelők folyamatos ellenőrzésére példa a 60– as években két hálózati személy „fedett” összeismertetése, vagy olyan ellenőrző feladat adása az egymás szerepét nem ismerő ügynökök számára, amelyből viselkedésükre következtetni lehet, mint ahogy „Pázmándy” és „Váraljai” ügynök esetében történt 1960. június 21– én K. Gy. rendőr főhadnagy – a két ügynök közös

²⁰⁶ Szerzői kiemelés.

²⁰⁷ Szerzői kiemelés.

²⁰⁸ Szerzői kiemelés.

tartótisztje – utasítására. Az eseményről „Váraljai” jelentése mögé a következő tartótisztí hozzáfűzés került:

„Értékelés: Az ügynök végrehajtotta a feladatát. *A Sz.-al*²⁰⁹ *folytatott beszélgetés tárgyát ellenőrzésként határoztam meg.* A jelentésből látszik, hogy mindkét ügynök betartotta a kapott feladatokat és nem nagyon nyilatkozott a viszonyáról. Ezt pozitívnak értékelem. *A jelentések tartalma fedi egymást*”(ÁBTL – 3.1.2 – M-28500_1, részlet „Váraljai” fn. ügynök jelentéséből. 60.)²¹⁰

A másik megfigyelő (ügynök) megfigyelésére/ellenőrzésére irányuló feladatokat természetesen nem lehetett felfedni az érintett előtt.²¹¹ Vajon ez azt is jelentette, hogy az adott személy nem volt tisztában azzal, hogy esetleg ő maga is megfigyelés tárgya?

A bizonytalan megfigyelti szerep: A „megfigyeltség érzése”, és a megfigyelés hosszútávú hatásai

A korai dokumentumok alapján a jelek azt mutatják, hogy bár a pontos megfigyelés mikéntjéről és lebonyolításáról a legtöbb megfigyelt félnek nem volt tudomása, sokszor azonban – okkal vagy éppen ok nélkül, de – kialakult a „*megfigyeltség, ellenőrzöttség – homályos – érzete*”, illetve megjelentek az ezzel kapcsolatos negatív érzelmek (félelem, aggodalom, szorongás, vagy akár pánik is). A jelenség olyan gyakorinak mondható, hogy még a hivatalos jegyzetben is esik róla néhány szó:

„Az ügynök, akit nemrég szerveztek be, minden lépésnél azt hiszi, hogy figyelik. Az ilyen ügynök könnyen pánikba esik és durva hiba elkövetésére képes” (ÁBTL 4.1. A-3114, 1971. 30. old.).²¹²

A politikai centralizált megfigyelés hatására, az érintettek – legyenek azok akár maguk is megfigyelők – többségükben úgy érzik, hogy *lehetőségeik korlátozottak és igen korlátozott kontrollal rendelkeznek a megfigyelés megakadályozására.*

Az állandó megfigyeltség – vagy ennek érzése – pedig jelentős viselkedésmódosító hatással rendelkezik:

²⁰⁹ A név anonimizáció céljából rövidítve: H. K.

²¹⁰, Kiemelés: H. K.

²¹¹ „Természetesen *titkolni kell az ellenőrzést végző ügynök elől is, hogy egy másik ügynök ellenőrzéséről van szó.*” (Kiemelés: H. K.) ÁBTL 4.1. A-3114, 1971. 70.

²¹² Kiemelés: H. K.

„Ha lehallgatnak, ha erről meggyőződteél, ha körülötted ez a szokás, akkor észlelheted magadon a fenti tényállásból következő kisdéd stratégiákat és elváltozásokat. Pucér vagy. Mindenkiel való beszéded együtt már plasztikus, testszerű, mert egyik a másikat helyesbíti-tagadja, s foglalja többdimenziós élő valóságba. A hűséges lehallgató előtt nyitott könyv az életed. [...] Mindig hárman vagyunk, akkor is, ha csak ketten lenni szeretnénk. Belóg a térbe egy láthatatlan mikrofon, bármikor kinyílik a szoba oldalt vagy felül, és látnak, hallanak. Velük vagyok, akkor is, ha egy szóval sem hívtam őket, és legföljebb kitépni tudom a készüléket a falból, padlóból, mennyezetből, mint valami undok gyomot. Ezt megtettem, de a gyom természete szerint újrano” (Konrád 1998, 24. r.).

Az állami megfigyelés jeleivel átszőtt társadalom tagjaiban hosszú távon megerősödni látszik a feltételezés, hogy *„a falnak is füle van”*, s mindenkit valamilyen figyelem övez. *A bizonytalan, de rendkívül valószínű megfigyelés lehetősége*, vagyis az a tudás, hogy a társadalomban a megfigyelés igen elterjedt, de arra vonatkozóan nincs biztos információ, hogy az adott személyt valóban megfigyelik-e, illetve nem lehet tudni, hogy ki szolgáltat adatokat az állami szerveknek, *paranoid hangulatot eredményez*:

„Másnap délelőtt beszélgetést folytattam, melyen jelen voltak [...]. Ennek során B. kifejtette, hogy fél, nehogy letartóztassák emiatt. *Ekkor tréfásan a beszélgetés résztvevői egymást vádolták azzal, hogy a másik a besúgó*”²¹³ (ÁBTL, M-17764_2, 273. old.) (Kiemelés: H. K.).

Kialakul az az érzés, hogy *a megfigyelés állandó, nem kikerülhető, nem megakadályozható*, a megfigyelt személyek ellen irányuló, személyre szabott és központosított. A korabeli vicc így fogalmaz erről:

„– Te, ha ez így megy tovább, lassan már enni se kapunk!
– Hát nem elég az neked, hogy legalább szemmel tartanak?!”(Katona é. n., 18. old.)

A nagy valószínűségű, de nem bizonyítható megfigyeltség érzése nemcsak azoknál jelentkezik, akiket a rendszer valóban ellenőriz. A végig megfigyelő szerepkörben lévők (például ügynökök, tartótisztek) is, akiknek – legalábbis elvileg nem lehet olyan információja, hogy őket is megfigyelték volna – gyakran küzdöttek ugyanezzel a homályos, behatárolhatatlan negatív érzéssel: azzal, hogy valaki, valahogy, „valahonnan” folyamatosan megfigyeli és ellenőrzi őket. A láthatatlan, de mindenütt érezhető rejtett kontroll pedig igen gyakran tehetetlenségérzést, frusztrációt okoz, nagyon erősen rontja a megfigyelés megakadályozásába vetett hitet, a felügyelettel szemben érzett személyes kontroll szintjét. („Itt mindenki besúgó, úgysem tehetek

²¹³ Részlet az „Orvos” fedőnevű ügynök jelentéséből, Az esemény ideje: 1961. okt. 24.; A név anonimizáció céljából rövidítve: H. K.

semmit.”) A jelenség által kiváltott érzelmi nyomok pedig még évekkel, vagy akár évtizedekkel később is megfigyelhetők:

„1999 őszén szóltam K.-nak, hogy segítsen, meg szeretném nézni az anyagaimat, ha vannak, a Történeti Hivatalban, hogy figyeltettek-e vagy lehallgattak-e annak idején; *itt mindenki azt hiszi, hogy rá volt állítva a fél titokrendőrség...*” (Esterházy 2002, 5. old.)²¹⁴

A múlt rendszer egyik volt magas rangú nemzetbiztonsági tisztje, saját tapasztalatai alapján visszavonulásáról pedig így nyilatkozik:

„Senkivel nem tartom a kapcsolatot. Azért az ember azzal tisztában van, hogy az utolsó három-négy évemben egy jelentős pozíciót töltöttem be a Belügyminisztériumnál. Nem akármilyen területnek voltam az országos gazdája. Az egyházi területnek. *Na, most azért bennem is felmerül az, hogy néha ellenőriznek.*”²¹⁵

Az idézetek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a hozzájárulás nélküli, diktatórikus, szisztematikus megfigyelés mind a megfigyelői, mind pedig a megfigyelti oldalon hosszan tartó viselkedésmódosító és – negatív – érzelmi hatása döntően a kontroll érzésének csökkenése, paranoid gondolatok megjelenése, a személyközi kapcsolatokban és az élet egyéb területein érzett bizonytalanság, valamint a „megfigyeltség érzésének” hosszan tartó fennmaradása.

Hogyan élnek meg mindezt a megfigyelték? A társadalomban, ahol *a megfigyelés lehetősége dominánsan központosított*, az érintettek, legyenek azok akár maguk is *megfigyelők*, többségükben úgy érzik, hogy *lehetőségeik korlátozottak és igen korlátozott kontrollal rendelkeznek* a megfigyelés megakadályozására.

Az állambiztonsági megfigyelések hatásainak rövid összefoglalása

A predigitális időszakban, a szocialista Magyarországon a politikai irányvonal dokumentált céljai között szerepel az „*éberség*”, az *ellenőrzés fokozása*, amely a saját – esetleg maguk is megfigyelést végző – *káderek megfigyelését* tűzte ki célul.

- Ez a törekvés a negyvenes évektől megalapozta és a gyakorlatban széleskörűen felbontotta a megfigyelői/megfigyelti szerepek addigi szeparációját;

²¹⁴ Szerzői kiemelés.

²¹⁵ Ács Péter. In Varga Ágota: *A tartótiszt* (dokumentumfilm) 2013. 30:09–30:32 perc. Szerzői kiemelés.

- megteremtette a szerepek közti párhuzamosság eseteit, illetve az egyes szerepek közti átmenet lehetőségeit (pl. megfigyeltből → ügynök, az ügynökmunka alatti ellenőrzések más hálózati személyek által, illetve esetleg a kollaboráció utáni ellenőrzések lehetősége).
- A nagy valószínűségű, de nem bizonyítható megfigyeltség kialakítja a „megfigyeltség érzését”, amely a megfigyelés/„megfigyelve levés” külön bizonyítása nélkül is attitűd- és viselkedésmódosító hatással van az érintett személyre.
- A széles társadalmi rétegekre kiterjedő strukturált megfigyelés mind a megfigyelést végző, mind pedig a megfigyelt személyeknél rövid- és hosszútávú attitűd- és viselkedésmódosító hatással járt.

Az eredmények a kutatás hipotéziseinek fényében

5. táblázat: a K1 és K2 elővizsgálati kutatások eredményei a hipotézisek fényében (Forrás: a szerző szerkesztése)

Hipotézis		Elővizsgálati eredmények K1 „Éberség” és K2 „Szakmai” kutatás
H1	A megfigyelés társadalmában a „Megfigyelő” és a „Megfigyelt” szerepek közötti rugalmasság megnőtt, a váltás a szerepek között könnyebbé vált, és lehetővé vált a szerepek párhuzamos betöltése is.	POZITÍV: A hipotézis előzményeként tekinthető: A predigitális korban (a szocialista Magyarországon) a szerepek átjárhatósága rugalmatlan, döntően egyirányú, korlátozottan önkéntes, a hatalmi szervek által irányított, de a párhuzamos szerepbetöltés nem lehetetlen (egy megfigyelt lehet megfigyelő/ügynök IS);
H2	Valamelyik („Megfigyelő/Megfigyelt”) szereppel történő – akárcsak átmeneti – azonosulás módosító hatással van a személyek a megfigyeléssel kapcsolatban mutatott attitűdjeire, viselkedésére.	POZITÍV: A megfigyelés hosszútávú anticipálása: ➤ Aki maga is ügynök volt, az rendkívül valószínűnek látja, hogy őt (továbbra) is megfigyelik valamilyen formában;
H3	A „Megfigyelő” szereppel történő azonosulás a megfigyelés/felügyelet nagyobb elfogadását, a megfigyelési módszerekkel kapcsolatban megengedőbb attitűdöt eredményez.	POZITÍV: Pragmatikus, érzelem- és moralizálásmentes szakmai megközelítés: ➤ Pl. ügynöki szakzsargon alkalmazása a jelentésekben;

Hipotézis		Elővizsgálati eredmények
		K1 „Éberség” és K2 „Szakmai” kutatás <ul style="list-style-type: none"> ➤ Az „éberség” eszközeinek és céljainak támogatása; ➤ Az ügynöki munka iránti lelkesedés, „túl buzgóság”, a szereppel való túlzott azonosulás;
H4	A „Megfigyelt” szereppel történő azonosulás a megfigyeléssel/felügyelettel kapcsolatban több aggodalmat, több negatív érzelmet és több háritást involvál.	POZITÍV: <i>Negatív érzelmi és attribúciós hatások a saját megfigyeléssel kapcsolatban:</i> <ul style="list-style-type: none"> ➤ A megfigyelés gyakorisága miatt bizalmatlanság, paranoid hangulat kialakulása a társadalom tagjaiban; ➤ Az „állandó megfigyeltség”, a „fálnak is füle van” érzése; ➤ Hosszan fennmaradó aggodalom, hogy ki figyel, ki lehet „besúgó”; ➤ Személyközi bizalmatlanság (nem beszélni mások előtt); ➤ A megfigyeléssel kapcsolatos személyes kontroll érzetének csökkenése;
H5	A személyesen megtapasztalt, átélt „Megfigyelői gyakorlat” hosszútávú attitűd- és viselkedésmódosító hatású.	POZITÍV: <i>Hosszútávú negatív érzelmi- viselkedéses és attribúciós hatások:</i> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Hosszan fennmaradó aggodalom a további lehetséges megfigyelésről. (Pl. a tartótiszt, aki nyugdíjazása után sem beszél, hiszen ellenőrizhetik.) ➤ A publikus viselkedés módosítása a feltételezett megfigyeléshez igazodva (pl. politikai témák kerülése nyilvános helyeken);
H6	Az érintettek az „élhető élet” mentális konstrukciójának kialakítása érdekében aktív pszichés háritásokkal, megküzdési mechanizmusokkal szűrik, és sok esetben torzítják a rájuk vonatkozó lehetséges	POZITÍV: <i>Háritás, bagatellizálás, tanult tehetetlenség stb. megjelenése:</i>

Hipotézis		Elővizsgálati eredmények K1 „Éberség” és K2 „Szakmai” kutatás
	megfigyeléssel/adatgyűjtéssel/információszerzéssel kapcsolatos információkat;	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Viccek mint a probléma háritására tett kísérletek; ➤ Tanult tehetetlenség (a megfigyelés mindenütt jelenlevő, nem kivédhető);
H7	A rendvédelemben dolgozó személyek a megfigyeléssel, felügyelettel kapcsolatban jól azonosítható narratívamintázatot mutatnak.	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Politikai, állambiztonsági zsargon, narratíva kialakulása:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ A megfigyelés szakmai hidegséggel történő kezelése; ➤ A megfigyelés szükségességének racionalizálása; ➤ „Állandó éberség”; ➤ Be nem vonódás a megfigyelés erkölcsi kérdéseibe;

A következő szakaszban az „Orvos” fedőnevű ügynök tevékenységének elemzésével mutatom be *esettanulmányként* a kor megfigyeléssel, megfigyeltséggel kapcsolatos gyakorlatát, az ügynök 1957-től az 1962-ben történt kizárásáig tartó 5 éves periódusban; kitérve a saját ügynöki munkával kapcsolatos önreflexióra, a megfigyeléssel kapcsolatos „legendákra”, valamint a rendkívül valószínű, de nem bizonyítható személyre szabott megfigyelés rövid- és hosszútávú hatásaira.

4.3. A megfigyelői/megfigyelti szerepelmosódás az „Orvos” fedőnevű ügynök jelentéseiben (esettanulmány: 1957–1962)

Az elemzés az „Orvos” fedőnevű ügynök állambiztonsági foglalkoztatása során, 1957 és 1962 között keletkezett iratok és dokumentumok elemzése segítségével mutatja be a hozzájárulás nélküli, diktatórikus, szisztematikus megfigyelés – döntően negatív – érzelmi következményeit és hosszan tartó viselkedésmódosító hatásait, a „*megfigyeltség érzésének*” szubjektív aspektusait, mind a megfigyelői, mind pedig a megfigyelti oldalon. Az esettanulmány a feltalálható iratok alapján kívánja bizonyítani, hogy lehetséges, hogy a megfigyelői és megfigyelti szerepek nem mindig különülnek el, sok esetben átjárhatóvá, vagy felcserélhetővé válnak/válhatnak; a „játszma” szereplői pedig válthatják szerepeiket, vagy éppen egyidejűleg mindkét szerepet is betölthetik (rajtuk kívülálló okok miatt).

Az esettanulmány ezért néhány példát ismertet *a megfigyelői és megfigyelti szerep közti átjárhatóság és oszcilláció bizonyítékaira*, valamint bemutatja ezek rövid- és hosszútávú pszichológiai következményeit az érintettekben.

Ki volt Dr. Végh László?

„A kezdet tehát: Dr. Végh” (St. Auby Tamás)
„Az ő köpenyéből bújt ki Magyarországon a neoavangard művészet”
(Tibor 2004, 15. és 20. old.).

Dr. Végh László, röntgenorvos, zeneszerző, orgonaművész egyszerre volt a '60-as évek kulturális közéletének központi szereplője, a modernizmus és az avantgárd egyik legjelentősebb magyarországi mediátora, underground körök központi, már-már kultikus szereplője és 1951-től – az 1956–57 közötti szünetet leszámítva – 1962-ig a Belügyminisztérium I/2-es alosztályának „Orvos” fedőnevű ügynöke.

15. ábra: Dr. Végh László 1968-ban (Forrás:

https://adt.arcanum.com/hu/view/MozgoVilag_2008_2/?query=Dr.%20V%C3%A9gh%20L%C3%A1szl%C3%B3&pg=159&layout=s)

Dr. Végh kultúraterjesztő és iskolateremtő tevékenysége mellett azonban rendszeres jelentésekben tájékoztatta az állambiztonsági szerveket az általa ismert személyekről, részletesen jelentve közvetlen ismerőseiről, barátairól, rokonairól, egészségügyi, kulturális és vallási kapcsolatairól; különböző szubkulturális terekben, jellemzően magánlakásokban lezajlott zártkörű kulturális összejövetelekről. Központi szervező hatásának és sajátos személyiségének köszönhetően – az egyébként tartótisztai instrukciót követő – dr. Végh egyre inkább a formálódó ellenkultúra központi szereplőjévé, megkerülhetetlen szervezőjévé, s így saját jogon megfigyelésre érdemes személlyé vált a hatvanas évek elejére. Nem is érdemtelenül: párhuzamos operatív eszközök alkalmazásával, idővel fény derült arra, hogy több eseményt, információt, kapcsolatot igyekezett titokban tartani, jelentéseit pedig erősen cenzúrázta, ami többek közt az ügynök a hálózatból való kizárásához vezetett 1962 augusztusában.

Dr. Végh László „Orvos” fedőnevű ügynökként 1951–1962 között működött együtt az állambiztonsági szervekkel: tartótisztai instrukciókat követett, célzott feladatokat látott el, gyakran konkrét, célzott megbízásoknak tett eleget, mint például valamilyen társaságba, „körbe” való beépülés, az ottani személyekről, eseményekről történő jelentés. Fennmaradt aktáiban,²¹⁶ a szokásos eljárásnak megfelelően megtalálhatók e feladatok ellátásával kapcsolatos dokumentumok, jelentések: kapcsolatok felsorolása, személyek jellemzése, hangulatjelentések, események részletes

²¹⁶ Az 1951–1956 között adott jelentései 1956-ban megsemmisültek.

leírása; illetve az ügynöki munkához kapcsolódó egyéb dokumentumok: életrajzok, környeztanulmányok, jutalmak, kérvények, jellemzések, és egyéb az ügynök foglalkoztatásával és végül kizárásával kapcsolatos iratok. A következő szakasz ezeknek, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fennmaradt állambiztonsági dokumentumoknak, munkadosziéknak az elemzése alapján készült, amelyek alapján Dr. Végh László, vagyis az „Orvos” fedőnevű ügynök több területen is igen aktívan együttműködött a hatóságokkal. De előbb lássuk, ki volt Dr. Végh, milyen feladatokat látott el, s hogyan élte meg az állambiztonsági szervek kötelékében végzett munkáját, a korszakot és magát a megfigyelést.

Az „Orvos” tevékenységének részletes bemutatása

„Mindenki tudta, hogy proletárdiktatúra, ÁVÓ, terror. Hát olyannyira, hogy a Végh Laci, az öregem, minden telefonja után azt mondta, hogy: »Halló? Mindent felvettetek? Melyiket ismétljem meg? Biztos mindent felvettetek? Tessék!« Letette.”

(Ventilla István filmrendező, Dr. Végh Lászlóról²¹⁷)

Az 1960-as évek szocialista Magyarországa egyszerre a mindent beborító szürkesség, a puhulni látszó, de azért még fojtogató diktatúra és egy feltörekvő nemzedék, a „nagy generáció” ideje. A korszak egyszerre viseli magán az ’56-os események emlékét, az azt követő megtorlások társadalmi és személyes hatásait, és nyújt ígéretet valamilyen szellemi, művészi megújulásra. E korszak egyik legjelentősebb személye Dr. Végh István, röntgenorvos, zeneszerző, orgonaművész.

Dr. Végh egyszerre volt a ’60-as évek kulturális közéletének központi személye, a modernizmus és az avantgárd egyik legjelentősebb magyarországi mediátora, underground körök központi, már-már kultikus szereplője. Barátai, követői, ismerősei köré tartozott több későbbi neves filmrendező, (újság)író, festő, fotóművész, a korszak értelmiségi háttérkultúrájának kulcsfigurái. Központi szervező hatásának, kultúraterjesztő, iskolateremtő tevékenységének és sajátos személyiségének köszönhetően dr. Végh egyre inkább a formálódó ellenkultúra központi szereplőjévé, megkerülhetetlen szervezőjévé és szószólójává vált a hatvanas évek elejére.

„A Végh Laci egy olyan pasi volt, aki... akinek ez a hallatlan jelentősége, hogy... hogy egy bizonyos fajta értékorientáltsággal el tudott indítani embereket. Akár egy gondolat mentén valamerre, vagy a zenével valamerre.”

²¹⁷ Kisfaludy András (1996): Törvénytelen Muskátli 1. rész, részlet (30.22–30.38)

(Dárday István, filmrendező²¹⁸)

Az általa különböző szubkulturális terekben, jellemzően magánlakásokban lezajlott zárt körű kulturális összejövetelek hosszan átívelő, gyakran életre szóló, jelentős hatást gyakoroltak a résztvevőkre.

„Dr. Végh hozott néhány kazettát. [...] Nagyon nagy hatású este volt, és ott az én barátaimmal voltunk együtt, és hát mindannyiunkra elképesztő hatást gyakorolt az az intenzív személyes jelenlét és az az egészen meghökkenítő attitűd és azok a fantasztikusan felvillanyzó és felébresztő mondatok, amiket ő mondott.

Szóval én azt gondolom, hogy a Doktor Végh az én keresztapám, vagy bérmapapám.”

(Szentjóby Tamás, költő²¹⁹)

Hatása, személyes karizmája, szervezőereje sokak számára jelentett felfrissülést és reményt a fennálló hatalom társadalmi és kulturális presszúrájával szemben. Jelenléte, hatása, az általa megfogalmazott gondolatok, a köré szerveződő kör friss fuvallatként pezsdítette fel a szocializmus felülről diktált rendszerében vergődő fiatal értelmiségieket, marginalizált művészeket; hitet és „útmutatást” adva, hogy még ilyen körülmények között is lehetséges az igazi hiteles önkifejezés és teremtő művészet.

Nagy kár, hogy Dr. Végh László, ez a lelkesítő, karizmatikus ember, nemcsak a '60-as évek underground ellenkultúrájának kiemelkedő alakja, hanem 1951-től 1962-ig²²⁰ a Belügyminisztérium I/2-es alosztályának „Orvos” fedőnevű ügynöke is volt egy személyben, aki rendszeres jelentésekben tájékoztatta az állambiztonsági szerveket közvetlen ismerőseiről, barátairól, rokonairól, egészségügyi, kulturális és vallási kapcsolatairól, a lezajlott vagy éppen ő általa szervezett kulturális és egyéb összejövetelekről.

a) A beszervezéstől 1956-ig

Mivel az '56-os események alatt sok más állambiztonsági dokumentummal együtt a Dr. Véghre vonatkozó iratok is megsemmisültek, ezért beszerzésének pontos mikéntje nem deríthető ki. Annyi ismeretes, hogy Végh Lászlót, az akkor egyházi gimnáziumba járó 17 éves fiút 1948-ban letartóztatták „államellenes összeesküvés” miatt. „Az államrend megdöntésére irányuló

²¹⁸ Uo. 17.27–17.51 (részlet).

²¹⁹ Uo. 16.21–17.26 (részlet).

²²⁰ Dr. Végh László 1951-től–1962-ig jelentett az állambiztonsági szervek számára, az 1956–57 közötti szünetet leszámítva, amikor a lezajló események miatt ügynöki feladatokat nem kapott. 1957-ben reaktiválták, amelyet örömmel vállalt. Innen 1962-ig, a hálózattól történő kizárásáig dolgozott „Orvos” fedőneven.

klerikálfasiszta fegyveres összeesküvés” vádjával 1951-ben a katonai ügyészségen kihallgatták, amelyet követően a Belügyminisztérium I/2-es alosztálya „Orvos” fedőnéven ügynöknek szervezte be az akkor elsőéves orvostanhallgatót.²²¹ Későbbi tartótisztje így foglalja össze az akkor 20 éves egyetemista beszervezésének és későbbi reaktiválásának körülményeit:

„1951 nov. 14-én terhelő adatok alapján lett beszervezve. A terhelő adat fegyveres szervezkedésben való részvétel volt.²²² A beszervezést az I/ osztály végezte. Mint orvostanhallgató első feladatait az Orvostudományi Egyetemen kapta.²²³ 1956 szeptemberében avatták orvos doktorrá, az ellenforradalom előtt már sehol elhelyezkedni nem tudott, így kapcsolata a BM-el megszűnt. Az ellenforradalom után került a Kútvölgyi Kórházba röntgen alorvosként. Vele kapcsolatot osztályunk 1957 első felében vette fel”

(részlet Kiss Jenő r. hdgy. 1958-as jelentéséből, ÁBTL B-78602, 5. old./8. lap).

Az 1956-os eseményeknél folytatott munkájáról a fennmaradt későbbi első jelentések egyikében így számol be.

„[1956. október 23-án] végighallgattam az lefolyt illegális gyűlést, és annak lefolyásáról, ¼ óránként jelentést tettem telefonon. [...] Másnap, kedden az illegális diákgyűlésekre jártam. Ezek idejéről, helyéről, a résztvevők számáról a Belügyminisztériumot óránként tájékoztattam” (ÁBTL -3.1.2 - M-17764, 14. old., 18. lap).²²⁴

b) 1957: reaktiválás

Aktái szerint a forradalmi eseményekben később semmilyen formában nem vett részt, így 1957 elején – ellenőrzés után – a BM II/14 Osztály (Politikai Nyomozó Osztály) felkérte az állambiztonsági szervekkel való ismételt együttműködésre, melyet ellenkezés nélkül azonnal elvállalt.

„A kövér Kovács nevű ávós, és mondta, hogy hát akkor folytatjuk. Engem nem izgatott a dolog föl, az elhatározásomhoz tartottam magam, hogy én senkinek nem ártok”

(Dr. Végh László visszaemlékezése Id. Kürti [2015, 36. old.].)

Reaktiválása utáni első jelentését 1957 májusában írta.

²²¹ Az akkor még orvos Végh másik választási lehetősége 15 év börtön lett volna.

²²² A „fegyveres szervezkedés” lényegében a háború után Elekes József bencés tanár vezetésével közösen túrázó, a regnáló hatalommal nem kifejezetten szimpatizáló bencés gimnazisták tevékenységének a kor dokumentumainak megfelelő kriminalizált leírása.

²²³ Feltehetően csoporttársairól, évfolyamtársairól és tanáraitól jelentett.

²²⁴ Részlet az „Orvos” 1957. május 17-i jelentéséből.

c) Első működési terület: Kútvölgyi kórház (1956–1959)

A levéltári dokumentumok szerint „Orvost” 1957 első felétől 1959 augusztusáig az újjászervezett Politikai Nyomozó Főosztály belső reakció elhárításával (II/5) foglalkozó osztályának „h” alosztálya foglalkoztatta, ahonnan később az „f” alosztályhoz került.

1956. december 1-jétől a Kútvölgyi Kórház Röntgen osztályán tölt be alorvosi szerepet, ahol kollégái és – kiemelten – Dr. Hajdú Imre röntgen főorvos megfigyelését kapta feladatául. Ebből az időszakból származó jelentéseiben részletesen beszámol nemcsak az orvosok megnyilvánulásairól, hangulatáról, viselt dolgairól, hanem az asszisztensnők és betegek tevékenységéről, véleménynyilvánításairól is. E korból származó írásai lelkesek, nagy terjedelműek, sok személyes részletet és érzelmi felhangot tartalmazók. Jelentéseiben részletesen – és sokszor erősen besározóan – ír a kórház munkatársainak politikai meggyőződéséről, magánéletéről, orvosi tevékenységéről, magánpraxisáról, kapcsolati hálójáról és viszonyairól. Írásai érzelmi telítettségéhez erősen hozzájárul a fiatal orvos első tapasztalata a hierarchikus, gyakran igazságtalan és sokszor korrupt egészségügyi rendszerrel, így jelentéseiben jól látható a hibák kiküszöbölésére irányuló javító szándék. Tevékenysége során dekonspirálódik, elveszti vezetői és munkatársai bizalmát, végül állásából is eltávolítják 1959 szeptemberében. Ezt követően, 1959 januárjától a MÁV Kórházban dolgozik 1962-es kirúgásáig.²²⁵

d) Második működési terület: egyházi kapcsolatok („Fekete hollók”) 1960–1962

A Kútvölgyi Kórház munkatársairól adott jelentések mellett, tartótiszti instrukció alapján, egyházi és egyházzenei kapcsolatait kihasználva, az állambiztonsági szervek összeismertetik Dr. Simon Sándor piarista paptanárral (ÁBTL - 3.1.2 - B-78602, 62 old.),²²⁶ akihez ezt követően heti rendszerességgel jár oktatásra, s akiről lényegében a hálózatból történő kizárásáig végig jelent.

„Nevezett alosztályunkon eredményes munkát végzett a „Fekete Hollók” fn. ügyben. Jelenleg a Budapesti Piarista Rendházban lévő célszemélyekre dolgozik, szívos kitartó munkával. Ezenkívül több általa adott operatív értékkel bíró jelzésben végez felderítő munkát”

²²⁵ A MÁV Kórházból való eltávolításához egy az ún. „Muskátli Kör”-höz tartozó balettintézeti diáklány számára kiállított hamis igazolás adott apropót. Lényegében azonban az állambiztonsági cél az akkorra már erőteljessé váló underground kapcsolati háló szétzúzása, a rendszerrel nem feltétlenül szimpatizáló Dr. Végh köréhez kapcsolódó fiatalok és magának Dr. Véghnek a „megregulázása” volt. Erről ld. később.

²²⁶ Foglalkoztatási terv: 1960. szeptember 6.

E területen végzett munkája hiteles, tényszerű és többszörösen ellenőrzött. Bár erről maga sem tud, Dr. Végh maga vezeti be ügynöktársát²²⁷ Dr. Simon Sándorhoz, akivel sokáig közösen vesznek részt a foglalkozásokon, s aki természetesen róla is jelent. Jelentéseit több ízben dicséri tartótisztje, illetve ügynöki munkája során több ízben jutalommal is honorálják munkáját.

e) Harmadik működési terület: kulturális kapcsolatok (1958–1962)

1958-tól – részben hálózati munkája részeként – Dr. Végh egyre fokozódó mértékben bevonódik a kor underground kulturális életébe. Műveltsége, zenei tájékozottsága, újító szelleme és nem utolsósorban sajátos, kissé irritáló, nonkonformista, provokatív, újító eszmékre nyitott személye óriási hatást gyakorolt az akkori fiatal értelmiségiekre, a formálódó ellenkultúra szereplőire. Hamarosan – részben tartótiszt instrukcióra²²⁸ – különböző magánterekben tartott összejövetelek központi szereplője, szervezője, mediátora lesz. Petrigalla Pál²²⁹ híres zenei estjein gyakran ő viszi a szót, szerepet játszik a kiválasztott zeneművek bemutatásában, interpretálásában. Lelkesedése és közösségteremtő ereje egyre szorosabbá fogja a társaságot. Két általa ismert Képzőművészeti Főiskolára járó diák révén, 1961 nyarán kerül kapcsolatba sok fiatal értelmiségivel, akikkel közösen, szinte napi rendszerességgel találkoznak az V. kerületi Muskátli presszóban. A formálódó közösség nem kerüli el a titkosszolgálat figyelmét sem.

1959-től a csoportokba verődő fiatalok, vagyis az ún. „galerikbe szerveződő huligánok” elleni módszeres fellépésről beszélhetünk, amelynek egyik csúcspontján 1961–62-ben, a belügyi szakzsargonban „Muskátli galeri” néven nevezett Végh féle társaság és maga Végh ellen is fellépnek.

f) A hálózattól történő kizárás (1962)

Bár az „Orvos” tartótiszt utasításra került be a Petrigalla Pál körül mozgó értelmiségi társaságba, s több eseményről valóban jelentett is, tevékenysége messze meghaladta a számára

²²⁷ „Váraljai” fn. ügynök.

²²⁸ „Legközelebb ismét menjen el. Kössön minél szélesebb körben ismeretséget a fiatal művészekkel.” ÁBTL - 3.1.2 - M-17764, 167. old./ 190. lap, Kovács György r. hdgy utasítása „Orvos” számára, 1959. IX. 19.

²²⁹ A kor ikonikus figurája, megkerülhetetlen szereplője, aki lakásán tartott zenei estek, lakáskiállítások, beszélgetések szervezésével szinte centralizálta a '60-as évek budapesti avangard értelmiségi rétegét, fiatalokat és időseket egyaránt. Kis méretű, V. ker. Vécsey úti lakásában tartott összejövetelien gyakran 40-60 fő is részt vett.

előírt „magatartási vonalat”. Jelentősége megnőtt, a csoport központi szereplőjévé vált. Ennek következtében jelentéseiből elkezdett sok elemet kihagyni, elhallgatni. Ez a fordulat meglepetésként érte a belügyminisztérium munkatársait. Egy Petrigalla Pál lakásán tartott eseményhez, amelyen „Juhász” fn. ügynök és „Orvos” is megjelent, illetve amelyről mindketten jelentettek, a tartótiszt a következő megjegyzést fűzi:

„Értékelés: A jelentés igen érdekes problémát vet fel.

1./Végh László körül egy ellenséges csoportosulás van, amely ellenséges tevékenységet fejt ki.

2./Petri Galla (sic!) körül is egy ellenséges csoportosulás van, akik elsősorban zenehallgatás címén járnak össze. Petri Galla emellett ugy (Sic!) látszik más ellenséges csoportosulások rendelkezésére is bocsájtja lakását.

Intézkedés: Priorálni kell a felmerülő személyeket, meg kell nézni a TV-nél.

Végh szerepét tisztázni kell Zalaiékkal” (ÁBTL B-78602, 70. old./95. lap).²³⁰

Mivel egyre gyűltek a „bizonyítékok”, hogy Dr. Végh már nem tesz teljes mértékben eleget hálózati feladatainak, illetve sok esemény megszervezésében központi szerepet játszik, felmerült a hálózatból való kizárásának lehetősége. Ezzel párhuzamosan a „Muskátli galeri” ellen folytatott eljárásban elmarasztalták hamis orvosi igazolás kiállításáért, és elveszti állását a MÁV kórházban. Mindezt Végh igen rosszul viseli, ügynöki együttműködési szándéka még inkább megroppant. Tartótisztje így fogalmaz az „Orvos” fn. ügynök hálózati munkából való kizárásra vonatkozó javaslatában:

„Anélkül, hogy tudomással bírtunk volna róla, [Dr. Végh] kapcsolatban állt egzisztencialista nézeteket valló fiatalokú személyekkel, akik e nézetek hatására hivatalból is üldözendő cselekményeket is elkövettek. Ezen nézetek kialakításában és terjesztésében ügynökünk is jelentősen részt vett. Ügynökünk erről csak akkor tájékoztatott bennünket, amikor érezte, hogy tudomással bírnak róla, illetve a hivatalos eljárás ellene megindult”²³¹ (ÁBTL M-78602, 153. old.).

A javaslatot elfogadták; 1962. augusztus 28-án dr. Végh László aláírta kizárásához kapcsolódó titoktartási nyilatkozatot (ÁBTL- 3.1.2 - B-78602, 179. old.), és ezzel együttműködése megszűnt a belügyi szervekkel.

Dr. Végh „Orvos” fn. ügynökként befutott pályájának bemutatása után a továbbiakban a fellelhető dokumentumok alapján a megfigyeléssel/megfigyeltséggel kapcsolatos szubjektív

²³⁰ 1961. augusztus 31. Gál Ferenc r. szds. megjegyzései „Juhász” jelentéséhez, Tárgy: „Petri Galla Pál, Végh László”.

²³¹ Részlet Hollandi Pál r. hdgy. tartótiszt 1962. augusztus 10. jelentéséből, amelyben Dr. Végh a hálózatból való kizárását javasolja.

attitűdjeit és ezek változásait részletezzük. A következő szakaszban szó esik a megfigyelés, „besúgás” jelenségének az 50-es, 60-as évek társadalmára, s magára Végh-re gyakorolt fontosabb hatásairól is.

A megfigyelés, „besúgás”, mint téma megjelenése az „Orvos” fedőnevű ügynök aktáiban (1957–1962)

A megfigyelés mint megtapasztalt tény

A szocialista rendszerben nem lehetett hitelesen elutasítani azt a feltételezést, hogy valakit valóban megfigyel a hatalom, róla adatot gyűjt, tárol, feldolgoz. Erre vonatkozóan Dr. Végh több személyes tapasztalatot is átélt. A legelső természetesen a beszerzésével kapcsolatos, hiszen itt vált nyilvánvalóvá számára, hogy tevékenysége nem kerülte el az állambiztonság figyelmét, róla és diáktársairól jelentések készültek, amelyek eljutottak a hatalom képviselőihez. E jelentések hűsbavágó hatásaival is szembesült, éppen a saját beszerzésekor megtapasztalt zsarolás okán.

A személyre szabott adatgyűjtés tényével, a róla (is) jelentők tevékenységével másodszor akkor találkozhatott, mikor az '56-os események alatt hozzáfért saját ún. „kádertáblájához”, vagyis a róla mint egyetemistáról készült dokumentumok, jelentések gyűjteményéhez.²³² Erről az eseményről a reaktiválásakor készült környezettanulmányból értesülhetünk:

„Adatszolgáltatóm szerint [Dr. Végh] az 1956. októberi ellenforradalom ideje alatt bent járhatott az egyetemen és káder anyagát elvitte. 1956. decemberében telefonon felhívta az adatszolgáltatómat és durva hangon közölte vele hogy »köszöni azt, amit felírt a káder lapjára most már érti, hogy nem haladt ő jobban előre, szeretné, ha ezt személyesen is megköszönhetné«” (ÁBTL B-78602, 8. old./13. lap).²³³

A már ügynöki tevékenységet folytató Dr. Végh a megfigyelés másfajta kézzelfogható megtapasztalását is átéli.

²³² A másodlagos forrásból származó eseteírás is jól mutatja, hogy Dr. Végh ismerte annak lehetséges hatásait, hogy valaki valamely munkatársáról, kollégájáról, ismerőséről, barátjáról jelentést/jellemzést ad a hatalom számára, így későbbi védekezése, hogy nem adott ártó jelentéseket, „nem ártott senkinek” igencsak megkérdőjelezhető.

²³³ 1957. június 21. részlet Nyolcas Béla r. szds. Dr. Véghről készített környezettanulmányából.

„A kapu előtt rendőrségi kocsi állt, ezért Simon utasítására még nem mentünk el, amíg a kocsi el nem távozott” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764_2, 238. oldal, 257. lap).²³⁴

A megfigyeléssel kapcsolatban a fentiekén kívül is többféle személyesen átélt tapasztalat is megjelenik az „Orvos” jelentéseiben. Sok esetben a megfigyelés maga nem volt bizonyítható, ezért ténszerű tudás helyett csak a „megfigyeltség érzése” alakult ki az érintettekben.

Hivatalból történő megfigyelés – „a megfigyeltség érzése”

Az '50-es '60-as években „köztudott tény” volt, hogy bizonyos személyeket hivatalból megfigyel a titkosszolgálat. Ennek a „személytelen megfigyelésnek” az említése is több ízben megjelenik az „Orvos” jelentéseiben, mint a „megfigyeltség érzése”:

[B.G.] Kijelenti, hogy őt figyelik. Meggyőződése, hogy a rendőrség mindent tud. [...]Elmondja még, hogy a Corvin közben lakik egy barátja, akinél vendégségben volt. Mikor elment, rendőrautó követte lépésben őt” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764_1, 334. old., 336 lap).²³⁵

A helyzet fonákságát mutatja, hogy a fenti eset elbeszélője Dr. Végh jó barátja, aki éppen „Orvos”-sal osztja meg aggályait, aki róla már több ízben jelentett/jelent. „Orvos” cinizmusát mutatja, hogy leírja, hogy a fenti kijelentésre így reagált:

„Megnyugtattam B-t, hogy ne ijedjen meg, természetes, hogy az ő nevét is említették, de ez semmit sem jelent” (Részlet „Orvos”, 1961. I. 2.-i jelentéséből).

A hivatalos megfigyelés mint téma más formában is megjelenik még, mint aggodalom a „lebukástól”; például, hogy egy összejövetel után ne vegye észre a távozást a valószínűleg figyelő rendőr/állambiztonsági munkatárs.

„Te besúgó vagy?” – A megfigyeléssel kapcsolatos társas bizalmatlanság megjelenése az ügynökjelentésben

A '60-as években a kiépített és olajozottan működő ügynökhálózati rendszer széles körben ismertté vált a társadalom tagjai számára, akiknek a megfigyeltség, a „fálnak is füle van” érzése csontig hatoló személyes tapasztalattá vált. A rendszer jellegéből adódóan azonban a „besúgók” személye legtöbbször rejtve maradt, akár több évtizeden keresztül is. A jelentésekben ezért a

²³⁴ Részlet az „Orvos” 1961. IX. 27.-i jelentéséből.

²³⁵ Részlet „Orvos”, 1961. I. 2.-i jelentéséből.

megfigyelés, „besúgás” visszatérő topic, mint a *személyközi bizalmatlanság központi eleme*. A bizonytalanság, bizalmatlanság a személyközi kapcsolatokban és kommunikációban egyaránt megjelenik mint találgatás, gyanúsítgatás:

„G. az elmúlt (sic!) héten több ízben belém kötött, látszólag tréfásan. Pld. M. doktorral beszélgettem. Mikor befejeztem, így szólt G.: „na-na, te nekem nagyon gyanus (sic!) vagy. Te mit beszélsz folyton mindenkivel? Mi közöd M.-hez? Mit érdeklődsz tőle?” Én nevetni próbáltam és valahogy elütöttem a dolgot. Máskor tőle magától kérdeztem valamit, erre azt mondja: „Te nekem egyre gyanusabb (sic!) vagy! Minek akarsz te mindent tudni?” Mindezt jó hangosan, úgy hogy sokan hallották.” (ÁBTL -3.1.2 - M-17764, 90 old., 106. lap).²³⁶

A fenti esemény abból az időből származik, amikor Dr. Végh még a Kút völgyi Kórházban dolgozott. Végh itt végül ügynöki tevékenységének közvetlenül köszönhető vizsgálatoknak és a kollégáit hátrányosan érintő intézkedéseknek köszönhetően dekonspirálódott. Jól mutatja a saját ügynöki tevékenységgel kapcsolatos háritások mélységét, hogy az „Orvos” utolsó mondatából erős felháborodás hallható ki, hogyan is meri őt mások füle hallatára besúgással megvádolni kollégája?! („*Mindezt jó hangosan, úgy hogy sokan hallották.*”)

A társas bizalmatlanság a nyílt vagy háttérben folyó gyanúsítgatásokon kívül mint a mások „tesztelése” is megjelenik a kapcsolatokban; hogy vajon az adott illető együttműködik-e a titkosszolgálattal.

Végh leír egy esetet, amikor a „Fekete Hollók” ügyben dr. Simon Sándor piarista szerzetessel felveszi a kapcsolatot, első találkozásukkor a paptanár őt magát is ilyen tesztelés alá veti. Egyfelől kimegy a szobából,²³⁷ és láthatóan, fontosnak tűnő iratokat hagy íróasztalán, másfelől nyitva hagyja az ajtót, úgy, hogy egy nagy tükör segítségével látható maradjon látogatója és tevékenysége. Dr. Végh a helyzetet nem „használja ki”, nem mozdul helyéről, ez azonban nem elégíti ki Dr. Simon Sándort, és egy másik „tesztelési elemet” is bevet találkozásjukon:

²³⁶ „Orvos” 1957. szept. 9. (Kiemelendő, hogy az Orvos ebben az időszakban *valóban jelent* az adott személyről és minden kollégájáról. Jelentései pedig komoly és jelentősen káros következményekkel járnak az érintettekre nézve.)

²³⁷ „A beszéd kb. 7 oldal, sűrűn gépelve, vékony másoló papíron, indigóval. Kezembe adta azzal, hogy olvassam el figyelmesen. Addig ő kimegy egyet sétálni. Kiment, de az ajtókat nyitva hagyta, szélesen a folyosó felé. Meg kell jegyezni, hogy az ajtók a beszélgetés e szakaszáig is, kezdettől fogva nyitva álltak. Én a helyemről nem álltam fel, nem kutattam a holmija közt, bár gondoltam egy pillanatig erre. De nem kockáztathattam.” ÁBTL - 3.1.2 - M-17764_1, 32. old., 33. lap, részlet az „Orvos” 1960. IV. 12.-i Dr. Simon Sándorról szóló jelentéséből.

„[Simon Sándor] elmondja, hogy képzeljem el, egy műegyetemi hallgató, egy szakérettségis járt nála, aki elmondta, hogy ő kém, akit a rendőrség küldött. Ezt azonban csak később árulta el neki.”²³⁸

Az „Orvos” jelentésében a fenti mondat minden más egyéb megjegyzés vagy értelmezés nélkül szerepel. Feltehetően Végh maga nem is tudja, hogy megbízhatóságát vizsgálják, egyszerűen csak leírja a fenti közlést, amelynek jelentősége inkább csak a tartótiszti megegyezés megismerésével bontakozik ki:

„Megjegyzés: [...] A jelentésből kitűnik, hogy Simon az ügynököt alapos megfigyelés alá vette és ellenőrizte /a leültetés módja, egyedül hagyta az anyaggal, stb./ Véleményem szerint az „állítólagos ügynök” felvetése is Simon részéről provokatív tendenciájú volt, mivel az nem felel meg a valóságnak. [...] Véleményem szerint Simon ezen az első komolyabb beszélgetésen szándékosan „lerohanta” az ügynököt. F.-tól kétségtelenül jó referenciákat kapott az ügynökről, de az óvatosság természetes. Az ügynök nagyon helyesen viselkedett, mert a csábító lehetőségek ellenére semmit sem kérdezett” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764_1, 36. old., 37. lap).²³⁹

Azt, hogy a fenti megjegyzés mennyire helytálló és Dr. Simon Sándor valóban tesztelés alá vonta új tanítványát jól mutatja, az „Orvos” a 4. találkozásuk után adott jelentésének részlete:

„[Simon Sándor] Szívélyesen üdvözölt és az íróasztala előtt mutatott helyet. Ez a hely háttal az ablaknak feküdt. Tükör jelenleg sem volt látható a szobában. Amint leültem, becsukta az ajtót és a nála tett látogatás teljes tartama alatt csukva tartotta” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764_1, 54. old., 55. lap).²⁴⁰

Simon Sándor később is többféle módszert alkalmaz arra, hogy kiderítse, hogy Dr. Végh besúgó-e. Két alkalommal például még a Szondi-tesztnek is aláveti,²⁴¹ illetve egy grafológus ismerősével még írását is elemezteti.

„Ő a besúgó, vigyázz!” – avagy a személyközi bizalmatlanság a gyakorlatban

²³⁸ ÁBTL - 3.1.2 - M-17764_1, 35. old., 36. lap; tárgy: Dr. Simon Sándor piarista szerzetes, részlet az „Orvos”, 1960. IV. 12.-i jelentéséből.

²³⁹ Kuti Gy. r. fhdgy megjegyzése a fenti jelentéshez

²⁴⁰ Tárgy: Dr. Simon Sándor, részlet „Orvos”, 1960. V. 04.-i jelentéséből.

²⁴¹ „Ezután felszólított, hogy ismét vessem magam alá a Szondy tesztnek. Bevezetőül közli, hogy a múltkori adatfelvételek egy kérdéses pontját megmutatta Előd atyának, aki azt így magyarázta, hogy egy kényszer alatt álló egyénről van szó, aki erején felül van megbízva azzal, hogy szerepet játsszon. A másik variáns: az illető művész, aki éppen egyesül műalkotása tárgyával. Én közönyösen viselkedtem és igennagy (Sic!) érdeklődést mutattam” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764_1, 245. old., 246. lap, Orvos, 1960. okt. 12.).

Az ügynökökre vonatkozó hírek/információk/híresztelések nagyban erősítették az '50-es, '60-as évek meglehetősen paranoid társadalmi légkörét, ezért az érintettek próbálták a rendelkezésükre álló információ alapján óvatosságra inteni a számukra fontos személyeket. Így a megfigyelésre vonatkozó téma a jelentésekben mint a lehetséges megfigyelők kilétének találgatása jelenik meg:

„Dr. G.G. elmondja, hogy az idegosztályon ujonnan (Sic!) felvett doktornő, dr. M.K. [tartótiszti piros aláhúzás] „besúgó”. Ő ezt még az egyetemről tudja, hiszen együtt jártak. Engem a legnagyobb vigyázatra int, és minden „rendes embert” figyelmeztet” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764, 32. old./36 lap).²⁴²

Az „Orvos” legalább három esetben kap olyan tippeket ismerőseitől (és jeleníti meg ezeket az eseteket jelentéseiben), hogy egy bizonyos személy – „biztos információ szerint” – besúgó, és vigyázzon a vele való kommunikációval.

A megfigyeléssel kapcsolatos erkölcsi aggályok

A jelentésekben megjelenik a megfigyelés/besúgással kapcsolatos elutasítás, erkölcsi aggály is.

[Dr. M.A.] „Amit követelnek tőle, megteszi, de csak akkor, ha nem követelnek tőle „becstelen”, vagy „aljas” dolgot – mint pld. a rendőrségi nyomozómunka, a párt informálása, stb.” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764, 65. old./72. lap)²⁴³

„Én besúgó vagyok, vigyázzatok!” – avagy szándékos dekonspiráció

A megfigyelés, mint téma, másfajta megjelenése az ügynökjelentésekben a szándékos dekonspiráció megemlézése. Az állambiztonsági szervekkel együttműködő hálózati személyek számára kötelező a titoktartás. Azonban a vonakodó, vagy éppen megszarolással beszervezett ügynökök közül néhányan nem tartották magukat az előírásokhoz, és szándékosan figyelmeztették ismerőseiket saját szerepükről:

„Találkoztam K. GY. műegyetemi hallgatóval, aki szintén ismeretségben volt azokkal, akikkel én is. Elmondja, hogy behívták a rendőrségre, ahol kihallgatták. Ezután pedig beszervezték, így tehát felhív, hogy ezután ehhez tartsam magam. Kijelenti még, hogy többen voltak még a kihallgatáson,

²⁴² „Orvos” 1957. aug. 27.

²⁴³ „Orvos” 1957. december 21.

pl. Sz.Á. és Z.M.. Feltehető, hogy ezeket is beszervezték, tehát figyeljek és vigyázzak” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764_2, 334. old., 367. lap)²⁴⁴

Így fordulhatott elő, hogy az „Orvos”-t megbízható „rendes ember”-nek tartó beszervezt személy egy másik ügynöknek nyújt információt saját beszervezéséről, így tudtán kívül értesítve az őt megbízó szervet is. Ugyanígy keringtek és jutottak vissza információk a titkosszolgálatokhoz a sikertelen beszervezési kísérletekről is (Pl. ÁBTL - 3.1.2 - M-17764, 211. old., 235. lap).²⁴⁵

Párhuzamos megfigyelés – amikor még a tartótiszt sem tudja

A hálózati munka konspirált jellege miatt furcsa esetek is megjelennek a jelentésekben, mint például, amikor még az érintettek sincsenek tisztában minden személy pontos szerepével. Egy esetben „Orvos” jelentésében leír egy tudomására jutott információt:

„B.-né könnyen kap utlevelet (sic!), mert barátnője Gálné az utlevélosztályról. (sic!) Gálné állítólag Kékesi jobbkeze és Kékesi azt az utlvélkérést (sic!) írja alá, amit Gálné elad. Gálnének szintén van kisgyereke és így ismerkedtek össze. B.-né legutóbb /kb. másfél hónapja/ Bécsből egy üveg finom kölnit hozott ajándékba Gálnének hálából...” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764, 143 old./167.lap).²⁴⁶

Mindehhez a tartótiszt a következő megjegyzést fűzi:

„Szükséges annak megállapítása, hogy B. L.- né nem-e a II/2, vagy 3. osztály kapcsolata és Gálné csak legenda számára” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764, 143 old./167.lap).²⁴⁷

A tartótiszti megjegyzés arra mutat, hogy a konspirációs szabályok és módszerek ismeretében a tartótiszt a személyek tényleges szerepének ismerete nélkül is „gyanúsak” találja a történetben elmondottakat, és egy társosztály fedett intézkedését feltételezi.

Kölcsönösen paranoid kapcsolat – a titkosszolgálat és az ügynök

A titkosszolgálat és az ügynök között létrejött kapcsolat alapja legritkább esetben volt a rendszer őszinte támogatása. A legtöbb esetben valamilyen presszióval, a repressziós

²⁴⁴ Részlet az „Orvos” fn. ügynök jelentéséből 1962. I. 30.

²⁴⁵ Pl. Simándy József beszervezési kísérletére történő utalások. Azonban ezek a közlések lehettek a már beszervezt ügynök dekonspirációját megakadályozandó társas befolyásolási eszközök is. Így igazságtartalmuk kutatás nélkül nem állapítható meg.

²⁴⁶ „Orvos” 1959. VIII. 24.

²⁴⁷ Kovács György tartótiszt megjegyzése a fenti jelentéshez.

fenyegetéssel, vagy éppen kifejezett zsarolással szervezték be a leendő ügynököket, így őszinteségükkel és a hatalommal való együttműködési készségükkel kapcsolatban a tartótisztek – legtöbbször jogosan – komoly fenntartásokkal éltek. Emellett a szakmai előírások is megkövetelték az ügynökök állandó ellenőrzését, megfigyelését, ahogy ezt egy később készült belső szakmai dokumentumban is leírják:

„A beszerzési alaptól, a megbízhatóság fokától és az együttműködés időtartamától függetlenül, a hírszerzőnek állandóan tanulmányoznia és ellenőriznie kell az ügynökséget” (Szerző nélkül 1971, 9. old.).²⁴⁸

A gyakorlatban ez legtöbbször úgy néz ki, hogy egy eseményről akár több személy is jelent, esetleg valamilyen technikai támogatással (pl. szobahallgatás) is él az akciót megszervező tiszt. Több esetben előfordult, hogy az egyik ügynök „tesztfeladatot” kapott, amelyet egy számára ismeretlen másik ügynök felé kellett végrehajtania. A párhuzamos jelentések ellenőrzésével pedig mindkét személy megbízhatósága ellenőrizhetővé vált. Ez több alkalommal előfordult „Orvos” működése esetén is például Simon Sándornál tett egyik látogatásával kapcsolatban. A tartótiszt a helyzetről így ír:

Értékelés: „A jelentés mindenekelőtt bizonyítja »Orvos« és »Váraljai« ügynök megbízhatóságát. Jelentéseik teljesen egybehangzóak és megegyeznek a helyi vétel²⁴⁹ anyagával. Mindkét ügynök betartotta a meghatározott magatartási vonalat. A jelentés is dokumentálja Simon ellenséges tevékenységét” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764_1,324. old., 326 lap).²⁵⁰

Összefoglalva elmondható, hogy a megfigyelés, a „besúgás”, megfigyeltség sokféle témakörben és még több változatban jelenik meg az „Orvos” ügynöki jelentéseiben. A sokszor homályos, rejtett, vagy feltételezett információkon alapuló leírások gyakran mutatnak mély érzelmeket az érintett felekben, legyenek azok megfigyelők/ügynökök, vagy éppen megfigyelt személyek.

[Az „Orvos” ügynöki munkájának összefoglaló értékelése](#)

A fellelhető dokumentumokból egy meglehetősen aktív és – legalábbis kezdetben – igen lelkes hálózati munkatárs képe bontakozik ki, aki 1957-ben lényegében ellenvetés nélkül vette fel

²⁴⁸ Értsd: az ügynököket.

²⁴⁹ Szerzői kirmelés

²⁵⁰ Kuti Gy. értékelése „Orvos” 1960. XII. 13-i jelentéséhez.

ismét a fonalat, folytatta ügynöki munkáját ott, ahol a forradalom előtt abbahagyta. Tartótiszti jellemzésében is több ízben olvashatunk dicsérő szavakat tevékenységéről, még 1961-ben *közvetlenül* kizárása előtt is:

„Munkáját nagy kedvvel, szorgalommal, megbízhatóan végzi. Jó operatív érzéke megfelelő szakmai tudással párosul.”

(Hollandi Pál r. fhdgy. ÁBTL B-78602, 75. old./100. lap)²⁵¹

Jelentéseiben sokszor jelenik meg az önkéntesség, a hatalommal *valóban* együttműködni akaró személy erőfeszítése, az elvárásoknak megfelelő vagy azt még meg is haladó feladatellátásra. Előfordul, hogy magánútjain véletlenül bekövetkező találkozásról számol be, amelynek *nincs szemtanúja*, vagy olyan eseményeket ír le önként, amelyekről *nem kért beszámolót a tartótiszt*. Jelentéseiben sokszor szándékosan jelenít meg olyan tartalmakat, alkalmaz olyan megjegyzéseket, amelyek az adott kor viszonyait figyelembe véve komoly ártó hatással lehetnek. Például szinte közvetlenül az '56-os események után ezt a jelentést adja:

„Ezen jelentés két részből áll.

A: a Kútvolgyi úti Áll. Kórházban jelenleg lévő és az ellenforradalmi tevékenységben résztvevők nevei;

B: A kórház röntgenosztályán dolgozók jellemzése, különös tekintettel az ellenséges megnyilvánulásokra” (ÁBTL -3.1.2 - M-17764, 16. old., 20 lap).²⁵²

A Kútvolgyi kórházban dolgozó kollégák mellett később új munkahelyén a MÁV kórházban is beszámol munkatársairól. Ezeken felül folyamatosan jelent személyes kapcsolatairól, rokonairól, a tartótiszt által meghatározott személyekről, eseményekről (pl. piarista szerzetesek, illetve Petrigalla Pál lakás-összejövetelei). 1961-ben, kizárása előtt is, amikor már fontos eseményeket, információkat elhallgat, még ebben az időszakban is ad olyan jelentéseket, amelyek önkéntesek, és sok esetben *kifejezetten károsak* az érintett személyekre. Például beszámol véletlenül tudomására jutott disszidálási szándékról több személy esetén.

„Kb. 1 héten belül találkoztam az Építész pincében S. /F.²⁵³/ kb. 20 éves egyénnel, aki engem valahonnan ismer. Elmondja, hogy ő már tavaly disszidálni akart, de elfogták. Ezután hajósinasnak ment. Jelenleg ismét a disszidálás gondolatával foglalkozik. Terepvázlatot készített a határról,

²⁵¹ 1961 június 27. részlet; Hollandi Pál r. fhdgy. tartótiszt jellemzése.

²⁵² „Orvos” 1957. május 31., részlet.

²⁵³ A jelentésekben szereplő és a téma szempontjából nem kiemelkedően fontos személyek nevét a szerző anonimizálás céljából a továbbiakban rövidítve jeleníti meg.

melynek mását itt közlöm: [vázlatos rajz: határsáv, aknazár, homokkal fedett terület, utak, az őrség útja]” (ÁBTL - 3.1.2 - M-17764_2, 368. old., 409. lap).²⁵⁴

Ebben a fenti esetben a tartótiszti megjegyzés alapján azonnali intézkedés történt, ahogy egyébként tízéves ügynöki munkája hatásaként több ízben máskor is.

Dr. Végh nem hallgatott el olyan eseményeket sem, amelyek őt ugyan nem érintették, de állambiztonsági szempontból akár értékesek lehettek (pl. fiatalok „szervezkedésének” híre, 1956-al kapcsolatos véleménye). A fellelhető dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy több esetben játszott jelentős szerepet valamilyen rendőrségi eljárás, ellenőrzés, letartóztatás, peres eljárás előkészítésében.

Így elmondhatjuk, hogy bár az „Orvos” a kizárása előtt nem sokkal ugyan elkezdett adatokat, információkat eltitkolni/elhallgatni tartótisztje előtt, munkásságában, a leadott jelentésekben nem volt jellemző rá, hogy valótlan adatokat közölt volna, több esetben önként túlteljesítette feladatait, és sok szempontból végig együttműködött az állambiztonsági szervekkel. Dr. Végh, vagyis az „Orvos” fedőnevű ügynök működése idején hatékony, sikeres hálózati munkát végzett.²⁵⁵

[A megfigyeléssel, megfigyeltséggel kapcsolatos attitűdök és viselkedés változása az „Orvos” ügynöki munkája során.](#)

Dr. Végh László ügynöki munkája alatt eljutott a kényszerből beszervezett fiatal szerepétől a saját szerepét felértékelő, 1957-es reaktiválási felkérését lelkesen fogadó együttműködő hálózati személyen át, a hálózatból kizárt „ellenséges elemig”. Ez az ív jelentéseiben is jól követhető. Mivel kezdeti jelentései megsemmisültek, 1957-től 1962-es anyagaiban lehet megfigyelni a változást.

Az 1957-től induló jelentések nagy terjedelmű, lendületes, munkatársairól minden tekintetben beszámoló, a „hibák kiküszöbölésére” irányuló, sokszor személyes rosszindulatot és a karrierjét gátló személyekkel szembeni „bemártó szándékot” mutató írások. Nézőpontja egyértelműen a „*Megfigyelő*” (és egyben a hatalom embere) attitűdjét tükrözi. Az anyagok egy olyan hálózati személy munkái, aki egyfelől hisz jelentései hatásosságában, másfelől sűtkérezik saját hatalma

²⁵⁴ Részlet az „Orvos”, 1962. III. 30.-i jelentéséből.

²⁵⁵ Pl. „Javaslom „Orvos” fn, ügynökünk számára 300 ft. pénzjutalmat adni. Nevezett 10 éve dolgozik ügynökként, munkáját szorgalmasan, odaadóan, eredményesen végzi” (Hollandi Pál javaslata, ÁBTL B-78602,3/16 - 38. lap, 1961. szeptember 18.).

fényében (értsd: ő az, aki mások munkáját, viselkedését értékeli, arról a fontos személyeknek beszámol, s így maga is fontos személlyé válik). Nagyra értékeli saját megfigyeléseit, amelyeket szívesen oszt meg a hatalommal. Az „Orvos” attitűdje és beszámolási hajlandósága az évek során azonban fokozatosan megváltozik.

A változást feltételezhetően egyfelől a *megtapasztalt megfigyeltség*, az ügynökmunka jellegéből értelemszerűen fakadó, a barátok felé folytatott kettős kommunikáció kényelmetlensége, a saját – a hatalom által nem támogatott, ezért az állambiztonsági szervek elől is titokban tartott – tevékenysége hozta el, illetve az, hogy ügynöki munkája és együttműködése ellenére személyes sérelmek és hátrányok érték. Mindezek a hatások viselkedés- és attitűdmódosító hatásai megfigyelhetők, de *nem* az ügynöki jelentésekben mutatkoznak meg. Egészen a hálózatból való kizárásáig a leadott anyagok – bár talán kicsit kevésbé hosszú terjedelműek – de tartalmilag továbbra is releváns és informatív anyagok. A változások rejtett és elsősorban fontos információk és események *elhallgatásában* mutatkoznak meg, illetve más hálózati személyek jelentéseiből tudjuk, hogy bizonyos szempontból viselkedése is módosult.²⁵⁶

„Dr. Végh László és az „Orvos”: a megfigyelés és önreflexió tükrében

„Tudtuk, hogy besúgó is van köztünk. De a besúgót úgy semlegesítettük, hogy felírtuk hatalmas nagy tacepaón, hogy »*Ne jelentsd, már jelentettük.*«”²⁵⁷

(Dr. Végh László, 1996)

Hogy ki volt dr. Végh László, és „Orvos” fedőnevű ügynökként milyen tevékenységet folytatott, csak áttételesen az állambiztonsági dokumentumok, a személyes vagy barátok általi visszaemlékezések szűrőjén át ismerhetjük meg. E kép sokszor homályos vagy éppen félrevezető, hiszen a felek sokszor nem rendelkeztek kardinális információkkal, vagy éppen – ahogy Végh doktor is – ellenérdekeltek valamilyen döntő információ megosztásában. Árnyaltabb képet nyújt Kürti Emese (2015) doktori disszertációja, amely hosszú személyes kapcsolaton alapuló kutatásával egyaránt bemutatja dr. Végh kultúraközvetítő, mediátor szerepét és kitér ügynöki tevékenységének bemutatására is.

²⁵⁶ A viselkedésváltozás mértéke nem becsülhető meg, mivel Dr. Végh addig is sok szempontból teátrális és – legalábbis ügynökideje alatt – ismerősei számára megtévesztően hiteles hatalomellenes, rebellis viselkedést mutatott. A változás mértékére abból következtethetünk, hogy végül ténylegesen kizárták a szervezetből, de megfigyelése tovább folytatódott.

²⁵⁷ Kisfaludy András (1996): Törvénytelen Muskátli 1. rész, részlet (31.16–31.25).

Kisfaludy András filmrendező 1996-ban *Törvénytelen Muskátli* címmel háromrészes dokumentumfilmet készített, amelyben meginterjúvolta a '60-as évek fiataljait, későbbi értelmiségieket, művészeket, a „nagy generáció” prominens tagjait. E film egyik – szándékoltan – központi szereplője Dr. Vég László, mint a korszak kulcsfigurája és a történet szereplői életének egyik meghatározó alakja.

Bár ebben az időben az állambiztonsági szolgálatok levéltári anyaga még nem volt kutatható, a társadalmi és törvényi változások azonban előrevetítették, hogy ez hamarosan bekövetkezik /bekövetkezhet, ahogy ez 2003-ban végül meg is történt.²⁵⁸ Dr. Végh László ebben a kivételes pillanatban, ebben a történelmi vákuumban megkapta a lehetőséget, hogy ne csak a korszakban betöltött szerepét és jelentőségét mutassa meg az utókornak, hanem szembenézzon ügynökmúltjával is. Ebben a pillanatban lehetősége lett volna, hogy felvállalja tetteit, szembenézzon – többek közt a filmben szereplő barátairól – adott jelentéseinek hatásaival is, elmondja saját *teljes* történetét. Dr. Végh László azonban nem ezt tette.

Dr. Végh nyilvánosan *soha nem vállalta ügynöki szerepét*. Megnyilvánulásaiban ugyan megjelenik a rendszerszintű megfigyelés, a besúgóhálózat képe, de saját szerepét mindebben mindig csak és kizárólag a *Megfigyelti* (üldözötti) oldalon jeleníti meg. Önmeghatározásában, nyilvános interjúiban a lázadó, rendszerellenes, avangard fiatal képe dominál, akit a rendszer *üldöz és megfigyel*, aki mindennek ellenére hősiiesen ellenáll. Beszervezésével és ügynöki munkájával kapcsolatban *mély háritást, disszociatív tagadást mutat*. Személyes élettörténetének, tevékenységének korabeli és későbbi interpretációjában is megjelenik a hatalom által üldözött, elnyomott forradalmár képe:

„Örüljenek, hogy leröntenezem bent azt a 6 órát – ezenkívül mást nem adok. Nem adom el a lelkemet, hiába kívánják. Ha megdöglöm, akkor sem” (ÁBTL-3.1.1-B-78602/1, 57. old/80. lap).²⁵⁹

Önmagáról közvetített képe valamint *mondanivalójában a hatalomellenesség és a megfigyeltség érzése párhuzamosan* jelenik meg, mintegy alátámasztva saját kiemelkedő és rendszerellenes szerepét, akit a hatalom „érdemesnek tart” arra, hogy megfigyelje. A *megfigyeltség „tényének” említése ugyanakkor megjelenítheti az ügynöki tevékenység*

²⁵⁸ 2003. évi III. tv.

²⁵⁹ Részlet „Pázmány” 1960. 06. 29-i Végh Lászlóról szóló jelentéséből. (A megnyilvánulás ellenére Dr. Végh természetesen ebben az időben is rendszeresen jelent tartótisztjének, és sok esetben célzott magatartási vonalat követ.)

valószínűtlenné tételének szándékát is (értsd: akit a hatalom megfigyel, az értelemszerűen nem lehet a hatalom szolgálatában álló személy, vagy ügynök).

Élete utolsó szakaszában Kürti Emese felé nyílt meg saját ügynöki tevékenységével kapcsolatban, de maga nem hozta nyilvánosságra a korszakban betöltött szerepét.

A hálózatból történő kizárásának felidézése jól mutatja, milyen *ambivalens érzéseket keltett, milyen mély háritásokat invokált* még a kétezres években is Dr. Véghben saját ügynöki szerepe, illetve későbbi megfigyelté válása:

„Miután rájöttek arra, hogy nem jelentem a dolgokat, amikben részt veszek, 62-ben kirúgtak, mint megbízhatatlant. Azt mondták, megszakítjuk magával a kapcsolatot. És nem indokoltak semmit. Úgyhogy 52²⁶⁰-tól 62-ig tartottak, de utána kirúgtak. Mert amikor már a művészetéről van szó, a hatvanas években, akkor ellenálltam. Azt már nem. És ők ezt látták. Látták, mert mindent jelentettek rólam mások. Tisztában voltam vele, most aztán engem figyelnek, teljes gözzel” (id. Kürti 2015, 38. old.).

4.4. A „megfigyeltség érzésének” rövid- és hosszútávú hatásai

Ahogy a fentiek is mutatják, hogy a nagyon valószínű, de nem bizonyított/nem bizonyítható megfigyelés lehetősége, a személyre szóló adatgyűjtés valószínűsége jelentős negatív érzelmi hatásokkal jár(hat). A – lehetséges – megfigyeltek úgy érzik, hogy *életük feletti kontrolljuk csökkent*, tetteik mindig láthatóvá, értékelhetővé váltak, a megfigyeléshez kapcsolódó – szintén rejtett – értékelés esetleg befolyásolhatja jövőjüket, további lehetőségeiket, karrierjüket. Csökken a bizalom, foszlik a társadalmi szolidaritás, csorbát szenved a személyközi intimitás; A kialakuló paranoid hangulatban olyan furcsa esetek eshetnek meg, mint amikor a megfigyelt a megfigyeléssel kapcsolatos taktikáiról éppen a róla jelentő ügynöknek számol be.

„Elmondja B., hogy félévben jelesen végzett és igyekszik, jól tanul, sokat gyakorol és zeneszerzéssel foglalkozik. Egyébként magányos életet él, mert fél a provokátoroktól és spionoktól, akik mindenkit bajba rántanak. Engem igen sajnál” (ÁBTL, M-17764_2, 336. old.).²⁶¹

A szisztematikus megfigyelés azonnali következményei mellett a kialakuló hosszútávú hatások sem elhanyagolhatók: *az érintettek elhúzódó időintervallumban (jóval a tényleges megfigyelés után is) úgy gondolják, hogy továbbra is megfigyelés alatt állnak.* Az „Orvos” fedőnevű

²⁶⁰ Az évszám téves, nem 1952-től, hanem 1951-től folytatott ügynöki tevékenységet.

²⁶¹ Részlet az „Orvos” fedőnevű ügynök jelentéséből. Jelentés ideje: 1962. márc. 20.; A név anonimizáció céljából rövidítve: H. K.

ügynökkel több évvel aktív hálózati munkájának befejezése után esett meg a következő eset (amelyet szintén egy ügynöki jelentésből ismerhetünk meg):

„V. László mániája, hogy *őt a rendőrség figyeli és lehallgatják a telefonját*. Ezért – cukkolásképpen – éjszaka 2 felé /kb. 2 éve/ felhívtuk, nem mutatkoztunk be, és azt mondtuk, hogy legyen másnap 10-kor itt és itt, ahol egy férfi fogja várni, aki a többbit majd elmondja. 5 perc múlva felhívtam, mert megsajnáltam, mennyire megijedt, de *fél órába telt, amíg elismerte a telefont és elhitte, hogy mi voltunk*”²⁶² (ÁBTL – 3.1.2 - M-28327_1. Kiemelés: H. K.)

Az idézetek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a hozzájárulás nélküli, diktatórikus, szisztematikus megfigyelés mind a megfigyelői, mind pedig a megfigyelti oldalon hosszan tartó viselkedésmódosító és – negatív – érzelmi hatással jár.

Az esettanulmány eredményeinek összefoglalása a hipotézisek fényében

6. táblázat: a K3 elővizsgálati kutatás eredményei a hipotézisek fényében

Hipotézis		Elővizsgálati eredmények K3 „Ügynökakták” kutatás
H1	A megfigyelés társadalmában a „Megfigyelő” és a „Megfigyelt” szerepek közötti rugalmasság megnőtt, a váltás a szerepek között könnyebbé vált, és lehetővé vált a szerepek párhuzamos betöltése is.	POZITÍV: <i>Megfigyelői/megfigyelti szerepek közti határok elmosódásának megjelenése:</i> <ul style="list-style-type: none"> ➤ A szocialista állambiztonsági megfigyelés, mint előzmény: Dr. Végh – az „Orvos” fn. ügynök, a szerepátmenet és szereppárhuzamosság megjelenése: az adott személy Ügynök ÉS Megfigyelt egyidőben.
H2	Valamelyik („Megfigyelő/Megfigyelt”) szereppel történő – akárcsak átmeneti – azonosulás módosító hatással van a személyek a megfigyeléssel kapcsolatban mutatott attitűdjeire, viselkedésére.	POZITÍV: <i>Megfigyelő/ügynök szerep hatása megfigyelhető:</i> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Pozitív azonosulás a Megfigyelői szereppel: kezdeti lelkesedés az ügynökmunkával kapcsolatban. ➤ Eredmény: pozitív attitűd a jelentéskötelezettséggel kapcsolatban; ➤ Erős szándék az együttműködésre;

²⁶², „Bodo” fn. ügynök jelentése, 37. A tartótiszt megjegyzése: „A jelentés ellenőrzött, megtörtént tény jelent az informátor.” A név anonimizáció céljából rövidítve: H. K.

Hipotézis	Elővizsgálati eredmények K3 „Ügynökakták” kutatás
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ A hatalom érzete; (ő döntheti el, hogy kiről és mit jelent, mások életének befolyásolása), ➤ „Jobbitó” szándék. <p><i>Megfigyelt/áldozat szerep hatása:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Negatív érzelmek, harag a felügyeleti hatalommal szemben; ➤ Az áldozati szereppel történő hosszútávú azonosulás;
<p>H3 A „<i>Megfigyelő</i>” szereppel történő azonosulás a megfigyelés/felügyelet nagyobb elfogadását, a megfigyelési módszerekkel kapcsolatban megengedőbb attitűdöt eredményez.</p>	<p>RÉSZBEN POZITÍV:</p> <p><i>A szereppárhuzamosság rontja megfigyeléssel kapcsolatos elfogadást:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Csak a kezdeti „lelkes” szakaszban jelent meg. Később, mikor már feltételezhető a szereppárhuzamosság (őt is megfigyelik) a megengedő attitűd kevésbé megfigyelhető.
<p>H4 A „<i>Megfigyelt</i>” szereppel történő azonosulás a megfigyeléssel/felügyelettel kapcsolatban több aggodalmat, több negatív érzelmet és több háritást involvál.</p>	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Negatív érzelmek és attribúciók megjelenése:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ A személyes kontroll érzésének csökkenése; ➤ Paranoid gondolatok megjelenése; ➤ A személyközi kapcsolatokban és az élet egyéb területein érzett bizonytalanság, ➤ Személyközi bizalmatlanság; ➤ A megfigyeléssel kapcsolatos aktív háritások kialakulása; ➤ Az ügynöki tevékenységgel kapcsolatos tagadás, konfabuláció, saját hatás bagatellizálása pl. „Én nem ártok”, „Csak azt mondom el, amit már amúgy is tudnak” stb.
<p>H5 A személyesen megtapasztalt, átélt „<i>Megfigyelői gyakorlat</i>” hosszútávú attitűd- és viselkedésmódosító hatása.</p>	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Megfigyelési eszközök és technikák ismerete, ezek felhasználásának anticipálása saját magára nézve:</i></p>

Hipotézis		Elővizsgálati eredmények K3 „Ügynökakták” kutatás
		<ul style="list-style-type: none"> ➤ A ténylegesen megfigyelés elmúta után is jelentős ideig fennmaradó „megfigyeltség érzés”; ➤ Permanens „Megfigyelt/Áldozat” szerep.
H6	Az érintettek az „élhető élet” mentális konstrukciójának kialakítása érdekében aktív pszichés háritásokkal, megküzdési mechanizmusokkal szűrnek és sok esetben torzítják a rájuk vonatkozó lehetséges megfigyeléssel/adatgyűjtéssel/információszerzéssel kapcsolatos információkat.	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Az ügynöki munkával kapcsolatos felelősség háritása és a kialakult kognitív disszonancia kezelése háritásokkal, racionalizálással:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Saját jelentőség, hatás túlbecslése, ➤ a rá vonatkozó megfigyelés túlbecslése, a saját „rendszerellenes/rebellis” énkép fenntartása érdekében.
H7	A rendvédelemben dolgozó személyek a megfigyeléssel, felügyelettel kapcsolatban jól azonosítható narratívamintázatot mutatnak.	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Állambiztonsági narratíva:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Pl. A tartótiszti jelentések hideg racionalitása; ➤ Az ügynöki jelentések „szakzsargonja”, melyet maga az ügynök is használ.

4.5. Részösszefoglalás: megfigyelés, Megfigyelői és Megfigyelti szerepek a predigitális korban

A szakasz az '50-es, '60-as évek szocialista Magyarországa néhány korabeli dokumentumának elemzésével és egy ügynök munkájának esettanulmányoszerű feldolgozásával a predigitális korszak megfigyeléssel kapcsolatos néhány kérdésének, és a megfigyelés/megfigyeltség személyes megélésének bemutatására tett kísérletet. A forrásokat elsősorban az alapján elemezte, hogy milyen attitűd- és viselkedésmódosító hatással volt a kor kiterjedt állambiztonsági ügynöki hálózatának tevékenysége az egyénekre, legyenek azok megfigyelték vagy ügynökök (akiket valószínűleg szintén figyeltetett valamely hatóság).

Az eredmények alapján a kiterjedt, szisztematikus állambiztonsági megfigyelés az állampolgárok többségét a „Megfigyelt”-i pozícióba kényszerítette, s – a néhány lelkes jelentkezőn kívül – a „Megfigyelői/Ügynöki” szerepet elsősorban hatalmi nyomásra „fogadták el” az érintettek. Mivel azonban még a hálózati munkatársak sem mentesültek a politikai éberség elvárásai alól, illetve a hálózati munka természete is megkívánta, az ügynökök saját

megfigyelői szerepek mellett továbbra is megfigyeltek maradtak, ennek minden pszichológiai és társadalmi következményével.

A különféle megfigyelői/megfigyelti szerepekhez kapcsolódó érzéseket és viselkedési stratégiákat természetesen a kor, a társadalmi berendezkedés és a megfigyelés aktusa maga is befolyásolja. Feltehetően több negatív érzés kapcsolódhat egy totalitárius állam „felülről-lefelé” (*top-down*) haladó surveillance jellegű megfigyelési stratégiáihoz, mint a napjaink digitális korszakának sokkal demokratikusabb és horizontálisabb megfigyelési és adatgyűjtési alternatívát nyújtó lehetőségeihez, de ilyen érzelmi hatások megjelenése napjainkban sem kizárható.

A következő szakaszban ezekről esik majd szó.

4.6. Megfigyelés – Megfigyeltség: felhasználói viselkedés és attitűd

A disszertáció fogalmairól szóló fejezetben már esett szó a *surveillance*-szal kapcsolatos tudományos kutatásokról, illetve a tudományos érdeklődés felfutásáról. A következő szakaszban a kérdéskörben a társadalom által mutatott reakcióról és a témával kapcsolatban megfigyelhető háritásról esik néhány szó.

4.6.1. Tudományos érdeklődés vs. társadalmi tudatosság

Az első kérdés, ami felmerül, hogy vajon mennyire látják azonos mértékű problémának a megfigyelést a problémakörrel – remélhetően – tudományos szenvtelenséggel foglalkozó kutatók, illetve a társadalom tagjai, akiket viszont a kérdés sokkal mélyebben, mondhatni húsbavágóan érint. A H6 hipotézis²⁶³ alapján azt feltételezhetjük, hogy az érzelmi érintettség (pl. az adatszerzés/információszerzés/megfigyelés lehetőségével kapcsolatos aggodalom) nagyobb háritást válthat ki, így a téma jelentősége ellenére az érintettek mégsem mutatnak ennek megfelelő érdeklődést az ügyben (pl. nem keresnek rá online a témakörre.) A következő szakasz ennek a kiinduló feltételezésnek jár utána.

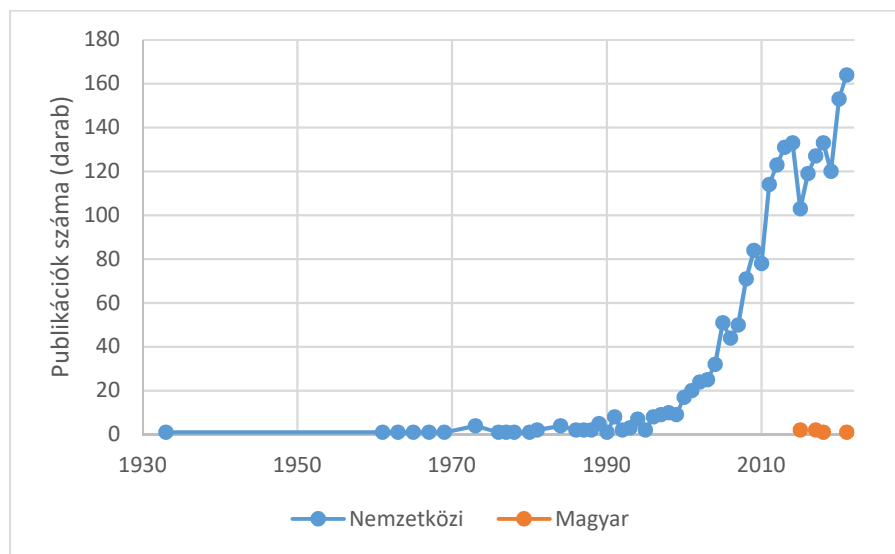
Előfordulhat, hogy tényleg társadalmi szinten hárithatjuk a „megfigyelés társadalmával” kapcsolatos átfogó társadalmi változásokat, problémákat és hatásokat?

²⁶³ H6: Az érintettek az „élhető élet” mentális konstruktumának kialakítása érdekében aktív pszichés háritásokkal, megküzdési mechanizmusokkal szűrik és sok esetben torzítják a rájuk vonatkozó lehetséges megfigyeléssel/adatgyűjtéssel/információszerzéssel kapcsolatos információkat.

A „surveillance society” iránti tudományos érdeklődés

A fenti kérdés vizsgálatához első körben érdemes áttekinteni, hogy a téma iránti objektív, intellektuális megközelítésre törekvő tudományos közösség mennyire tartja a kérdéskört jelentős problémának, s így érdekes vizsgálati területnek.

A Scopus a „surveillance” és „society” kifejezésekre történt együttes, a társadalomtudományi publikációkra fókuszáló keresésekkor 2012 közleményt jelenített meg, a kezdetektől 2021-ig tartó időszámban. A Magyarországra történt szűkítés után 6 kurrens (2015–2021 között) megjelent publikációt mutatott az adatbázis (ld. 16. ábra).

16. ábra: A „surveillance” és „society” keresőkifejezések együttes megjelenése²⁶⁴ a nemzetközi tudományos publikációkban 1933–2021 között, „social sciences” területi szűkítéssel (Forrás: a szerző szerkesztése a Scopus alapján)

A diagram alapján a tudományos érdeklődés „surveillance” témakörben jelentősnek mutatkozik. Egy problémára vonatkozó kutatói fókusz, vagy tudományos érdeklődés azonban nem mindig esik egybe a széles társadalomban megjelenő problémaérzékeléssel.

A klímaváltozással kapcsolatos kutatások jó példáját mutatják annak, amikor a tudományos közösség felismer egy új problémát – akár a teljes emberiségre is komoly hatást gyakorolhat –, de ennek exponálása érdektelenséggel, háritással, vagy éppen nagymértékű tagadással szembeesül. A

²⁶⁴ A két keresett kifejezés a Scopus által indexált nemzetközi szakirodalomban először együtt 1961-ben jelent meg Adams, J. A. – Stenson, H. H. – Humes, J. M. (1961): Monitoring of Complex Visual Displays– II. Effects of Visual Load and Response Complexity on Human Vigilance. *Human Factors: The Journal of Human Factors and Ergonomics Society*, 3. évf. 4. sz. 213–221. közleményében jelent meg.

globális éghajlatváltozás tendenciáival kapcsolatos kutatásoknak közel egy évszázadra²⁶⁵ (Kulcsár 2014) volt szüksége, amíg a társadalom tagjaiban átfogó tudásként jelentek meg olyan kulcsfogalmak, mint a „globális felmelegedés” (Kulcsár 2014).²⁶⁶

A klímaváltozással kapcsolatos információk és problémák kezelése sok szempontból hasonlóságot mutat a felügyeleti társadalomban megfigyelhető változások kezelésével.

Mindkét esetben a problémák exponálása kellemetlen tudattartalmak (félelem, aggodalom, esetleg szorongás) megjelenéséhez vezethetnek, amelyek aktiválják a személyek elhárító mechanizmusait: megjelenik a *hárítás*, *tagadás*, *bagatellizálás*, a forrás megkérdőjelezése, a téma hiteltelenítésére irányuló szándék (akár még kormányzati szinten is) (Kulcsár 2014).²⁶⁷

E hatások eredményeként a hárítással körülvett probléma csak nehezen kapja meg a társadalom tagjaitól azt a figyelmet, amelyet ösztársadalmi fontossága okán joggal megérdemelné.

A megfigyelés társadalmának publikációs adataiból látszik, hogy *a téma 2008 és 2015 között kapta a legnagyobb figyelmet*. Ebből 13 db az adatok szerint a téma iránti érdeklődés csúcspontját jelentő 2009-es évben látott napvilágot. A kutatások döntő többsége (44 db) Nagy-Britanniából származik, de több kutatást publikáltak az Egyesült Államokból (22 db) és Kanadából is (13 db). Magyar kutató tollából 1 db publikáció jelent meg a Scopus adatbázisa szerint,²⁶⁸ amely cikk a „felügyelő társadalmak” kortárs fejleményeinek modern értékelési kérdéseire összpontosít.

A téma tehát egyértelműen napjainkban is jelentős tudományos figyelemnek örvend. Más a helyzet azonban, ha a társadalom tudatosságát vizsgáljuk a kérdésben.

Társadalmi tudatosság és a „surveillance society”

A társadalmi reakciók elemzéséhez a Google Trends alkalmazást használtam, amely – 2004-ig visszamenően – a Google oldalain végzett keresések alapján megmutatja az adott kulcsszó iránti érdeklődést. Olyan idősoros adatok letöltésére ad lehetőséget, amelyek vizualizálják a különböző keresési kifejezések lekérdezésének gyakoriságát, ha az adott keresési kifejezés

²⁶⁵ A klímaváltozással kapcsolatos első kutatások a 19. században jelentek meg, Fourirer és Agassiz munkáiban, akik a jégkorszak eltűnését okozó környezeti hatásokat vizsgálták (id. Kulcsár 2014).

²⁶⁶ „Ez a probléma azzal is együtt jár, hogy a lakosság nagyrésze nem is érzékeli a klímaváltozások jelentette gondot, s ezért nem is aktivizálható. A tudomány és a mindennapi élet között széles és mély szakadék tátong” (Kulcsár 2014, 3. old.).

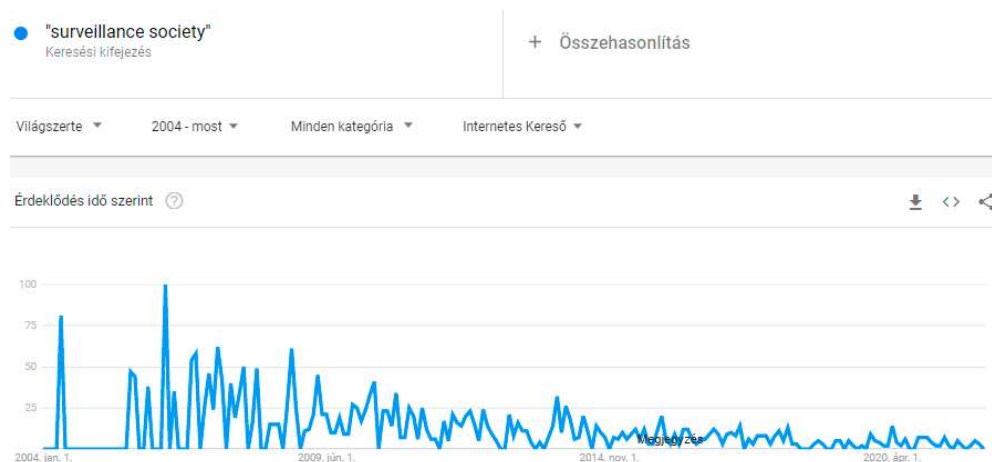
²⁶⁷ „Az állam ingerküszöbe kultúránként, regionálisan jelentősen eltérő, s mint Bardsley és Edwards-Jones (2007) megjegyzték, a bürokráciára, korrupcióra hajlamosabb államok nem veszik komolyan az intő jeleket” (Kulcsár 2014, 4. old.).

²⁶⁸ Raab, C. D. – Jones, R. – Szekely, I. (2015): Surveillance and resilience in theory and practice. *Media and Communication*, 3. évf. 2. sz. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2645973

forgalma meghalad egy bizonyos, a Google által meghatározott küszöbértéket. A keresések leszűkíthetők országra, vagy éppen régiókra, de a szolgáltatás globális trendek elemzésére is lehetőséget nyújt különféle időintervallumokban (pl. heti, havi).

A Google Trends 0–100 közötti pontszámmal jelzi az adott keresési kifejezés gyakoriságát, ahol a skála 100-as értéke mutatja a legnagyobb keresési gyakoriságot, a többi esetben pedig ehhez képest jeleníti meg a keresési forgalmat. Az eredmény megmutatja, hogy az adott kereső kifejezésre az összes kereséshez képest hányszor kerestek rá a felhasználók a Google keresőrendszerében.

Ha a „*Surveillance society*” kifejezésre érkezett kereséseket nézzük, akkor látható, hogy a tudományos érdeklődéssel szemben a publikus keresések száma *csökkenő tendenciát mutat* (ld. 17. ábra).

17. ábra: A „*surveillance society*” keresőkifejezésre minden kategóriában történt publikus keresések 2004–2021 (Forrás: Trends.google.com, Letöltési idő: 2022. január 13.) Kiugró értékek: 2004. május (81), 2006. május (100), 2008. október (61)

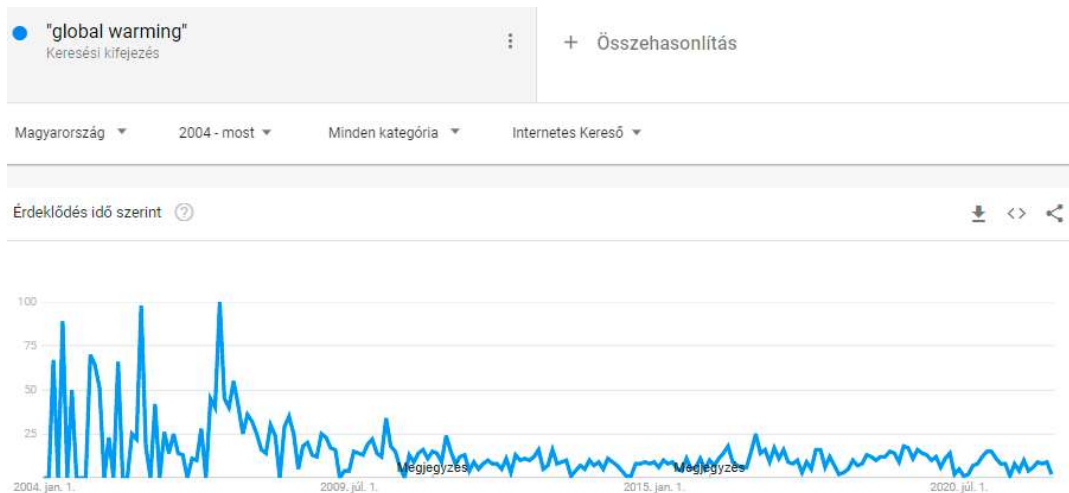
(A „*surveillance society*” kifejezés globális népszerűsége a Google Trends keresési előzmények alapján, 2004 és 2020 között, az ún. keresési mennyiségi index maximális értékének százalékában.)

Az adatok alapján a társadalmi érdeklődés a téma tudományos felfutása után pár évvel kezdett figyelmet kapni, azonban a 2009-es év után ez a tendencia jelentősen megváltozott, a társadalmi érdeklődés csökkent (ellentétben a tudományos érdeklődéssel, amely továbbra is erős maradt).

Ha feltétezzük, hogy a megfigyelés társadalmával kapcsolatos hatások nem csökkennek – és ahogy azt a tudományos érdeklődés fennmaradása is mutatja – a kapcsolódó társadalmi problémák is fennállnak, akkor a csökkenő társadalmi érdeklődés a téma iránt beszédes.

A jelenség véleményem szerint rendkívül hasonlít a klímaváltozással kapcsolatos társadalmi reakciókra, háritásokra. A megfigyelés penetrációjának növekedése az életünkben aggasztó gondolat. Bár bizonyos események újból és újból megerősítik a jelenség létét és fokozzák a társadalmi figyelmet, de a téma jellege miatt *a legtöbb ember nem szívesen gondol rá*. A keresések csökkenése nem a probléma megszűnését, hanem – véleményem szerint – éppen *növekedését* és az erre adott *társadalmi háritás* együttes megjelenését mutatja.

A fenti hipotézis „igazolására” álljon itt a „Global warming” kulcsszóra adott keresések mintázata (ld. 18. ábra), amely lefutásában kísértetiesen hasonlít a „Surveillance society”-keresés mintázatára (ld. előző, 17. ábra): növekvő probléma ÉS a keresésekben mutatkozó csökkenő társadalmi érdeklődés.²⁶⁹

18. ábra: A „global warming” keresőkifejezésre minden kategóriában történt publikus keresések 2004–2021 (Forrás: Trends.google.com, Letöltési idő: 2022. január 13.)

A kutatás szempontjából fontos részösszefoglalás

A megfigyelés társadalmával kapcsolatos társadalmi keresések – a tudományos érdeklődéssel ellentétben – csökkenő tendenciát mutatnak.

A jelenség oka sokféle lehet, s bár nem bizonyított, de nem hanyagolható el az a lehetőség sem, hogy *a téma jellege által kiváltott szorongás*, negatív érzelmek lehetséges háritásokat

²⁶⁹ Természetesen a fenti állítás semmit sem bizonyít. Lehet, hogy a társadalmi érdeklődés nem csökkent, hanem azért látható kevesebb keresés, mert a fogalom ismertté vált, így a további tájékozódás okafogyott lett. A keresések csökkenésének háttérében ezer más ok is állhat, amelyek közül csak egy – és nem is bizonyított – a háritás lehetősége. Ezért a fenti „indoklás” inkább csak gondolat kísérlet, mint tudományos érvelés.

indukáltak, s emiatt csökkent a keresések száma. („*Ami ellen nem tudok mit tenni, azt nem akarom tudni.*”)

A jelenség a *H6 hipotézisnek megfelelő irány mutat*, ahol is az értelmileg megterhelő tudattartalmakat a személyek az “élhetőbb élet” konstruktumának fenntartása érdekében cenzúrázzák, például a kérdéskörben kereséseiket visszafogják.

A fenti állítás egyik kulcseleme az, hogy előfordulhat, hogy a társadalom tagjai ugyan *felismerik a problémát, de szubjektív kontrollérzetük a kérdésben alacsony*: úgy érzik, hogy nem áll hatalmukban a helyzet megváltoztatása, személyes kompetenciájukat túl kevésnek érzik a megfigyelés elkerülésére, személyes adataik védelmére pedig nem látnak elég biztosítékot, így inkább *hárítják a kérdéssel való szembesülést*.

Ha szubjektív kontrollpercepció befolyásolja a problémával való megbirkózás szándékát, akkor ez a hatás más események során is felszínre kell hogy kerüljön. A következő szakaszban néhány kiemelkedő esemény (botrány) kapcsán néhány olyan adatvédelemhez, információbiztonságtudatossághoz tartozó civil attitűdöket és hárításokat érintünk, amelyek látszólagos logikátlansága valójában az „*élhető élet*” érdekében tett *erőfeszítések; bonyolult problémákra* (a rájuk vonatkozó adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés igencsak valószínű lehetőségére) *adott hétköznapi megoldásmódok*. Egy olyan helyzet „megoldásai”, ahol az adott személy tehetetlennek vagy kevésbé hatékonynak érzi magát.

4.6.2. A személyes adatok védelmével kapcsolatos civil attitűdök és hárítások

A 2013 májusában kipattant Snowden-ügyről az esetet követően számos közvéleménykutatás készült. A megkérdezett amerikaiak közül 2013 novemberében tízből hat úgy vélekedett, hogy Snowden a leleplezéssel súlyosan veszélyeztette az amerikai nemzetbiztonságot. Szignifikánsan többen (46%) gondolták azt, hogy az NSA túl messzire ment, és csak 37% azt, hogy az adatgyűjtés jogos volt. A résztvevők döntő többsége tisztában volt vele, hogy az NSA megsértette számos amerikai polgár magánszférához való jogát (68%), *csak 54% vélekedett úgy, hogy az ő jogai is sérülhettek*, kevesebb mint a válaszadók fele gondolta úgy, hogy az adatgyűjtésnek külföldi államok (49%), illetve külföldi állampolgárok (48%) voltak a célpontjai.

Jellemzően azok közül tartották jogtalannak az NSA tevékenységet, akik szerint őket vagy más amerikai állampolgárokat is megfigyelhették. Míg az amerikai kutatás arra világított rá, hogy az amerikai közvéleményben *többségben vannak azok, akik szerint a nemzetbiztonsági*

*szempontok fontosabbak a magánszférába való, esetenként jogtalan behatolásnál, egy-két évvel későbbi nemzetközi felmérés eredményei, amelyet az Y generáció (millennials) tagjai között végeztek, azt mutatták, hogy a Snowden tettéről alkotott véleményüket erősen befolyásolja, hogy Európában vagy valamely angolszász országban élnek.*²⁷⁰

A fiatalabb korosztály tagjai Európában sokkal pozitívabban gondolkodtak a leleplezésről: a pozitív megítélés 78–86% között szóródott. Az angolszász országokban ugyanezek az arányok 56–73% között voltak. A legkevésbé pozitív véleményt az amerikai fiatalok között mérték, de az látszik, hogy a megítélése a fiatalok között szignifikánsabban jobb, mint az amerikai közvéleményben általában. Függetlenül attól, hogy mit gondoltak Snowden szerepéről, a fiatalok minden országban azt mondták, hogy az akciói a magánszféra erősebb védelméhez fognak vezetni, és csak kevesen gondolták azt, hogy negatív hatást fognak gyakorolni a nemzetbiztonságra vagy kormányuknak a megfigyelési gyakorlatokkal kapcsolatos nyitottságára.

Nagy volt a bizonytalanság azzal kapcsolatban, hogy milyen hatása lesz a leleplezésnek a terrorizmus megelőzésére irányuló globális erőfeszítésekre (40 és 57% között volt azok aránya, akik nem tudták megítélni a kérdést), de a válaszadók között többen voltak, akik szerint inkább előmozdítja azokat, minthogy gátolná.

Az a felmérésekben is jól látszik, hogy

- amíg a kormányok, illetve a titkosszolgálatok az adatgyűjtést a nemzetbiztonsági, illetve a *terrorfenyegetettség kockázatokkal indokolják,*
- az állampolgárok egy része (Amerikában a nagyobb része) erre hivatkozva *hajlamos felmentést adni* a jogtalan adatgyűjtéssel, illetve a magánszféra megsértésével kapcsolatban.

[A kutatás szempontjából fontos részösszefoglalás](#)

A Snowden-ügy kapcsán többféle háritást is megfigyelhető:

²⁷⁰ A kutatás 5 európai országra (Franciaország, Hollandia, Németország, Olaszország, Spanyolország) és 5 angolszász országra (Ausztrália, Kanada) Nagy-Britannia, USA, Új-Zéland) terjedt ki. Lásd: www.aclu.org/snowden-poll-results

- *harmadikszemély-hatás:*²⁷¹ sokan úgy vélekednek, hogy őket nem érinti a probléma, az ő jogai nem sérültek/sérülnek;
- *racionalizáció:* nemzetbiztonsági okok miatt „indokolt” az adatgyűjtés (nemzetbiztonsági szervek);
- *racionalizáció:* „A haza/az én érdekekben történik az adatgyűjtés, még ha esetleg számomra nem is előnyös” (állampolgárok).

Magáncégek és az adatvezérelt üzleti modell

De mi a helyzet akkor, ha az adatgyűjtést magáncégek végzik, akik sem az adatok gyűjtéséről, sem pedig azok felhasználásáról nem kommunikálnak transzparensten? Az évek során bebizonyosodott, hogy az ún. technológiai óriáscégek (pl. Amazon, Facebook és a Google) ingyenes működésük fejében rengeteg (sokszor önként megosztott) adatot gyűjtenek a felhasználóikról, gyakran olyan adatokat is, amelyekről azok nem is tudnak, és ezeket a felhasználók beleegyezése nélkül megosztják harmadik vállalkozásokkal. Ma már evidenciának számít, hogy ezek a nagy cégek az *ún. adatvezérelt üzleti modell* (más néven rejtett bevétel üzleti modell) szerint működnek. A rejtett bevétel modell jellegzetessége, hogy a cég bevétele nem közvetlenül a fogyasztótól (vagyis a felhasználótól) érkezik, hanem valaki mástól: a hirdetőtől. A modell korlátja, hogy a hirdetőnek ezt csak akkor éri meg fizetni, ha biztos lehet benne, hogy a hirdetése nagy valószínűséggel célba érnek.

A megfigyelés „Megfigyelt”-i percepciója: adatvédelem és információbiztonság-tudatosság

Míg a nemzetbiztonsági adatgyűjtések esetében leginkább a „*megfigyelés*” kifejezés jut sokunk eszébe, a kérdéskörrel kapcsolatos társadalmi tudatosság más eseteit vizsgálva azonban már nem ennyire egyértelmű a helyzet. A következő szakaszokban a disszertációban használt hármas megfogalmazás (adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés) első két elemére az *adatszerzésre, információgyűjtésre, vagy a „megfigyelt” szempontjából megfogalmazva az adatvédelemre, információbiztonság-tudatosság kérdéskörére fókuszálunk.*

Az ingyenesség illúziója

²⁷¹ A harmadikszemély-hatás egy olyan kognitív, énvédő torzítás, amely szerint a negatív események másokat jobban érintenek, rájuk nagyobb veszélyt jelentenek, mint az adott személyre.

„Ha nem fizetsz valamiért, nem az ügyfél, hanem a termék vagy” (Andrew Lewis).

Bár a fenti találó megfogalmazás széles körben ismert, *a felhasználók számtalan esetben mondanak le az adataikról, ha azt gondolják, hogy egy szolgáltatást ingyen (vagy nagyobb kedvezménnyel) vehetnek igénybe.*

Egy erre vonatkozó felmérésben Beresford et al. (é. n., id. Specht 2020, 68. old.) azt vizsgálták, hogyan befolyásolja a résztvevők döntését, ha egy terméket (egy DVD-t) *olcsóbban vásárolhatnak meg, de cserébe több személyes adatot kérnek tőlük.* Az eredmények azt mutatták, hogy a vásárlók az alig érzékelhetően olcsóbb terméket választják inkább, és átadják az érzékenyebb adatokat. Virágzik a különféle kedvezménykártyák, *hűségprogramok* piaca. Ezek a kártyák csekély kedvezményt vagy kuponokat ajánlva ugyanúgy alkalmasak a felhasználók profilozására, mint az online nyert adatok (Smith–Sparks 2003), és a vásárlók ugyanúgy nincsenek tudatában, hogy adataikat harmadik félnek is eladhatják, mint a világhálón gyűjtött adatok esetében (Zurawski 2011).

Az egészségügyi alkalmazások száma szintén gyarapodó tendenciát mutat (fitness-alkalmazások, jogging-programok, vérnyomásmérő készülékek adatainak tárolására alkalmas appok, mentális egészséget támogató alkalmazások stb.). Mivel ezeket az alkalmazásokat kifejezetten érzékeny adatok befogadására és feldolgozására fejlesztették ki, különösen fontos, hogy a felhasználók rendelkezhessenek az adataik felhasználásával kapcsolatban. A kutatások szerint az egészségügyi adatok felhasználásával kapcsolatos aggodalmak különösen erősek, az alkalmazások fejlesztői viszont az asztali gépeken futó weboldalak üzemeltetőihez hasonlóan nem túl transzparens módon kommunikálnak a felhasználókkal.²⁷² A felhasználók azonban sokszor még *ilyen rendkívül privát információk*²⁷³ megadásakor sem ellenőrzik minden esetben, hogy az applikációt kínáló cég milyen formában fér hozzá érzékeny személyes adataikhoz, s ezeket milyen célból és milyen módon használja fel.

A mobiltelefonokon futó ingyenesnek látszó alkalmazásokra is igaz, hogy a felhasználó hozzájárulását kell kérnie a személyes adatok gyűjtéséhez, és ezekben az esetekben – mivel csak az érintett adatok listája jelenik meg – különösen kérdéses, hogy mi történik az adatokkal.

²⁷² Forrás: https://advocacy.consumerreports.org/wp-content/uploads/2020/12/CR_mentalhealth_full-report_VF.pdf

²⁷³ Pl. szexuális vagy reprodukciós funkciókhoz kapcsolódó információk, egészségügyi adatok.

A felhasználó az erre vonatkozó információkat a mobilalkalmazások esetében a Felhasználási feltételek között találhatja meg. Ennek tudomásulvétele szintén feltétele az alkalmazás használatának (sok esetben már a letöltésének is). *A felmérések azt mutatják, hogy mindössze a felhasználók 10%-a néz bele a dokumentumba, tizből kilenc anélkül kattint az elfogadásra, hogy egyáltalán megnyitná a fájlt.*²⁷⁴ Ez nem meglepő, annak a kísérletnek a fényében, amit a norvég Finn Lützow-Holm Myrstad és munkatársai végeztek.²⁷⁵

A kísérlet keretében letöltötték az összes olyan Felhasználási feltételt (*Terms and Conditions*), amely a kutatók szerint egy átlagos felhasználó mobiltelefonján található, és élőben közvetítették, ahogy egymás után hangosan felolvassák a mintegy 900 oldalra rúgó dokumentációt. A közvetítés nagyjából 34 óráig tartott.

Cookie-kal kapcsolatos felhasználói attitűdök

A GDPR bevezetése óta az ún. cookie-k (süтик) mibenlétével valamennyi internetező kénytelen volt megismerkedni. A sütit 1994-ben fejlesztette ki Lou Montulli, a Netscape Communications egyik alkalmazottja.

A süтик elsődleges célja az volt, hogy lehetővé tegyék a digitális bevásárlókosarak használatát a webáruházakban. Eredetileg ugyanis csak arra szolgált, hogy a vásárlói kosár tartalma akkor is megmaradjon, ha a vásárló tovább nézelődik *az adott* webáruházban.²⁷⁶

Az ún. böngésző vagy a http-cookie-k olyan szöveges fájlok, amelyeket leggyakrabban arra használnak, hogy azonosítsák egy adott weboldal regisztrált felhasználóit, nyilván tartás a „bevásárlókosár” tartalmát, vagy nyomon kövessék a látogatókat (pl. hova kattint, mennyi időt tölt az oldalon). A süтик egy része automatikusan törlődik a böngésző program bezárásakor, nagyobbik részük azonban egy ideig a felhasználó gépén marad.

A weboldalak bevezették, de nem reklámozták a számítógépen elhelyezett süतिकet, úgyhogy amikor 1996-ban a *Financial Times* cikket közölt a cookie-król, nagy felháborodás fogadta a hírt, hogy a süтик elfogadása anélkül vált alapértelmezett beállítássá, hogy a felhasználók egyáltalán bármit is tudnának ezeknek a fájloknak a létezéséről.

²⁷⁴ A 18–24 éves korosztályban még ennél is magasabb az arány (97%). Forrás: www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/technology-media-telecommunications/us-tmt-2017-global-mobile-consumer-survey-executive-summary.pdf

²⁷⁵ A közvetítés már nem elérhető. Forrás: www.ted.com/talks/finn_lutzow_holm_myrstad_how_tech_companies_deceive_you_into_giving_up_your_data_and_privacy#t-1192

²⁷⁶ Forrás: <https://matebalazs.hu/suti.html>

Az amerikai Szövetségi Kereskedelmi Bizottság (Federal Trade Commission) két alkalommal is napirendre tűzte a cookie-k kérdését. Speciális munkacsoport alakult, hogy kidolgozza a süтик használatára vonatkozó szabályozást. A munkacsoport már 1996-ban felismerte, hogy az ún. harmadik féltől származó süтик (amelyeket nem a meglátogatott oldal, hanem az oldalba ágyazott linkeken keresztül más külső cégek helyeznek el a felhasználó gépén) alkalmasak a magánszférához fűződő jogok megsértésére, ezért az 1997-ben elfogadott szabályozás nem engedte meg ezek alkalmazását, legalábbis nem alapbeállításként.

A két legelterjedtebb böngészőprogram, a Netscape és az Internet Explorer azonban nem implementálta megfelelően az előírást (nem szűrték ki a harmadik féltől kezdeményezett süतिकet), majd 2000-ben elérték, hogy a kitétel kikerüljön a szabályozásból. Így a harmadik féltől származó süтик használata általánossá vált, ami lehetővé tette a felhasználók követését a különböző weboldalak között és természetesen a célzott hirdetések elhelyezését is.

Bár mindkét említett böngészőprogramban volt lehetőség arra, hogy a felhasználó az összes cookie-t engedélyezze vagy letiltsa, listázhassa és szelektíven törölhesse a süतिकet, illetve eltávolíthassa az összeset,²⁷⁷ a felhasználók többsége, úgy tűnik, vagy nem aggódott különösebben, vagy nem mélyedt el a beállításokban. Egy 2009-es kutatás²⁷⁸ során azt találták, hogy a vizsgált 13 500 felhasználó 85%-a egyáltalán nem korlátozta a cookie-kat, 10%-uk tiltotta le a harmadik féltől érkező süतिकet, és mindössze 3,7%-uk az összeset. Ugyanebben az évben néhány kutató elindította a *Do Not Track* (Ne kövess) kezdeményezést. A *Do Not Track* (DNT), azaz „ne kövess” funkció egy böngészőoldali beállítási lehetőség, amellyel a böngészőprogram minden lekéréskor jelzi a szolgáltató felé, hogy az adott felhasználó nem egyezik bele abba, hogy az online viselkedéséről információkat gyűjtsenek, vagyis nem küldhetnek felé cookie-kat és nem jeleníthetnek meg személyre szabott hirdetéseket. Az opciót szabványosították, és először a Safari böngészőbe került be, később más böngészőprogramokba is beépítették, de a használata nem vált általánossá. Az aktív DNT beállítást, nem kis részben a reklámpari szereplők nyomásának engedve, a weboldalak jó része törvényi szabályozás híján egyszerűen figyelmen kívül hagyta. Pedig ekkorra a felmérések már azt mutatták, hogy a felhasználóknak csak kevesebb mint a fele, nagyjából 35–40%-a fogadta el a süतिकet korlátozás nélkül.²⁷⁹

²⁷⁷ Forrás: www.cookiecentral.com/faq

²⁷⁸ www.smorgasbork.com/2009/04/29/a-study-of-internet-users-cookie-and-javascript-settings

²⁷⁹ Forrás: www.prnewswire.com/news-releases/as-industry-confronts-do-not-track-startup-announces-mobile-behavioral-ad-targeting-without-cookies-172251771.html

A felhasználók 2005 óta választhatják a biztonságos böngészést (*incognito mode*), ez szintén a Safari böngészőkben jelent meg először. Egy 2017-es online felmérés szerint a megkérdezett amerikai felhasználók kb. 46-47%-a használta már az inkognitó módot legalább egyszer, és 26-29%-uk használja heti gyakorisággal.²⁸⁰ Az internetet elárasztó reklámokkal szemben további védekezési módot jelent a hirdetésblokkoló kiegészítők, illetve programok használata. A használatuk iránti érdeklődés évről évre növekszik, világviszonylatban *2021-ben a felhasználók 42,7%-a veszi igénybe ezeket a programokat.*²⁸¹ A VPN szintén módot ad a sütimentes böngészésre. A VPN-felhasználók számának dinamikus növekedése mögött számos más tényező is szerepet játszik, de a felhasználók több mint fele azzal indokolja a VPN használatát, hogy ezzel védi az adatait.²⁸²

Arra, hogy átfogó törvényi szabályozás szülessen a sütikkel kapcsolatban, egészen 2018-ig kellett várni. Abban az évben lépett életbe a GDPR, amely előírta, hogy a weboldalak üzemeltetőinek kötelező tájékoztatást nyújtaniuk arról, milyen sütiket alkalmaznak és milyen céllal, valamint minden esetben biztosítaniuk kell a lehetőséget arra, hogy a felhasználók maguk dönthessék el, elfogadják-e a különböző sütiket.

Bár a szabályozás csak néhány éve lépett életbe, több tanulmány is elemezte a megvalósítást és a felhasználói reakciókat.

Egy 2019-es tanulmány (Utz et al. 2019), amelyet kb. 80 ezer német felhasználó bevonásával végeztek, nagyjából 5000 weboldalon vizsgálta a felbukkanó ablak pozícióját, a választási lehetőségek számát, a felületen elhelyezett „öszökélő” elemeket (előre kijelölt opció, aktív „elfogadás” gomb), illetve a sütikre vonatkozó felhasználási feltételek leírását. A kutatás azt állapította meg, *hogy a beleegyezést kérő felület kialakítása döntő módon kihat a felhasználók választásaira*; nagy a zavarodottság azzal kapcsolatban, hogy működnek a sütik; és általános bizalmatlanság övezi magát a megnevezést is. A tanulmány végső konklúziója az, hogy amennyiben valóban a GDPR előírásai szerint kérnék ki a felhasználók beleegyezését, úgy csak a felhasználók elenyésző hányada egyezne bele az elfogadásukba.

A vizsgált oldalak nagy részén a sütikről szóló döntés nem befolyásolta az oldal megtekintését (93%), de 86%-uk a sütik elfogadásán túl egyáltalán nem kínált más lehetőséget. Nagyon

²⁸⁰ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a felhasználók nagy része nincs pontosan tisztában azzal, hogy ez a böngészési mód védi ugyan a magánszférát, de nem teszi anonimmá a felhasználót a világhálón.

²⁸¹ Forrás: https://hootsuite.widen.net/s/zcdrtxwczn/digital2021_globalreport_en

²⁸² Forrás: <https://dataprot.net/statistics/vpn-statistics/>

gyakori (57%) az ún. dark pattern (sötét megoldás), az „elfogadás” gomb élénk színnel való kiemelése, szemben a más döntési lehetőséget kínáló opciókkal, amiket alig látható módon jelenítettek meg. A kutatásban részt vevők többsége szeretne maga dönteni, nagy részük az elutasítás mellett, de az implementálás nem tartja tiszteletben az igényeiket azzal, hogy ezt a lehetőséget igyekszik elrejteni az oldal látogatói előtt.

Egy évvel később egy újabb tanulmány (Nouwens et. al 2020), amely 10 ezer weboldal cookie-kezeléssel kapcsolatos gyakorlatát tekintette át, még mindig azt találta, hogy kevés oldal kérte a törvénynek megfelelően a felhasználók beleegyezését. A megvizsgált weboldaloknak csak 11,8%-a felelt meg annak a három feltételnek, amit a törvény előírt, azaz: a beleegyezés kérésekor nincsenek előre kipipált opciók; az összes süti elutasítása ugyanolyan egyszerű, mint az összes elfogadása; valamint a beleegyezés egyértelműen kifejezett. A 8 leggyakrabban alkalmazott megoldás vizsgálata alapján megállapították, hogy egyes dizájnok komolyan befolyásolják a felhasználói beleegyezést (ez egybecseng az előző kutatás eredményeivel). Ha a weboldal leahagyja az összes süti elutasítása opciót a felugró ablak vagy szalag első oldaláról és csak a második oldalon ajánlja fel, az önmagában 22-23%-kal emeli meg a beleegyezés arányát. Ha viszont a differenciált választási lehetőségeket a felhasználó egyetlen oldalon tekintheti át, az 8-20%-kal csökkenti a beleegyezés valószínűségét. A felhasználók döntő többsége az első oldalon döntött (93,1%), előnyben részesítve az összesített elfogadás vagy elutasítás lehetőségeit (89,3%), 55,2% fogadta el, 34,1% utasította el az összes sütit.

Egy kérdőívben arra kérték a résztvevőket, hogy fogalmazzák meg, milyen stratégia szerint döntenek a sütikről. Az összes süti elfogadása mellett a vizsgálatban szereplők többsége azzal érvelt, hogy *nem érdeklik a magánszférára vonatkozó aggodalmak, és csak gyorsan el akarja tüntetni a felbukkanó oldalt*. Azok, akik többnyire elutasítják a sütit, vagy általában elutasítóak az adatgyűjtéssel szemben, vagy csak annak az oldalnak adnak beleegyezést, amiben megbíznak. Vannak köztük olyanok, akik nem érzik szükségét a személyre szabott tartalmaknak. *Abban a csoportban, ami általában elfogadja a sütit, a vélemények jobban szóródtak*. A válaszok többsége *pragmatikus indoklást* tartalmazott: minél gyorsabban hozzáférni az oldal tartalmához; *úgsincs értelme bármit bejelölni, illetve minél jobban működjön az oldal*. Nyolc válaszadó a bizalomra alapozza a döntését, akkor is, ha az egy kereskedő oldalán történik, ahol érzékeny adatokat (banki információkat) kérhetnek a felhasználóktól. Egy felhasználó mondta azt, hogy más módszereket használ az adatai védelmére (elkülönített eszközök, böngészők, felhasználói fiókok, duckduckgo), így nem nagyon törődik azzal, milyen választ ad a felbukkanó ablakban.

A felmérés igazán érdekes részét az az összehasonlítás adja, amelyben a válaszadóknak a felmérésben adott preferenciáit vetették össze a weboldalakon adott beleegyezéseikkel, illetve elutasításaikkal. Azt találták ugyanis, hogy *azok viselkedtek a legkövetkezetesebben, akiknek az a stratégiája, hogy az összes sütit elfogadják vagy elutasítják.*

*A többiek döntései szignifikánsan eltértek attól, amit egyébként saját stratégiaként megfogalmaztak.*²⁸³

Amikor erre rákérdeztek a kutatók, a legjellemzőbb válasz az volt, hogy jobban akarták védeni az adataikat; féltek, hogy *ha elutasítják a sütit, nem úgy működik az oldal, ahogy kellene;* illetve nem tudták felidézni a saját maguk által felvázolt stratégiát.

A leggyakrabban megfogalmazott indok pedig a pop-up ablak kialakítása volt: a megkérdezettek arra panaszkodtak, hogy a felbukkanó ablak akadályozza őket fő céljuk elérésében (hogy megnézhessék az oldalt), frusztrációt és beleegyezési fáradtságot (consent fatigue) vált ki, és úgy érzik, hogy a design beleegyezésre kényszeríti őket annak ellenére, hogy a második oldalon elérhető a lehetőség az elutasításra.

A kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy kutatásuk viszonylag kis mintán történt, és nem volt reprezentatív, mert főleg fiatal, felsőfokú végzettségű, az átlagnál jobb számítástechnikai készségekkel rendelkező amerikaiakat kérdeztek meg. Ugyanakkor úgy fogalmaztak, hogy a kutatási eredményeik a „legjobb forgatókönyvet” reprezentálják, mert az alanyaik jobban tudatában vannak a privát szféra védelmének, és jobban megértik a beleegyezésüket kérő felületet, mint az átlagos internetfelhasználók.

A kutatás szempontjából fontos részösszefoglalás

²⁸³ Talán a fenti hatás: a megfogalmazott adatvédelmi stratégia és a tényleges viselkedés közti különbség lehet az oka annak is, hogy Palicz, T. és munkatársai (Palicz et al. 2022) 1104 fő részvételével lefolytatott kérdőíves vizsgálatában *igen magasnak* bizonyult a cookie-kal kapcsolatos tudatosság: a férfi felhasználók 72,5%-a, a női felhasználók 67,2%-a nyilatkozott úgy, hogy el szokták olvasni a weboldalak adatvédelmi szabályzatait. Ez azonban lehet, hogy *csak a kognitív szándékot mutatja a kérdőíves vizsgálat verbális jellege miatt, nem pedig a ténylegesen megvalósuló viselkedést.* (Természetesen a minta kiváló információbiztonság-tudatossága is stabil és valid magyarázat, de azért a *szándék deklarációját* sem lehet teljesen mellőzni, mint lehetséges okot.)

A felhasználók cookie-használattal *kapcsolatos attitűdje és viselkedése sok esetben nincs szinkronban*: sokszor pragmatikus és/vagy érzelmi szempontok alapján eltérnek saját deklarált adatvédelmi stratégiájuktól.

Hárításként sokféle indoklás, racionalizálás jelenik meg (pl. „*úgysem tehetek semmit*” illetve, „*mert különben nem működik*”) indoklásként.

Civil reakciók a Facebook botrányaira

Míg a kormányzati megfigyelés ellen az állampolgárok nem sok mindent tehetnek, egy magáncég szolgáltatásával kapcsolatban vannak döntési lehetőségeik. Az egyik legjelentősebb céggel, a Facebookkal²⁸⁴ kapcsolatos aggályokról már esett szó. Lássuk, hogyan reagálnak a felhasználók a felszínre került problémákra.

Logikus lenne a következtetés, hogy ennyi botrány és a megkérdőjelezhető vállalati hozzáállás és kétes adatfelhasználás bizonyítékainak napvilágra kerülése után a felhasználók tömegesen fordulnak el a Facebooktól.

2018. március 22-én indult útjára a #DeleteFacebook mozgalom, amelyet Brian Acton, a WhatsApp egyik alapítója indított el egy Twitter-bejegyzéssel. A hashtag rövid időn belül végigfutott a különböző platformokon, az Instagramon, a Facebookon és a Twitteren összesen 90 ezer alkalommal osztották meg. Olyan hírességek törölték a fiókjukat, mint Jim Carrey, Cher vagy Elon Musk.²⁸⁵

A botrány kipattanása után megjelent közvéleménykutatások *vegyes képet* mutatnak.

Egy március végi kanadai kutatás azt állapította meg, hogy a megkérdezett kanadaiak háromnegyede tervezi, hogy változtat azon, hogyan használja a Facebookot: kevesebbszer lép be, kevesebb tartalmat oszt meg, vagy átállítja az adatvédelmi opciókat, de *csak elenyésző hányaduk (4%) fejeben fordult meg a gondolat, hogy törli a fiókját.*²⁸⁶

Egy április elején publikált felmérés szerint az Egyesült Államokban a válaszadók 80%-a nem lepődött meg azon, hogy a Facebook kiszolgáltatta az adataikat nagyvállalatoknak, bár 46% válaszolta azt, hogy komolyan aggódik emiatt, 40% pedig valamennyire aggasztónak találta a ténytet. Összességében a kutatás azt mutatta, hogy a válaszadók közel kétharmada (63%) szerint

²⁸⁴ Illetve jelenleg az anyacég névváltoztatása miatt 2021 októberétől Meta Platforms Inc., röviden: Meta. A Facebook kifejezés használata a szövegben a névváltoztatás előtti állapotot tükrözi, s így az adott rész értelmezésének megfelelően egyfelől jelölheti az anyacéget, illetve magát a közösségi oldalt is.

²⁸⁵ Forrás: <https://moveme.berkeley.edu/project/deletefacebook/>

²⁸⁶ Forrás: <https://angusreid.org/facebook-cambridge-analytica-tech/>

az adataik nincsenek biztonságban a Facebooknál. A válaszadók többsége vélekedett úgy, hogy a vállalat nem képes megvédeni a személyes adatokat (62%), kiszűrni a hamis fiókokat (70%) és megelőzni az álhíreket (69%), és 61% úgy vélte, hogy ehhez állami beavatkozásra van szükség. A megkérdezettek döntő többsége a családdal és a barátokkal való kapcsolattartásra használja a Facebookot, csak kevesen nyilatkoztak úgy, hogy a híreket követik az oldalon. 27% módosította az adatvédelmi beállításokat, 36% használja kevesebbet az alkalmazást és 27% oszt meg kevesebb tartalmat.²⁸⁷

Egy néhány hónappal később, 2018 nyarán, reprezentatív mintán végzett amerikai kutatás szerint a kutatásban részt vevők 74%-a vizsgálta felül a Facebookkal kapcsolatos álláspontját a mozgalom hatására. 54% módosította az adatvédelmi beállításait, *42%-uk néhány hétre felfüggesztette a tevékenységét a platformon*, 26% pedig törölte az alkalmazást a mobiltelefonjáról. *A fiatalok választották a radikálisabb megoldást (a 18–29 éves korosztályban 44% döntött a törlés mellett, a 65 év feletti korosztályban mindössze 12%).*

Azok közül, akik letöltötték az adatcsomagot, amely a Facebook által róluk gyűjtött személyes adatokat tartalmazta (a minta 9%-a), 47% döntött úgy, hogy törli az alkalmazást a telefonjáról, 79% pedig átállította az az adatvédelmi opciókat.²⁸⁸

Nagyon nehéz megítélni, hogy *ténylegesen hányan léptek ki a különböző platformokról*, vagy módosították a beállításait az adatvédelmi oldalon, de a Google keresési és találati adatai arra utalnak, hogy valószínűleg *sokan mérlegelték, hogy megteszik.*

A *google.com* a *how to change privacy settings on facebook* keresőszavakra a mai napon²⁸⁹ több mint 2 millió találatot jelenít meg. A Google Trends oldalán felrajzolható a *privacy setting* kifejezéssel indított keresések alakulása. Ha megnézzük az Amerikában indított keresések grafikonját 2018 elejétől az év végéig, látszik, hogy az év eleji, viszonylag mérsékelt érdeklődés hogyan ugrott meg március végétől, és kisebb-nagyobb kiugrásokkal tarkítva onnantól végig kifejezetten magas maradt. A *user profil* szókapcsolattal kombinált keresések növekedése 550%-os volt, a *how to change privacy settings on instagram* kombinált keresés pedig 1400%-kal nőtt.²⁹⁰ Ha felrajzoljuk a *how to view private Facebook profiles* keresésre vonatkozó adatokat ugyanebben az időszakban, akkor nyilvánvaló, hogy a görbe ugyan kevésbé

²⁸⁷ Forrás: www.cbsnews.com/news/americans-are-skeptical-facebook-can-protect-user-data-cbs-news-poll/

²⁸⁸ Forrás: www.pewresearch.org/fact-tank/2018/09/05/americans-are-changing-their-relationship-with-facebook

²⁸⁹ 2022. március 11-én.

²⁹⁰ Forrás: <https://trends.google.com/trends/explore?date=2018-01-01%202018-12-31&geo=US&q=privacy%20setting>

egyenletes, de az érdeklődés erre a keresésre is megnőtt.²⁹¹ A felhasználók minden valószínűség szerint valóban jobban védik az adataikat, több a privátra állított oldal, amit csak a barátok láthatnak. A *how to view private Facebook profiles* keresésre több mint 4,6 milliós eredményt kapunk.

Bár pontos adatok nem állnak rendelkezésre, a *Facebook növekedési adatain egyáltalán nem látszik, hogy a mozgalom tömeges fióktörléshez vezetett volna*. A Facebook felhasználóinak száma 2018 első negyedében 2,196 milliárd volt, a második negyedévben pedig 2,234 milliárd. (A növekedés üteme továbbra is egyenletesnek látszik.)²⁹² (Összehasonlításként: ezekben a negyedévekben saját adatai szerint egyébként a Facebook 534 millió, illetve 800 millió hamis fiókot távolított el.)²⁹³

Egy másik kutatás arra jutott, hogy a közösségi média olyan mértékben részévé vált az emberek mindennapjainak, hogy *nem is igazán várható, hogy tömegek távozzanak*.²⁹⁴ A Tufts University kutatásában fizetséget ajánlottak a résztvevőknek cserébe azért, hogy hosszabb-rövidebb időre töröljék le a Facebook-fiókjukat. Az eredmények azt mutatták, hogy *átlagosan nagyjából 1500 dollárért deaktiválnák a fiókjukat*. (Az összegek a különböző csoportokban 1139 és 1921 dollár között szóródtak).²⁹⁵

Különböző statisztikai adatok azt mutatják, hogy nemcsak a Facebook felhasználóinak növekedési ütemét nem akasztották meg a nyilvánosságra került információk, hanem az ugyancsak a Facebook tulajdonában álló más alkalmazások, *például a WhatsApp*²⁹⁶ vagy az *Instagram*²⁹⁷ növekedését sem érintették, noha az adatvédelmi gyakorlatuk vélhetően nem tér el radikálisan az anyavállalatétól.

A kutatás szempontjából fontos részösszefoglalás

²⁹¹ Forrás: <https://trends.google.com/trends/explore?date=2018-01-01%202018-12-31&geo=US&q=How%20to%20View%20Private%20Facebook%20Profiles>

²⁹² Forrás: www.businessofapps.com/data/facebook-statistics

²⁹³ Forrás: www.statista.com/statistics/1013474/facebook-fake-account-removal-quarter

²⁹⁴ Egy 2010-es hasonló akció, az ún. Quit Facebook Day hasonló eredményeket hozott, pedig akkor a Facebook még korántsem ágyazódott be annyira az emberek mindennapjaiba. Akkor az USA felhasználóinak 2%-a jelezte, hogy törli a fiókját. Végül összesen 33 ezren nyomták meg a törlés gombot (az 500 milliós amerikai felhasználótábor mindössze 0,0066%-a). Forrás: www.theguardian.com/media/pda/2010/jun/01/digital-media-facebook

²⁹⁵ Forrás: www.sciencedaily.com/releases/2018/12/181219142558.htm

²⁹⁶ Forrás: www.statista.com/statistics/260819/number-of-monthly-active-whatsapp-users

²⁹⁷ Forrás: www.statista.com/statistics/183585/instagram-number-of-global-users

A Facebook-botrányok nagy nyilvánosságot kapott adatvédelmi események, amelyek sok felhasználóban tudatosították a témakör és személyes adatok védelmének fontosságát.

A felhasználók ennek ellenére a Facebook-botrányokra – az adatvédelmi aggályok ismeretének birtokában – döntően csak *átmeneti* viselkedésváltozással reagáltak,

bár sok tekintetben finomítottak adatvédelmükön, de *alapvető viselkedésváltozást nem nem következett be*, a platformokat továbbra is használják.

Információmegosztási attitűdök (Facebook)

„egyes generációk eltérő mértékben érzékenyek az adataik védelmére, azonban egyik esetben sem nevezhető ez magasfokúnak. A közösségi oldalakon rengeteg információ gyűjthető be a célpontokról nyílt forrásban, ami titkos információgyűjtéssel ki lehet egészíteni” (Bányász 2018, 77. old.).

Acquisti és munkatársai 2020-ban végzett kutatása²⁹⁸ (Acquisti–Brandimarte–Loewenstein 2020) arra a megállapításra jutott, hogy a felhasználók – dacára az adatszivárgásokról és adatmegosztásról, és a személyes adatok üzleti célú vagy rosszindulatú felhasználásáról szóló híreknek – *továbbra is sok személyes információt osztanak meg, egyrészt azért mert ezt a tevékenységet egyfajta társadalmi normaként élik meg, másrészt úgy érzik, hogy képesek kontrollálni, mi történik a megosztott információval.* Ennek a kutatásnak a szerzői arra a következtetésre jutottak, hogy kutatásuk nem igazolta azt a feltételezést, hogy az emberek felelőtlenül osztanának meg személyes tartalmakat, azt viszont igen, hogy konkrét lépéseket tesznek azért, hogy védjék a privát szférájukat. A tanulmány következtetése szerint azonban a felhasználók kevés eszközt kapnak erre, és komoly igény van arra, hogy a magánszféra védelmére vonatkozó irányelvek változzanak.

A megosztásra való hajlandóság mögött sok kutató szerint az *ún. adatvédelmi paradoxon (privacy paradox)* áll:²⁹⁹ az hogy a közösségi médiában való részvétel megköveteli, hogy a személyek figyelmen kívül hagyjanak bizonyos személyes, adatvédelmi korlátozásokat, amelyek bizonyos sebezhetőséget eredményeznek (Barrett-Maitland – Lynch 2020). Az adatvédelmi paradoxon rámutat arra az összetett és ellentmondásos viszonyra, amely az

²⁹⁸ Forrás: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3688497

²⁹⁹ A fogalom eredetéről összefoglalás ld. Bart et al. (2019).

emberek hozzáállása (attitűdje) és a tettei között feszül: az emberek gondolkodásmódja és a tényleges cselekedetei közti kapcsolat korántsem egyértelmű.

Valószínűleg az emberek többsége *valóban* aggódik amiatt, biztonságban van-e a magánszférája az online térben (a különböző felmérések magas százalékadatai az ilyen jellegű kérdésekre ezt rendre visszatükrözik). De *az aggodalom csak kivételes esetekben vezet digitális absztinenciához* (ahhoz, hogy valaki teljes mértékben kivonuljon a világhálóról), sőt a felhasználók egy részénél sok esetben még ahhoz is kevésnek bizonyul, hogy körültekintőbben viselkedjenek az online világban, *a személyes élmények (vagyis adatok) megosztására irányuló vágy az aggodalomnál is erősebben van jelen*.

E mellett sokszor megfigyelhető, hogy a közösségi média legnagyobb felhasználói csoportjai nincsenek tisztában azokkal a folyamatokkal, amelyek szükségesek ahhoz, hogy csökkentsék személyes adataik sebezhetőségének szintjét (Barrett-Maitland – Lynch 2020).

Az óvatlan viselkedés háttérében esetleg állhat a harmadikszemély-hatás is,³⁰⁰ de az is jellemző, hogy a felhasználóknak fogalmuk sincs arról, hogy mennyit érnek a róluk gyűjtött adatok, illetve rosszul becslik meg ezek fontosságát. Carrascal és társai (2013) azt találták, hogy az internethasználók nagyjából 7 euróra becsülik az online böngészési előzményeik értékét, ami a kutatás idején, 2013-ban egy Big Mac menü ára volt.

Azt találták, hogy *a felhasználók háromszor többre értékelik az offline identitásukhoz kapcsolódó, mint a böngészési viselkedésükhöz kapcsolódó személyes információikat*. A felhasználók a pénzügyi tranzakciókra és a közösségi hálózatokkal kapcsolatos interakciókra vonatkozó információkat többre értékelték, mint az olyan tevékenységeket, mint a keresés vagy vásárlás (Carrascal et al. 2013), amelyeket a gazdasági szereplők sokkal értékesebbnek tartanak. Komoly bizonyítékok állnak rendelkezésre arról, hogy a böngészési előzmények ennek többszörösét jelentik a cégeknek. Az Office Depot elismerte, hogy számos áru árképzéséhez felhasználja a felhasználók böngészési és helyadatait egyaránt (Schweidel 2014).

Hannak és társai 16 online kereskedelemmel foglalkozó cég (10 általános kereskedelemmel foglalkozó vállalkozás, valamint hat szálloda, idegenforgalmi iroda és autókölcsönző) árképzési gyakorlatát vizsgálták meg kutatásukban (Hannak et al. 2014) és azt találták, hogy a

³⁰⁰ Vagyis az a kognitív torzítás, hogy egy negatív esemény másokat valószínűbben érint mint „engem”.

tíz cégből négyenél és az utazási szolgáltatást nyújtó cégek mindegyikénél előfordult, hogy a böngészési előzmények és a kattintások alapján a felhasználók más árakat láttak.

Az utazási irodák például drágább szállodai ajánlatokat jelenítettek meg azoknak, akik korábban drágább szobák ajánlataira kattintottak, más cégeknél a böngészési előzmények által befolyásolt árakban akár 100 dollárt meghaladó különbségeket is találtak. Ez praktikus azt jelenti, hogy a felhasználó akár egyetlen árajánlaton nagyobb veszteséget szenvedhet el, mint amire a teljes böngészési előzményeinek árát értékelte. A böngészési előzmények reklámértéke pedig összességében még ennél is magasabb lehet, hiszen különböző csomagokban az egyes felhasználók adatai többször, illetve több ügyfélnek is eladhatók. Bár a köztudatba úgy került be, hogy ezeket az adatokat a Google csak anonimizálva használta fel, a cég 2021 tavaszán tett bejelentése – miszerint a felhasználók személyes böngészéséről gyűjtött adatai alapján ezentúl nem ad el reklámokat – egyértelművé tette, hogy ez nem volt igaz.³⁰¹

Egy 2020-as kutatás adatai³⁰² szerint a személyes adatok értékét befolyásoló tényezők közül a nem és az életkor a legfontosabb (a férfiak és a fiatalok adatai fajlagosan többet érnek). Ezenkívül a lakóhely, az éves kereset, a bőrszín és a származási hely is befolyásolja az adatok értékét. A kutatás azt állapította meg, hogy a 18–24 év közötti, évi 120–149 ezer dolláros jövedelemmel rendelkező, az Amerikai Egyesült Államok észak-keleti régiójában élő, közel-keleti származású férfiak adatai a legértékesebbek. Az ő adataik éves szinten 66 millió dollárt érhetnek.³⁰³

Bart és munkatársai 2019-es tanulmányukban (Bart et al. 2019) azt találták, hogy egy még az átlagos felhasználót magasan meghaladó műszaki szakértelemmel rendelkező, technológiában jártas célcsoport esetén is *sem a technikai tudás, sem a magánélet védelme, sem a pénzügyi megfontolások nem befolyásolják a felhasználóknál megfigyelhető paradox viselkedést.*

A műszakilag képzett és pénzügyileg független felhasználók *annak ellenére kockáztatták a magánéletükbe történő esetleges behatolást, hogy tudatában voltak a lehetséges kockázatoknak.* Az alkalmazás kiválasztásával, letöltésével és használatával kapcsolatos

³⁰¹ A bejelentés csak az asztali számítógépekre vonatkozik, az egyre nagyobb piacot jelentő mobileszközökre nem. Forrás: www.cnet.com/tech/services-and-software/google-will-stop-selling-ads-based-on-tracked-individual-browsing-history

³⁰² Az eredeti kutatás anyaga már nem elérhető, csak egy összefoglaló. A kutatók számszerűsítették, mennyit érnek, illetve mennyiért adhatók el a dark weben a különböző személyes adatok. Forrás: www.digitalinformationworld.com/2021/07/heres-how-much-your-social-media.html

³⁰³ Forrás: www.pcmag.com/news/know-your-datas-worth

megfontolásaikban az adatvédelmi szempontok nem játszottak jelentős szerepet, ehelyett a *funkcionalitás, a dizájn, az alkalmazás haszonosságával és költségeivel kapcsolatos előnyökről alkotott véleményük felülírta az adatvédelmi aggályokat*, s ezeket nem tekintik egy alkalmazás értékelésében vagy ajánlásában fontos szempontnak.

Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy *a magánélet és a biztonság fogalma kisebb szerepet játszik a felhasználók mentális reprezentációiban* (Bart et al. 2019).

A fenti eredmények összecsengenek Kehr és munkatársai 2015-ös vizsgálati eredményeivel. Ők azt találták, hogy az előzetesen deklarált adatvédelmi elvek (diszpozíciós tényezők) helyzetspecifikus értékelésen mennek keresztül a tényleges használat során, és a fogyasztók *abban a pillanatban mérlegelik a kockázatokat és az előnyöket,*³⁰⁴ *amikor tényleges hozzáférést kérnek valamely alkalmazáshoz.*

Az adatvédelmi hozzájárulás megadásához helyzeti és *érzelmi tényezők* is hozzájárultak, mint a „jó benyomást keltő” alkalmazás, vagy olyan pozitív *érzelmi állapot*, amelyben befolyásolta az adott helyzet kockázat- és veszélyértékelését, s amely alapján a résztvevők több személyes adathoz adtak hozzáférést.

A kutatás szempontjából fontos részösszefoglalás

A felhasználók attitűdjének kognitív komponensei sok szempontból megfelelőek: az érintettek döntő többsége ismeri az adat- és információvédelem fontosságát, és hallott a különféle adatszivár(ogtat)ási ügyekről.

A felhasználói *magatartás azonban inkonzisztens*: a tényleges viselkedés több esetben a saját adatvédelmi stratégiával sem egyezik.

A felhasználók adatvédelemmel kapcsolatos *viselkedése sok szempontból nem racionális, hanem „racionalizált”* (nem a tényleges veszélyhez, a kontroll valós szintjéhez, hanem az arról alkotott *személyes véleményhez, az erről kialakított mentális reprezentációhoz igazodik*).

A tényleges viselkedést érzelmi, diszpozicionális és helyzeti tényezők is befolyásolják, teret adva *kognitív torzításoknak és érzelmi hatásoknak*.

³⁰⁴ A „privacy calculus” irodalmának összefoglalása ld. Kehr et al. (2015).

Felhasználói viselkedés- és attitűdmintázatok: összefoglalás

A Snowden-ügy és a kipattant Facebook adatvédelmi botrányok rámutattak, hogy a felhasználói viselkedés sok irracionális elemet tartalmaz. Mind az adatvédelemmel, mind a felhasználói viselkedéssel kapcsolatban felmerül az *érzelmi tényezők hatása, a különféle háritási mechanizmusok, racionalizálási törekvések* (pl. „különbem nem működik”) alkalmazása, például a felhasználó számára fontos platform további használatának igazolására (akkor is, hogyha ez ismert privacy és adatbiztonsági kockázatokkal jár.) A felhasználók „inkább másfelé néznek” és csak a legszükségesebb, legnyilvánvalóbb adatvédelmi változtatásokat teszik meg biztonságuk érdekében, *viselkedésük sokszor inkonzisztens* (az idő előrehaladtával megváltozik, vagy nem illeszkedik a felhasználó saját deklarált adatvédelmi elveihez, esetleg csak átmeneti változás következik be, majd a felhasználók visszatérnek régi – adatvédelmi szempontból ismert – aggályos – gyakorlataikhoz).

Minden azt mutatja, hogy az információs társadalom állampolgárai néhány szolgáltatásról, platformról, gyakorlatról olyan nehezen mondanak le, hogy az adatvédelmi aggályok, botrányok által keltett *kognitív disszonancia*³⁰⁵ megoldására, az „élhetőbb élet” elérése érdekében, *különbeféle racionalizációs technikákat vetnek be, háritják az információbiztonsággal kapcsolatos lehetséges veszélyeket, disszociálják kognitív tartalmaikat és a valós viselkedést* (pl. deklarált erős adatvédelmi szándék, de a valós viselkedés ettől jelentősen eltér).

4.7. Részkövetkeztetések: A szakirodalmi- és elővizsgálati eredmények összefoglalása

7. táblázat: Az elővizsgálati eredmények a kutatási hipotézisek fényében (Forrás: a Szerző szerkesztése)

Hipotézis		Elővizsgálati eredmények
H1	A megfigyelés társadalmában a „Megfigyelő” és a „Megfigyelt” szerepek közötti rugalmasság megnőtt, a váltás a szerepek között könnyebbé vált, és lehetővé vált a szerepek párhuzamos betöltése is.	POZITÍV: <i>A szerepek közti váltás lehetőségének felmerülése mind a predigitális, mind a digitális korszakban:</i> ➤ <i>Előzmény: A predigitális korszakban az állambiztonsági munka során megjelent a</i>

³⁰⁵ Egymásnak ellentmondó tudattartalmak közti feszültség (pl. Meg akarom védeni a személyes adataimat, ÉS használni akarom az X alkalmazást, amely többek között abból is él, hogy az én személyes adataimat felhasználja).

Hipotézis	Elővizsgálati eredmények
	<p>megfigyelői/megfigyelti szerepek párhuzamossága („A megfigyelők megfigyeltetése”).</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ A modern közösségimédia-platfomok egyaránt lehetőséget nyújtanak a Megfigyelői/Megfigyelti, Adatgyűjtői/Adatszolgáltatói pozíció felvételére.
<p>H2 Valamelyik („Megfigyelő/Megfigyelt”) szereppel történő – akárcsak átmeneti – azonosulás módosító hatással van a személyek a megfigyeléssel kapcsolatban mutatott attitűdjeire, viselkedésére.</p>	<p>RÉSZBEN POZITÍV:</p> <p><i>Rövid és hosszútávú hatások egyaránt megjelennek, de a hatás iránya és tartóssága sok tényezőtől függ:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ A megfigyelői (ügynöki) szerep hosszan tartó attitűd- és viselkedésváltozást eredményez, befolyásolja, hogy az adott személy hogyan látja a megfigyelést és annak valószínűségét (valószínűbbnek tartja). ➤ A modern felhasználóknál az adatvédelmi problémák felszínre kerülése a Megfigyelti szerep tudatosulását okozza, amely – döntően átmeneti, de –attitűd- és viselkedésváltozást indukál.
<p>H3 A „Megfigyelő” szereppel történő azonosulás a megfigyelés/felügyelet nagyobb elfogadását, a megfigyelési módszerekkel kapcsolatban megengedőbb attitűdöt eredményez.</p>	<p>RÉSZBEN POZITÍV:</p> <p><i>A szereppárhuzamosság rontja megfigyeléssel kapcsolatos elfogadást:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Megjelenés: megengedő attitűd pl. az állambiztonsági munka és az ügynökök érzelemmentességében, a megfigyelői munka iránti lelkesedésben, de amennyiben szereppárhuzamosságot észlel a személy (öt is megfigyelik), akkor a támogatás csökken; ➤ Civil megfigyelői pozitív attitűd: pl. magánnyomók elfogadása, rajongói magatartás, OSINT-módszerek alkalmazása, ismerősök figyelemmel követése, házastárs figyelése;

Hipotézis	Elővizsgálati eredmények
<p>H4 A „Megfigyelt” szereppel történő azonosulás a megfigyeléssel/felügyelettel kapcsolatban több aggodalmat, több negatív érzelmet és több háritást involvál.</p>	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Negatív érzelmi hatások és attribúciók megjelenése:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ „Megfigyeltség érzése”; ➤ Paranoid gondolatok és társadalmi hangulat kialakulása; ➤ Rendőri aggodalmak a „civil journalism” és a rendőrség „Új láthatósága” miatt; ➤ Privacy paradox; ➤ Különféle felhasználói háritások, amelyek végül a deklarált adatvédelmi stratégiák és a tényleges viselkedés között diszkrepanciát okoznak;
<p>H5 A személyesen megtapasztalt, átélt „Megfigyelői gyakorlat” hosszútávú attitűd- és viselkedésmódosító hatású.</p>	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Rövid- és hosszútávú hatások megjelenése:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ „Megfigyeltség érzése”. ➤ Paranoid gondolatok és társadalmi hangulat. ➤ „A falnak is füle van”, „A Facebook úgyis mindent tud” vélekedések. ➤ (Extended) Chilling effect: a kamerák, a nyilvánosság visszatartó hatása. ➤ Hivatalos megfigyelés, CCTV-k elfogadása rendvédelmi szereplők részéről;
<p>H6 Az érintettek az „élhető élet” mentális konstruktumának kialakítása érdekében aktív pszichés háritásokkal, megküzdési mechanizmusokkal szűrnek és sok esetben torzítják a rájuk vonatkozó lehetséges megfigyeléssel/adatgyűjtéssel/információszerzéssel kapcsolatos információkat.</p>	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Pszichés háritások, racionalizált, érzelmvezérelt, gyakran inadekvát viselkedés és megküzdés:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Privacy paradox; ➤ Háritás, bagatellizálás, racionalizálás, távolítás, tanult tehetlenség megjelenése az adatvédelemmel kapcsolatban;
<p>H7 A rendvédelemben dolgozó személyek a megfigyeléssel, felügyelettel kapcsolatban jól azonosítható narratívamintázatot mutatnak.</p>	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Szakami narratíva megjelenése például az állambiztonsági dokumentumokban:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Az adatgyűjtéssel, információszerzéssel, megfigyeléssel kapcsolatos

Hipotézis	Elővizsgálati eredmények
	<p>érzelemmentes, pragmatikus szakmai attitűd;</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ A megfigyelés/felügyelet támogatása, annak szükségességéről való meggyőződés; ➤ A megfigyelés, mint a törvényesség fenntartásának eszköze;

5. VIZSGÁLATOK ÉS VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK

A disszertáció eddigi szakaszaiban, az „Orvos” esettanulmányán kívül leginkább a „Megfigyelt”-i oldal, a felhasználói viselkedés és attitűdmintázatok voltak a fókuszban. Jelen munka azonban mind a két pozíciót, a Megfigyelői és a Megfigyelti szerepet is egyformán szeretné bemutatni. A „Megfigyelői” oldal nézőpontjának bemutatásakor fontosnak tartottam, hogy mind a civil, mind pedig a hivatásos állomány véleménye megjelenjen a munkában.

Lehetséges civil megfigyelőként választhattam volna adatbányász szakembert, kiberbiztonsági szakértőt, esetleg magánnyomozót, vagy más civil megfigyeléssel, adatgyűjtéssel, információszerzéssel foglalkozó szakembert. Én azonban nem ezt tettem, hanem egy civil, lényegében teljesen átlagos felhasználó bemutatását, attitűdjének, viselkedésének elemzését választottam.

Ez a személy minden szempontból átlagos, egy dolog kivételével, hogy egy zenész – kis túlzással – „megszállott rajongója”. Egy hétköznapi ember, aki erős érzelmi elkötelezettsége, rendkívüli motiváltsága miatt kezdett adat- és információgyűjtésbe, és később a választott idol kifejezett követésébe és megfigyelésébe, az interjú készítésekor már 13 éve. A vele folytatott interjú jól megmutatja, hogy a lényegében semleges (se nem megfigyelő, se nem megfigyelt) pozícióból induló személyben hogyan tudatosodik saját tevékenysége, megfigyelői szerepe, és miként változtatja ez meg a megfigyeléssel és az órála, saját magáról szerezhető információkkal kapcsolatos véleményét is.

A fejezet második szakaszában 25 rendvédelemben dolgozó vezető félig strukturált interjúinak elemzését mutatom be. Őket szakmai területük alapján inkább tekinthetjük megfigyelőknek, s így az interjúk egyfelől a megfigyelői perspektíva és a szakmai narratíva elemzésére is módot ad. Az interjúkban mind a megfigyeléssel, mind a megfigyeltséggel kapcsolatos véleményüket egyaránt kikértem.

5.1. „Digitális szomszédnői a gangról”: interjú egy rajongóval („civil megfigyelő”)

Hogy miért szerepel ez a kissé sértő kifejezés, a „digitális szomszédnői a gangról” a címben? Az interjúalany saját magát jellemezte így, amikor viselkedését, megfigyelési gyakorlatát írta le. Egy olyan személyét, aki mindent tudni szeretne (a választott művésztől), de maga nem szeretne látszani: egy elszánt rajongó, a „kemény magból”.

A rajongók, mint nem hivatásos, de „profi” megfigyelők

Barabási-Albert László (2018) szerint a siker több mint a teljesítmény: bár arra épül, de a siker mutatója a közösség elfogadása, pozitív visszajelzése, elismerése. A siker megjelenik a hálózatokban, emberi kapcsolatokban, az elismertségben. Egy művész számára a siker életet adó erő, motor és gazdasági potenciál is, amely mozgásban tartja, s további teljesítményre ösztönzi. Siker nincs pozitív visszajelzés, s az azt adó támogató, vagyis a „*rajongó*” nélkül.

A művésznek tehát el kell érnie célcsoportját, meg kell találnia az utat a szívükhöz (és ezen keresztül pénztárcájukhoz is). Ehhez láthatóvá kell válnia: meg kell jelennie lehetőleg minden publikus felületen, különösen a közösségi médiában. A közösségi médiában³⁰⁶ az azonos érdeklődési körű felhasználók nagyon hamar egymásra találnak, ezt maguk a szolgáltatók is támogatják (pl. a Facebook „*lookalike audience*” funkciója). Így a művész (vagy marketingstábja) által létrehozott hivatalos tartalmakat a rajongók gyorsan elérik; s ezeket az oldalakat központi „találkozóhelyként”, „referenciapontként” használva nemcsak az itt elérhető tartalmakat, hanem egymást is villámgyorsan megismerik. A hivatalos források (pl. az együttes saját honlapja, Twitter, vagy Instagram accountja) mellett a követők más rajongókat is követnek, hozzászólásaikat kommentálják, továbbosztják, illetve saját tartalmaik is bekerülnek a „közös vérkeringésbe”. A rajongók információikat célzottan osztják meg, hiszen ezáltal több követőre, több kapcsolatra, hitelesebb és értékesebb információkra tehetnek szert. A publikus és csak bizonyos személyek között folyó kommunikáció során (pl. Twitter DM funkció) kialakulnak a személyközi kapcsolatok, információmegosztó hálózatok; néhányan informális vezetői szerepre tesznek szert. A művész pedig építhet követőire: a hálózati csomópontként viselkedő központi rajongói magbázis gondoskodik arról, hogy az információk naprakészek és folyamatosan elérhetőek legyenek.

³⁰⁶ Internetes oldalakon, alkalmazásokon; makro- és mikroblogokon, tartalommegosztó felületeken, mint például a Facebook, Instagram, Twitter, Youtube, Pinterest, Tumblr, stb.

A rajongók között kialakuló személyes kapcsolatok, barátságok, vagy éppen gyenge kötések megszilárdítják a művész felé érzett érzelmi elköteleződést; a viták összekovacsolják az azonos nézeteket vallókat, s erősítik a csoportidentitást.

Létrejön a művész köré csoportosuló, de annál lényegesen tágabb területen mozgó, saját névvel, közös tudással és véleménnyel (pl. „canon” „ship”-ek) rendelkező, kiterjedt szociális és információs hálóba szerveződő, odaadó rajongótábor. Megjelenik a *fandom*, kialakul a „*fan army*”.³⁰⁷

OSINT-technikák és a „Fan Army”

A mindenki számára szabadon elérhető, nyílt információforrások elemzése hatalmas változásokon esett át a 19–20. századi dokumentum- és tartalomelemzéstől, a német tengeralattjárók elleni támadások sikerességét vizsgáló propagandaelemzésen át (Falus 2004, 273. old.), napjaink kibertérben történő digitális adatbányászatáig, (elektronikai) felderítéséig (Haig 2018), a kibertérben és azon kívül alkalmazott információgyűjtési technikákig.

A nyílt forrású információszerzés (Open Source Intelligence, továbbiakban OSINT³⁰⁸) nagy múltra tekint vissza, de igazi robbanást az információs társadalom kialakulása és exponenciálisan növekvő adatgyűjtési és adatelemzési lehetőségei hoztak a módszerek fejlődésében. Az OSINT-technikák (költség)hatékonyasága, kockázatmentessége, informativitása és elterjedése a 21. század első évtizedére az egyik legfontosabb eszközzé tette a nyílt forrású adatok elemzését már nemcsak a hírszerzés/elhárítás keretében, hanem a bünyügyi felderítés vagy a bűnmegelőzés területén is (Solti 2017).

Bár az OSINT korántsem egyenlő a digitális, interneten elérhető tartalmak elemzésével – hiszen a hagyományos (nyomtatott és elektronikus) média, a szürke irodalom, a szakértői beszámolók, fotók, műholdfelvételek, levéltári és könyvtári anyagok, tanulmányok, konferenciák előadásai, de prospektusok, reklámanyagok egyaránt elemei lehetnek a nyílt forrású információgyűjtésnek (Bányász 2015) –, napjainkban mégis elsősorban az internet nyújtja a legnagyobb kutatási

³⁰⁷ A „*fan army*” elnevezés döntően valamely zenész/együttes/színész stb. köré szerveződő, saját belső struktúrával és információhálózattal, elkötelezett rajongókkal, saját *fandom* névvel (pl. BTS A.R.M.Y., EXO-L, Blink, iGot7, Shawols), saját szimbólumokkal, tárgyakkal (pl. BTS „Army Bomb” koncertlámpa) rendelkező rajongói csoportosulást jelent.

³⁰⁸ Lévay (2006, 6. old.) definíciója: OSINT „A katonai felderítés és hírszerzés rendszerén kívül létező, a publikum (tehát minden egyén) számára nyilvánosan, legális eszközökkel megszerezhető, vagy korlátozott körben terjesztett, de nem minősített adatok szakmai szempontok alapján történő felkutatását, gyűjtését, szelektálását, elemzésértékelését és felhasználását jelenti.”

felületet. A közösségi média, a kibertérben akkumulálódó, mindenki számára elérhető, vagy legalábbis nem tiltott tartalmak adják az elsődleges keresési területet a nyílt információszerezést folytató nemzetbiztonsági, állami, gazdasági vagy éppen *magáncélból* folytatott adatgyűjtésnek. Ez utóbbi – a magáncélú – adatgyűjtés területére esik a rajongói adatgyűjtés kérdése is. Természetesen jogosan merül fel a kérdés: *Miért tételezzük fel, hogy egy zenész, vagy együttes iránt elkötelezett rajongó adat- vagy információgyűjtésbe kezd, vagy akár OSINT-technikákat használ?*

A válasz a rajongói attitűdben rejlik, mely az érzelmi kötődés miatt *különösen* motiválttá teszi az érintetteket arra, hogy mindent megtudjanak választott idoljukról.

A másik a zenéhez kapcsolódó marketingstratégia, amelyben a megtervezett publikus szereplések, koncertek és promóciós fellépések mellett legalább ugyanekkora szerepet kap *a célzott rajongótábor-építés*. Mivel azonban *megtervezett megjelenésekről van szó*, sok rajongó – jogosan – úgy érzi, hogy a felületen elérhető *információk elégtelenek, vagy a nagyobb siker (és a nagyobb bevétel) érdekében tudatosan torzítottak*.

Amikor valaki megismeri és „megszereti” az adott együttest, törvényszerűen belekerül a hivatalos rajongói körbe, s hirtelen valóságos információözönnel találja magát szemben. Az első (információ)sokk után, sok rajongó – ha nem is tudatosan – OSINT-technikákat kezd használni, hogy értékelje és kategorizálja az elérhető információkat; kiszűrje a zajból a lényegét, és – később – megszerezze a nem publikus „titkokat”.

OSINT-technikákat alkalmazva ugyanis világos, dinamikus és részletes leírást adható az adott entitás (pl. az adott művész) szempontjából fontos adatokról, információkról, informatív elemekről; meghatározhatók az információk közötti kapcsolatok, valamint az adott témában rendelkezésre álló ismeretek ismertségének, ellenőrzöttségének és fontosságának a szintjei is. A különféle OSINT-technikákat gyakorlattan alkalmazók gyorsabban és hatékonyabban tudják kiválasztani a témájuk szempontjából fontos híreket. Az átlagnál általában sikeresebben fedezik fel azokat az információkat, vagy éppen jelentős tartalmat hordozó információhiányokat, amelyek valamilyen fontos eseményre utalnak, vagy jelenleg még nem elérhetők, de megszerzésük fontos lehet „kutatói területük” (a követett idol) szempontjából. Az adatbázisokból, dokumentumokból vagy a kibertérből elérhető információk összegyűjtése, elemzése során nemcsak „titkos” (nem publikusnak szánt) információk nyerhetők, hanem olyan következtetések is levonhatók, amelyek az egyes adatokból elsődlegesen nem következnek.

Vagyis az OSINT-technikák a rajongók számára is igen hasznosnak bizonyulnak: kideríthetők a fontos információforrások, lényeges információk és a várható események. *De ugyan miért használna egy rajongó OSINT-technikákat, ha minden adat és fontos információ publikus egy művésztől, hiszen ez nemcsak az ő érdeke, hanem marketingcége is?*

A válasz egyszerű: Mindenki ragaszkodik magánéletének tiszteletben tartásához.

Még a teljes rivaldafényben álló, minden szempontból közszereplőnek minősülő személyek sem akarják, hogy életük minden pillanata nyilvános legyen. A komoly rajongók azonban *mindenre* kíváncsiak: a választott idoljuk múltjára, jelenére, jövőbeli terveire, párkapcsolati és magánéleti döntéseire csakúgy, mint arra, hogy ma mit evett reggelire, vagy hogy milyen színű alsóneműt visel.³⁰⁹ Mivel azonban ezek az adatok nem elérhetők, vagy titkolják őket, az eltökélt rajongók minden tapasztalat nélkül, de annál elszántabban információgyűjtésbe fognak. A rendkívüli érzelmi elköteleződés pedig csodákra képes: olyan erős, bár egyoldalú kötést hoz létre a rajongóban, amely alapján úgy érzi, az adott művész hatása az egész életére kiterjed, s élete nem teljes, ha nem tud meg minden (fontos) információt idoljáról.

A leglelkesebb rajongók egyre bővülő szociális és információs kapcsolati hálót építenek ki, egyre több és relevánsabb információt érnek el, mindezt úgy, hogy a művész iránti elkötelezettségük meghatározóvá válik. Megjelenik, egymásra talál, majd elválnak a „látható” rajongótábortól a rejtőzködő magányos információgyűjtők; és végül megszületik egy rejtett, célzott kapcsolati és információhálózattal rendelkező, a művész iránt *végletesen* elkötelezett magányos farkasokból álló „kemény mag”.³¹⁰

A legelkötelezettebb rajongókra, (pl. a sasaengekre) csillapíthatatlan információéhség, a választott idol magánszférájának teljes figyelmen kívül hagyása jellemző. A rajongótábor nagy – kb. 60-70³¹¹ – százalékát tizen- vagy huszoneves (többségében női) rajongók adják, akik digitális bennszülöttként (Prensky 2001) otthon vannak a web2 világában. A rajongók időt, erőforrást nem kímélve törekednek arra, hogy a számukra fontos személyről mindent megtudjanak, s sok esetben tapasztalat és előzetes tudás nélkül is megtalálják az odavezető utat: vagy maguk kezdenek el információgyűjtésbe és válnak profi „hírszerzővé”, vagy pedig megtalálják a „profikat”. Az *elképesztően elszánt* rajongók pedig profi hírszerzőket

³⁰⁹ www.youtube.com/watch?v=GliZm3Rbifw

³¹⁰ A koreai együttesek rajongótáborának legelszántabb képviselőinek saját nevük is van: a „sasaeng fan”-ok. A sasaeng szó maga magánéletet, illetve jelen esetben ennek teljes figyelmen kívül hagyását jelenti koreaiul.

³¹¹ <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20110613000731>; (2011)

meghazudtoló könnyedséggel kezelik a nyílt forrású információkat, a szociális médiát. Már régen nem csak a könnyedén elérhető forrásokból táplálkoznak (mint a Google-, Facebook-csoportok, Twitter-felhasználók posztjai), s nem csak anyanyelvükön keresnek, hanem a deep webben található információmorzsákból szemezgetnek, vagy geotegelt adatokból, SNS-információkból, egy instagram poszt kimerevített részéből vonnak le – többségében helyes – következtetéseket. A publikus adatok mellett azonban „szürke” információszerzés is folyik: lefizetett szervezők, szállodai személyzet, taxikba rejtett követőeszközök és még sorolhatnánk, a módszerek rendkívül változatosak.

A következő szakaszban egy mélyinterjú és annak elemzése következik egy magyar rajongóval, aki választott művészt 13 éve követi. Interjújában elmondja, hogyan fedezte fel a művészt, hogyan vonódott be egyre jobban, és hogyan próbált egyre több információt megtudni. Összességében hogyan vált profi megfigyelővé, hogyan változott az adatgyűjtéssel/információszerzéssel/megfigyeléssel kapcsolatos attitűdje és viselkedése.

Interjú Annával

Kérem, mielőtt továbbhalad, olvassa el [az interjú szövegét](#) a mellékletben!

Az interjú rövid összefoglalása:

- Követett személyek száma: 2 fő
- Rajongói aktivitás: 13 év
- Fontosabb adatgyűjtési terület: online hírfelületek, közösségi média (magyar, de főleg angol nyelvterület)
- Terület: USA, nyelvterület angol, (amely nem a rajongó anyanyelve)
- Fontosabb adatgyűjtési technikák, elért rajongói „eredmények”:
 - hivatalos (a művésztől/kiadótól származó) források;
 - rajongói oldalak ismerete, tartalmuk valóságtartalmának ellenőrzése;
 - fontosabb rajongók és (online) attitűdjük és viselkedésük ismerete;
 - különféle a művésszel kapcsolatos információk (pl. cikkben megjelentek) valóságtartalmának értékelési képessége;
 - közösségi média: rajongók és rajongói csoportok, a művésszel kapcsolatos témák) követése, az itt közölt információk megismerése, értékelése, elmentése;

- a művész szakmai, rokoni, baráti stb. kapcsolati hálójának felderítése;
- a művésszel csak laza kapcsolatban állók kapcsolati hálójának, online működésének ismerete;
- a követett művészek online aktivitási mintázatának ismerete;
- szakmai tervek sikeres előrejelzése;
- a nagyközönség elől titkolt tartózkodási hely ismerete;
- szakmai együttműködések sikeres előrejelzése;
- (várható) magánéleti válság, új kapcsolat sikeres előrejelzése;
- szándékoltan téves (a művésztől érkező marketingcélú) információk hiteltelenségének kiderítése;
- szándékoltan téves (rajongók által adott megtévesztő) információ hiteltelenségének felderítése;
- kiderített lakcím, lakásalaprajz, becsült piaci érték;
- kiderített autómárka, autórendszám;
- a művész által gyakran használt útvonalak, közösségi terek (kocsma) ismerete;
- érzelmi, kapcsolati problémák, ezzel kapcsolatos rejtett információk ismerete;
- a nagyközönség előtt titkolt egészségügyi, pszichés problémák ismerete.

Az elemzés szempontjai és az interjú eredményei

1. *Változott-e az interjúalany véleménye, attitűdje, viselkedése a megfigyeléssel és eszközeivel kapcsolatban?*
2. *Ha igen miben, és milyen irányban?*

Az interjú elemzésekor látható, hogy az interjúalany rajongása kezdetén korosztályának (X generáció) megfelelő informatikai tudással rendelkezett, de a megfigyelés/adatgyűjtés/információszerzés területén gyakorlatilag semmilyen tapasztalata nem volt. A megfigyeléssel kapcsolatos semleges attitűdöt később kifejezetten megengedő, támogató hozzáállás váltotta fel, amely végül azonban kis aggodalommal is keveredett, amikor

arról esett szó, hogy *róla* mit tudhatnak meg mások. A megfigyeléssel kapcsolatos pozitív attitűd fennmaradt, a viselkedési repertoár szélesedett, ugyanakkor a saját online tevékenységét visszafogta. Az ok: ha a nyilvános adatok, információk alapján ő ilyen sokat tudhatott meg a két kiválasztott személyről, akkor mások is nagyon sok információt szerezhetnek róla. Ezért online tevékenységében óvatosabbá és sokkal visszafogottabbá vált.

3. Milyen adatgyűjtéssel, információszerzéssel kapcsolatos eszközöket alkalmazott az interjúalany?

Az OSINT-módszerek szinte minden elemét alkalmazza: online és offline dokumentumelemzés (pl. cikkek), kapcsolat kutatás, közösségi média követése az itt található információk mérlegelt elemzése, képek, videók elemzése stb. Ezekben a módszerekben egyre nagyobb gyakorlatra tett szert, és egyre eredményesebbé vált.

4. Hogy látja magát a megkérdezett, ha saját megfigyelői tevékenységére gondol?

Kiindulásként a megfigyelő/megfigyelt szereppel kapcsolatos identifikáció nem mutatható ki. A kiválasztott két művész felé történő fokozatos elköteleződés, érzelmi bevonódás, és az emiatt kialakuló motiváltság és információéhség azonban egyre inkább a megfigyelői pozíció felé mozdítja el. A Megfigyelő szerep az évek során tudatosul is az interjúalanyban, erről több alkalommal beszél egy kicsit szégyenkezve (hogy „*az ő korában*” ennyire fontos számára, hogy mindent tudjon a kiválasztott zenészekről). A megfigyelő szerep felvétele megváltoztatja az információszerzéshez, az információkhoz és magához a rajongáshoz (lényegében a művész online monitorozásához) való viszonyát. Egyre több módszert ismer meg és használ is.

5. Okozott-e a rajongói tevékenység valamilyen hosszan tartó attitűd- vagy viselkedésváltozást?

A változás fokozatos volt: először a megfigyelői/rajongói szerep tudatosulása, a saját informatikai kompetenciahiány felismerése és orvoslása (új applikációk, közösségi oldalak használata, nyelvtanulás stb.), szofisztikáltabb adatgyűjtési eszközök alkalmazása (pl. képek módosítása, videófelvétel alapján történő helymeghatározás). A megfigyeléssel, annak eszközeivel és módszereivel kapcsolatos véleménye is pozitívabb irányba módosult (pl. paparazzik pozitívabb megítélése), de megjelent az ő megfigyelésének lehetőségével kapcsolatos aggodalom és szorongás is, amely végül a saját online aktivitás szelektivitásához, és visszafogásához vezetett.

[A rajongói mélyinterjú eredményeinek összefoglalása:](#)

A következő táblázatban a kutatás hipotézisei mentén mutatjuk be a rajongói mélyinterjú eredményeit. (ld. 8. táblázat)

8. táblázat: A rajongói mélyinterjú eredményei a hipotézisek fényében

Hipotézis	A rajongói interjú eredményei
<p>H1 A megfigyelés társadalmában a „Megfigyelő” és a „Megfigyelt” szerepek közötti rugalmasság megnőtt, a váltás a szerepek között könnyebbé vált, és lehetővé vált a szerepek párhuzamos betöltése is.</p>	<p>POZITÍV: <i>A Megfigyelői/Megfigyelti szerep felvétele és tudatosulása:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ a rajongó semleges kiinduló szerepből indul, ➤ majd az érzelmi bevonódás növekedésével eltolódik a megfigyelői pozíció felé (<i>szerepek közti eltolódás/váltás</i>); ➤ a megfigyelői pozíció tudatosulása; ➤ a megfigyeltség és megfigyelői pozíció párhuzamosságának felismerése, hogy róla is szerezhetnek mások információt (hatás: óvatosabb viselkedés a saját online aktivitásnál);
<p>H2 Valamelyik („Megfigyelő/Megfigyelt”) szereppel történő – akárcsak átmeneti – azonosulás módosító hatással van a személyek a megfigyeléssel kapcsolatban mutatott attitűdjeire, viselkedésére.</p>	<p>POZITÍV: <i>Jelentős attitűd- és viselkedésváltozás a rajongás 13 éves időszaka alatt:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ a rajongókat jellemző érzelmi bevonódottság és információéhség megjelenésével, a megfigyelői pozíció tudatosulásával <i>a rajongó egyre több adatgyűjtésre/információszerzésre/megfigyelésre alkalmas eszközt és módszert ismer meg és használ (pozitívabb attitűd, több megfigyelői viselkedés)</i>; ➤ az adatgyűjtés/információszerzés/megfigyeléssel kapcsolatban (<i>ambivalens</i>) <i>de hosszú távon is ható érzelmek jelennek meg</i> (rajongói megfigyelés[↑], rá vonatkozó adatgyűjtés[↓]);
<p>H3 A „Megfigyelő” szereppel történő azonosulás a megfigyelés/felügyelet nagyobb elfogadását, a megfigyelési módszerekkel kapcsolatban megengedőbb attitűdöt eredményez.</p>	<p>RÉSZBEN POZITÍV: <i>Szelektív támogatás:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ A rajongói megfigyelői szerep felvétele az ehhez kapcsolódó adatgyűjtéssel/információszerzéssel/megfigyeléssel kapcsolatban eredményez pozitívabb attitűdöket, ➤ ugyanakkor a nem ilyen jellegű (pl. rá vonatkozó) megfigyelés esetében nem nő a támogatás mértéke.

Hipotézis		A rajongói interjú eredményei
H4	A „Megfigyelt” szereppel történő azonosulás a megfigyeléssel/felügyelettel kapcsolatban több aggodalmat, több negatív érzelmet és több háritást involvál.	POZITÍV: A szereppárhuzamosság (Megfigyelő ÉS Megfigyelt) tudatosulása <i>a megfigyeléssel kapcsolatos negatív érzelmeket és feltételezéseket generál:</i> ➤ <i>A saját megfigyelői tapasztalat aggodalommal tölti el az interjúalanyt, hogy mások mit tudhatnak meg róla, már csak akkor is, ha csak az ő módszereit alkalmazzák.</i> ³¹²
H5	A személyesen megtapasztalt, átélt „Megfigyelői gyakorlat” hosszútávú attitűd- és viselkedésmódosító hatása.	POZITÍV: <i>Jelentős attitűd- és viselkedésváltozás:</i> ➤ átfogó viselkedésváltozás (rajongói követés kialakulás); ➤ új adatgyűjtési, információszerzési technikák megismerése és használata
H6	A rendvédelemben dolgozó személyek a megfigyeléssel, felügyelettel kapcsolatban jól azonosítható narratívamintázatot mutatnak.	Nem releváns

³¹² „Néha elgondolkozom, hogyha valaki rólam akarna megtudni mindent, akkor meg tudná-e tenni. Én nagyon-nagyon ritkán osztok meg magamról bármit is, egyáltalán nem kommentelek, és szinte soha nem posztolok, maximum néhány koncertképet retweetelek, de akkor is. Azt hiszem, ha valakinek van elég ideje és eléggé elszánt, akkor nagyon-nagyon-nagyon sok mindent megtudhat a másikról csak a neten keresztül. Rólam is kideríthetnének mindent.” (részlet az interjúból)

5.2. Rendvédelmi vezetőkkel készült félig strukturált interjúk eredményei („hivatásos megfigyelők”)

A disszertáció [szakirodalmi részében](#) már szó esett a megfigyelés társadalma, a fokozódó láthatóság, a civil journalism és a rendőrség kapcsolatáról. A hazai attitűdök vizsgálatára, a szakmai narratívák bemutatására kvalitatív módszerként rendvédelemben dolgozó vezetőkkel folytatott félig strukturált interjúk eredményeinek tartalomelemzését választottam. (A kutatási módszertan részletes leírása ld. a [3.8 szakaszban](#).)

Eredmények

A rendvédelmi vezetőkkel folytatott félig strukturált interjúk gyakorlatilag közel azonos eredményt adtak, mint a Sandhu 2017-es kutatásában már megfogalmazottak. Ezért az eredmények további leírásában a két kutatás eredményeinek összehasonlító bemutatását alkalmazom, kitérve a hasonlóságokra és a megjelenő eltérésekre is.³¹³ Bár elsőre logikus feltevésnek tűnik, hogy a rendőrök általánosságban nem viseltetnek túl pozitívan munkájuk rögzítésével kapcsolatban, egyik vizsgálat ennél sokkal árnyaltabb képet mutatott.

a) A kamerák és a felvételkedészítők objektivitásának kérdése

A válaszok között a képek objektivitására vonatkozó magyarázat a rendőrségi testkamerák, fedélzeti kamerák és a közterületi kamerák felvételével, vagyis összességében a *hivatalos szervek által működtetett* kamerákkal kapcsolatban jelent meg. A válaszadók úgy gondolták, hogy a folyamatos működés, hivatalos elhelyezés, *az önkényes ki- és bekapcsolhatóság hiánya*, valamint az elkészült felvételek *törvényben szabályozott és célhoz kötött felhasználása* garanciát jelent számukra. Véleményük szerint ezek a kamerák egyértelműen védik a – szabályosan eljáró – rendőröket, de hasznosak a törvénytisztelő polgárok számára is.

„Én azt is támogatom [a rendőrségi testkamerák és fedélzeti kamerák mellett a közterületi kamerákat], mert a mi munkánkat nagyon segíti. Például egy verekedésnél általában az szokott lenni, hogy »Ő visszaütött!!« A kamerán meg egyértelműen látszik egy vitás helyzetben, hogy ki volt a kezdeményező fél, ha olyan a kamerafelvétel, hogy ki mit csinált, és ez nekünk a bizonyításban nagyon nagy segítségre van.”

(vizsgálati osztályvezető, r. alezredes)

³¹³ A következő szakaszban megjelenő összefoglaló eredményeket a továbbiakban a saját vizsgálat vezetői interjúiból vett részletekkel illusztráljuk.

Az interjúalanyok ugyanezt az objektivitást már nem használták érvként a magánemberek felvételei mellett. Több ízben felmerült, hogy *a felvételnépszerű szándékai ismeretlenek, s így nem kiszámíthatók/ esetleg negatívak*. A megkérdezettek gyakran úgy gondolták, hogy a felvevők szándéka gyakran nem feltétlenül a rendőri munka támogatása, vagy a rendőrség társadalmi támogatottságának növelése, és a magánfelvételek készítőit gyakran aggodalommal és ellenérzéssel vegyes beletörődéssel kezelték.

„Felveheti, és ha bizonyítás céljából van szüksége rá, akkor használja is. De ilyen önös érdekek, hogy lejárató... hogy kirakom a közösségi térbe, csak azért, hogy lejárássam vele akár a rendőrt, azt abszolút helytelennek tartom. De ha úgy gondolkodik, hogy az a rendőri intézkedés nem volt mindenben megfelelő, és azt abból a célból veszi fel, hogy aztán majd azt az illetékeshez eljuttassa, eljárást generáljon... hát akkor az azt mondom, hogy benne van a pakliban.”

(kapitányságvezető, r. alezredes)

Több esetben kifogásként jelent meg, hogy a civilek nem értnek a szakmához, nem tudják az adott helyzetet helyesen megítélni, esetleg elfogultak, és gyakran nem is rögzítenek olyan fontos elemeket vagy előzményeket, amelyek a helyzet objektív megítéléséhez feltétlenül szükségesek lennének.

„Aki nem tudja ezt a rendőrség szakmai szabályai mentén értékelni [a rendőri beavatkozást igénylő helyzetet], annak mindössze egy önkényes hatósági hatalommal való visszaélésnek tűnik ez az egész, és nem tudja abba a folyamatba beleképzelni magát, hogy mondjuk belekezek egy intézkedésbe és az az intézkedés... egyébként nem feltétlenül... Én egyébként nem gondolom, hogy az a felvétel csak annyit tartalmaz, mint ahogy egyetlen felvétel sem tudja tükrözni a környezetet.”

(bűnügyi osztályvezető, r. őrnagy)

A válaszok között megjelent a felvételnépszerű okainak attribúciói során a civil újságírássra, „szenzációhajhászásra” vonatkozó utalás, feltételezés is.

„Szóval ennek van egy másik oldalága is, hogy ez, aki felvette nem biztos, hogy azért vette fel, mert segíteni akart, vagy bizonyítékot akart, hanem lehet, hogy azért vette fel, meg a médiában azért jelentette meg, mert hívogatták és hogy »Megvesszük tőled a felvételt ennyi pénzért!« De ez a része abszolút nem etikus szerintem.”

(főosztályvezető, r. alezredes)

b) A kamerák alternáló hatása az éppen folyó eseményekre

A megkérdezettek amellet is érveltek, hogy a kamerák jelenléte, annak ismerete, hogy valamely eseményről felvétel készül, megváltoztathatja már az intézkedés közben is a résztvevők viselkedését, csökkenti a helyzet eszkalálódásának kockázatát, és hozzájárulhat az ügy későbbi hitelesebb elbírálásához is.

„Én azt gondolom, hogy sok esetben az állampolgárok többségében ez egy visszatartó erő, hogy látja, hogy ott van egy kamera. Már nem úgy áll az intézkedéshez. Nyilván van egy réteg, akinek teljesen mindegy, hogy kamera vagy nem kamera, de én azt gondolom, hogy azok az állampolgárok, akik olyan egy az egyben helyzetekben, mondjuk kihasználják, hogy mondjuk »Te mondasz valamit és én is mondok valamit«, itt viszont azért egy kamerával szemben már egy kellő visszatartó erő. Hivatalos személy elleni erőszak vagy éppen a kommunikációban már nem biztos, hogy azt a hangnemet üti meg, amit egy kamera nélküli szituációban gondolt volna.”

(vizsgálati osztályvezető, r. százados)

A felvétel lehetőségének módosító hatása a kollégákkal kapcsolatban is megjelent a válaszok között:

„Ha tudja a rendőr, hogy felvétel készül róla, máshogy fog valószínűleg kommunikálni is, máshogy fog viselkedni is, úgy amblok. Más lesz az intézkedés hangvétele. Tehát... [szünet] Nem jó. Nem szereti senki. De nem tágítok: ez védi mindkettőt.”

(vizsgálati osztályvezető, r. százados)

Sandhu (2017) vizsgálatában a felvételek támogatásában a kamerák bűnözésre gyakorolt visszatartó erejénél sokkal nagyobb hangsúlyt kapott a „zsarugyűlölő” (*cop haters*) társadalmi mentalitással való rendőri megküzdés támogatása, az olyan rendőrségellenes narratívák kivédése, amelyek megerősítik a civil rendőrségellenes attitűdöket. A jelen kutatásban ez a téma ugyan említés szintjén megjelent, de nem általános társadalmi jelenségként, hanem mint az intézkedés alá vont személyek felől érkező negatív hozzáállás, az intézkedéseknek való ellenállás, illetve a rendőri intézkedéseket szándékosan téves narratívával értelmező bűnözői magatartás részeleme.

Az interjúalanyok közül volt, aki a szándékos rendőrségi felvételkészítést, mint a rendőr kolléga *proaktív stratégiáját* írta le, hogy később legyen bizonyíték egy várhatóan nehéz intézkedés, szintén várható – jogtalan – civil panaszának kivédésére.

„Egy kolléga vette fel.[...] Két család összeveszett. Ez egy ilyen történet volt. És hát a hitelesség miatt, hogy később... hogy úgymond nehogy az intézkedésnek a miértjét, a hogyanját ellenünk tudják fordítani. Tehát a hitelesség miatt dokumentálta a kolléga.”

(őrsparancsnok, r. őrnagy)

c) A kamerák stratégiai megközelítése

„Én ezt mindig úgy gondoltam, hogyha a rendőr a saját intézkedését rögzíti, akkor az két dologért jó. Egyrészt, mert akkor ő is odafigyel, hogy hogyan intézkedik, akkor fokozza a szakszerű rendőri intézkedések számát, színvonalát. Kettő: mert védi is a rendőrt. Aki ... aki szemben áll a rendőrrel, akkor az talán elgondolkodik azon, hogy akkor most tud olyat tenni, amivel árt a rendőrnek, és a rendőr majd nem tudja bizonyítani, akkor az biztos, hogy eltűnik abban a pillanatban még a gondolat is, mert tudja, hogy rögzítve lesz az ő akciója és felelősségre fogják vonni. A másik meg a bizonyíthatóság. Jóval könnyebben fogja a rendőr a saját jogszerű, szakszerű intézkedését egy rosszhiszemű személy ellen, szemben.”

(kapitányságvezető, r. alezredes)

Sandhu (2017) eredményei alapján a rendőrség munkatársai stratégiai megközelítést alkalmaznak a kamerákkal kapcsolatban és úgy vélik, *a kamerák előtti munkavégzésnek számos előnye van*. A stratégiai perspektívát fenntartották a résztvevők, amikor a különféle kamerákról beszéltek, beleértve a CCTV-kamerákat, hordozható kamerákat és járműkamerákat is. A rendőri munkáról készült felvételek stratégiai megközelítése jelen kutatásban is megjelent. Az interjúalanyok szinte egyöntetűen támogatták mind a rendőrségi testkamerák, mint a fedélzeti kamerák, mind pedig a közterületi kamerák használatát, az így készült felvételek hivatalos felhasználását. Többen ugyan megfogalmaztak némely aggodalmat a különféle kamerákkal kapcsolatban, de úgy gondolták, hogy a törvényesen eljáró kollégáknak nincs miért tartaniuk a kameráktól, sőt sok esetben a felvételek őket segítik.

„Ez engem véd ez a kamera, nem vagyok korrump, nem élek vissza, nincsen... én nem tartom problémának, ha nekem a szolgálati időmben esetleg föl kellett vennem egy testkamerát abszolút...”

(osztályvezető, r. őrnagy)

Mind Sandhu (2017), mind a jelen vizsgálatban látható, hogy a stratégiai perspektíva mögött meghúzódó okok egyik fontos eleme, hogy a rendőri munkáról történő kép- és videófelvevételeknek a megkérdezettek *többféle előnyt is tulajdonítanak*, amelyek közül kiemelkedik a rendőri munkáról kialakított pozitív társadalmi kép, illetve a rendőrök védelme.

„Ha megfelelő okkal tudjuk ezt [megjeleníteni egy rendőrségi felvételt], nem bizonyító erő... nem bizonyítékként, hanem mondjuk, vannak ezek a »pofátlanító videók«, szerintem teljesen jó. Úgy veszem észre, hogy a társadalom részéről is nagyon jó a visszajelzés.”

(osztályvezető, r. őrnagy)

Megemlítendő, hogy Sandhu (2017) vizsgálatában, bár a résztvevők néha leírták a kamerák előnyeit a *bűnözés elleni küzdelemben* (különösen a bűnözés visszaszorítása tekintetében), ez azonban nem volt érvelésük kulcsfontosságú eleme. Jelen kutatás interjúalanyainál ez a téma néhol – elsősorban a közterületi kamerákkal kapcsolatban – ugyan megjelenik, de itt sem éri el a *rendőri imidzs javítása, illetve az intézkedő kollégák védelme* érdekének említési szintjét az interjúalanyok érvelésében.

Az interjúalanyok kifejezetten úgy vélik, hogy a rendőrséggel, illetve a rendőrség munkájával kapcsolatban szinte kizárólag, vagy legjellemzőbben a bűnözői vagy – esetleg – a civil szabályszegő, nem jogkövető rétegektől merül fel ellenérzés, és *ezek a csoportok ellenzik főleg* (és/vagy leginkább) a közterületeket és a rendőri munkát rögzítő különféle kamerákat is.

A válaszadók nagy többsége nem említette, vagy éppen kissé bagatellizálta azt a civil aggályt, amelyet az egyre gyakoribb felhasználású surveillance technikák jelenthetnek, bár a téma azért némely válaszadónál megjelent. Az interjúalanyok többségben úgy látják, *hogy a „tisztességes állampolgárok”, jogkövető, szabálytisztelő emberek, tisztességes kollégák e kamerákat döntő részben helyeslik*, saját védelmük, valamint a bűncselekmények megelőzése és felderítése érdekében támogatják.

„A becsületes, jogkövető embereket nem hozzák túlságosan lázba ezek a [közterületi] kamerák, mert nincs miért. Ezzel egyébként én is így vagyok. Mit szégyelljek azon, hogy most hogy megyek át a gyalogátkelőhelyen? Ha összességében nézzük, akkor egy 5-ös. Biztos van azért, aki nem támogatná.”

(őrsparancsnok, r. őrnagy)

A hivatalosan felszerelt kamerákkal kapcsolatban az interjúalanyok nem fogalmaztak meg olyan elfogultsági kritikát mint a magánfelvételek kapcsán, és úgy látják, hogy ezek az eszközök részrehajlás nélkül rögzítik az eseményeket, ami ellen a törvénytisztelő állampolgároknak sem lehet semmilyen kifogása.

„Tehát deficit abból, hogy engem valaki közterületen rögzít, nem származhat, hacsak nem viselkedik deviáns módon. Ha viszont deviáns módon viselkedik és ez a bűncselekmény, vagy szabálysértés határát átlépi, akkor nyilvánvalóan a társadalom csak profitálhat abból, hogy az én általam

megvalósított bűncselekményt, vagy szabálysértést a rendőrség rögtön forró nyomon fel tudja deríteni, és lesz rólam egy olyan tárgyi bizonyíték, ami megkérdőjelezhetetlen.”

(bűnügyi osztályvezető, r. őrnagy)

Mind a jelen kutatásban, mind Sandhu (2017) vizsgálatában a kamerákkal kapcsolatos vélemények között kiemelt szerepet kapott *a fals vádak kivédése a felvételek bizonyítékként való felhasználásával*, valamint hangsúlyozták *a felvételek szerepét a rendőrségi arculat védelmében is*. Ezt szinte minden interjúalany megemlítette mint pozitív lehetőséget és érvet a felvételt készítés mellett. Az argumentumok között visszatérően és nagy hangsúlyt kapva szerepelt az az állítás, hogy a kamerák szerepe azért is jelentős, mert a segítségükkel készült felvételek *bizonyíthatják, hogy a rendőri munka etikusan, törvénytisztelően és szabályosan folyik*; illetve azok *alkalmasak a kollégák ellen jogtalanul felhozott vádak tisztázására is*.

„Ez mind a két felet védi. Ha nagyon jogtalan volt [az állampolgár szerint a rendőri intézkedés], meg kell mondani, ki kell kérni a kamerát, ennyi. Egyszerű.”

(vizsgálati osztályvezető, r. százados)

Némely esetben a megkérdezett még akár *a rendszer hibáinak kivédési lehetőségeként* tekint a rendőri intézkedések kamerával történő rögzítésére. Több interjúban elhangzott, hogy jogtalan civil panaszok esetén a rendőr az, aki védekezni kényszerül a bíróságon, és ennek a helyzetnek a megelőzésében sokat segíthetnek az intézkedések közben készült felvételek.

„Én is dolgoztam ilyen utcai szituációban, és nagyon sokszor úgy érzem, hogy az igazságszolgáltatás nem áll ott a rendőr mellett kellőképpen. Ezek a kamerák... tudom, hogy a rendőrök fejében az van, hogy »Ez ellenem van!«, de én úgy érzem, hogy ugyanannyira van ellene, mint mellette is. Ha egy intézkedésnél én betartok minden normát, fokozatosan alkalmazok akár kényszerítő eszközt is és azt utána meg tudom védeni, akkor én úgy gondolom, hogy egy testkamerának a felszerelése, az a rendőrt fogja védeni egy eljárásban.”

(főosztályvezető, r. alezredes)

Az interjúalanyok válaszaiban mindkét vizsgálatban *hangsúlyosan* megjelent az az elképzelés, hogy a kamerák a *rendőrség* erőforrásai, amelyek munkájukat támogatják, intézkedéseik jogosságát igazolják. Megjelent a kamerák mellett az az érv is, hogy egy esemény lezajlásakor még nem lehet tudni, hogy később mi válik fontossá, és ha az eseményről felvétel készült, akkor az rendkívüli mértékben lerövidítheti az eljárási és bizonyítási szakaszt.

„Fogtunk is így el embert, hogy felvettük az embereket, és utána kiderült, hogy akiket én felvettem, fél órával előtte, pont az a csoport verekedett össze egy másikkal és gyorsan visszakerestük és már egyből tudtuk, hogy ki az ember. Kinyomtattuk, küldtük a kollégáknak és akkor meglettek.”

(osztályvezető, r. főhadnagy)

Mindkét kutatás résztvevői úgy vélik, hogy a felvételek alkalmasak a hosszadalmas eljárások megrövidítésére, s így költségkímélésre, valamint a valóban történt intézkedési események bemutatására.³¹⁴

„Én például örültem volna, hogyha a mi időszakunkban... amikor például én járőr voltam, ha nekünk az utcán lett volna testkameránk, akkor nagyon sok bírósági tárgyaláson, nagyon sok ilyen bizonyítási eljárásba nem kellett volna végigküzdenem sok-sok tárgyalást, mert elég lett volna, ha megnézik a felvételt, és attól kezdve megvan minden. Szóval énszerintem ez egy nagyon jó dolog.”

(főosztályvezető, r. alezredes,)

Sandhu (2017) vizsgálatában az interjúalanyok elmondták, hogy gyakran kifejezetten proaktívan keresik a kamerák rögzítési területeit mielőtt interakcióba lépnének az állampolgárokkal, különösen, ha az interakció során erőszak alkalmazása valószínűsíthető.

Jelen kutatás résztvevői ezt az érvelést nem alkalmazták, de több ízben kifejezték, hogy a rendőrségi testkamerákat például azért is támogatnák, mert annak az állampolgárokra visszatartó hatása van, és az, hogy egy eseményről felvétel készül, jelentősen *csökkenti az agresszív állampolgári viselkedés* és a rendőri intézkedésekkel szembeni *ellenállás valószínűségét*.

Az interjúkban megjelent az az érvelés is, hogy ha egy eseményt többféle kamera rögzít, az segíthet a történetek későbbi árnyalt bemutatásában és az igazság kiderítésében, esetleg az igazságos és objektív bírói döntés kialakításának támogatásában.

„– Amikor már az incidens kapcsán rendőri intézkedésre kerül sor, ha nincs térfigyelő kamera, nincsenek egyéb tanúk, csak a sértett meg az elkövető, az a bizonyítást megnehezíti.

– Egy járókelő videós felvétele is segítséget jelenthet ilyenkor?

– Bizony, láttam már ilyet, hogy ez volt a perdöntő bizonyíték.”

(osztályvezető, r. alezredes)

³¹⁴ A kutatás egyik interjúalánya kamerákat egyenesen egy, a rendőrség oldalán álló extra tanúnak nevezte („...patrol officer Andy added to Mike’s story by describing cameras as ‘an extra witness’ on ‘the police’s side’, Sandhu 2017, 8. old.)

A válaszadók közül szinte mindenki úgy gondolta, hogy *a hatósági szervek által készített felvételek biztonsági garanciát adnak* a törvényes keretek betartására, a felvételekkel való visszaélés kizárására; de ugyanezt már nem feltételezték a magánfelvevők esetében.

c) A felvételkedzéssel kapcsolatos negatív érzelmek, aggodalmak, aggályok

Sandhu (2017) kutatásában bár a résztvevők aggodalmukat fejezték ki az okostelefonokkal kapcsolatban, de úgy tűnt, hogy a stratégiai megközelítés még akkor is megmaradt, hogyha ilyen jellegű felvételekről volt szó. A magyarországi minta hasonlóan elutasító attitűdöt mutatott a civil mobilfelvételek készítése és különösen a közösségi médiában történő megosztása kérdésében, de Sandhu kutatásával ellentétben itt nem jelent meg a civil felvételekkel kapcsolatos stratégiai megközelítés.

„Nem tudom megtiltani, zavar, rettenetesen zavar. Azért zavar, mert nem gondolom úgy, hogy az én arcomnak ott kéne lennie, nem szégyellem, nem húzok fel csuklyát vagy hasonlót, nem gondolom azt, hogy ennek olyan fórumokon meg kellene jelenni, ahol később az ügyet nem ismerő kommentelők a véleményszabadságra való hivatkozással közvéleményt tudnának hangolni.”

(osztályvezető, r. őrnagy)

A jelen kutatás tartalmazott kérdést a felvételkedzéssel kapcsolatos attribúciókkal kapcsolatban is. A vezetők úgy gondolták, hogy leginkább a fiatalabb korosztály az, amely hajlamos arra, hogy valamilyen utcai incidenst rögzítsen mobiltelefonjával (akár annak a rovására is, hogy segítsen), és róluk feltételezik leginkább, hogy az elkészült felvételt meg fogják osztani a közösségi médiában. A felvételkedzőkkel és a felvételkedzés folyamatával kapcsolatban a válaszadók elsősorban negatív attribúcióknak, illetve a felvételkedzőkkel kapcsolatos elítélő véleményüknek adtak hangot (pl. csak a „balhé miatt” veszik fel az eseményeket, ezzel is akadályozni akarják az intézkedést).

Az interjúalanyok többségében úgy gondolták, hogy az állampolgári felvételek sem nem segítik munkájukat, sem nem javítják a rendőrségről alkotott összképet, ronthatják az éppen folyó intézkedés hatékonyságát, akadályozhatják az intézkedők munkáját, elvonhatják figyelmüket egy potenciálisan veszélyes helyzet kezelésekor, illetve esetleg téves információkat közölnek a felvételekkel és később a megosztáskor rossz színben tüntethetik fel az intézkedőket.

„Nem vette figyelembe azt, hogy egy intézkedés alá vont személy... rendőrök vagyunk ott, többen. Villognak. Ő jogot formál arra, hogy bemenjen egy rendőri intézkedésben egy kamerafelvételt elkészítsen és teljesen téves dolgokat mondjon, hiszen senki nem erőszakolta meg a nőt, hanem egy

rendőri intézkedésnek az alanya volt. Ebben az esetben nyilván felháborító, hogy később kirakják azt a képet a Facebookra vagy bármilyen videómegosztó portálra, hiszen mások tévesen azt a következtetést vonhatják le, hogy mi ott rendőri erőszakot alkalmazunk valakivel szemben, akivel jóval elnézőbbek voltunk, hiszen már az első incidens, amikor megütött minket el kellett volna velünk járni... és holott fél percig próbáltuk, hogy ne eskalálódjon jobban ez a konfliktus. Ez a probléma.”

(osztályvezető, r. őrnagy)

Felmerültek adatvédelmi és áldozatvédelmi aggályok, valamint a George Floyd elleni halálos kimenetelű rendőri intézkedés kapcsán megjelent, az emberi méltóságot sértő képek bemutatásával/közösségi megosztásával kapcsolatos helytelenítés is.

„Például egy halálesetet nem biztos, hogy érdemes felvenni és aztán feltenni különböző médiákra, mert az annak az embernek még akkor is, ha meghalt, de van családja, volt egy személyisége, volt egy élete. Nem biztos, hogy érdemes őt feltenni és olyan helyzetben megmutatni, amit ő sem szeretne. Sőt biztos, hogy nem szeretne...”

(főosztályvezető, r. alezredes; George Floyd haláláról)

A válaszolók bár kifejezetten helytelenítették e magánfelvételek internetes publikációját, de e felvételek a rendőrséggel, illetve egyéb hatóságokkal való megosztást nemcsak hogy támogatták, hanem kifejezetten el is várták a felvételkészítőktől.

Némely esetben aggályként megjelent a rendőri munka „ellenőrzésére” irányuló vezetői szándék anticipációja is, de a válaszolók összességében a kamerákkal kapcsolatban inkább több előnyt fogalmaztak meg, mint amennyi hátrányt feltételeztek. A kérdéskör árnyalt kezelése összefoglalóan jellemző volt a vizsgált interjúalanyok attitűdjére.

5.3. Részkiegészítések: A rendvédelmi vezetőkkel folytatott félig strukturált interjúk eredményeinek összefoglalása

A 21. század digitális környezetében a „megfigyelés társadalmában” az eddig élesen elkülönülő megfigyelői és megfigyelti szerepek elmosódása, felcserélhetősége napjainkra egyre erősebben érezhetővé válik. A modern technikák által nyújtott digitális adatgyűjtési és képalkotási lehetőségek új képrögzítési, felvételi lehetőségként jelentek meg mind a civil személyek, mind a rendvédelem munkatársai számára, ezzel sok szempontból meglehetősen új helyzetet teremtve a felek számára. A kérdéskörrel alkotott szakmai vélemények bemutatása jelen írásban 25 fő rendvédelmi vezető félig strukturált interjúi alapján történt.

A megkérdezettek mélyen hittek a törvényességben, abban, hogy ők is és kollégáik is szakszerűen, jogszerűen, a köz érdekében járnak el, s a kamerák és felvevőeszközök használatát is ebből a perspektívából vizsgálták. Az interjúalanyok a kamerák kérdését nem egyszerű elutasítással, hanem árnyalt és átgondolt megközelítéssel kezelték. Másként értékelték a különféle felvételkészítők szándékait, sok szempontból eltérően közelítették meg a különböző kamerák (*mobiltelefonos felvételek⁺* vs. *egyéb kamerák⁺*) jelenlétét az intézkedések során, a felvételek eltérő felhasználásával (*magán⁺* vs. *hivatalos⁺*) és megosztásával (*közösségi média⁺* vs. *hivatalos szervekkel való megosztás⁺*) kapcsolatban is átgondolt és jól elkülöníthető irányú véleményt fogalmaztak meg. Ismertették aggályaikat a felvételkészítés intézkedésmódosító hatásával kapcsolatban, megnevezték kétségeiket a felvételkészítésre alkalmas eszközök alkalmazása és a felvételek felhasználása kapcsán. Ugyanakkor kitértek ezen eszközök lehetséges pozitív hatásaira, és a rendőri munkában erőforrásként alkalmazható jellegére is. Bár jelen kutatásban is megjelent a Haggerty és Sandhu 2014-es kutatásában megfogalmazott aggodalom, hogy a rendőrség megfigyelése elsősorban a rendőri munka ellenőrzésére irányul, és látható volt az a hatás is, hogy a rendőrök enyhén neheztelnek a felvételt készítőkre, és néhol ellenállnak a rendőrségi munka rögzítésére tett erőfeszítéseknek, de a rendőrségi láthatóság kérdésének összetettségét a magyar válaszadók is látják.

A kutatás résztvevőinek stratégiai perspektívája megmutatta, hogy felismerték a kamerák szerepének lehetőségét a rendőrségközpontú narratívák artikulációjában, a kritikai alternatívák hiteltelenítési lehetőségeiben, valamint a rendőrség erőforrásainak és hatékonyságának javításában, s összességében a rendőrség munkájának támogatásában.

Egy fontos hiány

Nagyon érdekes jelenség, hogy a megkérdezett rendészeti vezetői csoport felügyelti érzékenységének *vakfoltjaként* mutatkozott meg a rendszerszintű problémák konceptualizálása. *Az állam által gyakorol felügyeleti hatalmi struktúrák és módszerek említése szinte kizárólag pozitív kontextusban jelent meg.* Hiányzott mind az államhatalom, mind pedig a nagy gazdasági szereplők³¹⁵ adatgyűjtési/információszerzési/megfigyelési és felügyeleti tevékenységének megjelenítése, mely akár a legkisebb mértékben is veszély jelenthet a törvénytisztelő állampolgárokra.

³¹⁵ Kivéve az olyan megkerülhetetlen és „jól látható” szereplők említése, mint a Facebook, Google stb.

Sem a *Social Sorting*, sem a *Surveillance Capitalism* kérdésköre nem került említésre, megfontolásra, esetleg megvitatásra. A nagy társadalmi szereplők közti *connectedness* kérdésköre és ennek társadalmi és gazdasági hatásainak megbeszélése semmilyen formában nem láthatóak a vezetők narratívájában. Nem esik szó arról, hogy a különféle érdekcsoportok más és más célokat tűzhetnek ki a kérdéskörben, melyek akár az egyének, akár a társadalom összérdekeitől is eltérhetnek.

A vezetői interjúk eredményeinek összefoglalása

9. táblázat: A vezetői interjúk eredményei a hipotézisek fényében (Forrás: a Szerző szerkesztése)

Hipotézis		Vezetői interjúk eredményei
H1	A megfigyelés társadalmában a „Megfigyelő” és a „Megfigyelt” szerepek közötti rugalmasság megnőtt, a váltás a szerepek között könnyebbé vált, és lehetővé vált a szerepek párhuzamos betöltése is.	POZITÍV: <i>A hagyományos rendőri megfigyelői szerep mellett, a megfigyelti pozíció is megjelenik:</i> <ul style="list-style-type: none"> ➤ a rendőrség új láthatóságának, újfajta transzparenciájának megjelenése és hatásai; ➤ a rendőri munkát rögzítő civilek, „civil journalism”; ➤ CCTV-k, a rendőrségi autó és testkamerák alkalmazása;
H2	Valamelyik („Megfigyelő/Megfigyelt”) szereppel történő – akárcsak átmeneti – azonosulás módosító hatással van a személyek a megfigyeléssel kapcsolatban mutatott attitűdjeire, viselkedésére.	RÉSZBEN POZITÍV: <i>Döntően a professzionális megfigyelői szereppel történő azonosulás, és ennek megfelelő narratíva:</i> <ul style="list-style-type: none"> ➤ a szakmai narratíva elemei jól megfigyelhetők: a törvényes és hivatalos úton folytatott megfigyelés, felvételek támogatása; ➤ „csak annak van félnivalója, akinek vaj van a füle mögött” ➤ a civil felvételkedéssel kapcsolatos aggodalmak, ezek elutasítása; ➤ a hatósági adatgyűjtési/információszerzési/megfigyelési módszerek, eszközök támogatása;
H3	A „Megfigyelő” szereppel történő azonosulás a megfigyelés/felügyelet nagyobb elfogadását, a megfigyelési módszerekkel kapcsolatban megengedőbb attitűdöt eredményez.	RÉSZBEN POZITÍV: <i>Az állami felügyeleti eszközök és módszerek támogatása:</i> <ul style="list-style-type: none"> ➤ a vezetők saját szakmai megfigyelői gyakorlatukkal kapcsolatban pozitívan nyilatkoznak, támogatják a különféle rendőrségi kamerákat

Hipotézis		Vezetői interjúk eredményei
		<ul style="list-style-type: none"> ➤ de az állampolgárok felől érkező „ellenfigyelés”-t elutasítják
H4	A „Megfigyelt” szereppel történő azonosulás a megfigyeléssel/felügyelettel kapcsolatban több aggodalmat, több negatív érzelmet és több háritást involvál.	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Negatív attribúciók</i> megjelenése a felvételnkészítőkkel, adatgyűjtők szándékaival kapcsolatban:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ a rendőri munka civil rögzítésével kapcsolatban többféle aggály és negatív érzelm megjelenése; ➤ a vezetők a rájuk vonatkozó megfigyeléssel/adatgyűjtéssel kapcsolatban, ha az hivatalos szervtől jön általában elfogadók, de félelem megjelenik, hogy például a rendőrségi kamerákat esetleg a saját munkatársakat ellenőrzésére használják; ➤ a más oldalról érkező megfigyelés lehetőségét, hatékonyságát háritják (nem posztolok semmit, törvénytisztelő állampolgár vagyok, rólam úgysem tudnak meg semmit) ➤ az aggodalom azért megjelenik: pl. családtagoknál online tartalommegosztás korlátozása, saját tartalommegosztás visszafogása;
H5	A személyesen megtapasztalt, átélt „Megfigyelői gyakorlat” hosszútávú attitúd- és viselkedésmódosító hatású.	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Önkorlátozó online magatartás és a törvényes eszközök támogatása:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ azok a személyek, akik maguk is komoly adatgyűjtői, információszerző, megfigyelő tevékenységet folytattak (pl. nyomozó) jobban visszafogják saját tartalommegosztásukat; ➤ a már megismert és használt adatgyűjtési/információszerzési és megfigyelési eszközökkel kapcsolatban pozitív attitúd, ezek további használatának támogatása;
H6	A rendvédelemben dolgozó személyek a megfigyeléssel, felügyelettel kapcsolatban jól azonosítható narratívamintázatot mutatnak.	<p>POZITÍV:</p> <p><i>Jól kirajzolódó narratíva, melynek fontosabb elemei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ a megfigyeléssel, adatszerzéssel kapcsolatos pragmatikus, feladatorientált megközelítés; ➤ az állampolgári újságírással és a civil felvételnkészítéssel kapcsolatos aggodalmak és helytelenítés;

Hipotézis	Vezetői interjúk eredményei
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ a törvényesség kereteinek és feltételeinek hangsúlyozása, ezek támogatása; ➤ a rendőri munkával kapcsolatos felvételek stratégiai megközelítése; ➤ a kamerafelvételek a rendőr kollégák védelmét, az eljárások meggyorsítását támogató érvek; ➤ a rendszerszintű anomáliákkal kapcsolatos „vakság”;

6. KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÉS RENDÉSZETI PROBLÉMÁK

A következő szakaszban két a kutatás témájához kapcsolódó, aktuális kérdés a felhasználói információbiztonság-tudatosság javításával és a rendőrök új láthatóságával kapcsolatos néhány kérdés megbeszélése következik, mellyel a kutatás gyakorlati felhasználásához szeretnénk hozzájárulni.

6.1. A biztonság tudatosítás pszichés gátjai: szubjektív veszély- és kontrollpercepció a digitális térben

Információbiztonság, kiberbiztonság és biztonság tudatosság: nehézségek és problémák

A kibertámadások okozta károk napjainkban dollármilliárdokban mérhető összegeket érnek el. Egy elemzés 2019-ben egyedül az egészségügyben, globálisan 11,5 milliárd USD-re becsülte a zsarolóvírusok által okozott károk költségét, 2021-re pedig 20 milliárd USD-re teszi a várható károkat a szakterületen (id. Palicz et al 2020, 1503. old.), és akkor még nem beszéltünk az egyéb szektorokban fellépő veszteségekről.

A nagy társadalmi struktúrákra, fontos szervezetekre, kritikus infrastruktúrákra mért csapások sokszor gazdasági vagy biztonsági okok miatt a nagyközönség számára „láthatatlanok”, vagy kevésbé transzparenssek. Azt azonban korántsem állíthatjuk, hogy a kibertámadások az átlagfelhasználó számára ismeretlen problémát jelentenének.

Csak a zsarolóvírus-támadások nagy port felvert, széles sajtónyilvánossággal érintett események, amelyekkel kapcsolatban sokaknak van személyes rossz tapasztalata is. Azt a személyt pedig, aki maga vagy ismerőse által érintett volt egy kibertámadásban, esetleg egy zsarolóvírus miatt elvesztette akár több éves munkájának eredményét, aligha kell a továbbiakban győzködni az információbiztonság fontosságáról. Az ilyen támadások pedig

éppen „jövődélmezőségük”³¹⁶ miatt egyre gyakoribbá válnak, s így a jelenséggel és összes káros hatásával egyre több hétköznapi felhasználó találkozik.

A kiberbiztonság objektív mutatói mellett tehát a szubjektív percepció is romlik (Kiss–Krasznai 2017), csakhogy *a helyzet mindezek ellenére csak korlátozott javulást mutat*. A gyakori kibertámadások, az információbiztonsági kockázatok növekedése ellenére *az információbiztonság-tudatosság nem nőtt jelentősen*, és ma sem mondható el, hogy a problémát teljesen magunk mögött hagytuk.

De miért nem javul a biztonságtudatosság, amikor a veszély valós, jelentős vagy éppen fokozódó, és ezzel már igen sok érintett szervezet és személy is tisztában van?

A biztonságtudatosítás „technokrata”³¹⁷ megközelítése: jobb szakértők – jobb programok – jobb eredmények (?)

A magyarországi eseményeket tekintve elmondható, hogy erőfeszítésből nincs hiány. Jobbnál jobb szakemberek próbálják a veszély nagyságára, jelentőségére, a kritikus helyzetek felismerésére és elkerülésére felhívni a felhasználók figyelmét. Megközelítésükben a *szakszerűség, a hatékonyság, sikeresség* és a *megelőzés* kapja a legfontosabb szerepet. A programok egyaránt kiterjednek az információbiztonság-tudatosság szervezeti, infrastrukturális és egyéni dimenzióinak (Nemeslaki – Sasvári 2014) fejlesztésére is.

A szakértői szemléletet *kockázati megközelítés* jellemzi, amely a kiberbiztonsági kockázatokkal szembeni kitettségre, érzékenységre, a támadások gyakoriságára és a sikeres támadások által okozott kárra, valamint ezek kivédésére helyezi a hangsúlyt, és ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével építi fel stratégiáját (Bányász–Bóta–Csaba 2019).

Ezt a szemléletet jobb híján „*technokrata*” megközelítésnek is nevezhetjük, amelyben a hatékonyságalapú, tudáson és szakértelmen alapuló, sikerorientált, eszköz- és kimenetközpontú hozzáállás a domináns.

³¹⁶ A számítástechnikai bűnözés miatti globális veszteségeket 2020-ban 1 billió USD-ról 2021-re 6 billió USD-ra becsülik. Forrás: ITU Global Cybersecurity Index 2020.

³¹⁷ A „*technokrata*” kifejezés sarkított, amelyet a hatékonyságalapú, tudáson és szakértelmen alapuló, megoldáskereső nézőpontra alkalmazok.

„Az államoknak, így Magyarországnak is biztosítania kell kiberterének védelmét, amely megkívánja az egyes közszolgálati hivatásnemekben olyan *szakértők*³¹⁸ jelenlétét, akik a szükséges és elégséges mértékben értik az információbiztonság műszaki megközelítését, de saját szakterületükön is magas szintű hozzájárulást tesznek tanúbizonyságot” (Krasznay 2017, 40. old.).

A biztonságtudatosítás „technokrata” megközelítése alapján a hatékonyságnövelő célokat jobb szakemberekkel, jobb képzési anyagokkal, szélesebb körben elérhető biztonságtudatosítási programokkal, összefoglalva: jobb szakértőkkel és nagyobb szakszerűséggel lehetne elérni.

Az így felépített programok, képzések általában jól strukturáltak, szakszerűek, effektívek és a legtöbb esetben sikeresek, és mérhetően csökkentik kiberbiztonsági kitétséget.

Az elért eredmények pedig Magyarországon sem maradtak el. Mind az információbiztonság, mind pedig a tágabb fogalmi kört magában foglaló kiberbiztonság témakörében számos kiváló szakanyag, képzés, e-learning-tananyag érhető el jelenleg is az érdeklődők, illetve a szervezetek által képzésre kötelezettek³¹⁹ számára (Krasznay 2017).

E programok hatékonysága pedig kézzelfoghatóan is megjelenik: Magyarország, az ITU Global Cybersecurity Index 2020 felmérésében igen magas pontszámokat ért el mind a jogi és technikai lépések megtétele, mind a kiberbiztonság irányítási és koordinációs mechanizmusainak kialakítása és összehangolása, mind pedig a kiberbiztonsági kapacitás fejlesztése és a kiberbiztonsági kihívások kollektív kezelésének terén; s így az összesített eredményekben is.³²⁰

Rendszerszintű kiberbiztonsági elmaradásokról ezért hazánkban a fenti eredmények fényében tehát nem beszélhetünk; a „technokrata megközelítés” lényegében eredményesnek bizonyult. A kiváló szakértők és a valóban elért eredmények ellenére azonban a személyes tapasztalatok

³¹⁸ Kiemelés: H. K.

³¹⁹ Például 2021 novemberében a Probono közigazgatási továbbképzési portálon az „*információbiztonság*” kifejezésre rákeresve 18 darab e-learning-képzés, a „*kiberbiztonság*” kifejezésre keresve pedig 46 elektronikus tananyag érhető el köztisztviselők számára. (A két témakörben végzett keresés eredményei között természetesen van átfedés.)

³²⁰ Pontszámok: Jogi intézkedések: 18,16/20, Technikai intézkedések: 16,82/20, Szervezeti intézkedések: 18,29/20, Kapacitásfejlesztési intézkedések: 18,6/20, Együttműködési intézkedések: 19,41; Összpontszám: 91,28/100, Regionális rang: (EU) 22., Minősítés: fejlett ország, Forrás: ITU Global Cybersecurity Index 2020.

mégis azt mutatják, hogy a felhasználók információbiztonság-tudatosságán azért még mindig lehetne mit javítani.³²¹

A szakszerűségorientált megközelítések ilyenkor elsőként általában a már sok szempontból sikeresnek bizonyult módszerek esetleges *hibáinak megkeresését, a hibák okainak feltárását és kiküszöbölését*, valamint a *módszerek, eszközök javítását/fejlesztését* tűzik ki célul. (Nem pedig egy teljesen új megközelítés alkalmazását.) Melyek lehetnek tehát azok a tényezők, amelyek még mindig gátolják az információbiztonság tudatosság fejlesztését?

A gyenge információbiztonság-tudatosság lehetséges okai

A hagyományos magyarázatok több tényezőt is figyelembe vesznek a biztonságtudatosság hiányosságainak magyarázatára.

1. A biztonsági problémák legjelentősebb okaként első helyen a *felhasználók* képesség-és/vagy *ismerethiányát*³²² szokták feltüntetni (Kiss–Krasznai 2017). Ezért az első kézenfekvő magyarázat az, hogy a felhasználók nem ismerik a veszély nagyságát, jellegét, vagy éppen nem rendelkeznek a kivédéséhez szükséges tudással, eszközökkel, esetleg nem állnak a digitális műveltség és az információtudatosság megfelelő érettségi szintjén.³²³
2. A második lehetséges magyarázati kör, hogy a tágabb társadalmi környezet, szervezet nem teszi lehetővé, vagy éppen nem támogatja valamilyen módon eléggé az egyének információbiztonság-tudatosságának erősödését.
3. Harmadik magyarázatként elképzelhető, hogy a biztonsági problémák mögött az áll, hogy a *kiberbűnözéssel foglalkozó csoportok* „*szakmai tudása*”, *intellektuális töркеkoncentrációja* magasan meghaladja az átlag felhasználó lehetőségeit. Így a támadók lépéselőnybe kerülve újabb és újabb – a megtámadottak számára még ismeretlen – „trükkökkel” állnak elő, amelyek kivédésére az érintettek még nem képesek.

³²¹ Pl. Nemeslaki et al. (2014) kutatásában az állami intézményeknél és a nagyvállalatoknál a felhasználók 40%-a mondta, hogy megadná céges jelszavukat valaki másnak.

³²² A tudás, a kognitív ismeretek elsőbbsége még a fogalom meghatározásában is több esetben megjelenik: Pl. „Az általános információbiztonsági tudatosság (information security awareness, ISA) egy munkavállalónak az információbiztonsággal kapcsolatos kérdések és azok következményeinek átfogó ismerete és a potenciál megértése” (Bulgurcu–Cavusoglu–Benbasat 2010, 532. old.).

³²³ Az információbiztonság-tudatosság érettségi modelljeiről részletesebben ld. Tarján (2020).

4. Nem elhanyagolható magyarázati lehetőség az sem, hogy a kiberbiztonsági előírások, protokollok, egyéni és szervezeti gyakorlatok terén mutatkoznak *rések*, amit a kiberbiztonsággal foglalkozó szakembereknek kell rövidre zárniuk.

Mindegyik fenti esetben kézenfekvőnek tűnik nagy tudású technikai és képzési szakemberek bevonása, a kiberbiztonsággal kapcsolatos ismeretek és skillek szakmai és felhasználói fejlesztése, biztonságtudatosítással kapcsolatos programok indítása és ezáltal a felhasználók ún. biztonsági megfelelőségének (*security compliance*) és biztonságtudatosságának (*security awareness*) növelése (Bulgurcu–Cavusoglu–Benbasat 2010; Illéssy–Nemeslaki–Som 2014).

Egy rejtett feltételezés: Képzésfejlesztés = jobb programok, érdeklődő felhasználóknak

A fenti fejlesztő szándékkal azonban az a probléma, hogy a technokrata megközelítés folyamatos javító szándékának háttérében egy burkolt feltevés figyelhető meg. Az, hogy a biztonságtudatosítási képzések azért nem tökéletesen sikeresek (még), mert az eddig kialakított programok *eddig még* nem érték el a felhasználókat, vagy ha már elérték, akkor esetleg *nem voltak megfelelően magas színvonalúak*. A fenti logika mentén ezért szakmai továbbfejlesztésük mindenképpen javíthatna a kimeneti eredményességen.

E modell rejtett feltételezése az, hogy a megcélzott felhasználók mindegyike egyformán *érdekelte* abban, hogy megismerje a számára potenciálisan káros információbiztonsági vagy kiberbiztonsági kockázatokat, és *igyekeznek*, hogy megtanulják ezek felismerését és hogy képesek legyenek kivédésükre. A biztonságtudatosítás technokrata megközelítésében implicit előfeltétel, hogy a felhasználók *szeretnék megszerezni ezeket az információkat*, és *motiváltak* saját vagy szervezetük digitális javainak védelmére. Mivel az érintettek motiváltak a probléma megoldására, ezért szeretnének többet megtudni saját információbiztonságuk javításához. Ehhez pedig szívesen veszik igénybe a szakterület kompetens, nagy tudású szakértői által kialakított képzési, információs lehetőségeket. A felhasználók *esetleg lehetnek digitálisan kevésbé képzettek* vagy *tájékozatlanok a kiberbiztonság területén*, de ha egy program felhívja a figyelmet az őket fenyegető digitális veszélyekre, akkor *szeretnének fejlődni, megismerni*, hogyan védhetik ki a felmerülő veszélyeket, és végül – a biztonságtudatosítási erőfeszítéseknek hála – a képzéseken kialakított, megfelelő skillek birtokában ezt meg is fogják tenni.

A gondolat logikus: jobb/több területről érkező szakemberek → jobb képzési és információs anyagok és programok → szélesebb körben informált + motivált felhasználók → növekvő információbiztonság-tudatosság.³²⁴

A biztonság tudatosítás technokrata megközelítése szerint tehát nincs más teendő, mint az érdeklődő hallgatóság számára jobb szakemberekkel, jobb programokkal készíteni, azokat szélesebb körhöz eljuttatni, a felhasználókat jobban felkészíteni a várható veszélyekre és kivédésükre, az eredmények pedig nem maradnak majd el.

Ez az írás azonban arról szól, hogy miért *nem igaz* minden esetben a fenti logikus feltételezés.

A Felhasználó mint ismeretlen faktor

Mivel a szakszerűsége és hatékonysága alapuló eddigi fejlesztések többségében sikeresnek mutatkoznak, a biztonság tudatosságon azonban még mindig lehetne mit fejleszteni, logikus felvetésként felmerül, hogy esetleg a *befogadó oldalon* kell keresni a probléma forrását.

a) Tulajdonságkutatás: Célcsoportra szabott programok – jobb eredmények?

Az információbiztonság „technokrata megközelítésében” gyakran megjelenik az érintettek valamilyen jellemzőjének, tulajdonságának, hosszú távon állandó attribútumának vizsgálata. Sok tényező egyértelműen befolyásoló hatású az információbiztonság-tudatosságra. Ilyenek a személyiségjegyek, nem, kor, kulturális háttér (Bányász–Bóta–Csaba 2019), de rengeteg más tényező is megjelenik, amelyek hosszú távon befolyásolják, hogy az adott személy mennyire tudatosan és milyen sikeresen küzd meg a kiberbiztonsági kihívásokkal, mennyire hajlandó az információbiztonsági előírásoknak megfelelni.³²⁵

A szakszerűsége és hatékonysága alapuló technokrata megközelítés szerint, ha a befogadói oldal jellemzői pontosan ismertekké válnak, akkor számukra sokkal *jobban testre lehet szabni* a képzéseket, tájékoztató anyagokat.

Ez alapján, ha a célcsoport számára fontosabb problémákat dolgozunk fel a számukra érthetőbb módon, vagy szükség esetén interaktívabb képzést alkotunk, esetleg gamifikáljuk a tartalmat, vagy a befogadók igényeihez pontosabban igazodó képzésmódszertani eszközt alkalmazunk,

³²⁴ Pl. Képességfejlesztés, szélesebb, jobban átgondolt képzési struktúra a témában a közigazgatásban (Krasznay 2017).

³²⁵ Rendkívül részletes irodalmi áttekintés a témában Ali et al. (2021), illetve Klein Hickmann – Mezzomo Luciano (2016).

akkor jobban megragadhatjuk a célcsoport figyelmét, jobb és tartósabb eredményeket érhetünk el, így végül sikeresebb lesz a kidolgozott program.

Az ilyen szakszerű erőfeszítések pedig mindig elérnek valamilyen eredményt.

Egy jobb, szakszerűbb, a célcsoport igényeit jobban figyelembe vevő és ahhoz jobban illeszkedő képzés/program mindig eredményesebb, mint az, amely nem vesz figyelembe ilyen szempontokat. *A baj* csak az, hogy még mindig ott tartunk, hogy *ugyanazon a paradigmán belül javítgatjuk a már meglévő eszközöket*. Még mindig azt a rejtett feltételezést érvényesítjük, hogy a felhasználó motivált, vagy – kevésbé szerencsés esetben – ugyan *még most* nem motivált, de ha megismeri a veszély nagyságát, akkor mindenképpen motiválttá válik. Ha a fenti feltételezés igaz, akkor a szakszerűbb, személyre szabottabb program kialakítása biztos, hogy eredményesebb lesz.

De amíg a felhasználókat passzív – de érdeklődő – befogadónak tekintjük, addig nehezen magyarázható az a hatás, hogy a meglévő jelentős erőfeszítések, elérhető információk, folyamatosan javuló és egyre jobban elérhető képzések ellenére *az információbiztonságtudatosság sok esetben még mindig nem éri el a kívánt szintet*.³²⁶

Mivel a technokrata megközelítés nagy hangsúlyt fektet a képzések, programok szakszerűségére és hatékonyságára, a bizonyítottan hatékony eszközök birtokában az elégtelen eredmények okainak keresésekor a következő logikus feltételezés az, hogy valamilyen szempontból *a célcsoport a problémás* (hiszen a nagy szaktudással, nagy gondossággal kialakított eszközök nem lehetnek azok, hiszen ezek már eddig is bizonyították eredményességüket).

³²⁶ Csak egy példa: szerző egy régebbi saját kérdőíves kutatásában (2018), egy – nagyrészen magasan képzett, döntően erős felhasználói IKT-kompetenciával rendelkező fővárosi, döntően értelmiségi nőkből álló – 96 fős minta tagjai közül egyetlen egy személy sem(!) állította, hogy az internetes oldalakon felugró cookie-kat minden esetben elolvassa, és 67 fő (69,9%) pedig a „*Lényegében soha*”, vagy pedig az „*Általában nem, vagy csak nagyon ritkán*” választ választotta.

b) Problémás célcsoport: a felhasználók hibáztatása

Az első és egyben leggyakoribb „vádpon” a felhasználókkal szemben, hogy *nem megfelelően cselekednek*: elővigyázatlanok, nem fordítanak elég figyelmet a kérdésre, vagy éppen kényelmességből nem követik az előírásokat.

„Hiába védjük rendszereinket a legmodernebb és legerősebb fizikai és logikai védelmi intézkedésekkel, ha az elektronikus információs rendszereket használók nem tartanak lépést a technológiai fejlődéssel, illetve nem kellően tudatosak és elővigyázatosak a rendszerek használata során” (Légárd 2021, 358. old.).

Ez az érvelés nem tulajdonít mélyebb, hosszú távon ható háttérokokat a megjelenő viselkedés mögött: A felhasználók így viselkednek és kész. Megoldásként a szerző a következő mondatban – a technokrata megközelítés szellemében – jobb képzéseket ajánl:

„A felhasználók digitális és információbiztonsági tudásának, kompetenciáinak fejlesztésére a tudatosítási programok nyújtják a leghatékonyabb megoldást” (Légárd 2021, 358. old.).

Légárd cikkében később részletezi, hogy a szimuláción, gamifikáción alapuló képzések miért sikeresebbek, mint az elsősorban kognitív ismeretátadásra épülő egyéb módszerek, de egyéb tekintetben nem tér ki arra, hogy mi okozza az általa alapproblémaként megnevezett nehézséget: nevezetesen, hogy a felhasználók miért nem tartanak lépést a technológiai fejlődéssel, miért nem kellően tudatosak és miért elővigyázatlanok.

Más kutatók azonban nemcsak a tényleges viselkedést vizsgálják, hanem keresik a jelenség hátterében meghúzódó mozgatórugókat is. Sok esetben – okfeltárásként, jobbító szándékkal, de – felmerül a felhasználók személyes tulajdonságainak elemzése, „kárhóztatása” is az alacsony információbiztonság-tudatosság okainak keresésekor.

Ha azzal a feltételezéssel élünk, hogy a célcsoport a problémás, akkor eszerint feltételezhetően olyan tulajdonságok jellemzik, amelyek általában is gátolják a biztonság tudatosság erősödését. *Esetleg feltételezhetjük, hogy a sikertelenség oka, hogy a felhasználók egyszerűen „nem elég jók”*: nem elég felkészültek, nem eléggé tájékozottak, nem megfelelő az IKT-kompetenciájuk, alacsony a digitális műveltségük, digitális írástudásuk korlátozott,³²⁷ túl kockázatkeresők, nem

³²⁷ Pl. „Ennek okaként [mármint annak, hogy a felhasználó nem veszi észre folyamatban lévő social engineering támadást] elsősorban a biztonság tudatosság hiányát, a digitális írástudatlanságot azonosíthatjuk.” (Bányász–Bóta–Csaba 2019, 13. old.)

kellően informáltak (még), esetleg félreinformáltak, nem állnak az információbiztonságtudatosság érettség megfelelő szintjén... és hiányosságként felróható tulajdonságaik még hosszan sorolhatók tovább.

A 2020-ban elfogadott Nemzeti Biztonsági Stratégia például így fogalmaz:

„Általános jelenség továbbá a felhasználók információbiztonsági tudatosságának alacsony szintje,³²⁸ holott a felhasználók megfelelő információbiztonsági tudatossága a kiberincidensek megelőzésének egyik kulcseleme” [1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról]

A fenti állítás pedig valóban megalapozott. A 2012-ben amerikai információbiztonsági szakemberek által kidolgozott SANS kérdőív információbiztonságtudatosság koncepcionális modellje szerint a felhasználók 5 nagyobb kockázati csoportra oszthatók, de csoportosíthatók digitális műveltség szerint is a rendkívül tudatos és szabálykövető csoporttól, a tájékozatlan és az előírásokat be nem tartó személyekig. Nemeslaki et al. (2014) kutatási eredményei alapján a két kategorizáció között van korreláció: az információbiztonságtudatosság és az alkalmazottak digitális műveltsége között jól látható kapcsolat figyelhető meg. A nagyon alacsony vagy rossz digitális műveltséggel rendelkezők magasabb valószínűséggel kerülnek a nagyobb kockázati kategóriák valamelyikébe.

Amennyiben pedig a felhasználók speciális tulajdonságai, alacsony IKT-kompetenciája, digitális műveltségének korlátozottsága vagy más tényező áll az alacsony információbiztonságtudatosság hátterében, akkor a megoldás ismét csak a „technokrata” szemléletben már megjelent érvelés: *„Fejlesszük a felhasználókat, csináljunk jobb programokat, szabjuk jobban testre a célcsoport számára és az eredmények nem fognak elmaradni. Ha problémás célcsoporttal találkozunk, akkor nagyobb szakértői erőfeszítés szükséges, de a módszer sikeres lesz.”³²⁹*

A fenti érvelés pszichés előnyei a képzéseket/programokat előkészítő, abba mindent beleadó és azt gondosan kivitelező szakértők számára, hogy saját szakterületükön határozzák meg a beavatkozási területet, a minőség javítására helyezik a hangsúlyt, ugyanakkor nem kell szembesülniük módszereik korlátaival sem (pl. hogy valamilyen fontos szempontot nem vettek figyelembe). A felhasználók elmarasztalása, esetleges hibáztatása pedig csökkenti a lehetséges

³²⁸ Kiemelés: H. K.

³²⁹ Szerzői „összefoglalás” a feltételezett érvekről.

kudarcokból fakadó kellemetlen érzéseket („*Nem a program volt sikertelen, hanem a felhasználók érdektelenek/motiválatlanok/stb.*”), és növeli a további erőfeszítések sikerébe vetett hitet.

A programkészítők oldaláról tehát a biztonságtudatosítás sikerének egyik pszichés gátja a saját szaktudásba vetett feltétlen bizalom, a problémákra kizárólagosan a saját szakterületen keresett megoldási mód preferálása; az a hit, hogy ugyanazzal a módszerrel, csak jobban kivitelezve el lehet azt az eredményt érni, amelyet eddig még nem sikerült (a felhasználók alkalmatlansága miatt).

Ez a hatás pedig csak ront a helyzeten, hogyha a felhasználók nem csupán valamilyen tulajdonságaik, jellemzőjük miatt sikertelen, jóindulatú passzív érdeklődők, akik várják a rájuk szabott, kiváló szakmai programokat, hanem kifejezetten **ellen is állnak** az ilyen szakmai erőfeszítéseknek.

A biztonságtudatosítás pszichés gátjai (felhasználói oldal)

a) Amikor a célcsoport ellenáll: háritás, távolítás és bagatellizálás

Az ellenállás első védvonalja az *érdektelenség*.

Az a gondolat, hogy egy nyilvánvalóan valid – magánéleti és munkahelyi – információbiztonsági kockázattal/veszéllyel szembesülve az érintettek nem, hogy nem mutatnak érdeklődést a helyzet jobb megértésére, az adott problémával való megküzdési lehetőségek megismerésére, saját skilljeik javítására, hanem az ilyen erőfeszítéseknek esetleg még aktívan ellen is állnak, *elsőre igen furcsa feltételezésnek tűnhet*.

E gondolat logikátlanságának ellenére mégis gyakori az a tapasztalat, hogy a felhasználók sokszor meglehetősen érdektelenséget mutatnak a témában: nem tájékozódnak a lehetséges veszélyekről és ezek kivédési lehetőségeiről, ha lehetséges, „ellógnak” az információbiztonsággal kapcsolatos programokon való részvételt, vagy ha esetleg részt is vesznek ezeken, akkor azt ímmel-ámmal teszik, önként nem keresnek képzési, fejlesztési lehetőségeket, és csak a minimális információbiztonsági szervezeti elvárásoknak tesznek eleget.

Miért? E jelenség egyik oka a *háritás*, gyakori módszerei: *a távolítás, bagatellizálás*.

A háritások olyan tudattalan énvédelmi szabályozó mechanizmusok, amelyekkel a számunkra kellemetlen, elfogadhatatlan, vagy éppen fájdalmas lelki tartalmak tudatba való betörését szabályozzuk (korlátozzuk).

Az információbiztonsággal kapcsolatos kérdésekben a felhasználók elvileg ismerik az olyan fontosabb kiberbiztonsági kockázatokat, mint a zsarolóvírusok, jelszófeltörések, adathalászati eszközök és társaik; tisztában vannak a szervezeti előírásokkal és elvárásokkal, és azt is tudják, hogy saját jól felfogott önérdékük is azt kívánja, hogy tájékozottak legyenek a rájuk leselkedő legújabb veszélyekkel kapcsolatban. Ennek ellenére gyakran mégsem mutatnak érdeklődést az ilyen képzések, oktatási programok iránt. A kifogások tárháza rendkívül változatos: a „*Nem érdekel annyira az informatiká*”-tól, az „*Ez minket úgysem érint*”-ig.

Ez a jelenség a *probléma távolítása*, amely során az érintettek a lehetséges információbiztonsági veszélyekkel szembesülve kellemetlen érzéseket élnek át, amelyek zavaró hatását aktív pszichés háritásokkal csökkentik. Ennek hatására a felhasználók bár általában elismerik a védekezés elvi fontosságát, de saját maguk és szervezetük szempontjából nem minősítik jelentősnek a veszélyt. A tennivalók fontosságát és sürgősségét bagatellizálják, háritásaiknak ellentmondó információkat elfojtják, racionalizálják. (Például Nemeslaki et al. [2014] kutatásában a közsféra vizsgálatánál az önkormányzatoknál dolgozók 55%-a úgy nyilatkozott, hogy szerinte az adataik nem érdekesek mások számára.)

A kiberbiztonsági veszélyekkel kapcsolatos kellemetlen tudattartalmak távolítása csökkenti a személyek szorongását, „megkíméli” a felhasználókat attól, hogy számukra kényelmetlen, vagy éppen aggasztó veszélytényezőkkel kelljen foglalkozniuk mindennapi (munka)tevékenységeik során. A mechanizmus olyan személyes előnyei, mint a szubjektív biztonságérzet növelése vagy a már megszokott munkarutin fenntartása pedig kellő megerősítő hatással vannak a háritások hosszútávú fennmaradásához, de – nem elhanyagolható mellékhatásként – az információbiztonsággal kapcsolatos érdeklődés és motiváció csökkenéséhez vezethetnek.

A célcsoport tagjai tehát saját pszichés integritásuk védelmében *aktív háritásokkal élnek*, amelyek csökkentik a szubjektív veszélyérzetet, növelik a biztonságos világba vetett hitet, ugyanakkor az információtudatosítási erőfeszítésekkel szemben *érdektelenné teszik* az adott személyt. (Pl. „*Nem érdekel a képzés, mert nálunk úgy sincs ilyen probléma.*”)

b) Kognitív torzítások a háritások, az „érdektelenség” hátterében

Az informatikai kockázatokkal kapcsolatos kockázatoknak a háritása, távolítása, alulbecslése mögött gyakran pszichológiai háttérmechanizmusok miatt kialakuló kognitív torzítások állnak. A heurisztikák, következtetési ugrások, tévedések, torzítások (*cognitive biases*) alapvetően jellemzők az emberi gondolkodásra (Tversky–Kahneman 1974; Shafir–LeBoeuf 2002). A kognitív torzítások olyan *szisztematikus, minden emberre jellemző rendszeres hibák*, amelyek megjelennek az emberek ítélet- és döntéshozatalában, s amelyeket kognitív korlátok, motivációs tényezők és/vagy a természetes környezethez való alkalmazkodás hozott létre. (Wilke–Mata 2012).³³⁰

Ilyen kognitív torzítás, távolító hatás a „*személyes sérthetlenség illúziója*”³³¹ (Zimbardo – Ebbesen–Maslach 1977), és a „*harmadikszemély-hatás*”³³² (Davison 1983). Mindkét elmélet szerint a személyek magukat és a hozzájuk hasonlókat pozitívabb színben, a veszélyeknek kevésbé kitetteknek és kevésbé befolyásolhatónak látják, mint a „többieket” (mindenki mást). Úgy gondolják, hogy a negatív kimenetelű, veszélyes események valószínűbb, hogy más személyekkel fognak megtörténni, mint velük. Ez a mechanizmus fenntartja a biztonságos, kiszámítható, igazságos világ illúzióját, ugyanakkor valós veszélyek esetében a probléma kockázatos elfedéséhez, háritásához vezethet, ami elősegíti az *áldozati ignorancia, a sérthetlenség, a „velem nem fordulhat elő”* érzésének kialakulását.

E kognitív torzítások csökkentik a kialakuló szubjektív veszélyészlelést és ennek következtében a motivációt is a lehetséges kiberbiztonsági kockázatok kivédésére, és információtudatosabb viselkedés kialakítására (hiszen ez „Másválaki Problémája”³³³).

Az eredmény pedig: a kognitív torzítások hatására a felhasználók túlzónak érzik a kiberbiztonsággal kapcsolatos veszélyek hangoztatását. Úgy látják, hogyha vannak is ilyen problémák, akkor az ezzel kapcsolatos tájékoztatások indokolatlanul felnagyítottak, hiszen ezek a veszélyek főleg másokat érintenek. Mivel kevésbé érzik magukat személyesen érintettnek a

³³⁰ „Systematic error in judgment and decision-making common to all human beings which can be due to cognitive limitations, motivational factors, and/or adaptations to natural environments” (Wilke–Mata 2012, 531. old.).

³³¹ Fogalom: Zimbardo–Ebbesen–Maslach (1977).

³³² A harmadikszemély-hatás: az egyén önmagát és azokat, akiket magához hasonlóknak tart vagy feltételez, védettnek vél az – elsősorban a média által okozott – káros hatásokkal szemben. Úgy gondolja, hogy e káros hatások nagyobb valószínűséggel fognak másokat sújtani.

³³³ „Az MVP-pajzs a Galaxis útikalauz stopposoknak sorozat harmadik kötetében, »Az élet, a világmindenség, meg minden« című Douglas Adams regény egyik módszere tárgyak álcázására. Lényege, hogy a tárgyat nem lehet láthatatlanná tenni, sem eltakarni, de ha meggyőzzük a szemlélőt, hogy a tárgy Másválaki Problémája (MVP), akkor egész egyszerűen nem vesz tudomást a létezéséről. A szeme látja, de az agya nem hajlandó felfogni és értelmezni a látványt, hiszen az nem rá tartozik, nem az ő dolga.” Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Galaxis_%C3%BAtikalauz_stopposoknak_technol%C3%B3gi%C3%A1ja

kérdésben, motivációjuk a képzéseken/programokon való részvételre csökken: *a célcsoport érdektelenné válik.*

c) Szubjektív veszélypercepció a digitális térben: a veszély alulbecslése

A biztonságtudatosítási intézkedések, képzések és eljárások tehát nem egy passzív, jóindulatúan elnéző, vagy feltétlenül lelkes befogadói közeget érnek el. A felhasználói magatartást és a biztonságtudatossági erőfeszítésekhez való hozzáállást is ugyanis nagyban befolyásolja a felhasználók *veszélypercepciója*, saját lehetőségeihez kapcsolódó *kontrollérzete* és a biztonságtudatossághoz, információbiztonsághoz kapcsolódó már meglévő *attitűdje* (Klein Hickmann – Mezzomo Luciano 2016, Csépe 2017, Ali et al. 2021).

Az információbiztonsági problémák hátrításának egy másik oka az informatikai veszélyek viszonylag magas látenciája és sok esetben „láthatatlansága”. Az események rejtve maradnak a felhasználók előtt, nem szembesülnek azonnal a következményekkel, az okozott kárral, gyakran sem magát az eseményt, sem pedig annak veszélyességét, néha még magát az okozott kárt sem ismerik fel.

Az így kialakuló *hamis szubjektív biztonságérzet* oka, hogy „*Az internet világában evolúciós viselkedéskészletünk nem, vagy nem jól működik*” (Csépe 2017, 278. old.). A fenyegetettség szubjektív megéléséhez, az áldozattá válás lehetőségének kiértékeléséhez a digitális térben ugyanis gyakran hiányoznak a szubjektív veszély érzékeléséhez evolúciósan előhúrozottan szükséges affektív komponensek és látható jelek: a veszély nem nyilvánvaló, a lehetséges károk és következmények elővételezése gyakran nehézségekbe ütközik, az esemény bekövetkezésének valószínűsége pedig nem megbecsülhető.

A nem jól felismerhető veszélyek pedig megerősítik a már említett „személyes sérthetlenség illúziója”, illetve a „harmadiszemély-hatás” következtében létrejött téves vélekedést: azt, hogy a veszélyre vonatkozó tájékoztatások túlzók, a helyzet nem igényel azonnali beavatkozást, nem szükséges személyes erőfeszítés a kérdésben, nincs szükség a képzéseken való részvételre.

Az eredmény: a célcsoport a veszélyek alulbecslése esetén *motiválatlanná, érdektelenné* válik.

Amennyiben a programok készítői tisztában vannak a fenti problémával, a veszély alulbecslése esetén a biztonságtudatosítás klasszikus megközelítése a veszélytudat erősítése: a lehetséges kockázatok hangsúlyozása, a személyes érintettség érzésének növelése. („*Erősítsük bennük,*

hogy őket személyesen is érinti a veszély, akkor majd motiváltabbak lesznek a programokban való részvételre.”)

Sajnos nem, vagy nem mindig. A felhasználók oldaláról ugyanis ezekkel a módszerekkel is gond lehet.

d) Szubjektív veszélypercepció a digitális térben: a veszély túlbecslése

Mint ahogy arról már szó esett, a felhasználók megkerülhetetlenül találkoznak az információbiztonság árnyoldalaival (pl. zsarolóvírusok, adatlopások), de ezekkel kapcsolatos veszélyérzetüket aktív háρίtásokkal csökkentik az élhetőbb élet érdekében.

A biztonság tudatosítással foglalkozó programok nagy erőfeszítést tesznek azért, hogy ezt a háρίtást lebontsák, a személyeket szembesítsék a valós veszély sokszínűségével, jelentőségével és lehetséges személyes káraival.

Ilyen esetben az addig „boldog tudatlanságban” (értsd: aktív háρίtásban) lévő személy dömpingszerűen szembesül a lehetséges problémák rendkívül széles tárházával, olyan – akár rendkívül aggasztó – veszélyek elkerüléséhez kap tanácsokat, amelyek létezéséről eddig esetleg még csak nem is hallott.

Egy rendkívül kidolgozott, a kiberbiztonsági veszélyekre és károkra fókuszáló, rendkívül szakszerű és esetleg az érzelmekre (félelem, aggodalom) is sikeresen ható képzés/program pedig előfordulhat, hogy *túlterheli a célcsoportot*. Ha a képzés/program (túl) sikeresen bontja le az addig felépített háρίtási mechanizmusokat, az addig féken tartott negatív érzelmek, aggasztó gondolatok előnthatik a célszemélyeket. Ha az érintettek a tájékoztatás után a veszély valós mértékével szembesülnek, a lebontott háρίtások és az új információk következményeként esetleg a valóságosnál sokkal nagyobbak látják a személyes veszélyeztetettség lehetőségét.

A veszély túlértékelése viszont újabb negatív érzelmeket generálhat, és megjelenhet a személyes alkalmatlanság érzése (*„Én túl keveset tudok ezeknek a veszélyeknek a kivédéséhez”).* Kialakulhat a veszélyes esemény valószínűségének túlbecslése és a saját hatékonyság alulbecslése is (*„Mit csináljak, aki el akarja lopni az adataimat az el is fogja lopni. Úgyse tudok tenni ellene semmit.”)*

Az informatika területén járatlan célszemély pedig úgy érezheti, hogy olyan területen szembesül a számára rendkívül veszélyes eseményekkel, amelyeknek sem kialakulását, sem kivédését *nem érti, a megakadályozásra ajánlott eszközöket túl bonyolultnak látja.*

Következményként a személyes hatékonyságba vetett hit gyöngül, a felhasználók a veszélyeket kivédhetetlennek, vagy csak nagyon korlátozottan megakadályozhatónak ítélik. Az eredmény: *a felhasználó önbizalma csökken, a problémák megakadályozását lehetetlennek, magát tehetetlennek és kétségbeesettnek érzi.*

Mivel a biztonságtudatosítás nem egy elemből álló esemény, hanem *folymat*, a veszélyek túlhangsúlyozása miatt elbizonytalanított *felhasználók kerülni kezdik a további hasonló helyzeteket. Aktívan ellenállnak, hogy részt vegyenek további olyan programokon*, amelyeken esetleg még több nehézséggel, informatikai problémával, kiberbiztonsági veszéllyel szembesülnének, s melyek hatására még inkább tehetetlennek éreznék magukat.

Összefoglalva: a képzésekben/programokban a veszélyek (túl)hangsúlyozása a felhasználókban erős negatív érzelmeket (pl. aggodalmakat) generálhat, amely tehetetlenségérzéshez, haraghoz, háritáshoz vezethet. Az eredmény: a felhasználók ***hosszú távon aktívan ellenállhatnak a programoknak***, leértékelhetik az erőfeszítéseket, kerülhetik a részvételt a következő eseményeken/képzéseken. („*Ha túl nagy a veszély, ami ellen nem tudok semmit sem tenni, akkor inkább nem is akarom tudni, nem is akarok vele foglalkozni.*”)

e) Szubjektív kontrollpercepció a digitális térben: a kontroll túl- és alulbecslése

Egy másik gond, hogy a harmadik generációs informatikai bűncselekmények legtöbbször „*nagy valószínűségű és kis kárt okozó*” (*high possibility – low impact*) jellegűek. Az ilyen események esetén az érintettek gyakran „*tanult tehetetlenséget*”³³⁴ mutatnak: úgy gondolják, hogy nem tudnak szinte semmit tenni az ilyen esetek ellen, ezzel kár is próbálkozni, az úgysis bekövetkezik. Mivel a veszély és az okozott kár nem azonnal jelenik meg, sok esetben teljesen láthatatlan marad az érintett számára, a felhasználók motiváltsága az információbiztonságtudatos viselkedés növelésére, a veszélyek kivédésére alacsony maradhat.

A veszélyek kivédésével kapcsolatos szubjektív kontroll érzete („*Ezt meg tudom akadályozni, ezt ki tudom védeni.*”) nagyban befolyásolja, hogy a felhasználók hogyan értékelik az adott információbiztonsági problémát. A lehetséges személyes kontrollszint szempontjából a

³³⁴ A „tanult tehetetlenség” (*learned helplessness*) az a jelenség, amikor a személy az addig őt ért kiszámíthatatlan negatív hatások hatására azt a meggyőződést alakítja ki, hogy tehetetlen a fellépő eseményekkel szemben, és még akkor is, ha valójában lehetősége a lenne a probléma megoldására. A tanult tehetetlenség kialakulása után a cselekvés lehetőségét feladja, lemond a helyzettel való megbirkózás lehetőségéről. Fogalom: Maier–Seligman (1976).

kiberbiztonsági veszélyek pedig igen széles skálán mozoghatnak: a jól látható, könnyen kivédhető eseményektől a szinte láthatatlan, rendkívül szofisztikált, nehezen kivédhető, nagy károkat okozó kiberbiztonsági támadásokig.

A személyes kontroll és hatékonyság túlbecslése nem túl gyakori esemény, de következményeként kialakulhat a veszélyek alulbecslése és a biztonságtudatosítási programok iránti motivátlanság is. („*Minek menjek el, ez nekem a kisujjamban van.*”)

Sokkal nagyobb gondot jelent azonban a személyes hatékonyság alulbecslése: az, hogy a felhasználók a veszélyt túl nagyoknak, saját lehetőségeiket, IKT-kompetenciáikat túl korlátozottnak és nehezen fejleszthetőnek ítélik meg. („*Minek menjek el, úgyse tudok ellene tenni semmit. Minek menjek el, ez nekem túl bonyolult, úgysem tudom megtanulni.*”)

Az eddig felsorolt pszichés gátak, mind a háritások, kognitív torzítások, mind pedig a veszélyek alul-, illetve túlbecslése, valamint a szubjektív személyes kontroll nem megfelelő megítélése nagyban befolyásolja, hogy az érintettek hosszú távon mennyire motiváltak az információbiztonság-tudatosságuk fejlesztésében és az ilyen programokon/képzéseken való részvételben.

Az információbiztonság-tudatosság sikeres fejlesztéséhez a felhasználó oldali pszichés gátak felismerése és figyelembevétele elengedhetetlenül szükséges. Az eredményes programok feltétele a reális veszélypercepció és információbiztonsági skillek kialakítása mellett, a **hangsúly áthelyezése a felhasználói önbizalom és a személyes hatékonyság erősítésére.**

Összegzés

A 21. században az információbiztonság-tudatosítással kapcsolatos programok szerepe és jelentősége jelentősen felértékelődött. A sikeres beavatkozáshoz azonban elengedhetetlen, hogy mind a készítőik, mind pedig a felhasználók tisztában legyenek azokkal a pszichés gátakkal, amelyek kiváló programok esetén is csökkenthetik a kimentési eredményességet.

A biztonságtudatosítás „technokrata megközelítése” rendkívül sikeres a jól megtervezett és kiválóan kivitelezett programok megalkotásában, de kérdéseket vet fel az olyan változó tényezőkben, mint a résztvevők pszichológiai háritásainak, kognitív torzításainak, a veszélyek szubjektív percepciójának és a személyes hatékonysággal kapcsolatos célcsoporti vélekedéseknek a figyelembevétele.

Ahhoz, hogy egy célcsoportba tartozók az információbiztonság-tudatosítás hosszan tartó folyamatában *hosszú távon is motiváltak maradjanak*, a tervezőknek a programok/képzések *sorozata közben* kell biztosítani, hogy a felhasználók motiváltak maradjanak a következő szakaszba lépésre, a folyamatos továbbfejlődésre. Mindehhez nagy segítséget jelenthet a felhasználói félelmek, nehézségek, ellenállási pontok és okok megismerése, a veszélypercepció erősítése helyett a személyes hatékonyság erősítésére áthelyezett képzési hangsúly.

A biztonságtudatosítás hosszútávú folyamat. Sikeressége össztársadalmi érdek, amelynek elérésében a készítői és felhasználói nehézségek, pszichológiai gátak megismerése és az eredmények felhasználása csak egy újabb feladat a kiberbiztonsági veszélyek csökkentése felé vezető úton.

6.2. A rendőrség „új láthatóságának” kérdései

„Ezek a felvételek alkalmasak arra, [...] alkalmasak a tömeghangulat befolyásolására.”

(kapitányságvezető, r. ezredes)

Hollandiában, 2021. október 17-én több ezren tüntettek a megfizethető lakhatásért Rotterdamban.³³⁵ A tiltakozó akció során a tüntetők egy csoportja összetűzésbe került a rendőrséggel. Több, mobiltelefonnal készült felvétel kezdett el keringeni a szociális médiában, ami a rendőröket mutatta akció közben. A felvételek alapján a rákövetkező napokban, a sajtóban sorra jelentek meg az indokolatlan rendőri beavatkozást és erőszakot elítélő nyilatkozatok. A szervezőkön kívül megszólalt több holland párt képviselője és az Amnesty International³³⁶ is. Válaszul a holland rendőrség – történetében először – gondosan kitakarva a felvételen szereplők arcát, megosztott néhány részletet a tüntetésről készült drónfelvételekből annak bizonyítására, hogy a tüntetők egy csoportja szándékosan provokálta a rendőröket.³³⁷ Fred Westerbeke rotterdami rendőrfőnök azzal indokolta a szokatlan lépést, hogy a közösségi média által kreált perben – „*trial by (social) media*” – a rendőrségnek joga van megvédeni magát, és ennek érdekében szembeszállni a kontextusból kiragadott „bizonyítékokkal”. A felvételek publikálását elsőként a Holland Jogászok Bizottsága az Emberi Jogokért (Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten) szakértői kommentálták. A két jogász szerint problémás, hogy a rendőrségi felvételek is – szerkesztett – filmrészletek, amelyek alapján nehéz megítélni az előzményeket és átlátni a teljes eseménysort. Hangsúlyozták, hogy a gyülekezési jog alkotmányos alapjog. Ha azonban a békés tüntetésre érkezők tudatában vannak annak, hogy az eseményről képfelvételek készülnek, ez a tény –

³³⁵ <https://24.hu/kulfold/2021/10/18/lakhatas-tuntetes-rotterdam-hollandia/>

³³⁶ <https://nos.nl/artikel/2402198-verontwaardiging-over-politieoptreden-tijdens-woonprotest-rotterdam>

³³⁷ <https://www.politie.nl/nieuws/2021/oktober/31/politiefchef-fred-westerbeke-reageert-op-kritiek-na-optreden-woonprotest-en-deelt-dronebeelden.html>; <https://nos.nl/artikel/2404105-dronebeelden-tegen-trial-by-media-drang-om-eigen-waarheid-te-tonen-groei>; <https://nltimes.nl/2021/11/01/rotterdam-police-release-video-response-criticism-housing-protest-clashes>

illette a megfigyeléstől való félelem – elriaszthatja őket alkotmányos joguk gyakorlásától. Feltették azt a kérdést is, hogy mi történik a tüntetéseken készült felvételekkel. A rendőrség törvényes felügyeletét ellátó igazságügy-miniszter, Ferdinand Grapperhaus a parlamenti vitában úgy értékelte, hogy a rendőrség lépése érthető, hiszen a szervezetnek joga van bemutatni az események másik oldalát is, amelyek a – véleménye szerint – kontextusából kiragadott erőszakos felvételeken nem láthatók. Úgy véli, hogy annak megállapítása, hogy pontosan mi történt a tüntetésen a független vizsgálóbizottságra vár, a vizsgálat pedig még folyamatban van.³³⁸

A fenti eseménysor, valamint a disszertációban megfogalmazott kutatási eredmények több kérdést is felvetnek, amivel a rendvédelemben dolgozók várhatóan nagy valószínűséggel szembe kell hogy nézzenek, amikor az információs társadalom minden percben felvételre kész állampolgáraival szemben kell intézkedjenek. A digitális éra benszülöttei egy pillanat alatt előkapják mobiltelefonjaikat és rögzítenek, vagy sok esetben akár élő adásban is közvetíthetnek rendőri intézkedéseket, hivatalos eljárásokat. A 2020-ban George Floyd ellen halálessettel végződő rendőri intézkedés képeinek internetes megosztása pedig megmutatta, hogy egy videófelvétel milyen mélyen megrázhathat és milyen nagy hatású társadalmi folyamatokat indukálhat, illetve milyen jelentős – adott esetben negatív – hatást gyakorolhat a rendőrség közképére, imidzsére, a civil journalism milyen komoly hatást gyakorolhat a rendőrök munkájára.

A rotterdami eset felveti a rendőrségi „ellenfelvételek” készítésének és megosztásának kérdését is. Azt, hogy vajon helyes lépés-e ha a rendőrség „beáll a sorba” és társadalmi megítélését jelentősen rontó felvételek nyilvánossá tételkor védekezésképpen olyan felvételeket, képeket oszt meg a médiában, amelyek árnyalják a bemutatott eseménysort, a médiában megjelent narratívát. Vagy szükségesek-e a rendőrségi kamerák? Mi és hogy történjen az így készült felvételekkel? A vezetőkkel készült félig strukturált interjúk a megfigyeléssel, kamerákkal és a megfigyelés társadalmának egyéb hatásaival kapcsolatban is jól körvonalazódó szakmai narratívát eredményezett. A vezetők többsége támogatja a hivatalosan felszerelt és működtetett, törvényes keretek között működő és a rendőrség szervezeti és társadalmi céljaihoz illeszkedő megfigyelőeszközök telepítését (legyen szó közterületi kamerákról, fedélzeti kamerákról vagy rendőrségi testkamerákról).

A gyakorlat azonban ettől jelentősen eltér: strukturális szinten nem látható egységes rendőrségi kommunikáció, kiérlelt narratíva a kérdéskörben. A különféle kamerák alkalmazásával, a felvételek kezelésével kapcsolatban is mutatkoznak különbségek az egyes szervezeteknél.

³³⁸ <https://nos.nl/artikel/2404232-grapperhaus-begrip-voor-tonen-dronebeelden-door-rotterdamse-politie>

Márpedig a rendőség újfajta, megerősödött társadalmi láthatósága, az események dokumentálására és megosztására irányuló egyre fokozódó civil aktivitás mind befolyásolhatja nemcsak a rendőség társadalmi megítélését, hanem gyakorlati, hétköznapi munkavégzését is.

A megfigyelés társadalmának rendészeti kihívásai kérdésében ezért véleményem szerint nemcsak további rendészettudományi kutatások fontosak, hanem szükséges lenne átfogó helyzetelemzésre és stratégiai szintű tervkidolgozásra is.

7. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE ÉS KONKLÚZIÓ

Jelen doktori kutatás négy elővizsgálaton, és kétféle személyes interjúkon alapuló elemzés során civil és rendvédelmi személyek attitűd- és viselkedési komponenseit vizsgálata predigitális és digitális környezetben. Áttekintette a felügyelettel, az adatszerzéssel/információszerzéssel/megfigyeléssel kapcsolatos fontosabb hatásokat, attitűdöket és véleményeket mind a megfigyelés társadalmának, mind pedig előzményeinek vizsgálata során. A kutatás megkezdte a Megfigyelői és Megfigyelti szerepekkel történő azonosulás hatásainak vizsgálatát.

7.1. A kutatás eredményei a hipotézisek fényében

A disszertáció eredményeit a következő táblázatban foglaltuk össze (ld. 10. táblázat) jobb áttekinthetőség kedvéért.

10. táblázat: A kutatás eredményei a hipotézisek fényében (Forrás: a Szerző szerkesztése)

Hipotézis		Vizsgálati eredmények
H1	A megfigyelés társadalmában a „Megfigyelő” és a „Megfigyelt” szerepek közötti rugalmasság megnőtt, a váltás a szerepek között könnyebbé vált, és lehetővé vált a szerepek párhuzamos betöltése is.	<ul style="list-style-type: none">➤ IGAZOLT: Előzményekként a predigitális korszak ügynök/megfigyelt szerepelmosódását tekinthetjük.➤ A surveillace és sousveillace modern technikáival civilek és hivatásosok egyaránt felvehetik a Megfigyelői és Megfigyelti szerepet, pozíciót.
H2	Valamelyik („Megfigyelő/Megfigyelt”) szereppel történő – akárcsak átmeneti – azonosulás módosító hatással van a személyek a megfigyeléssel kapcsolatban mutatott attitűdjeire, viselkedésére.	<ul style="list-style-type: none">➤ RÉSZBEN IGAZOLT: az attitűd- és viselkedésmódosulás gyakran megjelenik, de iránya sok tényezőtől függ.
H3	A „Megfigyelő” szereppel történő azonosulás a megfigyelés/felügyelet nagyobb elfogadását, a megfigyelési módszerekkel kapcsolatban megengedőbb attitűdöt eredményez.	<ul style="list-style-type: none">➤ RÉSZBEN IGAZOLT: A szakmai, illetve az önként felvett civil megfigyelői szerep (pl. tartótiszt, nyomozó, rajongó) a nagyobb elfogadás irányába hat,➤ de a kényszerből felvett Megfigyelői szerep (ügynök) ambivalensebben ítéli meg a megfigyelést. Saját megfigyelési gyakorlatával szemben elfogadóbbá, a káros hatásokat tagadóvá válik, de nagyobb aggodalmat is mutat

Hipotézis		Vizsgálati eredmények
		<p>azzal kapcsolatban, hogy esetleg őt is megfigyelik, s ezt a fajta megfigyelési gyakorlatot elítéli.</p> <p>➤ A civil ÉS rendőri narratívában is megjelenik az önként vállalt Megfigyelői szereppel történő azonosulás hatása (pl. megfigyelési eszközök célzott használatának támogatása), mely a szereppel történő identifikáció hatásának tulajdonítható.</p>
H4	A „Megfigyelt” szereppel történő azonosulás a megfigyeléssel/felügyelettel kapcsolatban több aggodalmat, több negatív érzelmet és több háritást involvál.	<p>➤ IGAZOLT: a nem bizonyítható, de nagyon valószínű megfigyeltség aggodalmat, negatív érzéseket, paranoid megközelítést, háritásokat, tartós szociális bizalmatlanságot aktivál.</p> <p>➤ A biztos adatgyűjtésre inkonzisztens felhasználói magatartás a reakció: átmeneti viselkedésváltozás (pl. beállítások átmeneti megváltoztatása egy online felületen), de a hosszútávú változtatások hiánya (pl. „digitális absztinencia elutasítása), a probléma háritása, bagatellizálása, tagadása.</p>
H5	A személyesen megtapasztalt, átélt „Megfigyelői gyakorlat” hosszútávú attitűd- és viselkedésmódosító hatású.	<p>➤ IGAZOLT: Az önként felvett Megfigyelői szerep (szakmai megfigyelő, rajongó) hozzájárul a kapcsolódó szaktudás, módszerek ismeretének növeléséhez, a módszerek felé mutatott elfogadóbb magatartáshoz.</p> <p>➤ A nem önként vállalt Megfigyelő (pl. kényszerített ügynök) kognitív disszonanciát él meg, amelynek megoldásai különbözők lehetnek: saját szerep átértékelése, háritás, tagadás, bagatellizálás stb.</p>
H6	A rendvédelemben dolgozó személyek a megfigyeléssel, felügyelettel kapcsolatban jól azonosítható narratívamintázatot mutatnak.	<p>➤ IGAZOLT: a kérdés érzelemmentes, pragmatikus, feladatorientált megközelítése, a törvényesség elsődlegessége, a hivatásos megfigyelés és eszközeinek támogatása, a társadalmi hasznosság hangsúlyozása, a rendszerszintű anomáliák iránti „vakság”, az állami felügyeleti funkciók támogatása.</p>

7.2. A disszertáció fontosabb megállapításai (tézisek)

T1. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy az információs társadalomban az adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés lehetősége már nemcsak a civil társadalomra, hanem a rendvédelemben dolgozóakra is komoly érzelmi és viselkedéses hatást gyakorolnak.

T2. Mind a hétköznapi állampolgároknak, mind pedig a rendőröknek meg kell birkózniuk a fokozódó nyilvánosság, adatgyűjtés/információszerzés/megfigyelés, felvételkedés lehetőségének növekedésével.

T3. A predigitális előzmények vizsgálata alapján elmondható, hogy a megfigyeltség érzésének kialakulásával párhuzamosan, a személyes kontrollon kívül eső megfigyeltség, és az emiatt negatív érzelmekkel megélt Megfigyelti szerep hosszútávú attitűd- és viselkedésmódosító hatást vált ki, hárításokat indukál.

T4. Az adatgyűjtéssel/információszerzéssel/megfigyeléssel kapcsolatos személyes veszély- és kontrollpercepció mértéke, realitása, a megélt emóciók jellege, negatív vagy pozitív volta a digitális korszak adatvédelmi kérdéseiben is jelentős, mivel erősen befolyásolja a felhasználói attitűdöket és a ténylegesen megvalósuló viselkedést is.

T5. A felhasználók attitűdjének kognitív komponensei megfelelőek: az érintettek döntő többsége ismeri az adat- és információvédelem fontosságát, és hallott a különféle adatszivár(ogtat)ási ügyekről. A felhasználói magatartás azonban gyakran inkonzisztens: a tényleges viselkedés több esetben a saját, deklarált adatvédelmi stratégiával sem egyezik.

T6. A felhasználók adatvédelemmel kapcsolatos viselkedése nem racionális, hanem „racionalizált” (nem a tényleges veszélyhez, a kontroll valós szintjéhez, hanem az arról alkotott személyes véleményhez, az erről kialakított mentális reprezentációhoz igazodik). A tényleges viselkedést érzelmi, diszpozicionális és helyzeti tényezők is befolyásolják, teret adva kognitív torzításoknak és érzelmi hatásoknak.

T7. Mind a veszély, mind pedig a személyes kontroll helytelen megítélése (alul- vagy túlbecslése) inadekvát, érzelemvezérelt, racionalizált viselkedéshez vezethet, mely az információbiztonság-tudatosság alapján elvárható viselkedéseket gátolhatja.

T8. Az információbiztonság-tudatosság hosszútávú javításához feltétlenül szükséges a felhasználói attitűdök és viselkedésminták, az „élhetőbb élet” elérése érdekében, bevetett

különböző racionalizációs technikák, információbiztonsággal kapcsolatos lehetséges veszélyek hátrításának, a kognitív tartalmak és a valós viselkedés disszociálásának ismerete, a bűnmegelőzési munkába való beépítése.

T9. A hosszan felvett „Megfigyelői” szerep mind civil, mind pedig hivatásos személyeknél hozzájárulhat a megfigyeléssel kapcsolatos módszerekhez való megengedőbb, támogatóbb hozzáállás kialakulásához.

T10. A rendőrség „új láthatóságával” és digitális korszak felügyeleti kérdéseivel kapcsolatban jól körülhatárolhatóan megjelenik a rendvédelemben dolgozók szakmai narratívája. Ebben a felügyeleti és megfigyelési eszközök és módszerek támogatása mellett az érzelemmentes, pragmatikus megközelítés, a szakmai felügyelet és a törvényes keretek betartása emelkedik ki, ugyanakkor a hivatalos felügyeleti elemek támogatása mellett bizonyosfokú „vakság” is mutatkozik a rendszerszintű problémák iránt.

T11. A gyakorlott megfigyelők több aggodalomnak/hátrításnak adtak hangot, amikor arról esik szó, hogy velük kapcsolatban milyen megfigyelési módszerek alkalmazhatóak, illetve tényleges viselkedésükben is nagyobb óvatosságot mutattak.

T12. A civil állampolgárok rendőrök felé irányuló figyelme, a technikai lehetőségek növekedése sok szempontból új lehetőségeket és kihívásokat hozott a rendőrség számára, melyek szervezet és stratégia szintű átgondolása rendkívül fontos a szakszerű, törvényes, transzparens és modern rendvédelmi működéshez.

A disszertáció korlátai

A disszertáció több korszakon keresztül kívánta megragadni a Megfigyelői/Megfigyelti szerepek hatását, a szerepek felvételével és a szerepelmosódással kapcsolatos kérdéseket. Ezért jelen munkával kapcsolatban jogos kritikaként felmerülhet, hogy jelentősen eltérő társadalmi berendezkedésű és technikai fejlettségű korszakokat³³⁹ kíván összehasonlítani (esetleg úgy, hogy végül egyik korszak bemutatása sem sikerül teljesen). Bár a szerző érve – hogy az emberek megfigyeléssel kapcsolatos *személyes megélései* a korszakoktól függetlenül azonos pszichológia alapokra épülnek, így a szubjektív élmények a különböző korszakokban is összehasonlíthatóak maradnak – némileg csökkenti ezt a hatást, de továbbra sem mossa el

³³⁹ Szocialista Magyarország vs. a globalizált, digitálizált modern kor

teljesen a fenti problémát (túl szerteágazó kutatási elemek), így később a részterületek mélyrehatóbb elemzése feltétlenül szükségesnek látszik.

A digitális korszak felhasználói attitűdjeinek és viselkedésének bemutatásakor kritikával illelhető a Szerző hivatkozási gyakorlata is, mivel ebben a szakaszban sok internetes, a tudományos munkáknál kevésbé megalapozottnak tekinthető források felhasználása történt. Ezt a módszertani problémát én magam is kissé aggasztónak látom, de azért választottam, mert úgy gondolom, hogy a felhasznált források illeszkednek a hétköznapi online felhasználói gyakorlat bemutatásához.

Kritikaként felmerülhet a vizsgált célcsoport szűkítésének hiánya. Ez az érv jogos, és a dolgozat talán tisztább gondolati ívet mondhatna magáénak, ha kizárólag csak a hivatásos állomány állna a vizsgálat célkörében. Ennek ellenére a Szerző úgy érzi, hogy a civil célcsoport vizsgálata sok szempontból előremozdítja a kérdéskör árnyalt feltérképezését. Néhány érv ezek közül: a rendőri, bűnmegelőzési munka sikeresebbé tételéhez, a felhasználó viselkedés elemzéséhez és például a jobb információbiztonság-tudatosság támogatásához feltétlenül szükséges a civil felhasználói attitűdök, viselkedések és korlátok és pszichológiai háttérmechanizmusok ismerete.

A profi civil rajongó (Megfigyelő), talán extrém példának tekinthető, de viselkedése hasonló lehet más, kevésbé törvényes akciókat végrehajtó adatgyűjtőkhöz, erotomán zaklatókhöz, bűnözői adatszerző csoportokhoz. A dolgozat az ő viselkedésén keresztül mutatja be azt, hogy a rendőrségnek a civil (akár bűnözői oldal) rendkívül professzionális adatgyűjtési/információszerzési/megfigyelési technikáival is szembe kell nézzenek. A profi civil Megfigyelő meglepő kompetenciaprofilja, eredményessége és érzelmi elkötelezettsége fontos adalék lehet egy zaklató viselkedésének megértésében, az eset eredményes megoldásában, vagy éppen az érintett áldozatok megsegítésében, hogy elkerüljék a rájuk vonatkozó terhes figyelmet.

Egy másik érv a civil célcsoport vizsgálata mellett, hogy a Megfigyelői/Megfigyelti szereppel történő azonosulás eltérő attitűd- és viselkedéskomponenseket hív elő. A hivatásos állomány esetén sem tekinthetünk el attól, hogy életük bizonyos szakaszaiban, helyzeteiben

magánemberként, civilként vesznek részt, s e szerint is viselkednek, így a civil megközelítés vizsgálata számukra magánemberként is nyújthat előnyöket³⁴⁰.

A munkával kapcsolatos kutatómódszertani kritikaként megfogalmazható az is, hogy hiányzik a rendvédelmi vezetőkkel készült félig strukturált interjúk tartalomelezési szempontjainak strukturáltabb kifejtése, és az eredmények kvantitatív és statisztikai eredményeinek bemutatása is.³⁴¹ Bár ezek az eredmények rendkívül fontosak lehetnek, hiányuk oka rendkívül prózai: a disszertáció elkészítésének időbeli és terjedelmi korlátai. A vezetőkkel készült interjúk nagy terjedelme és szakmai fontossága így további elemzést tesz lehetővé és kíván meg.

7.3. Új tudományos eredmények

Az értekezésben új eredmények az alábbiak tekinthetők:

1. A kutatás a predigitális korszak politikai és állambiztonsági dokumentumainak vizsgálatával egy esettanulmányon keresztül igazolta, hogy a megfigyelés társadalmában azonosítható Megfigyelői/Megfigyelti szerepelmosódásnak vannak előzményei a korábbi korszakokban.
2. A kutatás igazolta, hogy a Megfigyelői/Megfigyelti szerepek megélésével, párhuzamosságával kapcsolatos fontosabb ambivalenciák, érzelmi és viselkedéses változások detektálhatók felhasználói viselkedéselemzési módszerekkel.
3. A digitális korszak felhasználói magatartásának, különféle inkonzisztens viselkedési elemeinek és ezek érzelmi háttérökainak feltárásával a biztonságtudatosítás pszichés gátjainak és az információbiztonság-tudatosság hosszú távú korlátainak lebontásában megfogalmazott javaslatok:
 - az információbiztonság-tudatosság szakértői, technokrata szemléletének bővítése a sikeresség javítása érdekében;
 - a felhasználói viselkedés háttérében álló pszichés háttérmechanizmusok, érzelmi gátak, kognitív *torzítások és háritások, az érdektelenség, vagy az esetleges akár aktív ellenállás, vagy érdektelenség figyelbevétele a*

³⁴⁰ A nagyfokú professzionalitás vezethet egy-egy veszély alulbecsléséhez, és a saját kompetencia túlbecsléséhez és ezzel akár éppen áldozattá váláshoz is. (Pl. „Velem ez nem fordulhat elő, hiszen én rendőr/nyomozó/... vagyok.”).

³⁴¹ A válaszadók a fontosabb kérdésekre egy 1-7 fokú Likert skálán mindig egész számmal is jellemezték válaszukat, ahol 1 = nem értek egyet/ nem helyeslem/nem támogatom, 7 = egyetértek/helyeslem/támogatom

információbiztonság-tudatosság növeléséhez szükséges tájékoztató anyagok, képzések elkészítésekor és lebonyolításakor;

- az információbiztonság-tudatosság kialakításának *hosszútávra szóló, folyamatjellegű megközelítésének* kialakítása;
- a *szubjektív veszélypercepció érzelmi és viselkedéses hatásainak figyelembevétele* a programok, tájékoztató anyagok megvalósítása során;
- a felhasználói szubjektív személyes kontroll erősítése *az érintettek hosszútávú motiváltságának fenntartására* információbiztonság-tudatosságuk fejlesztésében;

4. A kutatás igazolta a Megfigyelői szereppel történő azonosulás hatásait a rendvédelmi szervezetben, és feltárta, hogy a rendvédelemben dolgozó magyarországi vezetők a rendőrség új láthatóságával kapcsolatban jól azonosítható szakmai narratíva alakult ki.

7.4. Az új tudományos eredmények gyakorlati hasznosíthatósága, ajánlások

A kutatás javaslatokat tett a biztonságtudatosítás pszichés gátjainak, és az információbiztonság-tudatosság hosszútávú korlátainak lebontásához. Eredményei használhatóak *a felhasználói információbiztonság-tudatosság javítására* kidolgozandó képzések és tájékoztató anyagok új szemponttal való gazdagítására és továbbfejlesztésére. A felhasználó viselkedés sok esetben érzelemvezérelt, racionalizált és inkonzisztens jellegének, illetve ennek okainak figyelembevétele új területet nyithat meg a bűnmegelőzés, a tudatosabb információbiztonság kialakítására tett törekvéseknél. E szempontok figyelembevétele a terület *informatikai és bűnmegelőzési szakemberei számára* is hozhatnak gyakorlati eredményeket és *csökkenthetik a társadalom civil tagjainak online bűnügyi kitettségét*.

A dolgozat eredményei *a hivatásos állomány (tovább)képzésében és szocializációjában felhasználható eredményeket* is tartalmaz³⁴², melyek például a digitális korszak rendészeti kihívásainak oktatásában esetleg elméleti anyagul, képzési tematika eleméül felhasználhatóak. A munka hozzájárulhat, hogy *mind a rendőri pályára készülő, mind pedig a már szolgálatukat töltő rendőrök* a témában való jobb elmélyüléséhez, a számukra elérhető (tovább)képzési, tájékoztató anyagok fejlesztéséhez, a rendészeti szocializációs eszköztár bővítéséhez, valamint a megfigyelés, felvételkészítés pressziója alatt is törvényes, humánus és arányos rendőri intézkedések támogatásához.

³⁴² Az ehhez kapcsolódó részletes javaslatok ld. [4. számú melléklet](#)

A disszertációban a rendőrség új láthatóságával, és transzparenciájával kapcsolatos problémakörök figyelembevétele hozzájárulhat *a központi irányítás és döntéshozatal stratégiai tervezési feladatainak hatékonyabbá tételéhez, s ezzel a rendőrség állományának és szervezetének a 21. század információs társadalmának kihívásaihoz való alkalmazkodásához.*

7.5. Köszönetnyilvánítás

Hálával és köszönettel tartozom konzulenseimnek Dr. Pap András Lászlónak és Dr. Kerezsi Klárának, akik mind a képzési szakaszban, mind pedig kutatásaim során végig mellettem álltak. Segítségük rendkívül sokat adott a kutatási téma kikristályosításához, a szükséges háttérismeretek megszerzéséhez; tanácsaik és támogatásuk nélkül e dolgozat nem készülhetett volna el. Köszönöm az építő tanácsokat és kritikákat, az önzetlen szakmai támogatást, a képzési előrehaladásban nyújtott segítséget, a konzultációkat, a kéziratok véleményezését és mindent, amit az elmúlt évek alatt kaptam tőlük.

Külön szeretném megköszönni a doktori dolgozat két előopponensének, Dr. V. Nagy Veronikának és Dr. Kiss Tibornak az értekezés első változatának értékelését. Az ő építő kritikai észrevételeik nagyon sokat segítettek a dolgozat végső formájának kialakításában.

Hálás vagyok a Belügyi Tudományos Tanács pályázati támogatásáért, az évek során nyújtott szakmai segítségéért.

Nagyon köszönöm Forgácsné Mészáros Ildikó kitartó támogatását, kritikai észrevételeit, javaslatait, a dolgozat véglegesítésében nyújtott rendkívül fontos segítségét. Hálával tartozom Resofszki Ágnes alapos olvasószerkesztői munkájáért, Forgács Dániel segítségéért és végül, de nem utolsó sorban köszönöm minden interjúalanyomnak, hogy részt vettek a vizsgálatban, megosztották véleményüket és ezzel hozzájárultak e disszertáció elkészültéhez.

A kutatást 2022. március 30-án lezártam.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ÁBTL – 3.1.1– B– 78602/1, „Pázmány” fn. ügynök munkadossziéja, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest
2. ÁBTL – 3.1.2 – M– 28500_1 „Váraljai” fn. ügynök munkadossziéja, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest
3. ÁBTL B– 78602, „Juhász” fn. ügynök munkadossziéja, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest
4. ÁBTL, M– 17764_2 „Orvos” fn. ügynök munkadossziéja, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest
5. Acquisti, Alessandro – Brandimarte, Laura – Loewenstein, George (2020): Secrets and likes: the drive for privacy and the difficulty of achieving it in the digital age. *Journal of Consumer Psychology*, 30. évf. 4. sz. 736–758. <https://doi.org/10.1002/jcpy.1191> (letöltési idő: 2022. március 19.)
6. Ali, Rao Faizan – Dhanapal, Dominic – Azhar, Syed Emad Ali – Rehman, Mobashar – Sohail, Abid (2021): Information Security Behavior and Information Security Policy Compliance: A Systematic Literature Review for Identifying the Transformation Process from Noncompliance to Compliance. *Applied Sciences*, 11. sz. 8. sz. 3383. <https://doi.org/10.3390/app11083383>
7. Andersson, Kyell (2008): *Transparency and Accountability in Science and Politics*. New York, Palgrave Macmillan.
8. Andrejevic, Mark (2012): Ubiquitous surveillance In Ball, Kristie – Haggerty, Kevin D. – Lyon, David (eds.): *Routledge Handbook of Surveillance Studies*. London – New York, Routledge, 91–98.
9. Babbie, Earl (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
10. Bakonyi Péter (2010): *Az Információs Társadalom fogalma, kialakulása*. SZTAKI. http://old.sztaki.hu/~pbakonyi/bme_2011/IT_fogalma-2010.pdf (letöltés ideje: 2017. 01. 17.)

11. Ball, Kristie – Haggerty, Kevin D. – Lyon, David. (szerk.) (2012): *Routledge Handbook of Surveillance Studies*. London – New York, Routledge.
12. Bányász Péter (2015): A közösségi média, mint a nyílt forrású információszerzés fontos területe. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 3. évf. 2. 21–36.
13. Bányász Péter (2018): *A közösségi média lehetőségei és kihívásai a védelmi szférában*. Doktori (PhD) értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Katonai Műszaki Doktori Iskola. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12483/banyasz_peter_doktori_ertekezes_2018.pdf (2022. március 17.)
14. Bányász Péter – Bóta Bettina – Csaba Zágon (2019): A social engineering jelentette veszélyek napjainkban. In Zsámbokiné Ficskovszky Ágnes (szerk.): *Biztonság, szolgáltatás, fejlesztés, avagy új irányok a bevételi hatóságok működésében*. Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozat, 12–37. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/14723/01_Banyasz_Bota_Csaba_A_social_engineering.pdf?sequence=22 (2022. március 21.)
15. Barabási Albert László (2018): *A képlet – A siker egyetemes törvényei*. Budapest, Libri Könyvkiadó.
16. Bárd Petra – Borbíró Andrea (2010): Kontrollálatlan kontrolltársadalom In Virág György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 47.* Budapest, OKRI, 2010. 87–112. www.okri.hu/images/stories/KT/kt47_2010_sec.pdf
17. Barrett-Maitland, Nadine – Lynch, Jenice (2020): Social Media, Ethics and the Privacy Paradox. In Kalloniatis, Christos Carlos Travieso-Gonzalez, Carlos (eds.): *Security and Privacy from a Legal, Ethical, and Technical Perspective*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.90906> (2022. március 27.)
18. Barth, Susanne – de Jong, Menno D. T. – Junger, Marianne – Hartel, Pieter H. – Roppelt, Janina C. (2019): Putting the Privacy Paradox to the Test: Online Privacy and Security Behaviors among Users with Technical Knowledge, Privacy Awareness, and Financial

- Resources. *Telematics and Informatics*, 41. évf. 55–69.
<https://doi.org/10.1016/j.tele.2019.03.003> (2022. március 27.)
19. Becker, Stefan – Miron-Shatz, Talya – Schumacher, Nikolaus – Krocza, Johann – Diamantidis, Clarissa – Albrecht, Urs-Vito (2014): mHealth 2.0: Experiences, Possibilities, and Perspectives. *JMIR mHealth uHealth*, 2. évf. 2. sz. e24.
<https://doi.org/10.2196/mhealth.3328>
20. Bernal, Paul (2016): Data Gathering, Surveillance and Human Rights: Recasting the Debate. *Journal of Cyber Policy*, 1. évf. 2. sz. 243–264.
<https://doi.org/10.1080/23738871.2016.1228990>
21. Bikki István (2010): *A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között (rövid áttekintés)*. 1. sz. http://real.mtak.hu/145728/1/2010_1_bikki.pdf (2019. február 19.)
22. Bodor Péter (1997): Az éteren túl: a megismerés társas konstruktivista felfogása. *Replika*, 26. sz. 105–119. www.replika.hu/system/files/archivum/replika_26_09_bodor.pdf (2019. március 18.)
23. Bodri, J. Peter (2011): Tapping into police conduct: The improper use of wiretapping laws to prosecute citizens who record on-duty police. *American University Journal of Gender, Social Policy and Law*, 19. évf. 4. sz. 1327–1349.
<https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1548&context=jgspl>
24. Bogard, William (2014): Felügyelő együttesek és szökésvonalak. *Replika*, 89. sz. 61–81.
25. Bokor József (2017): Bevezetés a kiberfizikai rendszerek biztonsági kérdéseinek tárgyalásába. In Finszter Géza – Sabjanics István (szerk.): *Biztonsági kihívások a 21. században*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 345–348.
26. Boyd, Danah – Crawford, Kate (2012): Critical Questions for Big Data. Provocations for a Cultural, Technological and Scholarly Phenomenon. *Information, Communication and Society*, 15. évf. 5. sz. 662–679. (Magyarul: Az adatrengeteg kínos kérdései: Vitaindító egy kulturális, műszaki és tudományos jelenségről. *Információs Társadalom*, 12. évf. 2012. 2. sz. 7–23. <https://infstars.infonia.hu/pub/infstars.XII.2012.2.1.pdf> (2019. jan. 15.)

27. Braga, Anthony A. (2020): Body Worn Cameras, Surveillance, and Police Legitimacy. In Newell, Bryce Clayton (ed.): (2020): *Police on Camera, Surveillance, Privacy, and Police Accountability*. Routledge, (draft) 212–219.
28. Brighenti, Andrea Mubi (2007): Visibility: A category for the social sciences. *Current Sociology*, 55. évf. 3. sz. 323–442. <https://doi.org/10.1177/0011392107076079>
29. Brinkman, William John – Sanders, Alton F. (2012): *Ethics in a Computing Culture*. Boston, MA, Course Technology.
30. Brucato, Ben (2015a): The New Transparency: Police Violence in the Context of Ubiquitous Surveillance. *Media and Communication*, 3. évf. 3. sz. 39–55. <https://doi.org/10.17645/mac.v3i3.292>
31. Brucato, Ben (2015b): Policing made visible: mobile technologies and the importance of point of view. *Surveillance & Society*, 13. évf. 3–4. sz. 455–473. <https://doi.org/10.24908/ss.v13i3/4.5421>
32. Bulgurcu, Burcu – Cavusoglu, Hasan – Benbasat, Izak (2010): Information Security Policy Compliance: An Empirical Study of Rationality-Based Beliefs and Information Security Awareness. *MIS Quarterly*, 34. évf. 3. sz. 523–548. <https://doi.org/10.2307/25750690>
33. Carrascal, Juan Pablo – Riederer, Christopher – Erramilli, Vijay – Cherubini, Mauro – de Oliveira, Rodrigo (2013): Your Browsing Behavior for a Big Mac: Economics of Personal Information Online. In *Proceedings of the 22nd International Conference on World Wide Web*. 189–200. <https://doi.org/10.1145/2488388.2488406> (letöltési idő: 2022. március 27.)
34. Castells, Manuel (1996, 2000): *Information Age. The Rise of The Network Society, The Power of Identity, End of Millennium*. London, Blackwell. https://urb.bme.hu/wp-content/uploads/2014/05/manuel_castells_the_rise_of_the_network_societybookfi-org.compressed.pdf (2022. január 2.)
35. Chatfield, Tom (2016). It has fast become antiquated to say that you ‘go online’. *BBC*, 2016. március 28. <http://www.bbc.com/future/story/20160327-it-has-fast-become-antiquated-to-say-that-you-go-online> (2017. január 23.)

36. Chen, Rui – Sharma, Sushil K. (2015): Learning and self-disclosure behavior on social networking sites: the case of Facebook users. *European Journal of Information Systems*, 24. évf. 1. sz. 93–106. <https://doi.org/10.1057/ejis.2013.31>
37. Csépe Valéria (2017): A szubjektív biztonság pszichológiai dimenziói. In Finszter Géza – Sabjanics István (szerk): *Biztonsági kihívások a 21. században*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 275–288.
38. Csutorás Gábor Ákos (2020): *Az Y generációs munkatársak megtartási lehetőségei a közigazgatási szerveknél*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatástudományi Doktori Iskola. <https://antk.uni-nke.hu/document/akk-copy-uni-nke-hu/Disszert%C3%A1ci%C3%B3tervezet%20-%20Csutor%C3%A1s%20G%C3%A1bor.pdf> (letöltési idő: 2022. március 19.)
39. Dános Valér – Galambosi Barbara – Hertelendi Lajos – Hornyik Zsuzsanna – Varga Anita – Szabó Csaba: Tükör. Minősített folyóirat lett a Belügyi Szemle 2021-ben. *Belügyi Szemle*, 70. évf. 3. sz. 443–458. <https://ojs.mtak.hu/index.php/belugyiszemle/issue/view/753/444> (2022. március 22.)
40. Davison W. Philips (1983): The Third-Person Effect in Communication. *Public Opinion Quarterly*, 47. évf. 1. sz. 1–15. <https://doi.org/10.1086/268763>
41. De Vries, Dian A. (2014). *Social Media and Online Self-Presentation: Effects on How we See Ourselves and Our Bodies*. PhD Thesis. University of Amsterdam, Amsterdam School of Communication Research.
42. Dessewffy Tibor – Láng László (2015): Big Data és a társadalomtudományok találkozása a műtőasztalon. *Replika*, 92–93. sz. 170–176.
43. De Van, A. (2016): *The 7 V's of Big Data*. Impact Radius blog. www.impactradius.com/blog/7-vs-big-data/ (2017. szeptember 30.)
44. Dobák Imre – Tóth Tamás (2021): Régi módszerek a kibertérben? (CYBER– HUMINT, OSINT, SOCMINT, Social Engineering). *Belügyi Szemle*, 69. évf. 2. sz. 195–212. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2021.2.2> <https://ojs.mtak.hu/index.php/belugyiszemle/article/view/5345/4209> (letöltési idő: 2022. március 17.)

45. Dobák Imre (2019): OSINT – Gondolatok a kérdéskörhöz. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 7. évf. 2. sz. 83–93. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/nbsz/article/view/1438/764> (2022. március 17.)
46. Dobák, Imre (2013): Az információgyűjtésről általában. In Kobilka István (szerk.): *Nemzetbiztonsági alapismeretek*. Nemzeti Közszerológati Egyetem, 69–80.
47. Dobák Imre – Endródi Ferenc (2014): *A magyar rádióelhárítás nemzetközi együttműködésének története (1955–1990)*. Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem. <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/100446/535.pdf?sequence=1> (2022. február. 22.)
48. Dornfeld László (2020): A koronavírus– járvány hatása a kiberbűnözésre. *In Medias Res*, 2. sz. 193–204. <http://real.mtak.hu/126128/1/imr-2020-02-01.pdf> (2022. március 14.)
49. Economides, Nicholas (1996): Network externalities, complementarities, and invitations to enter. *European Journal of Political Economy*, 12. évf. 2. sz. 211–233. [https://doi.org/10.1016/0176-2680\(95\)00014-3](https://doi.org/10.1016/0176-2680(95)00014-3)
50. Egervári Dóra (2014): *A másodlagos digitális megosztottság enyhítésének modellje. Az információs műveltség komplex fejlesztési lehetőségei*. Doktori (PhD) disszertáció. Budapest, ELTE. <http://doktori.btk.elte.hu/lit/egervaridora/diss.pdf> (2017. augusztus 3.)
51. Esterházy Péter (2002): *Javított kiadás – Melléklet a Harmonia Caelestishez*. Budapest, Magvető.
52. Eysenck, Michael W. – Keane, Mark T. (1990): *Kognitív pszichológia*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
53. Falus István (szerk.) (2004): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
54. Fan, Mary D. (2020): Privacy, Public Disclosure, and Police– Worn Body Camera Footage. In Newell, Bryce Clayton (ed.): *Police on Camera, Surveillance, Privacy, and Police Accountability*. Routledge, (draft) 163–178.

55. Farmer, Ashley K. – Sun, Ivan Y. – Starks, Brian Chad (2015): Willingness to Record Police-Public Encounters: The Impact of Race and Social and Legal Consciousness. *Race and Justice*, 5. évf. 4. sz. 356–377. <https://doi.org/10.1177/2153368715581663>
56. Farkasné Zádeczky Ibolya (2006): A biztonságot veszélyeztető globális kihívások. *Hadtudomány*, 3. sz. www.mhtt.eu/hadtudomany/2006/3/2006_3_4.html (2022. március 1.)
57. Farmer, Ashley K. – Sun, Ivan Y. (2016): Citizen Journalism and Police Legitimacy: Does Recording the Police Make a Difference? In *The Politics of Policing: Between Force and Legitimacy*. Bingley, Emerald Group Publishing Limited. 239–256. <https://doi.org/10.1108/S1521-613620160000021013>
58. Farmer, Ashley K. (2016): *Copwatchers: Citizen Journalism and the Changing Police-Community Dynamic*. PhD Dissertation, University of Delaware https://udspace.udel.edu/bitstream/handle/19716/19904/2016_FarmerAshley_PhD.pdf?sequence=1&isAllowed=y (letöltési idő: 2021. 01. 07.)
59. Feeley, Malcolm M. – Simon, Jonathan (2003): The Form and Limits of the New Penology. In Bloomberg, Thomas G. – Cohen, Stanley (eds.): *Punishment and Social Control*. ed. 2. New York, Aldine de Gruyter, 75–116.
60. Fehér Katalin (1999): Metafórák a virtuális valóság jellemzésére a magyar sajtóban. *Jelkép*, 4. sz. 49–62. www.c3.hu/~jelkep/JK994/feher/feher.htm (2019. február 6).
61. Finszter Géza (2018): *Rendészettan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. https://nkerepo.unike.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12460/web_PDF_EKM_Rendesztan.pdf?sequence=1 (2019. március 18.)
62. Finszter Géza (2019): Állambiztonság – nemzetbiztonság. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 7. évf. 3. sz. 98–117. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/nbsz/article/view/1338/669> (2022. március 12.)
63. Flaherty, David H. (1988): The Emergence of Surveillance Societies in the Western World: Toward the Year 2000. *Government Information Quarterly*, 5. évf. 4. sz. 377–387. [https://doi.org/10.1016/0740-624x\(88\)90026-3](https://doi.org/10.1016/0740-624x(88)90026-3)

64. Foucault, Michel (1990) [1975]: *Felügyelet és büntetés*. Budapest, Gondolat Kiadó.
65. Földesi Krisztina (2017): *A biometrikus azonosítási eljárások alkalmazhatósága a rendőri munkában*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, Óbudai Egyetem, Biztonságtudományi Doktori Iskola. [https://bdi.uni-obuda.hu/sites/default/files/Doktori_\(PhD\)_ertekezes-Foldesi_Krisztina.pdf](https://bdi.uni-obuda.hu/sites/default/files/Doktori_(PhD)_ertekezes-Foldesi_Krisztina.pdf) (2022. március 17.)
66. Galántai Zoltán (2016): Big Data, tudomány, kauzalitás. *Információs Társadalom*, 16. évf. 2. sz. 32–43. http://real.mtak.hu/47309/1/it_2016_02_2_galantai.pdf (2017. szeptember 30.)
67. Ganascia, Jean-Gabriel (2010). The Generalized Sousveillance Society. *Social Science Information*, 49. évf. 3. sz. 489–507. <https://doi.org/10.1177/0539018410371027>
68. Gavison, Ruth (1980): Privacy and the Limits of Law. *The Yale Law Journal*, 89. évf. 3. sz. 421–471. <https://doi.org/10.2307/795891>
69. Giczi Johanna – Szőke Katalin (2017): Hivatalos statisztika és a Big Data. *Statisztikai Szemle*, 95. évf. 5. sz. 461–490.
70. Goldsmith, Andrew John (2010): Policing’s New Visibility. *The British Journal of Criminology*, 50. évf. 5. sz. 914–934.
71. Granovetter, Mark S. (1982): The Strength of Weak Ties. In Marsden, Peter V. – Lin, Nan (eds.): *Social Structure and Network Analysis*. Beverly Hills, Sage Publications, 105–130.
72. Gregg, Melissa 2013. Spouse-busting: Intimacy, adultery, and surveillance technology. *Surveillance & Society* 11(3): 301-310. <https://ojs.library.queensu.ca/index.php/surveillance-and-society/article/view/spousebusting/spousebusting> (2022. március 20.)
73. Greer, Chris – McLaughlin, Eugene (2010): We Predict a Riot? Public Order Policing, New Media Environments and the Rise of the Citizen Journalist. *British Journal of Criminology*, 50. évf. 6. sz. 1041–1059. <https://doi.org/10.1093/bjc/azq039>
74. Gyüre, Ferenc (2021): A negyedik ipari forradalom digitális újításai – Állapotfigyelő-karbantartó rendszerek hatása a termelékenységre. *Külügyi Műhely*, 3. évf. 1. sz. 85–118.

75. Haasjes, Rick E. Y. (2018): *Examining the Post-Privacy World*. University of Twente, Faculty of Behavioural, Management, and Social Sciences. https://essay.utwente.nl/76738/1/HAASJES_MA_BMS.pdf (2022. március 20.)
76. Haggerty, Kevin D. – Sandhu, Ajay (2014): The Police Crisis of Visibility. *IEEE Technology & Society Magazine*, 33. évf. 2. sz. 9–12. <https://doi.org/10.1109/mts.2014.2319912>
77. Haggerty, Kevin D. – Ericson, Richard V. (2000): The Surveillant Assemblage. *British Journal of Sociology*, 51. évf. 4. sz. 605–622. <https://doi.org/10.1080/00071310020015280>
78. Haggerty, Kevin D. – Ericson, Richard V. eds. (2006): *The New Politics of Surveillance and Visibility*. Toronto, University of Toronto Press.
79. Haggerty, Kevin D. (2012): Surveillance, crime and the police. In Ball, Kirstie – Haggerty, Kevin D. – Lyon, David (eds.): *Routledge Handbook of Surveillance Studies*. Abingdon, Routledge, 2012. 235–243.
80. Haig Zsolt (2018): *Információs műveletek a kibertéren*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. www.dialogcampus.hu/users/default/dialogcampus/ebooks/978-615-5945-05-2/pdf/web_pdf_informacios_muveletek_a_kiberterben_kicsi.pdf (2019. július 17.)
81. Hannak, Aniko – Soeller, Gary – Lazer David – Mislove Alan – Wilson Christo (2014): Measuring Price Discrimination and Steering on E-commerce Web Sites. In *Proceedings of the 2014 Conference on Internet Measurement Conference (IMC '14)*. Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 305–318. <https://doi.org/10.1145/2663716.2663744> (2022. március 27.)
82. Harmati Barbara – Szabó Imre (2020): A prediktív rendészet és az automatizált igazságszolgáltatás. *Belügyi Szemle*, 68. évf. 5. sz. 23–37. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2020.5.2> (2022. március 17.)
83. Haselton, Martie G. – Nettle, Daniel – Andrews, Paul W. (2015): The Evolution of Cognitive Bias. In Buss, David M. (ed.): *The Handbook of Evolutionary Psychology*. Hoboken, NJ, John Wiley & Sons, 724–746.

84. Héder Klára (2017): „Ha utazom, akkor posztolok is...” avagy kognitív torzítások a megfigyelés percepciójában. In Németh K. – Péter E. – Kiglics N. (szerk.): *II. Turizmus és Biztonság Nemzetközi Tudományos Konferencia*. Pannon Egyetem, 272–279. http://uni-pen.hu/files/konferencia/2017/Teljes_konf_tanulmánykötet.pdf (2017. március 13.)
85. Houwing, Lotte – van Eck, Gerard Jan Ritsema (2020). Police Bodycams as Equiveillance Tools?: Reflections on the Debate in The Netherlands. *Surveillance & Society*, 18. évf. 2. sz. 284–287. <https://ojs.library.queensu.ca/index.php/surveillance-and-society/article/view/13925/9310> (2022. február 28.)
86. Illéssy Miklós – Nemeslaki András – Som Zoltán (2014): Elektronikus információbiztonság-tudatosság a magyar közigazgatásban. *Információs Társadalom*, 14. évf. 1. sz. 52–73.
87. Iványi-Bitter B. (2008): Végh doktor archivuma. *Mozgó Világ*, 8. sz. 25–26. https://adt.arcanum.com/hu/view/MozgoVilag_2008_2/?query=Dr.%20V%C3%A9gh%20L%C3%A1szl%C3%B3&pg=158&layout=s (2022. március 25.)
88. Kagermann, Henning – Wahlster, Wolfgang – Helbig, Johannes (2013): *Recommendations for Implementing the Strategic Initiative INDUSTRIE 4.0*. Acatech – National Academy of Science and Engineering. www.din.de/blob/76902/e8cac883f42bf28536e7e8165993f1fd/recommendations-for-implementing-industry-4-0-data.pdf
89. Katona Imre (é. n.): *A helyzet reménytelen, de nem komoly*. <http://mek.oszk.hu/00100/00137/00137.pdf>
90. Z. Karvalics László (2007): Információs társadalom – mi az? Egy kifejezés jelentése, története és fogalomkörnyezete. In Pintér Róbert (szerk.): *Az információs társadalom*. Budapest, Gondolat – Új Mandátum, 30–46.
91. Kehr, Flavius – Kowatsch, Tobias – Wentzel, Daniel – Fleisch, Elgar (2015): Blissfully Ignorant: The Effects of General Privacy Concerns, General Institutional Trust, and Affect in the Privacy Calculus. *Information Systems Journal*, 25. évf. 6. sz. 607–635. <https://www.alexandria.unisg.ch/242210/1/ISJ%20Special%20Issue%20-Reframing%20Privacy-v1.0%20FINAL.pdf> (2022. március 27)

92. Kellner, Douglas (2006): *Habermas, The Public Sphere, and Democracy: A Critical Intervention*.
<https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/habermaspublicspheredemocracy.pdf>
(2021. január 12.)
93. Kerezsi Klára – Pap András László: A bűnözés és a bűnözéskontroll jövője. In Finszter Géza – Sabjanics István (szerk): *Biztonsági kihívások a 21. században*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 543–583.
94. Kies, Marianne F. (2011): Policing the Police: Freedom of the Press, The Right to Privacy, and Civilian Recordings of Police Activity. *The George Washington Law Review*, 80. évf. 1. sz. 274–310.
95. Kiss Atilla – Krasznay Csaba (2017): A felhasználói viselkedéselemzés kiberbiztonsági előnyei és adatvédelmi kihívásai. *Információs Társadalom*, 17. évf. 1. sz. 55–71.
<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.XVII.2017.1.4>
96. Kiss Tibor – Parti Katalin – Prazsák Gergő (2019): *Cyberdeviancia*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/13027/Web_PDF_Cyberdeviancia.pdf?sequence=1
97. Klein Sándor (2004): *Munkapszichológia*. Budapest, EDGE, 2000.
98. Klein Hickmann, Rodrigo – Mezzomo Luciano, Edimara (2016): What Influences Information Security Behavior? A Study with Brazilian Users. *Journal of Information Systems and Technology Management*, 13. évf. 3. sz. 479–496.
<https://doi.org/10.4301/s1807-17752016000300007>
99. Konrád György: Ha lehallgatnak. *ÉS publicisztika*, (1998), 24. részlet.
100. Korinek László (2010): *Kriminológia*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
101. Köhler, Wolfgang (1929): *Gestalt Psychology*. Oxford, Liveright.
102. Krasznay Csaba (2017): A kiberbiztonság stratégiai vetületeinek oktatási kérdései a közszolgálatban. *Nemzet és Biztonság*, 3. sz. 38–53.

103. Kriskó Edina (2017): Új kihívások a virtuális és a kiterjesztett valóságok korában. *Médiakutató*, 18. évf. 1–2. sz. 125–138. www.mediakutato.hu/cikk/2017_01_tavasz_nyar/08_uj_kihivasok_a_virtualis_es_kiterjlesztett_valosagok_koraban.pdf
104. Kulcsár László (2014): Klímaváltozás és társadalmi változás. *Gazdaság és Társadalom*, 6. évf. 1. sz. 3–14. http://real.mtak.hu/36432/1/GT_2014_1_01_Kulcsar.pdf
105. Kürti Emese (2015): *Experimentalizmus, avantgárd és közösségi hálózatok a hatvanas években. Dr. Végh László és köre*. Doktori (PhD) disszertáció. Budapest, ELTE. <http://doktori.btk.elte.hu/phil/kurtiemese/diss.pdf> (2021. április 19.)
106. Légárd Ildikó (2021): Játék a jövőért Az információbiztonsági tudatosság fejlesztési lehetősége egy gamifikált applikáció segítségével. *Polgári Szemle*, 17. évf. 1–3. sz. 358–373.
107. Lessig, Lawrence (2009): *Code: And Other Laws of Cyberspace*. New York, Basic Books. (ReadHowYouWant. com.)
108. Lévy, Gábor (2006): *OSINT (Open Source Intelligence) – Nyílt információs hírszerzés*. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.
109. Lianos, Michalis (2012): *The New Social Control: The Institutional Web, Normativity and the Social Bond*. Ottawa, Red Quill Books Ltd.
110. Lyon, David, ed. (2006): *Theorizing Surveillance: The panopticon and beyond*. Cullumpton: Willan Publishing.
111. Lyon, David (1994): *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*. University of Minnesota Press.
112. Lyon, David (2001): *Surveillance Society: Monitoring everyday life*. Buckingham, Open University Press.
113. Lyon, David (2005): Surveillance as Social Sorting: Computer Codes and Mobile Bodies. In Lyon, David (ed.): *Surveillance as Social Sorting*. London, Routledge, 27–44.

114. Lyon, David (2002): Surveillance Studies: Understanding visibility, mobility and the phenetic fix. *Surveillance & Society*, 1. évf. 1. sz. 1–7. <https://doi.org/10.24908/ss.v1i1.3390>
115. Lyon, David (2003): *Surveillance after September 11*. Cambridge, Polity.
116. Lyon, David (2007): *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge, Polity.
117. Lyon, David (2010): Surveillance, Power and Everyday Life. In Kalantzis-Cope, P. – Gherab-Martín, K. (eds.): *Emerging Digital Spaces in Contemporary Society*. Houndsmills, UK, Palgrave Macmillan, 107–120. https://doi.org/10.1057/9780230299047_18
118. Lyon, David (2013): Can Citizens Roll Back Silent Army of Watchers? *The Toronto Star*, 2013. szeptember 23. www.thestar.com/opinion/commentary/2013/09/23/can_citizens_roll_back_silent_army_of_watchers.html/ (2022. március 20.)
119. Lyon, David (2015). The Snowden Stakes: Challenges for Understanding Surveillance Today *Surveillance & Society*, 13. évf. 2. sz. 139–152. https://ojs.library.queensu.ca/index.php/surveillance-and-society/article/view/snowden_stakes/stakes (2022. március 20.)
120. Lyon, David (2019): *Surveillance Capitalism, Surveillance Culture and Data Politics*. In *Data politics* 64-77. Routledge. https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/24706/9781138053250_text.pdf?sequence=1#page=74 (2022. március 20.)
121. Maier, Steven F. – Seligman, Martin E. P. (1976): Learned Helplessness: Theory and Evidence. *Journal of Experimental Psychology: General*, 105. évf. 1. sz. 3–46. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.105.1.3>
122. Mann, Steve – Nolan, Jason – Wellman, Barry (2003): Sousveillance: Inventing and Using Wearable Computing Devices for Data Collection in Surveillance Environments. *Surveillance & Society*, 1. évf. 3. sz. 331– 355. <https://doi.org/10.24908/ss.v1i3.3344>

123. Mann, Steve (2002): *Sousveillance: Secrecy, Not Privacy, May Be the True Cause of Terrorism*. www.wearcam.org/sousveillance.htm (2022. március 22.)
124. Mann, Steve (2005): *Equiveillance: The Equilibrium between Sur-Veillance and Sous-Veillance*. Paper presented at the ACM (Association of Computing Machinery) CFP (Computers, Freedom, and Privacy), Seattle, May 12. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.106.2816&rep=rep1&type=pdf> (2022. február 28.)
125. Mann, Steve (2013): Veillance and Reciprocal Transparency: Surveillance Versus Sousveillance, AR Glass, Lifelogging, and Wearable Computing. *2013 IEEE International Symposium on Technology and Society (ISTAS): Social Implications of Wearable Computing and Augmented Reality in Everyday Life*. 1–12. <https://doi.org/10.1109/ISTAS.2013.6613094>
http://wearcam.org/veillance/IEEE_ISTAS13_Veillance1_Mann.pdf (2022. március 20.)
126. Marder, Ben – Joinson, Adam – Shankar, Avi – Houghton, David (2016): The Extended ‘Chilling Effect’ of Facebook: The Cold Reality of Ubiquitous Social Networking. *Computers in Human Behavior*, 60. évf. 582–592. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.02.097>
127. Marwick, Alice E. – Boyd, Danah M. (2011): I Tweet Honestly, I Tweet Passionately: Twitter Users, Context Collapse, and the Imagined Audience. *New Media & Society*, 13. évf. 1. sz. 114–133. <https://doi.org/10.1177/1461444810365313>
128. Marwick, Alice E. (2012): The Public Domain: Surveillance in Everyday Life. *Surveillance & Society*, 9. évf. 4. sz. 378–393. <https://doi.org/10.24908/ss.v9i4.4342>
129. Marx, Gary T. (2016): *Windows into the Soul: Surveillance and Society in an Age of High Technology*. Chicago, IL, The University of Chicago Press, 245–247.
130. Marx, Gary T. (2015): Technology and Social Control. In Wright, J. D. (ed.): *International Encyclopedia of Social Sciences*. Elsevier, 117–124.
131. Marx, Gary T. (2020): The Ayes Have It — Should They? Police Body-Worn Cameras. In Newell, B. C. (ed.): *Police on Camera: Surveillance, Privacy, and Accountability*. Routledge, 7–25. <https://doi.org/10.4324/9780429439759-1>

132. Mátyás Szabolcs – Csege Gyula (2019): Térfigyelő rendszerek empirikus kutatási eredményei a szubjektív biztonságérzet fényében. *Belügyi Szemle*, 67. évf. 10. sz. 71–84. http://real.mtak.hu/111585/1/MatyasSzabolcsCsegeGyulaBelugyiSzemle2019.evi10.sza_m71-85..pdf (2022. március. 20.)
133. Mátyás Szabolcs (2015): Szubjektív biztonságérzet – lakossági vélemény a közbiztonságról és a rendőrségről. *Magyar Rendészet*, 15. évf. 5. sz. 159–170. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/article/download/3633/2917> (2022. március 20.)
134. Mátyás Szabolcs (2020): Fogvatartotti vélekedés a térfigyelő kamerák használatával kapcsolatban. *Belügyi Szemle*, 68. évf. 2. sz. 51–58. <https://ojs.mtak.hu/index.php/belugyiszemle/article/view/3359/3338> (2022. március 18.)
135. McCrindle, Mark – Wolfinger, Emily (2009): *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations*. Sidney, University of New South Wales Press. www.researchgate.net/publication/328347222_The_ABC_of_XYZ_Understanding_the_Global_Generations (2022. március 18.)
136. McCahill, Michael (2012): Crime, Surveillance and Media. In Ball, Kristie – Haggerty, Kevin D. – Lyon, David (eds.): *Routledge Handbook of Surveillance Studies*. London, Routledge, 2012. 244–250. https://doi.org/10.4324/9780203814949.ch3_2_b
137. McLuhan, Marshall (1962): *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press, Magyarul: *A Gutenberg– galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*. Budapest, Trezor Kiadó, 2001.
138. Mészáros Bence (2016): *Fedett nyomozó alkalmazása a bűnüldözésben*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/14674/web_PDF_Fedett_nyomozo_alkalmazasa.pdf?sequence=7 (2022. február 22.)
139. Meyers, Erin A. (2012): ‘Blogs Give Regular People the Chance to Talk Back’: Rethinking ‘Professional’ Media Hierarchies in New Media. *New Media & Society*, 14. évf. 6. sz. 1022–1038. <https://doi.org/10.1177/1461444812439052>

140. Miller, Serena (2019): Citizen Journalism. In Nussbaum Jon (ed.): *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. New York, Oxford University Press, 2019. 1–25. Online: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.786>
141. Mitnick, Kevin D. – Simon, William L. (2003): *A legendás hacker – A megtévesztés művészete*. Budapest, Perfect-Pro Kiadó.
142. Monahan, Torin (2010): Surveillance as Governance: Social Inequality and the Pursuit of Democratic Surveillance. In Haggerty, Kevin D. – Samatas, Minas (eds.): *Surveillance and Democracy*. London, Routledge–Cavendish, 91–110.
143. Monahan, Torin (2006): Counter-Surveillance as Political Intervention? *Social Semiotics*, 16. évf. 4. sz. 515–534. <https://doi.org/10.1080/10350330601019769>
144. Munir, Siraj – Jami, Syed Imran (2019): Research Trends in Surveillance through Sousveillance. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 10. évf. 12. sz. 433–437. <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2019.0101258>
145. Murakami Wood, David – Ball, Kristie – Lyon, David – Norris, Clive – Raab, Charles (2006): *Report on the Surveillance Society*. Wilmslow, Office of the Information Commissioner. <https://ico.org.uk/media/about-the-ico/documents/1042390/surveillance-society-full-report-2006.pdf> (2022. február. 15.)
146. Murakami Wood, David – Wright, Steve (2015): Before and After Snowden. *Surveillance & Society*, 13. évf. 2. sz. 132–138. <https://doi.org/10.24908/ss.v13i2.5710>
147. Murakami Wood, David (2002): Foucault and Panopticism Revisited. *Surveillance & Society*, 1. évf. 3. sz. 234–239. <https://doi.org/10.24908/ss.v1i3.3338>
148. Murakami Wood, David (2014): A panoptikumon túl? Foucault és a surveillance studies. *Replika*, 89. évf. 5. sz. 43–60.
149. Murakami Wood, David (2009): The ‘Surveillance Society’: Questions of History, Place and Culture. *European Journal of Criminology*, 6. évf. 2. sz. 179–194. <https://doi.org/10.1177/1477370808100545>

150. Müller Rolf (2014): *Az ellenőrzött tér – titkos figyelések a politikai rendőrségen*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, www.hamvasintezet.hu/wp-content/uploads/2018/10/muller_ellenorzott-ter.pdf (2017. március 2.)
151. Müller Rolf (2019): A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága – szervezettörténeti vázlat (1948. szeptember – 1949. december). *Betekintő*, 13. évf. 4. sz. 5–33. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2019_4_muller_0.pdf (2022. február 22.)
152. Müller Rolf (2020). A magyar politikai rendőrség, 1945–1956. Szervezettörténeti áttekintés. In Jámbor O. I. – Tarján G. G.: *Megvalósult szükségszerűség. Az állami rendőrség megszervezése*. Budapest, Rendőrség Tudományos Tanácsa, 238–286. <http://real.mtak.hu/133832/1/muller-rolf-238-286.pdf> (2022. február 22.)
153. Nagy Judit (2019): Az Ipar 4.0 fogalma és kritikus kérdései – vállalati interjúk alapján. *Vezetéstudomány*, 50. évf. 1. sz. 14–26. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2019.01.02>
154. Nahalka István (2013): Konstruktivizmus és nevelés. *Neveléstudomány*, 1. évf. 4. sz. 21–33. http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelestudomany_2013_4_21-33.pdf (2019. március 18)
155. Nemeslaki András – Sasvári Péter (2014): Az információbiztonság-tudatosság empirikus vizsgálata a magyar üzleti és közszférában. *Infokommunikáció és Jog*, 60. sz. 169–177. <https://infojog.hu/nemeslaki-andras-sasvari-peter-az-informaciobiztonsag-tudatossag-empirikus-vizsgalata-a-magyar-uzleti-es-kozszeraban-20144-60-169-177-o/> (2021. október 31.)
156. Nouwens, Midas – Liccardi, Ilaria – Veale, Michael – Karger, David – Kagal, Lalana (2020): Dark Patterns after the GDPR: Scraping Consent Pop-Ups and Demonstrating Their Influence. In *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. 1–13. <https://arxiv.org/pdf/2001.02479.pdf> (2022. március 9.)
157. Nyeste Péter (2016): *A bűnüldözési célú titkos információgyűtés története, rendszerspecifikus sajátosságai, szektorális elvei*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola. <https://nkerepo.uni->

nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12375/ertekezes.pdf;jsessionid=BAF5DCF518D5672D98E8C9C5DCBAD1A1?sequence=1 (2022. március 17.)

158. Nyikes, Zoltán (2019): *A Közép-Kelet európai generációk digitális kompetencia és biztonság tudatosság vizsgálatának eredményei*. Doktori (PhD) értekezés. Óbudai Egyetem, Biztonságtudományi Doktori Iskola.
159. Nyitrai Endre (2014): A titkos információgyűjtés és a titkos adatszerzés alkalmazása során felmerülő kérdések. *Büntetőjogi Szemle*, 13. sz. 32– 40. https://ujbtk.hu/wp-content/uploads/2014/12/bjsz_201403_Nyitrai_Endre.pdf (2019. március 14.)
160. Ocskay Gyula (2003): A Panoptikon totalitása (Totality of Panopticon). In Loboczky János (szerk.): *Filozófiai diskurzusok (Philosophical discourses)*. Eger, EKF Líceum Kiadó, 288–295.
161. Oulasvirta, Antti – Suomalainen, Tiia – Hamari, Juho – Lampinen, Airi – Karvonen, Karvonen (2014): Transparency of Intentions Decreases Privacy Concerns in Ubiquitous Surveillance. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17. évf. 10. sz. 633–638. <https://doi.org/10.1089/cyber.2013.0585>
162. Örnebring, Henrik (2013): Anything You Can Do, I Can Do Better? Professional Journalism on Citizen Journalism in Six European Countries. *International Communication Gazette*, 75. évf. 1. sz. 35–53. <https://doi.org/10.1177/1748048512461761>
163. Palicz Tamás – Sas Tibor – Tisóczki József – Bencsik Balázs – Joó Tamás (2020): „Pénzt vagy életet!” – Zsarolóvírusok az egészségügyi informatikai rendszerekben. *Orvosi Hetilap*, 161. évf. 36. sz. 1498–1505.
164. Palicz Tamás – Bonnyai Tünde – Bencsik Balázs –Pintér Levente – Dombrádi Viktor – Joó Tamás – Bor Olivér – Hornyik Zsuzsanna (2022): Biztonságtudatosság a kibertérben – a 2020-as országos lakossági felmérés eredményei. *Belügyi Szemle*, 70. évf. 2. sz. 395–418. <https://ojs.mtak.hu/index.php/belugyiszemle/article/view/8192/6715> (2022. március 27.)

165. Parti Katalin – Kiss Anna (2014): *A számítástechnikai bűnözésről akkor és most*. In Bárd Petra – Hack Péter – Holé Katalin (szerk.) Pusztai László emlékére. OKRI-ELTE ÁJK: Budapest, 297-310.
166. Parti Katalin – Kiss Anna (2016): *Informatikai bűnözés*. In Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévay Miklós szerk.: *Kriminológia*. Budapest, Wolters Kluwer. 491–517.
167. Parti Katalin (2019): *A cybertér szabályozása*. In Kiss Tibor – Parti Katalin – Prazsák Gergő (2019). *Cyberdeviancia*. Budapest, Dialóg Campus, 144–164.
168. Pearce, Philip – Gretzel, Ulrike (2012): *Tourism in Technology Dead Zones: Documenting Experiential Dimensions*. *Faculty of Business Papers* 137. <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1139&context=buspapers> (2022. január 31.)
169. Péterfalvi Atilla (2015): *Néhány gondolat a nyílt információgyűjtés és a személyes adatok védelmének összefüggéséről*. Budapest, Belügyi Tudományos Tanács.
170. Pintér Róbert (2004): *A magyar információs társadalom fejlődése és fejlettsége a fejlesztők szempontjából*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, ELTE. (2017. augusztus 7.)
171. Pintér Róbert (szerk.) (2007): *Az információs társadalom. Az elmélettől a politikai gyakorlatig*. Budapest, Gondolat – Új Mandátum.
172. Pléh Csaba (2002): *A transzparencia: a gondolkodás köznapjaitól a kognitív tudományig*. In Forrai Gábor – Margitay Tihamér (szerk.): *Tudomány és Történet*. Budapest, Typotex, 201–213.
173. Pólya Tamás (2012): *Goffman online. Mediatizált dramaturgiai szerepek és közönségek az új mediális (digitális) személyközi kommunikációban*. *Századvég*, 12/4. Új évfolyam 66. szám. 19-50.
https://www.researchgate.net/publication/295519482_Goffman_online_Mediatizalt_dramaturgiai_szerepek_es_kozonsegek_az_uj_medialis_digitalis_szemelykozi_kommunikaciodan (2020. április 21.)

174. Potere, Michael (2012): Who Will Watch the Watchmen? Citizens Recordint Police Conduct. *Northwestern University Law Review*, 106. évf. 1. sz. 273–316.
175. Potts, Jason (2015): *The Impact of Police Video Recordings on Policing Strategies*. Thesis. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.14335.51365>
176. Porat, Marc Uri (1977): *The Information Economy: Definition and Measurement*. Washington, DC, United States Department of Commerce.
177. Prensky, Marc (2001): Digital Natives, Digital Immigrants – Do They Really Think Differently? *On the Horizon*, 9. évf. 6. sz. <https://marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part2.pdf> (2016. június. 4.)
178. Rákosi Mátyás: *Beszéd az MDP nagybudapesti aktívájának 1949. szeptember 30-i értekezletén*. <https://mek.oszk.hu/04300/04351/04351.htm>, https://adt.arcanum.com/hu/view/TarsadalmiSzemle_1949/?query=Legyen%20%C3%A9ber%20P%C3%A1rtunk%20minden%20szervezete%2C%20minden%20funkcion%C3%A1riusa%2C%20minden%20tagja%20%C3%A9s%20ez&pg=667&layout=s, (2022. augusztus 22.)
179. Révész Béla (2012): *Források a titkosszolgálatok politológiai tanulmányozásához* JATEPress, Szeged.
180. Révész Béla (1998): Az osztályharc fogalmának politikai és jogi aspektusai az '50-es években. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Juridica et Politica*, 54. köt. 14. sz. 1–132. <http://mek.niif.hu/01900/01983/01983.pdf> (2022. március 24.)
181. Révész Béla (2014): Magánszféra kontra biztonság – egyensúlyra törekedve. In Bencsáth B. et al.: *A terrorizmus Rubik-kockája, avagy a fenyegetések komplex megközelítése*. Nagykovácsi, Belügyminisztérium Oktatási Képzési és Tudományos szervezési Főigazgatóság, 76–93.
182. Sallai János (2015): A rendészet és a rendészettudomány kialakulása, első jelei a XVIII–XIX. században Nyugat– Európában és hazánkban. *Belügyi Szemle*, 63. évf. 12. sz. 129–144. <http://real.mtak.hu/130126/1/SallaiBelugyiSzemle2015.evi12.szam129-144.pdf> (2022. március 17.)

183. Sandhu, Ajay – Haggerty, Kevin D. (2015): *High-Visibility Policing: Policing on Camera and the Crisis of Police Legitimacy*. Oxford Handbooks Online. https://www.researchgate.net/publication/299103582_High-Visibility_Policing_Policing_on_Camera_and_the_Crisis_of_Police_Legitimacy (2022. március 17.)
184. Sandhu, Ajay – Haggerty, Kevin D. (2017): Policing on Camera. *Theoretical Criminology*, 21. évf. 1. sz. 78–95.
185. Sandhu, Ajay (2017): ‘I’m Glad That Was on Camera’: A Case Study of Police Officers’ Perceptions of Cameras. *Policing and Society*, 29. évf. 2. sz. 223–235. <https://doi.org/10.1080/10439463.2017.1285917>
186. Sasvári Péter (2019): *A Nemzeti Közszerológati Egyetem elemezhető a SciVal program segítségével*. Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem, <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.12954.59849>
187. Schaefer, Brian P. – Steinmetz, Kevin F. (2014): Watching the Watchers and McLuhan’s Tetrad: The Limits of Cop-Watching in the Internet Age. *Surveillance & Society*, 12. évf. 4. sz. 502–515. <https://doi.org/10.24908/ss.v12i4.5028>
188. Schwab, Klaus (2016): *The Fourth Industrial Revolution: What it Means, How to Respond*. WEF. https://jms.vic.edu.au/wp-content/uploads/2021/06/The_Fourth_Industrial_Revolution.pdf (2022. március 14.)
189. Schweidel, David A. (2014): *Profiting from the Data Economy*. London, Pearson Education.
190. Shafir, Eldar – LeBoeuf, Robyn A. (2002): Rationality. *Annual Review of Psychology*, 53. évf. 1. sz. 491–517. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135213>
191. Shanyang, Zhao – Grasmuck, Sherri – Martin, Jason (2008): Identity Construction on Facebook: Digital Empowerment in Anchored Relationships. *Computers in Human Behavior*, 24. évf. 5. sz. 1816–1836. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.02.012>
192. Simon Éva (2005): Egy XIX. századi tanulmány margójára. *Információs Társadalom*, 5. évf. 2. sz. 32–43.

- http://epa.oszk.hu/01900/01963/00013/pdf/infotars_2005_05_02_032-043.pdf (2022. március 8.)
193. Skinner-Thompson, Scott (2019): Recording as Heckling. *Georgetown Law Journal*, 108. évf. 1. sz. 125–174.
194. Smith, Andrew – Sparks, Leigh (2003): Making Tracks: Loyalty Cards As Consumer Surveillance. In Turley, Darach and Brown, Stephen (eds.): *E - European Advances in Consumer Research Volume 6*. Provo, UT: Association for Consumer Research, 368–373. www.acrwebsite.org/volumes/11294/volumes/e06/E-06 (2022. március 9.)
195. Snowden, Edward (2019): *Rendszerhiba*. Budapest, 21. Század Kiadó.
196. Solti István (2017): *A titkos információgyűjtés, elvei, eszközei és módszerei, alkalmazásának lehetőségei a nemzetbiztonsági munkában*. Doktori (PhD) értekezés. Nemzeti Köszolgálati Egyetem. <http://m.ludita.uni-nke.hu/repozitorium/bitstream/handle/11410/11109/Teljes%20sz%c3%b6veg%21?sequence=1&isAllowed=y> (2019. július 18.)
197. Specht Hedvig (2020): Facebook mint a társadalmi megfigyelés eszköze. In Polyák Gábor (szerk.): *Algoritmusok, keresők, közösségi oldalak és a jog – a forgalomirányító szolgáltatások szabályozása*. Budapest, HVG-ORAC, 60–74.
198. Stalcup, Meg – Hahn, Charles (2016): Cops, cameras, and the Policing of Ethics. *Theoretical Criminology*, 20. évf. 4. sz. 482–501. <https://doi.org/10.1177/1362480616659814>
199. Stanley, Jay – Steinhardt, Barry (2003): *Bigger Monster, Weaker Chains: The Emerging Surveillance Society: Where Are We Now?* American Surveillance Society. Washington, Technology and Liberty Program, American Civil Liberties Union. https://www.aclu.org/files/pdfs/privacy/bigger_weaker.pdf (2021. jan. 11.)
200. Stehr, Nico (1994): *Arbeit, Eigentum und Wissen. Zur Theorie von Wissensgesellschaften*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
201. Szabó Csilla Marianna (2020): *A serdülők kockázatviselkedése az interneten – mit gondolnak a jelenségről a pedagógusok?* In H. Varga Gyula (szerk.): Személyközi és

- Médiakommunikációs Tudatosság az iskolában. Kommunikációs Nevelésért Egyesület, 79–91. http://komnev.hu/wp-content/uploads/2020/05/TK12-pdfprint_j%C3%B3-2.pdf (2022. március 18.)
202. Szathmáry Zoltán (2012): *Bűnözés az információs társadalomban. Alkotmányos büntetőjogi dilemmák*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, Pécsi Tudományegyetem. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/16033> (2017. június 7.)
203. Szerző nélkül (1971): *Az ügynökség vezetése és nevelése*. Belügyminisztérium, III/I. Csoportfőnökség kiadványa, Jelzet: ÁBTL 4.1. A– 3114
204. Szokolszky Ágnes (2004): *Kutatómunka a pszichológiában. Metodológia, módszerek, gyakorlat*. Budapest, Osiris Kiadó.
205. Szommer Károly – Balogh Zoltán – Racskó Péter (2014): Az online világban hagyott virtuális lábnyomokban rejlő információk és azok veszélyei. *Vezetéstudomány*, 45. évf. 7–8. sz. 97–104. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1717/1/vt_2014n7_8p97.pdf (2022. március 14.)
206. Szűcs Zoltán – Yoo Jinil (2016): Big Data az információs társadalom új paradigmája. *Információs Társadalom*, 11. évf. 1. sz. 8–28. http://real.mtak.hu/43454/1/it_2016_01_1_szuts_yoo.pdf (2017. szeptember 30.)
207. Takács Tibor (2019) : Az állambiztonsági ügynökhálózat létszáma és összetétele a Kádár-korszakban. In Horváth Zs. – Kiss R. – Simon I. (szerk.): *Az állampárt biztonsága Tanulmányok Belügy és a Kommunista Párt kapcsolatrendszeréről a Kádár korszakban*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága 265–341. <https://kiadvanyok.neb.hu/asset/phpaXmIBL.pdf#page=265> (2022. március 24.)
208. Tarján Gábor (2020): *Az információbiztonsági tudatosság érettségi szintjének mérése szervezetekben*. Doktori (PhD.) értekezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/1090/1/Tarjan_Gabor_dhu.pdf (2021. október 31.)
209. Thompson, John B. (2005): The new visibility. *Theory, Culture and Society*, 22. évf. 6. sz. 31–51. <https://doi.org/10.1177/0263276405059413> (2021. január 12.)

210. Thomsen, Frej Klem (2019): The Concepts of Surveillance and Sousveillance: A Critical Analysis. *Social Science Information*, 58. évf. 4. sz. 701–713. <https://doi.org/10.1177/0539018419884410>
211. Tibor Ádám (2004): A kezdet: dr. Végh avagy a magyar neoavantgárd születése a zene szelleméből. *Élet és Irodalom*, 37. sz. https://adt.arcanum.com/hu/view/EletesIrodalomIrodalmiUjsag_2004_2/?query=Dr.%20V%C3%A9gh%20L%C3%A1szl%C3%B3&pg=302&layout=s (2022. március 25.)
212. Tófalvy Tamás (2015): Digitális technológia, kultúra és az újságírás határai: Hogyan formálja a kultúra technológiát? *Médiakutató*, 16. évf. 3. sz. 55–65. www.epa.hu/03000/03056/00060/pdf/EPA03056_mediakutato_2015_%C5%91sz_055-065.pdf (2021. jan. 5.)
213. Tóth Máté (2018): Olvasás és médiahasználat. *Könyvtári Figyelő*, 64. évf. 2. sz. 188–200. https://mediakutato.hu/cikk/2015_03_osz/03_ujsgiras_kultura_technologia.pdf (2022. március 18.)
214. Tóth Péter István (2008.): A médiaerőszak-félelmek eredete. *Médiakutató*, 4. sz. https://mediakutato.hu/cikk/2008_04_tel/09_mediaeroszak_felelmek/ (2017. október 24.)
215. Turay Alfréd (1994): *Filozófiatörténeti vázlatok*. Budapest, Szent István Társulat. <http://mek.oszk.hu/08700/08784/html/filozofia.htm> (2019. március 10.)
216. Tversky, Amos – Kahneman, Daniel (1974): Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185. évf. 4157. sz. 1124–1113. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
217. Utz, Christine – Degeling, Martin – Fahl, Sascha – Schaub, Florian – Holz, Thorsten (2019): (Un)informed Consent: Studying GDPR Consent Notices in the Field. In *Proceedings of the 2019 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security*. 973–990. <https://arxiv.org/pdf/1909.02638.pdf> (2022. március 9.)
218. Vadász János Pál (2018): *A szemantikus keresés módszerei és alkalmazási lehetőségei a védelmi szférában, a közigazgatásban, illetve a gazdasági életben*. Doktori (PhD.) értekezés. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Katonai Műszaki Doktori Iskola.

www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/Vadasz-Janos-Pal_Doktori-ertekezes_2018.pdf

(letöltési idő: 2022. március 17.)

219. Várhalmi A. Miklós (2010): *Az infokommunikációs közművek biztonsági kockázatai és az információs hadviselés.*
https://www.nemzetbiztonsag.com/docs/tanulmany/infokommunikacios_kozmuvek.pdf
(letöltési idő: 2022. március 1.)
220. Vida Csaba (2013): Nyílt forrású adatszerzés (OSINT). In Kobilka I. *Nemzetbiztonsági alapismeretek.* Budapest, Nemzeti Közszerzési és Tankönyv Kiadó, 115–124.
221. Vodanovich, Shahper – Sundaram, David – Myers, Michael (2010): Research commentary– Digital natives and ubiquitous information systems. *Information Systems Research*, 21. évf. 4. sz. 711–723. <https://doi.org/10.1287/isre.1100.0324>
222. Walker, Samuel E. – Archbold, Carol A. (2014): *The New World of Police Accountability.* Los Angeles, CA, Sage.
223. Wall, David S. (2008): *Cybercrime, Media and Insecurity.* The Shaping of Public Perceptions of Cybercrime. *International Review of Law, Computers and Technology*, Vol. 22, No. 1–2. 45–63.
https://www.researchgate.net/publication/228242264_Cybercrime_Media_and_Insecurity_The_Shaping_of_Public_Perceptions_of_Cybercrime (letöltési idő: 2022. március 21.)
224. Wall, David S. (2011): Foreword. In Jaishankar, Karuppanan (ed.): *Cyber Criminology. Exploring Internet Crimes and Criminal Behaviour.* Boca Raton, CRC Press.
225. Wall, Melissa (2015): *Citizen journalism.* *Digital Journalism*, 3(6), 797–813.
226. Walsh, James (2019). "Countersurveillance". In Deflem, Mathieu (ed.). *The Handbook of Social Control.* John Wiley & Sons Ltd. 374–388.
https://www.researchgate.net/publication/329222054_Countersurveillance (letöltési idő: 2022. március 22.)

227. Wang, Dan – Xiang, Zheng – Fesenmaier, Daniel R. (2014): Smartphone Use in Everyday Life and Travel. *Journal of Travel Research*, 55. évf. 1. sz. 52–63. <https://doi.org/10.1177/0047287514535847>
228. Wang, Dan – Xiang, Zheng (2012) The New Landscape of Travel: A Comprehensive Analysis of Smartphone Apps. In Fuchs M. – Ricci F. – Cantoni L. (eds.): *Information and Communication Technologies in Tourism 2012*. New York, Springer, 308–319.
229. Weitzer, Ronald – Tuch, Steven A. (2006): *Race and Policing in America: Conflict and Reform*. Cambridge University Press.
230. Westin, Alan F. (1967): *Privacy and Freedom*. New York, Atheneum.
231. Whitson, Jennifer R. (2010): Surveillance and Democracy in the Digital Enclosure. In Haggerty, Kevin D. – Samatas, Minas (eds.): *Surveillance and Democracy*. Routledge–Cavendish, 231–246.
232. Wilke, Andreas K. – Mata, Rui (2012): Cognitive Bias. In V. S. Ramachandran (ed.) *The Encyclopedia of Human Behavior*. vol. 1, 531–535. Academic Press. <https://s3.amazonaws.com/arena-attachments/557491/b16d97da35ed37a0a022e806cc931a0d.pdf> (2021. november 20.)
233. Wilson, Dean Jonathon – Serisier, Tanya (2010): Video activism and the ambiguities of counter–surveillance. *Surveillance & Society*, 8. évf. 2. sz. 166–180. <https://doi.org/10.24908/ss.v8i2.3484>
234. Z. Karvalics László (2007). Információs társadalom – mi az? Egy kifejezés jelentése, története... In Pintér R. (szerk.): *Az információs társadalom . Az elmélettől a politikai gyakorlatig*. Budapest, Gondolat – Új Mandátum, 29–46. <https://mek.oszk.hu/05400/05433/05433.pdf> (2022. március 18.)
235. Zedner, Lucia (2007): Pre-Crime and Post-Criminology? *Theoretical Criminology*, 11. évf. 2. sz. 261–281. <https://doi.org/10.1177/1362480607075851>
236. Zimaitis, Ignas – Degutis, Mindaugas – Urbonavicius, Sigitas (2020): Social Media Use and Paranoia: Factors That Matter in Online Shopping. *Sustainability*, 12. évf. 3. sz. 904. <https://doi.org/10.3390/su12030904>

237. Zimbardo, Philip G. – Ebbesen, Ebbe B – Maslach, Christina (1977): *Influencing Attitudes and Changing Behavior: An Introduction to Method, Theory, and Applications of Social Control and Personal Power*. Reading, Mass, Addison-Wesley Pub. Co.
238. Zurawski, Nils (2011): Local Practice and Global Data: Loyalty Cards, Social Practices, and Consumer Surveillance. *The Sociological Quarterly*, 52. évf. 4. sz. 509–527.
<https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2011.01217.x>

Internetes források

- A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség és szerveinek ügyrendje, www.abtl.hu/sites/default/files/forrasok/iii_ugyrend.pdf (2022. február 22.)
- 2003. évi III. törvény az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról; <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0300003.tv> (2022. február 14.)
- 163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A20H1163.KOR&txtreferer=00000001.txt> (2021. december 1.)
- 1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről; <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400034.TV> (2019. március 17.)
- A Constant State of Flux: *Trend Micro 2020 Annual Cybersecurity Report* <https://documents.trendmicro.com/assets/rpt/rpt-a-constant-state-of-flux.pdf> (2021. december 1.)
- International Telecommunication Union (ITU): Global Cybersecurity Index 2020 www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf (2021. november 24.)
- Kisfaludy András (1996): *Törvénytelen Muskátli – Képek a hatvanas évekből. 1. rész.* www.youtube.com/watch?v=HkGMR738BLE&t=1834s (2021. április 16.)
- Kisfaludy András (1996): *Törvénytelen Muskátli – Képek a hatvanas évekből. 2. rész.* www.youtube.com/watch?v=EIO3FXC_2Q4&t=377s (2021. április 17.)
- Kisfaludy András (1996): *Törvénytelen Muskátli – Képek a hatvanas évekből. 3. rész.* www.youtube.com/watch?v=HkGMR738BLE&t=1834s (2021. április 19.)

- Sztankay Ádám (2020): Interjú Kisfaludy Andrással. Origo. www.origo.hu/kultura/20200330-kisfaludy-andras-interju.html (letöltési idő: 2021. április 16.)
- 163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A20H1163.KOR&txtreferer=00000001.txt> (2021. december 1.)
- A Constant State of Flux: Trend Micro 2020 Annual Cybersecurity Report <https://documents.trendmicro.com/assets/rpt/rpt-a-constant-state-of-flux.pdf> (2021. december 1.)
- Europol: Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2021. file:///C:/Users/heder.klara/Downloads/internet_organised_crime_threat_assessment_iocta_2021.pdf
- International Telecommunication Union (ITU): Global Cybersecurity Index 2020 www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf (2021. november 24.)
- Magyarország Nemzeti Kiberbiztonsági Stratégiája (1139/2013. (III. 21.) Korm. határozat 1. sz. mell.) http://2010-2014.kormany.hu/download/b/b6/21000/Magyarorszag_Nemzeti_Kiberbiztonsagi_Strategiaja.pdf (2017. október 24.)
- 10-2207/1963. BM. III. Főcsoportfőnökség konspirációs és biztonsági szabályzata www.abtl.hu/sites/default/files/forrasok/konspiracios_szab.pdf (2019. február 19.)
- Az 1035/2012. (II. 21.) Korm. Határozat: Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiája. https://2010-2014.kormany.hu/download/f/49/70000/1035_2012_korm_határozat.pdf (2022. március 1.)
- *Szabad Nép*, 1951. május 30. 124. szám. https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszabadsag_1951_05/?query=%22Szabad%20n%C3%A9p%22%20%22fokozzuk%20az%20%C3%A9bers%C3%A9get%22%201951%20m%C3%A1jus%2030&pg=159&layout=s (2022. március 24.)

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet: A „surveillance” kifejezés megjelenése a nemzetközi szakirodalomban

A nemzetközi szakirodalom vizsgálatához a holland Elsevier tudományos kiadó által nyújtott informatikai szolgáltatásokat vettem igénybe. Az Elsevier kutatástámogató szolgáltatásai (Scopus, ScienceDirect, SciVal) a nemzetközi tudományos közéletben megkerülhetetlen tudományometriai alkalmazások minden tudományterületen,³⁴³ így a rendészettudomány területén is (Sasvári 2019; Dános et al. 2022).

A „Surveillance” keresőkifejezés a Scopus és a Scival adatbázisaiban

A „surveillance” (megfigyelés/felügyelet) kifejezés a releváns nemzetközi szakirodalomban való megjelenésének vizsgálatakor elsőként az Elsevier kiadó gondozásában működő Scopus multidiszciplináris bibliográfiai adatbázisát választottam.

A Scopus, mint a tudományos közlemények egyik legnagyobb adatbázisa, szakfolyóirat-archívum, amely az összes tudományterület legfontosabb folyóiratait, könyveit és konferenciaanyagait dolgozza fel. Itt nemcsak az indexált közlemények, hanem azok metaadatai alapján is végezhető keresés, irodalomkutatás, valamint a hivatkozások kimutatása 1788. évtől egészen napjainkig. A Scopus közel 80 ezer intézet, 4000 egyetem, 17 millió szerzői profil, több mint 7000 kiadó, közel 23 ezer peer-reviewed (lektorált) folyóiratának, könyvsorozatának, és több millió konferenciaanyagának referálásával 80 millió, bibliográfiai adatokat tartalmazó rekordot szolgáltat, amely szám folyamatosan növekszik.³⁴⁴

Első lépésben Scopus-ban elvégeztem a releváns szakirodalom kigyűjtését, a fontosabb területek, szerzők és kulcsfogalmak áttekintését, majd ezt követően kezdtem meg a kiválasztott fogalommal kapcsolatos keresések lefuttatását. A „surveillance” keresőkifejezésre a számítástechnika (*computer science*) és a társadalomtudományok (*social sciences*) szűkítéssel összesen 68.909 találat érkezett.³⁴⁵ Szűkítésre azért volt szükség, mert a surveillance kifejezés *más értelmében*, más tudományterületeken (pl. orvostudományi kutatások kapcsán) is

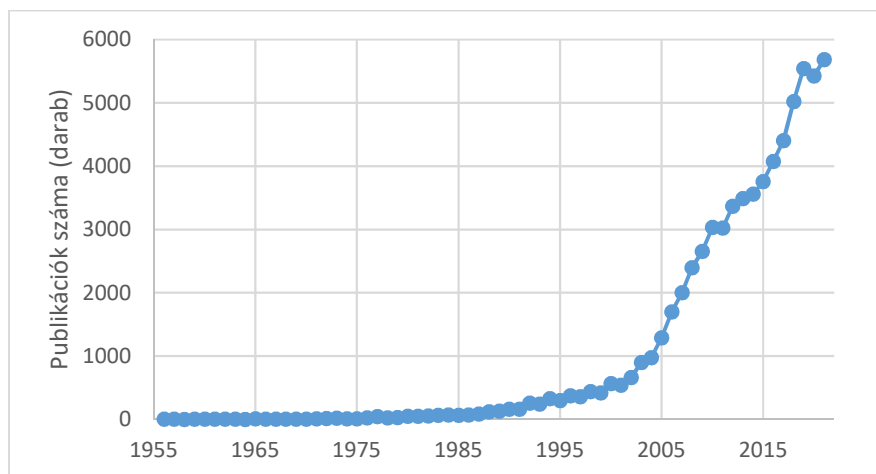
³⁴³ Kiemelten a természettudományok, mérnöki és orvostudományok területén, de az adatbázis lefedi a modern releváns nemzetközi szakirodalom szinte teljes spektrumát.

³⁴⁴ Forrás: www.elsevier.com/solutions/scopus/how-scopus-works/high-quality-data és www.elsevier.com/solutions/scopus/how-scopus-works/content?dgcid=RN_AGCM_Sourced_300005030

³⁴⁵ A keresési eredmények és találatok angol nyelvűek, ezért az adatbázisban magyar szakkifejezésekre nem gyűjthető be elemzési eredmény.

megjelent,³⁴⁶ amely találatok azonban a jelen doktori kutatás kulcsfogalmául szolgáló lyoni surveillance definíciótól jelentősen eltérő értelmezési tartományon alapulnak, így ezek szűrése logikus lépésnek mutatkozott.

A már szűrt találatokból a többség, 48.171 számítástechnikai területről származott, míg a társadalomtudományok esetében 23.948³⁴⁷ találat érkezett. Mivel az első, valóban témába vágó találat 1956-ból származik,³⁴⁸ a keresési feltételek időbeli szűkítését is indokoltnak láttam, és a 1956–2021³⁴⁹ közötti időszakot vizsgáltam (*ld. 19. ábra*).

19. ábra: A „surveillance” keresőkifejezés megjelenése a nemzetközi tudományos publikációkban 1956–2021 között, „computer science” és „social sciences” területi szűkítéssel (Forrás: a szerző szerkesztése, Scopus)

A kérdéskör felfutását mutatja, hogy az évi rekordszám 2005-ben meghaladta az ezret (1288 találat), s az azt követő 10 évben látványosan emelkedett a témával foglalkozó publikációk száma. A kutatások tudományterületi bontása a számítástechnika és a társadalomtudományok dominanciáját mutatja (*ld. 20. ábra*).

³⁴⁶ A szűkítés nélküli 410.242 találat mutatja, hogy a fogalom széles körű értelmezési tartományában jelen kutatás szempontjából rendkívül sok irreleváns/más értelmezési tartományú találat szerepelhet, így a célzott szűkítésre feltétlenül szükség van.

³⁴⁷ A találatok közti átfedés mögött feltételezhetően a két terület metszetében lévő publikációk okozta duplikáció állhat.

³⁴⁸ Silverman, E. (1956): Surveillance, Treatment, and Casework Supervision. *Crime & Delinquency*, 2. évf. 1. sz. 22–26.

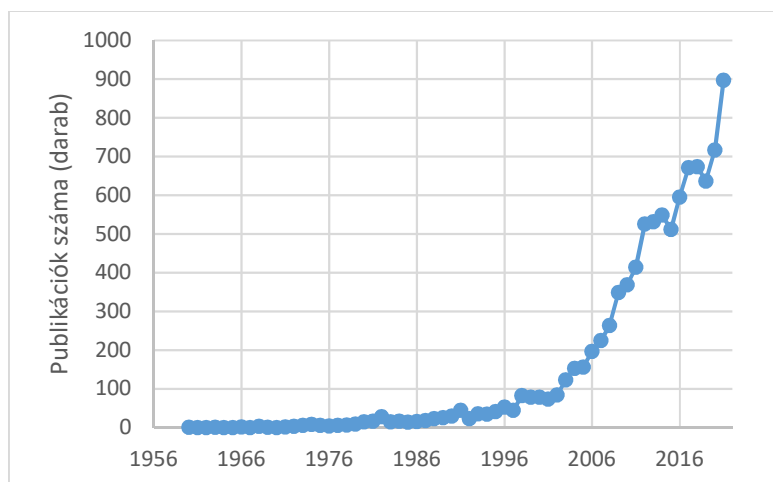
³⁴⁹ 2021. mint utolsó teljes év.

Publikációk számának tudományterületi megoszlása

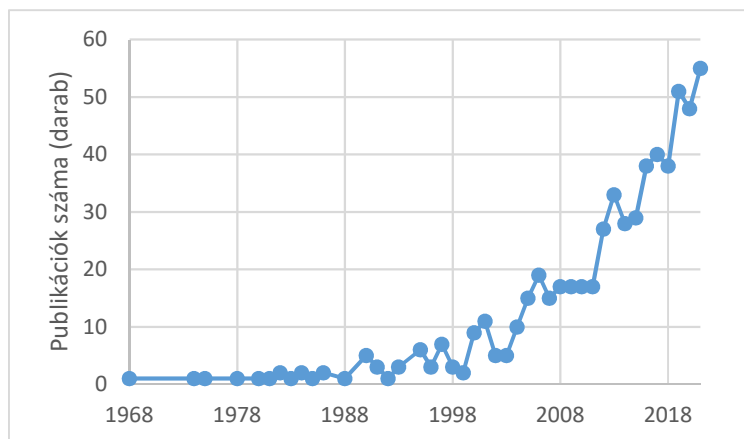
20. ábra: A „surveillance” keresőkifejezés megjelenése tudományterületenként (Forrás: a szerző szerkesztése, Scopus)

A megjelenő releváns publikációk száma *kizárólag társadalomtudományi szűkítéssel is* jelentős. A megjelent publikációk a kérdéskör iránti érdeklődés jelentős emelkedését mutatják a 2000-es évek elejétől. 2012 és 2015 között átlagosan 500 körüli publikáció jelent meg évente (526, 532, 549, illetve 512 db), majd e rövid stagnálás után ismét emelkedésnek indult a kérdéskörrel foglalkozó kutatók publikációs száma. 2021-ben 897 mű került be a tudományos vérkeringésbe (ld. 21. ábra).

21. ábra: A „surveillance” keresőkifejezés megjelenése a nemzetközi tudományos publikációkban 1956–2021 között, „social sciences” területi szűkítéssel 9515 találat (Forrás: a szerző szerkesztése, forrás: Scopus)

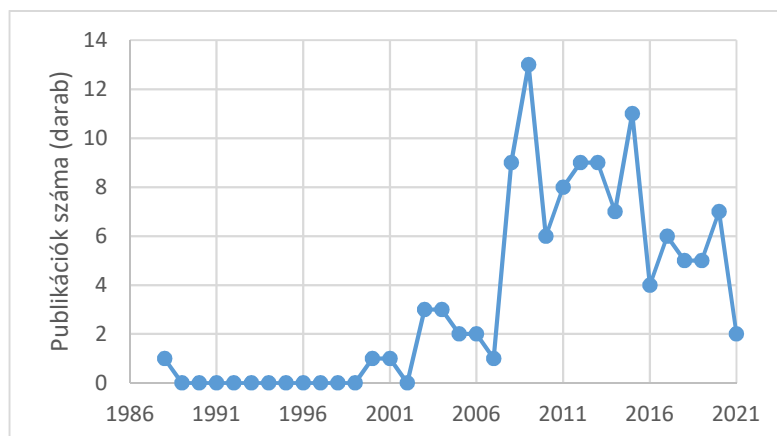
A „Monitoring” ÉS „Police” keresőkifejezések együttes alkalmazásával a fenti görbéhez rendkívül hasonló eredmény mutatkozik. A rendelkezésre álló időtartományban (1968-tól) megjelent 592 publikáció, ami a téma rendészettudományi felfutását is jól érzékelteti (ld. 22. ábra).

22. ábra: A „Police” és „Monitoring” keresőkifejezések együttes megjelenése a nemzetközi tudományos publikációkban 1968–2021 között, „social sciences” területi szűkítéssel (Forrás: a szerző szerkesztése, Scopus)

Amennyiben már nem csak a megfigyelés/felügyelet (*surveillance*), hanem a „megfigyelés társadalma/felügyeleti társadalom” (*surveillance society*) kérdéskörre végzünk keresést, akkor a téma iránti érdeklődés már kevésbé mutat dinamikus növekedést (ld. 23. ábra).

Az első a témában jelzett publikáció 1988-ban Flaherty, D. H.: *The emergence of surveillance societies in the western world: Toward the year 2000*,³⁵⁰ amelyben az információtechnológia fejlődése kapcsán a megfigyelési és adatgyűjtési technikák versus az emberi jogok, a magánélet védelme és az adatvédelmi kérdések problémáit feszegeti.

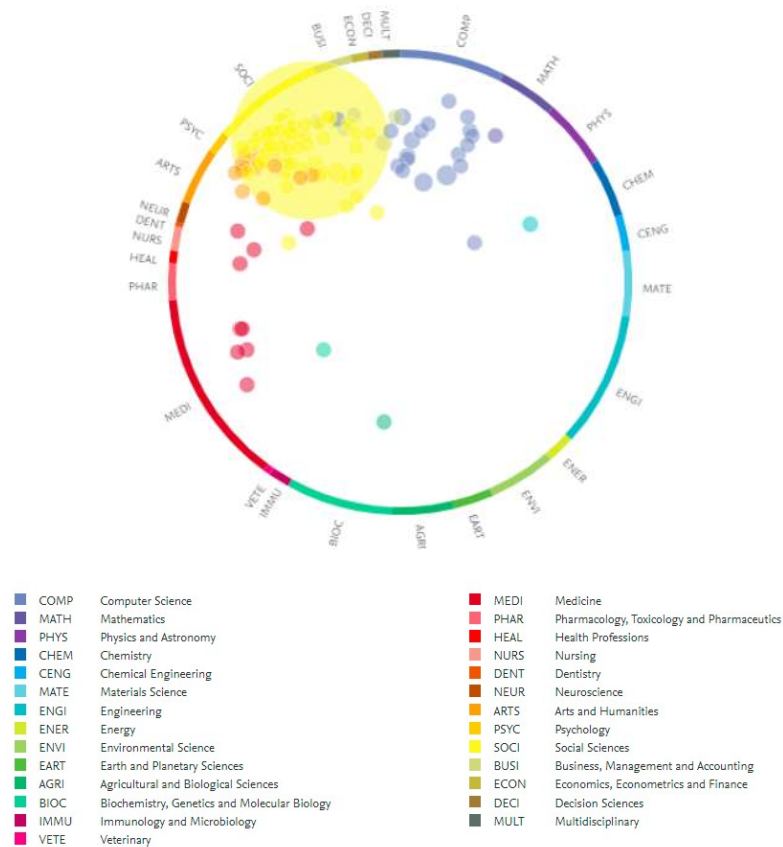

23. ábra: A „surveillance society” keresőkifejezések megjelenése a nemzetközi tudományos publikációkban 1988–2021 között, „social sciences” és „computer sciences” területi szűkítéssel (Forrás: a szerző szerkesztése, Scopus)

³⁵⁰ *Government Information Quarterly*, 5. évf. 4. sz. 377–387.

A téma az Elsevier SciVal adatbázisában is megjelenik. A SciVal tudományértékelő program, amely a Scopus citációs adatbázis, valamint a ScienceDirect teljes szöveges adatbázis adatain, valamint öt másik szakirodalmi adatbázisból nyert információ alapján, és különféle elemzési szolgáltatásokat nyújt a Big Data és üzleti analitikai eszközök alkalmazásával (Bányász–Bóta–Csaba 2019). Az adatbázis saját adatai alapján³⁵¹ több mint 11.600 kutatási, illetve felsőoktatási intézmény és munkatársai tudományos tevékenységéről, kapcsolatairól, viszonyairól támogatásairól szolgáltat adatot, közel 6000 szerző tudományos tevékenységét, kutatási témáit mutatja be és teszi elemezhetővé felhasználói számára.

Az adatbázisban, az elérhető időintervallumban (1955–2021) között vizsgáltam a „surveillance” és a „society” kifejezésekre adott találatokat (ld. 19. ábra) a SciVal kutatástámogatási eszköztárának³⁵² alkalmazásával (ld. 20. ábra).

³⁵¹ Forrás: www.scival.com/overview/summary?uri=Institution%2F318010

³⁵² A kutatástámogatási eszköztár elemei: 1. áttekintés (overview) 2. összevetés (benchmarking) 3. együttműködés (collaboration) 4. trendek (trends) 5. riportok (reporting) 6. saját SciVal (My SciVal) 7. Scopus. A fenti lehetőségek közül az áttekintést és a trendelemzést használtam.

24. ábra: A „surveillance & society” keresőkifejezések megjelenése a nemzetközi tudományos publikációkban 2016–2021 között (Forrás: Scival)

A keresési megjelenítésen jól látszik, hogy a téma három legfontosabb kutatási területe a társadalomtudományok és a számítástechnikai tudományok (valamint a fogalom más jellegű használata miatt az orvostudományok).

FOKOZZUK AZ ÉBERSÉGET

Az éberség — nélkülözhetetlen kommunista tulajdonság. Azt jelenti, hogy soha nem feledkezünk meg az osztályharcról, amely a munkások, a dolgozók hadserege és a kizsákmányolók hadserege között folyik, szakadatlanul, életre-halálra, a nép végső győzelméig. Azt jelenti, hogy nyitott szemmel járva, éberen figyeljük: ki és mi segíti elő, ki és mi hátráltatja Pártunk politikájának megvalósulását; éberen figyeljük: ki a barátunk és ki az ellenségünk. Ebernek lenni azt jelenti, hogy féltő gonddal őrökölünk a Párt kádereit, a Párt sorainak tisztasága felett. Keményen és következetesen harcolunk minden megalkuvás, elhajlás, pártellenes, népellenes nézet, cselekedet ellen. Idejében felismerjük az ellenség terveit, taktikáját — leleplezzük és ártalmatlanná tesszük az ellenséget. *„A kommunista éberség a Párt, a proletárdiktatúra, a haza védelmét*

volt. Egész családja reakció: apja horthysta jegyző, akit sikkasztásért elbocsátottak, bátyja rongyosgárdista volt, felszabadulás után a Kisgazdapárt reakciós jobbszárnyáról támadta a népi demokráciát. Csak a megelégedettség, a gondtalan kényelem légkörében homályosíthatja el olyan politikai vakság kommunisták tekintetét, hogy ilyen embert pártiskolára javasoljanak.

Az éberségnek azonban nem a vezető funkciókra, pártiskolára való jelöléseknél, hanem már a tag- és tagjelöltfelvételnél kell kezdődnie. Az állami és gazdasági élet különböző vezető posztjairól kiszorult ellenséges elemek most új taktikát követnek. Nem kívülről támadják Pártunk erődjét, hanem alulról, a dolgozók sorából feltörve igyekeznek beférkőzni alapszervezeteinkbe és a Párton belül akarnak vezető pozícióba kerülni, mert úgy tartják, hogy „*úrat legkönyebb belülről bevenni*”. A munkásosztály létszá-

pártkönyv, fegyver, kulcspozíció a kezükre.

Az éberség fokozásában, a kádermunka megjavításában a vezetőkre vár a legnagyobb feladat. Ok felelősek a káderek kiválasztásáért, munkájuk ellenőrzéséért, előléptetésükért.

A vezetők ébersége azonban önmagában nem elég. *A tömegek segítségére, ébersége, alulróljövő bírálatára nélkül nem lehet eredményes az ellenséggel szemben, a Párt sorainak tisztaságáért vívott harcunk.* Rákosi elvtárs többször rámutatott erre, különösen a Rajk-banda leleplezése óta. *„Bátorítani kell mindegyik a tömegek bírálatát — hangoztatta most Kovács István elvtárs a KV ülésén. — Egy vezetőnek csak két szeme és két füle van, nem láthat és nem hallhat mindent. Ezreknek és millióknak sok szemük és sok fülük van és a tömegek sok mindent látnak és hallanak, sok mindent megtudnak. Helus és*

Eberségre mindig és mindenütt szükségünk van. Miért irányította Pártunk a figyelmét éppen most — a Központi Vezetőség május 22-i ülésén — a kádermunkára és ezen belül különös nyomatékkal az éberségre?

Azért, mert a szocializmus építése, ötvenes tervünk végrehajtása — s ami ezzel együttjár: az élesedő belső osztályharc — megköveteli tőlünk a káderekkel való fokozott törődést s a fokozott éberséget. Megköveteli ezt a nemzetközi helyzet is. Gondoljunk Sztálin elvtárs szavaira: *„Butaság volna azt hinni, hogy a nemzetközi töke békében hagy minket... Osztályok vannak és van nemzetközi töke, s ez nem nézhet nyugodtan egy olyan ország fejlődését, amely a szocializmust építi.”* Sztálin elvtárs, amikor — 1930-ban — a töke maradványai elleni *„nagy bolsevik támadásról”* beszélt a Bolsevik Párt XVI. kongresszusán, hangoztatta, hogy ennek érdekében meg kell szervezni a harcot a bürokrácia ellen, amely nem engedí felzárni törni a *„rendünk mélyében rejlő óriási tartalékokat”,* meg kell szervezni a tömegek munkaversenyét, stb. S elsőként hangsúlyozta: *„A bolsevik támadásnak elsősorban az a lényege, hogy mozgósítjuk a tömegek osz-*

ma rohamosan növekszik. Nemcsak egészséges forrásokból táplálkozik ez az utánpótlás, az üzemekbe húzódnak volt kapitalisták, földbirtokosok, kulákok, volt katonatisztek, csendőrök, volt horthysta köztisztviselők, politikailag megbízhatatlan elemek. Munkásruhába bújnak, igyekeznek jó munkával kitűnni, sőt pártmunkát kérnek, ők, akik mindennél jobban gyűlölik Pártunkat.

A mi funkcionáriusaink nem figyeltek fel erre és ahol bürokratikusán ment a tagjelöltfelvétel, ott ilyen osztályidegen, vagy ellenséges elemek bekerültek a Pártba. Az ellenséges, osztályidegen elemek áramlása a munkásosztály sorai közé, törekvésük, hogy beférkőzzenek a Pártba — a következő években sem csökken. Az alapszervezetekben valóban a legnagyobb éberségre van szükség, mert az ellenség találatkony, ravasz, ezer álarc mögé bújik.

Pártszervezeteink nagyon felületesen ítélték meg ezeket az elemeket. Somogyi Mihály volt csendőralezredesről, aki csoportvezető a Székesfehérvári Vasútépítő Vállalatnál, olyan jellemzést adott, hogy *„jól viszonylik a népi demokráciához, a dolgozókhöz”.* A Felten-gyárban Adám dr., horthysta százados,

szükséges az, hogy felhívják rá a vezetők, az illetékes párt- és állami szervek figyelmét.”

A vezetők egyik legfontosabb feladata az egész párttagságot, a dolgozó tömegeket éberségre nevelni. Nekünk nem arra van szükségünk, hogy funkcionáriusaink éberség címen magánnyomozással foglalkozzanak, hanem arra, hogy tömegharcot szervezzünk az ellenség leleplezéséért, ártalmatlanná tételéért. Arra van szükség, hogy felszámoljuk üzeminkben, hivatalainkban, termelőcsoportjainkban a túlságos megnyugvás, gondatlanság, az ellenségre való megelégedés hangulatát és harcot indítsunk az ellenséggel szembeni tehetetlenség, a szájtátás, a nemtörődömség ellen. *„Vannak egyesek, akik látják, tudják a rendellenességet, ismerik és tűrik az ellenséget. Arra kell nevelni a kádereket, a dolgozó tömegeket, ne tűrjék, leleplezzék le az ellenséget, a közénk nem valókat.”* Erre a harcra neveljük és vezessük a kommunisták a tömegeket, s mindenütt bátorítsák a dolgozók alulról jövő bírálatát.

Ezen a téren is komoly feladataink vannak. Gyakori eset, hogy funkcionáriusaink elhanyagolják a dolgozók beadványait, leveleit. A KV ülése felhív bennünket, hogy

hogymozgósítjuk a tömegek osztályéberségét és forradalmi aktivitását országunk tökéletes ellen.”

A magyar népi demokrácia is előrenyomul a szocializmus építése útján. Építő munkánk sikere, győzelme elsősorban és döntően Pártunktól függ, a kommunistáknak, a Párt kádereinek jó munkájától, áldozatkészségétől, példamutatásától — éberségétől. A mi Pártunknak is döntően fontos feladata most: mozgósítani a tömegek osztályéberségét.

Pártfunkcionáriusaink — legáltalában is elméletben — eddig is tisztában voltak az éberség fontosságával. Tudják és gyakran hangoztatják, hogy az élesedő osztályharc fokozott éberségre kötelez. A gyakorlatban mégis elhanyagolták az éberséget. A szombathelyi városi pártbizottság volt titkára például nyilván pontosan meg tudta mondani miért és mennyire fontos az éberség, mégis egy nyugatos levényt javasolt a szombathelyi gépgyár párttitkárának és volt nagykereskedőt a kórház pártbizottságának elére. S ez, sajnos, nem egyedülálló eset. Noha pártbizottságainkban elég sok szó van az éberségről — valójában az éberség hiánya és a felelőtlen kádermunka következtében osztályidegen, ellenséges elemek nagyszámban és mélyen beférkőztek párt-, állami vagy tanács-

ban Adám dr., horthysta százados, egy 50 holdas kulák fia, mint segédmunkás „kivonta a vezetők elismerését”, előléptették, tanították, amíg rajta nem kapták, hogy egy mázsa rezet kidobott a szemébe. Az ellenség sok esetben ügyesebb ennél az Adámnál, nem leleri le magát ilyen hamar, igyekszik a munkában is eredményt felmutatni, s végül — ha nem vigyázunk — eléri első célját: tagjelölt lesz. Így történhet meg, hogy — „egyesek megnyugvása és politikai vakvága miatt az ajtón kidobott ellenség visszamászik az ablakon”. Ezért súlyos hiba, ha valakinél egyes egyedül mai magatartását nézik. Csak akkor ismerhetünk valakit igazán, ha jól ismerjük multját is.

A levitézett reakciós vezetők, a megbízhatatlan karrierista elemek dolgozzanak megfelelő ellenőrzés mellett szakvonalon, vagy kevésbé fontos iparágakban, de „nem szabad őket a Pártba beengedni, a Párt kapuit végérvényesen és teljesen le kell zárni előttük”. És a kommunisták, de különösen a kommunista funkcionáriusok felelősek azért, hogy ilyen elemek ne kerülhessenek a Pártba, a hadseregbe, vagy más fegyveres erőkhöz, ne kerülhessenek állami vonalon fe-

KV ülése felhív bennünket, hogy kiméretlenül lépünk fel mindenütt az építő bírálat elfojtása ellen. A kommunisták nem félnek feltárni munkájuk fogyatékosait — csak az ellenség fél a tömegek bírálatától. Ahol elfojtják az alutól jövő bírálatot, ott — így, vagy amúgy —, az ellenség keze van a dolgokban. A kommunisták feladata, hogy megmagyarázzák: a magyar népi demokráciában minden hatalom a dolgozó népé s a dolgozók nem utolsósorban bírálatukkal, fogyatékosaink feltárással vesznek részt az állam vezetésében. Minden párttag, minden dolgozó legyen büszke erre, bátran éljen ezzel a jogával és ne tűrje, hogy bárki is megpróbálja megfosztani ettől.

„Nem elaltatni kell a Pártot — hanem fejleszteni benne az éberséget, nem elringatni — hanem harci készenlét állapotában tartani, nem lefegyverezni — hanem felfegyverezni, nem demobilizálni — hanem állandóan mozgósított állapotban tartani a második öt éves terv megvalósítására” — erre tanította Sztálin elvtárs annakidején a bolsevikokat. Erre van szükség most a mi Pártunkban is, mert a Párt a döntő fegyver a nép győzelméért vívott harcban. Fokozott éberségre van hát szükség, harci készenlétre az öt éves terv megvalósítása, a béke kivívása érdekében.

funkciókba, tömegszervezeti és gazdasági funkciókba, komoly kárt okoztak egyes nagyüzemi pártbizottságok és az alapszervezetek vezetőségein belül is. Ezek a tények elodázhattatná tették, hogy Pártunk élesen felvesse az éberség kérdését a kádermunkában és az élet minden területén.

A Központi Vezetőség ülése rámutatott, hogy sok vezető milyen bűnös felelőtlenséggel járt el például a pártiskolákra és szakiskolákra való jelöléseknél. A közlekedésügyi minisztériumból három hónapos iskolára javasoltak egy tisztviselőt, akiről kiderült, hogy hosszú ideig a Turul-szövetség és egy reakciós egyházi egyesület, a „Soli Deo Gloria” vezetőségi tagja

ős vezető állásba; ne kerüljön beke kivívása érdekében.

Vándortechnikumokat szerveznek az országos jelentőségű építkezéseken

Az építőipari technikum rendszeres tanulóira, amelyen a műszaki közép-kadereket képezik, a tanulók az általános iskola VIII. osztályának elvégzése után iratkozhatnak be. Az iskola négyéves. A nyári szünetben a tanulóknak ötbeles gyakorlati oktatáson kell résztvenniük. A négy évfolyam elvégzése után érettségi tesznek és megszerzik a technikus oklevelet, majd a műszaki egyetemen továbbtanulhatnak. Az építőipar dolgozói részére esti technikumokat szerveznek, amelyek legalább kétévi szakmai gyakorlat szükséges.

A jövő tanévben 1360 tanuló tanul majd az építőipari, 150 az épületgépészeti technikumon és 600-an a dolgozók esti technikumain. Az új tanévtől kezdve a nagy, országos jelentőségű építkezések dolgozói részére az egyes munkahelyeken vándortechnikumokat szerveznek, amelyek az építkezés befejeztéig működnek. Ha az építkezés befejeződik, akkor egy másik nagy építkezéshez helyezik át, amelyen a technikum régi hallgatói részére biztosítják a munkafelhelyeket is. Így a hallgatók megszakítás nélkül folytathatják tanulmányaikat. (MTI)

3. számú melléklet: Interjú egy rajongóval

K: Hallottam, hogy te régóta követsz egy sztárt. Mesélnél nekem arról, hogy miért fontos neked, hogy ismerted meg, mi történt azóta amióta követed, és hogy hogyan és miért tudtál meg róla dolgokat? Szóval, mesélj nekem légy szíves arról, hogy milyen „rajongónak” lenni!

V: Én 2009 óta követem T-t, azaz lassan már 13 éve. (El sem hiszem, hogy ennyi idő telt el.) Az igazság az, hogy először nem is őt, hanem A.-t, egy énekest fedeztem fel egy videóklippben, amit egy tini lány ajánlott valahol, mint fantasztikus slágert [nevet]. Hát így kezdődött [nevet]. A. fiatal gyerek volt akkor, a húszas éveiben, de eszméletlenül énekelt... de a klipp, na, az borzalmas volt. A fickó nevetséges színpadi ruhákban, fura táncosokkal körülvéve vonaglott. Az egész halál ciki volt. Rémes. Azt sem tudtam kicsoda, soha nem hallottam előtte róla, de fantasztikus hangja volt. Egyszerűen elképesztő. Komolyan mondom elképesztő. Még sosem hallottam ilyen hangot. Az a terjedelem, ahogy énekelt... egyszerűen csodálatos. Csodálatos! Még mindig nem találok szavakat ennyi év után, hogy milyen gyönyörű hangja van, meg hogy mennyire fantasztikusan énekel. És az a színpadi jelenlét...

De szóval... Először nem is tulajdonítottam az egésznek semmilyen jelentőséget... akkoriban írtam egy blogot... és ugyan ott tettem néhány vitriolos megjegyzést arról, hogy lám-lám nem elég a csodás hang, azért ha valaki sztár akar lenni, akkor nem árt hogyha ennél jobb klippeket csinál, és nem táncikál ilyen bénán. De aztán elfelejtettem az egészet. Nem tűnt fontosnak. Azóta is nevetek magamon, hogy mennyire nem tulajdonítottam az egésznek jelentőséget, pedig azóta... 13 éve vagyok az egyik legnagyobb rajongója, az életem nagy részében valahogy benne van. Fura, de így van [nevet]. Mindegy, tényleg csodálatos énekes. Szerintem nincs hozzá fogható hang most sehol.

Később egy akkor nagyon népszerű slágere kapcsán hallottam újra és szóval kb. innen kezdtem érdeklődni utána, meg később követni is.

Először csak megtudtam, hogy hívják, mert még azt se tudtam [nevet]. Aztán, hogy milyen számai vannak, milyen showbiznisz előzményekkel rendelkezik, hogy lett ilyen híres, meg hogy honnan származik, kik a családtagjai, mit lehet tudni róla (mikor született, hány testvére van, milyen magas, kedvenc dolgai stb.)... szóval csak az alapszavak, amiket minden rajongói oldal leír. Utálom ezt a szót, hogy „rajongó”, de hát végül is azok vagyunk, nem igaz?

Szóval, aztán egyre több mindent olvastam róla... egyre többet. Mivel akkor sokat foglalkoztak vele, meg a lemeze nagy siker volt, rengeteg cikkben, hírben szerepelt. Sok mindent posztolt is

magáról az Instagramon, ezért beléptem és elkezdtem követni. Eleinte csak a zenéket néztem, de később más is. A régi dolgokat, amik addig történtek, amíg én azt se tudtam, hogy létezik. Fel kellett zárkóznom [nevet].

Nekem akkor még Twitter-acountom sem volt, kizárólag csak azért regisztráltam, hogy a velem kapcsolatos híreket elolvassam. Ehhez persze ki kellett találni, hogy honnan lehet ezeket a híreket összeszedni. Elég gyorsan rájöttem, hogy vannak nálam sokkal, de sokkal tájékozottabb és elszántabb rajongók, akik sokszor felbukkantak mint megosztott hírek, képek forrásai. Szóval a profik [nevet]. Mondjuk, fogalmam sincs, hogy honnan tudnak mindent, de mindent tudnak.

Robert Pattinson mondott valami olyasmit valahol, már nem tudom hol, talán egy interjújában, hogy amikor a Twilight filmek őrülete a csúcson volt, hogy *„20 percem van, akárhol vagyok, 20 perc után mindig megjelennek a visítzó kiscsajok. Volt, hogy előbb voltak kint a titkos forgatási helyszínen, az erdőben a semmi közepén, mint mi, pedig még én se tudtam hova megyünk. De ők tudták, és ott vártak. Katasztrófa.”* Nahát, ezek az emberek is ilyenek. Lehet, hogy előbb tudják a dolgokat, mint az érintettek, de hogy nálam előbb, az tuti [nevet].

Én akkor azért annyira nem voltam elszánt, úgyhogy úgy gondoltam, sok időt megspórolok magamnak, hogyha ezeket a főnöknőket...mert valljuk be férfiasan, hogy főleg nők ezek a „szuperrajongók” [nevet]... szóval ha őket követem. Van olyan, akinek minden tweetjét a mai napig is jelzi a telefonom, mert konkrétan MINDENT tud A.-ról. Arról, hogy min dolgozik, hol van éppen, kivel, milyen tervei vannak, mit csinál éppen, milyen események várhatók.

Ha bárki A. kapcsolati hálójában megoszt egy fotót, vagy videót, akkor ő azt tweeteli. Még részleteket, meg kinagyított fotókat meg fotórészleteket is. A legtöbbször nincs is hashtag, hogy aki nem tudja, hogy ki ő, vagy nem tartozik a belső körbe, az ne is értesüljön az egészeiről. Sokszor azért sincs betegelve, mert azt sem akarja, hogy az a cég, vagy mondjuk tévéállomás, aminek a „meglepetését” előre lelövi, az se tudja meg, hogy kiszivárogtatta a *„nagy titkos terveket”*. Mert az ilyen cégek is figyelik ám a trendeket, meg hogy mit írogatnak a rajongók... ők is néznek minket, hogy ki, miről tud, meg hogyan fogadják a rajongók a dolgokat. Ha meg valamit nagyon nem jól fogadnak, akkor még útközben módosítják dolgaikat, mintha mindig is ez lett volna a cél. Mondjuk, ez főleg sorozatoknál van így, de zenészeknél is előfordul. De ez a csaj mindig jó információkat ad, mindig figyelem is, mit posztol.

Kicsit elvesztettem a fonalat. Ja! Szóval ott tartottam, hogy beléptem az Instagramra, csináltam Twitter accountot. Elkezdtem embereket követni, és megnéztem a posztokat meg a kapcsolódó

kommenteket. Egyre inkább kezdtem megismerni nemcsak A-t, hanem az együttese tagjait, és a „fandom”-ot is. Egy idő után az ember megtudja, hogy ki van képben, ki tud mindent, és ki az, aki kétéves problémákra csodálkozik rá. Na, ezeket én szépen kikövettem. Néhány még megvan persze, de nem túl sok. Néha ezek a bénák is megosztanak valamit, amit még nem láttam [nevet], egy új zenét vagy képet, szóval néha hasznosak. Sose lehet tudni, honnan jön még valami fontos információ, ami eddig elkerülte a figyelmemet.

Aztán elkezdtem magam is felderíteni, hogy kik A. kapcsolatai, barátai, munkatársai. Kik posztolnak róla, vagy az együttesről képeket, információkat. Én magamról semmit sem osztok meg soha, mert ez nem a stílusom, úgyhogy szabályos sztalker lettem [nevet]. De A.-ról is csak kb. maximum néha képeket retweetelek, mert nem biztos, hogy valaki másnak is tudnia kell azt az információt, amit én tudok. Én nem élek vissza semmivel, de láttam én már karón varjút... ebben a fandomban is bőven vannak bolondok, akik azt képzelik, hogy A. egyből beléjük esne, ha csak egyszer is találkoznának [nevet]. Szóval nem kell szerintem mindenkinek mindent tudni. Meg az sem jó, hogyha rám túl nagy figyelem jut. Ezek az örültek kipécézik azt, akit „konkurensnek” gondolnak. Letiltanak, megtámadnak, fals információkat terjesztenek az emberről...

Egyszer... még az elején.... írtam egy kommentet – én marha – amikor A. sajtósa felszólította (tényleg felszólította) a rajongókat, hogy mit és hol csináljanak (valami szavazás vagy ilyesmi volt, hogy A. előrébb jusson valahol, vagy valami ilyesmi... már nem emlékszem...). Én meg írtam, hogy kb. „*Mi A. zenéje miatt vagyunk itt, és kb. egy sajtós nekem ne parancsolgasson, hogy egyébként mit csináljak*”. Na, látnod kellett volna, hogy nekem ugrottak, hogy én vagyok a világ hülyéje (tényleg ezt írták), hogy nem értem meg a marketingcélokat, meg minek vagyok itt, meg milyen rajongó vagyok én, ha nem segítem A.-t, akárhol is kell támogatni, meg a vesztét akarom(!). Komolyan, mint egy csapat örült zombi, úgy nekem estek... mindezt egyetlen komment miatt. Hát, a fenének se hiányzik ez. Na, nem. Inkább láthatatlan maradok. Nem kommentelek semmit, nem veszek részt ezekben a csodás vitákban, csak követem őket, meg figyelem, hogy ki, mit mond. Nálam csak *egyfelé* megy az információ, felém [nevet]. Kifelé semmi, mert még csak az kéne, hogy valakinek feltűnjek. Nem is ír nekem szerencsére senki, azt se tudják, ki vagyok.

Egyébként a kemény mag nagyon is ismeri egymást és sokan beszélgetnek is, meg néha látom, hogy akár össze is járnak. De hát ők főleg Amerikában vannak. Én meg, ha ott is lennék, se

szeretnék másokkal összejárni. Minek? Hogy arról beszéljünk, hogy A. mennyire remek énekes? Hát ezt én magamtól is bőven tudom, nem kell ehhez semmilyen csoport.

De visszatérve a témára, ha az ember elkezd valakit megismerni, aki fontos számára, akkor egyre több információt akar tudni róla. És én egyre több információt akartam tudni. Vagyis mindent. Mit csinál A.? Mik a tervei? Kik a barátai? Mit lehet tudni a bandájáról? Kik a tagok és mit lehet tudni róluk? Miért vettek új parókákat? [nevet] Szóval mindent. Na, itt vettem be a figyelembe a gitárost, T-t. Fura gyerek, érdekes színpadi jelenlét, mindenféle gondokkal, de nekem nagyon szimpi... Szóval A.-t is meg őt is elkezdtem jobban figyelni, meg követni, hogy mit csinálnak. Mert akkor még együtt játszott az együttes.

Ha az ember pedig egyszer elkezd valami iránt érdeklődni... jó mondhatjuk, hogy megszállottan követni [nevet], akkor az egész nagyon érdekessé válik. Olyan dolgokat tud meg az ember a részletekből, ami a hivatalos hírekben nincs benne. Én például előbb tudtam, hogy A. melyik együttesel fog fellépni kb. 2-3 nappal, egy héttel (már nem tudom pontosan), mint a hivatalos „hatalmas” bejelentés, ami egyébként tényleg nagyot szólt.

Hogy honnan? Bár én nem vezettem Excel-táblát az eseményekről és az elmentett képekről mind néhány örült... tényleg ezt csinálják [nevet], de azért nagyon sok cikket, képet, tweetet, információt én is lementettem. Rengeteg lényegtelen részt ismertem meg mindenféle A.-val kapcsolatos dolgról, mert egyszerűen érdekelt. Aztán persze kiderült, hogy ezek a „lényegtelen” dolgok nagyon is jól jönnek, ha az ember ki akar ókumlálni valamit. Egy csomó hír volt, hogy hova utazott, milyen stúdióban dolgozik éppen és ott kik lehetnek még (mások kiket láttak bemenni). Ha tudod, hogy kikkel dolgozik együtt, akkor azt is lehet tudni, hogy az az ember kikkel van egy együttesben, vagy éppen ki kinek a menedzsere meg ilyenek. Az ember megnézi, hogy ezek az emberek miket posztolnak, mit nyilatkoznak... néha elmondják, melyik városba mennek, vagy milyen terveik vannak (pl. valakivel közösen terveznek egy musicalt, koncertet, remixet, ilyeneket). Na, akkor ebből az ember kihalássza azt, ami A.-ra vonatkozik.

Aki beszél, annak ugyanis nem fontos, hogy amit mond, az A.-ról is ad információt. Neki csak az a fontos, hogy a saját terveit ne lője le. De közben rengeteg mindent elmond más ügyekben, még ha csak kis dolgokat is, meg mondjuk A.-ról beszél valamit, vagy említ olyasmit, ami tudom, hogy érinti őt is. Ez meg ugye *engem* érdekel, a nyilatkozóknak meg csak olyan töltelékszöveg. Ráadásul, mivel a beszélőnek nem fontos a téma, sokkal valószínűbb, hogy igazat mond. Mert ugye minek hazudna, ha az egész nem érdekli; neki ez csak egy mellékszál, de nekem fontos infó.

Szóval, ha valahonnan úgy tűnik, hogy A. valakivel együtt fog működni, akkor az ember gyorsan utánanézi ennek a másíknak, hogy miket mondott, a haverjai miket posztolnak, hol járnak, kikkel találkoznak. Aztán persze néha kiderül, hogy az egész hülyeség és félrevezetés, és akkor ez ember feleslegesen nézett meg egy csomó mindent, meg hallgatta meg a *szuuuper izgalmas* interjúkat [nevet], mert végül nem lesz az együttműködésből semmi. De néha lesz. És az nagyon furcsa érzés, amikor az ember a jelekből előbb tud valamit, mint a többiek. Előbb, mint a hivatalos bejelentés.

Emlékszem, hogy egyszer az egyik ilyen ártalmatlan képen valami gitárok meg erősítők voltak, meg valakinek a részlete. Csakhogy én megismertem az embert az oldalából [nevet], és „*Ohohóóó! Én tudom, hogy ez kicsoda... Ajjaj, ezek együtt fognak dolgozni?!*” És tényleg. A stúdiót is tudtam, hogy Londonban van, mert egy másik együttesnél láttam a képét. Volt valami a falon, már nem emlékszem mi... azt ismertem meg. Azt hogy pontosan melyik utcában, vagy hol van, azt nem tudtam, meg nem tudom most se, mert az kb. nem érdekelt, csak az, hogy Londonban van. Hát akkor meg ugye A. is Londonban van, holott a hivatalos kommunikáció szerint éppen pihenget a nyaralójában. Napersze [nevet].

Azt is előre tudtam, amikor mindenkit kirúgott a bandából. Szerintem összevesztek T.-val és annyira elmérgesedett a helyzet, hogy inkább mindenkit kirúgott, és azóta soha nem mutatja be, hogy kik a háttérzenészei és nem is oszt meg róluk adatokat. Ezzel a bandával és főleg T.-val annyira megégette magát, hogy többet már nem köteleződik el, cserélgeti a zenészeket, láthatatlannak tartja őket. Mondjuk persze jogos, mert A. mindig is szólóénekes volt, a banda pedig mindig is csak háttérzenekar volt, de a karrierje elején úgy kezelték egymást, mint egy család, mint a barátok. De itt volt néhány botrány, meg ez a hatalmas érzelmi vihar és szakítás, és azóta ennek az egész együttműködésnek vége.

Szóval A. kirúgta T.-t, elváltak az útjaik, de én azóta is mindkettőjüket egyformán követem. T.-ról eleinte csak A. miatt tudtam meg dolgokat, de azóta már A.-tól függetlenül is érdekel. Támogatom a Patreonon, és aki követi ott, azoknak az Instagramon csinált egy zárt csoportot, és sokszor élőben jelentkezik és lehet vele csetelni (én mondjuk nem nagyon szoktam, túl gyenge az angolom, meg nem is a stílusom ez a csetelgetés).

Most már T.-ről szinte több mindent tudok majdnem, mint A.-ról. Tudom, hogy hol lakik, hogy milyen autóval jár, hogy hol szokott vásárolni. Még azt is tudom, hogy mennyire értékelték és mekkora a háza [nevet]. Honnan?

Az hogy B.-ban lakik nyilvános adat. Néhány alkalommal élőben lehetett vele „beszélgetni” (csetelni) az Instagramon, miközben sétált, vagy a kutyáját sétáltatta. A képeken főleg magát mutatta, de néhol látszódott az utcanévtábla. Meg tereptárgyak, kerítések, tornyok, ilyenek. Hát én ... ez nem túl szép... de egyszer *egy teljes napot* azzal töltöttem, hogy kimentettem azokat a képernyőképeket, ahol fontos elemek látszódtak a megosztott felvételen és megkerestem a Google Street View-n, hogy merre jár. Gondoltam, hogy B.-ban lehet, mert ott született és ott van a háza is, és tényleg ott is volt, úgyhogy itt keresgéltem tovább az utcaképekben. Szóval ügyesen megnéztem merre halad, hol járkál. A megosztott felvételen tereptárgyak szögéből ki lehetett következtetni, hogy melyik irányba fordul, és ha volt utcanévtábla, vagy annak részlete, vagy egy jellegzetes épületrészlet, felismerhető elem, akkor ki lehetett találni, hogy merre megy. Egy ideig nehéz volt, mert nem tudtam, hogy honnan indult... de aztán láttam egy utcatábla részletet és ... szóval azért nem volt túl egyszerű, mert nem túl jól tájékozódok [nevet]. Eleinte nem is tudtam beazonosítani az irányokat és mindig „eltévedtem”... az volt a fordulópont, amikor felismertem a képen és az utcaképen is egy gimi kerítését. Teljesen passzolt. Na, onnan már pontosan tudtam, hol vagyunk, és onnan már tudtam is követni az útvonalát.

Hát így aztán ügyesen megtaláltam, hogy hol búcsúzott el, mert a felvételen mondta, hogy hazaért. A házat ugyan nem mutatta... a kis cseles [nevet], de azt lehetett látni, ahogy bemegy a bejárati ajtón. Az utcaképen megnéztem, hogy tényleg az a ház az, ami a felvételen szerepel? De az volt, mert ugyanolyan a bejárati ajtó kövezése. Ronda, barna mészkő, jellegzetes, úgyhogy nem lehet összetéveszteni.

Az új, 2021-es Google-felvételen szerepel két autó a ház előtt, úgyhogy tudom azt is, hogy milyen autóra cserélte a régit. Azt egyébként korábban elmondta egyszer, hogy a régi szarakodik, és szerelőhöz kell állandóan járnia vele. De akkor úgy látszik, lecserélte. Ez egyébként biztos, mert azóta már egy másik megosztott fotóján láttam a kormányon a logót is. A másik autó szerintem a nővééréé, de ennek még utána kell járnom [nevet].

Szóval tudom a lakcímét, megnéztem valami kaliforniai ingatlanértékelő címen az ingatlan adatait, becsült értékét, méreteit. Az összes ház az egész városban fel van tüntetve, részletekkel, így az övé is. Úgyhogy még azt is tudom, hogy mennyivel emelkedett az elmúlt 1 évben a ház értéke. Szóval rendelhetnék neki házhoz pizzát Magyarországról, ha akarnék [nevet].

Mondjuk, én ezt senkinek nem mondom, nem teszem közzé, vagy nem is zavarom vele T.-t, hogy „*Bibibi, tudom, hogy hol laksz*”. Mert minek ezt közzétenni, meg minek ezzel zaklatni?

Még olyan bolondnak tartana, mint aki Madonna szemetéből kitalálta, hogy mikor menstruál, meg az a másik hülye, aki bemászott a zuhanyablakon Michael Jacksonhoz, amíg zuhanyozott. Ezeket valahol olvastam, hogy volt ilyen... Én nem csinállok ilyeneket, nem is csinálnék akkor se, ha nem Magyarországon laktam, hanem Kaliforniában, a szomszédomban. De tudom és kész. Azt is tudom, hogy hol szokott a haverjaival sörözgetni, mert láttam az instagramján a söröspoharak fölött a díszítést. Gondoltam merre lehet kábé, és az étterem profilja (sportklub és söröző) alapján rákerestem a környékbeli lehetséges éttermekre. Az adott étteremről készült hivatalos Google belső képeken szerepelt ugyanaz a díszítés. Bingó! Na, már tudom is, hogy hol tudnék „véletlenül” összefutni vele. hehehe... azt is tudom, hogy hol veszi a zöldségeket, amiből az undi zöldséges smoothiejait csinálja.

Hogy honnan? Egyszer posztolt egy képet, hogy kiesett a napszemüvegének a lencséje, de aztán meglett és visszapattintotta. Ez két kép volt. Az autójában ült, és a napszemüveg (maradék) lencséjében visszatükröződött egy bolt cégtáblájának egy része, meg az utcakép egy része. Szóval én azt szépen kinagyítottam, visszaforgattam, beállítottam és megnéztem, hogy a városban, ahol lakik, hol van ez a bolt, és megfelel-e a képnek. Még a villanyoszlopok is stimmeltek. Kb. 5 méter pontossággal meg tudtam állapítani, hogy hol parkolt akkor, amikor a képet készítette. Nagyon fura érzés volt, meg kell, hogy mondjam. Hogy az ember „körbe tud nézni” az ő szemével. Mintha ott lennék én is, pedig még az országban sem jártam soha.

Mondjuk ez így elmondva elég ijesztő... [nevet], de hát én ezzel az információval nem élek vissza, nem csinállok semmit, senkinek nem mondom el, még neki se. Mondjuk, az biztos, hogy kiakadna, hogyha tudná, mennyi mindent tudok róla. Mivel többször posztolt a lakásából, és mászkált fel-alá, ha nagyon muszáj lenne, meg tudnám szerkeszteni a lakása alaprajzát. A Google Street View-ból, meg a belső felvételekből azt is lehet látni, hogy hol vannak az ablakok, szóval, ha be akarnék törni (amit persze nem akarok), akkor azt is simán megtehetném. Még az is látszik, hogy hol vannak kamerák, meg hogy karácsonyra milyen díszítést tett ki. (Mondjuk ez már persze elavult, de mindegy [nevet].)

Jáj... mondjuk, hogy ezt most elmondtam, azért ez egy kicsit tényleg sok. Azért ennyire nem vagyok bolond. De tényleg nagyon sok mindent tudok róla is és A.-ról is. Csak hát sok idő telt el. Ezeket nem 1 hét alatt tudtam meg, hanem egy évtized alatt. Ha az ember 13 évig követ valakiket, akkor rettenetesen sok kis részletet megismer, amelyeket összerakva nagyon sok minden látható. Arról nem is beszélve, hogy ezek az emberek sokat szerepelnek, sok paparazzi kép van róluk, meg sok interjú is adnak. Egyszer az egyik rajongó mondta, hogy ő bizony

szereti a paparazzi képeket, mert ezek mindig tudják, hogy hol van az adott sztár éppen, és mindig lehet tudni, hogy mi történik.

Én akkor ezt nagyon felháborítónak éreztem, mert úgy gondoltam, hogy ez az egész paparazzi dolog egy szemétség, és beleavatkozás mások magánéletébe. De ahogy telik az idő, sajnos ezt be kell vallanom, én is egyre jobban örülök az ilyen fotóknak. Végül is információból sosem elég, nem igaz? [kicsit kínosan nevet]. De azért érzem, hogy mindkettő egy kicsit gáz: az, hogy róluk az akaruk ellenére fotókat készítenek, meg az is, hogy engem ez mennyire érdekel. Régen egyébként én sem kerestem semmilyen információt, csak elolvastam, ha valami esetleg szembe jött velem valaki sztárról (kit érdekel). De A. és T. más. Róluk *mindent* tudni akarok, és kifejezetten keresem, hogy mit lehet még megtudni róluk, honnan és hogyan. Szóval én is változtam ezen a téren.

Azért a sokféle kis részlet összeáll. A.-nál én például egyszer a nagy sikerpropaganda mellett is tudtam, hogy valami gáz van, és később kiderült, hogy volt egy elég komoly depressziós epizódja két koncertturné között. Ez olyan, mint amikor egy családtagod megváltozik. Amiket addig csinált, arról nem jön hír, az interjúknál szokatlanul feszes volt a mimikája, erőltetett a mosolya. Az egész fura és merev volt. A posztolt tartalmak, meg a „viccek” is aggasztóak voltak. T.-nál is vannak gondok, még most is, és szerintem nem javul a helyzet, hanem romlik. Egyébként meglehetősen aggódom, főleg T.-ért. Az az ember nagyon szarul néz ki, és nagyon szarul is van. Sőt egyre szarabbul. Egyre bolondabb dolgokat lájkol, nyomorultul néz ki, meg rémes dolgokat posztol. Kicsit ijesztő. Rossz irányba megy nagyon. Még a végén kinyiffantja magát...

Mivel benne vagyok a zárt csoportjában, mint nagyon régi követő írhatok neki DM-eket is. Ezt nagyon-nagyon ritkán teszem meg, de volt, hogy annyira komolynak láttam a helyzetet, hogy megkérdeztem, nincs-e szüksége segítségre. Sajnos jelenleg nem tart ott, hogy bármilyen segítséget el tudjon fogadni, de ha mégis, akkor biztos, hogy amit tudok, meg fogok tenni érte.

A. jobb helyzetben van mind szakmailag, mind magánéletileg, nyilvánvalóan nem szorul semmilyen segítségre, főleg az enyémre nem [nevet]... meg neki én nem is létezem, nem tudom elérni, nincs kontaktusunk. Ő tényleg nagy sztár hatalmas követőbázissal. T. viszont eléggé magára maradt, és mindenféle szarral küzd. Azért is fontos szerintem figyelni, hogy nehogy felvágja az ereit [kínosan nevet]. Néha egy kis biztatás valakitől, akiről tudja, hogy évek óta követi és támogatja lehet, hogy sokat számít. Sosem lehet tudni.

Na, mindegy. Hát én belátom, hogy ez az egész rajongósdí egy kicsit(?) ciki az én koromban, de mindegy, ez van. Örülök, hogy követem őket. A. csodálatos énekes, elképesztő showman, T. pedig érdekes ember. Az, hogy mennyi mindent tudok róluk, izgalmasabbá tette az életemet. A. csomó koncertjén voltam. Miattuk ismertem meg egy csomó alkalmazást, miattuk javult meg annyira az angolom, hogy most már elég sok mindent megérték, még a tinik angol szlengjét is [nevet], miattuk egy csomó mindent megtanultam. Jobban tudom azt is, hogy mi van Amerikában mostanában, mert a követők néha politikai kérdésekben is posztolnak.

Szerintem, amit csinállok teljesen ártalmatlan, mert amit megtudtam, soha sem osztottam meg másokkal, nem használtam rossz célokra. Törvénytelen dolgokat sem csináltam soha. A legillegálisabb amit eddig csináltam, hogy T. egyik fotóján –az elég bénán –elhomályosított autórendszámot kivágtam és átszerkesztettem, átkontúroztam egy képszerkesztővel, amíg meg nem jelent a rendszám. Hát így. Tudni akartam, hogy mi az autója rendszáma... [nevet] hát igen, ez is elég kínos, de így volt.

Fura ez. Ha az ember elég elszánt, elég időt fordít arra, hogy másokat kitartóan kövessen, meg megfigyelje, megjegyyezze, hogy mit osztanak meg magukról, miről posztolnak, akkor nagyon-nagyon, de nagyon sok mindent meg lehet tudni. Az igaz, hogy az időddel, az életidőddel, egy kicsit az életeddel fizetsz érte. Mondjuk nekem még így is bőöőven megérte.

Néha fura dolgok is kijönnek az egészből. Egyszer kiderítettem, hogy A. fellépő öltönye Dolce & Gabbana, és hogy mennyibe kerül (rémisztő sokba), aztán meg elkezdtek NEKEM jönni a D&G, meg a többi divatcég reklámai, mintha nekem lenne 5000 dollárom egy zakóra [nevet], de aztán persze feladták [nevet]. A másik fura dolog, amikor rájön az ember, hogy nem minden információ igazi. Álprofilok, átszerkesztett képek, fals információk, hazugságok, kamuzások, szándékos félrevezetések. Ezek jönnek a „rajongóktól” (a sok marha, aki például A.-nak adja ki magát, mintha mi elhinnénk...), de jönnek „hivatalos forrásból” is. Amikor valamit nem akar, mondjuk a kiadó, hogy tudjanak a rajongók és ködösítenek. Az is fontos, hogy az ember ne csak az információt szerezzék meg, hanem a HITELES információt és főleg lehetőleg az ÖSSZES hiteles információt. Szóval szelektálni kell, tudni kell, hogy ki hol helyezkedik el a rendszerben, a rajongói „rangsorban”, kívülálló vagy bennfentes, utálja-e vagy szereti A.-t. Mert néha, ha valaki utál egy embert, akkor is komoly károkat okozhat.

Például A. kínai turnéját egy ottani „szuperrajongó” (van valami nevük is, csak már elfelejtettem) szervezte meg. De mivel ez a – mint ahogy kiderítettem – lány szívből utálta T.-t, ezért az volt a feltétele (az Ő feltétele), hogy egyetlen Kínában megjelenő promóciós anyagon,

képen, akármin sem szerepelhet. A. sem említheti egyetlen interjújában sem, és ha mégis szóba kerül, akkor ki kell vágni a megjelenő anyagban. A legfurább az volt, hogy tényleg így is történt. Kínából a képeket egyébként is nehéz megszerezni, de T.-t szinte soha nem láttam egyiken se. Ez a csaj egyszerűen *kitörölte* vagy *kitöröltette* T.-t minden felületről, mert utálta. Nem tudom, hogy csinálta, de így volt.

Pedig még csak nem is találkoztak soha. Volt olyan, hogy sajtóképről levágatta, kiretusáltatta, vagy ahol megjelent kép, azt visszavonatta, de még az is előfordult, hogy azt a felhasználót is letiltatta, aki képet posztolt T.-ről. Ez megtehetette, mert annyira központi személy volt az ottani rajongótáborban, annyira mindig mindenről tudott mindent, hogy több milliós követőtáborra tett szert. Ezzel a felülettel szerezte meg a szponzorokat... és tényleg az egész turnét ő készítette egymaga elő pénzügyileg, meg mindenhogy.

A T.-val kapcsolatos kikötéseit állítólag bele is iratta a szponzorációs szerződésekbe, de lehet, hogy ez már tényleg csak rosszindulatú pletyka. Fura. De ez volt az egyik ára a koncert megszervezésének, hogy T. nem szerepelhetett sehol, meg persze, hogy ő, mint szervező az első sorból nézhette a koncertet és beszélhetett is A.-val. Mondjuk erre nincs semmi bizonyítékom, de követtem az eseményeket és szerintem így volt.

Szóval vannak ilyen emberek, akik direkt kihagynak valami fontosat. Aztán mások szándékosan, vagy csak simán hülyeségből terjesztenek fals információkat. Még a saját marketingesei is szoktak direkt félrevezető... kamuinformációkat posztolni, hogy fokozzák a hangulatot, meg hogy ha valami nagy durranás van készülöben, akkor *ajjaj, nehogy valami kiderüljön...* szóval figyelni kell. Ezeket figyelni kell, szóval nem elég látni az információt, azt is tudni kell, hogy ki adja meg, és milyen célból. Ezt nagyon be kell kalkulálni.

Az ember fontos és kínos dolgokat is megtudhat ilyenkor. Én például legalább két hónappal hamarabb már követtem A. „leendő” párját (O.-t) az Instagramon, mielőtt hivatalosan is megjelentek a nyilvánosság előtt, mint egy pár. O. egyre többet jelent meg A. társaságának képein valamilyen formában, általában mint háttérem. De mivel sokat láttam, felmerült a kérdés, hogy „*Na, ez meg ki a fene lehet?!*” A nevét mondjuk nem én derítettem ki, hanem egy másik rajongó, de igaza volt, és aztán elkezdtem nézni az O. posztjait is. Persze semmi A.-val kapcsolatos, vagy közös kép, semmi... csak általános hülyeségek... szokásos önfényezés... Mondjuk én azért figyeltem tovább, mert ki tudja... de aztán aztán mikor megjelent olyan ruhában, vagy olyan ékszert viselt, amit *én már bizony láttam A.-n*, akkor tudtam, hogy itt

valami kavará van, még ha óvatosságból sosem szerepeltek egy képen, akkor is. Mondjuk ezt annyira nem akartam tudni, mert O. eléggé ellenszenves nekem, de mit csináljak [nevet].

Néha elgondolkozom, hogyha valaki rólam akarna megtudni mindent, akkor meg tudná-e tenni. Én nagyon-nagyon ritkán osztok meg magamról bármit is, egyáltalán nem kommentelek, és szinte soha nem posztolok, maximum néhány koncertképet retweetelek, de akkor is. Azt hiszem, ha valakinek van elég ideje és eléggé elszánt, akkor nagyon-nagyon-nagyon sok mindent megtudhat a másiktól csak a neten keresztül. Rólam is kideríthetnék mindent. Ha ártani akarnának, akkor ezek alapján az összeszedett információk alapján meg is tudnák tenni. Szerencsére én a világon senkit sem érdeklek ennyire [nevet], mert azért ez elég ijesztő, hogyha az ember belegondol. Hogy az emberről ilyen sok kis hülyeségből, meg lényegtelen dologból mit lehet összeállítani. Úgyhogy... egy kicsit azért én is jobban vigyázok. És én még nem is értek az informatikához rendesen. Azt sem tudom, hogy lehet egy kép geotageit megnézni [nevet], szóval béna vagyok informatikailag. Bele sem merek gondolni, hogy mi mindent lehet kideríteni egy olyannak, aki ért is hozzá...

Meg abba is rossz belegondolni, hogy milyen nehéz lehet egy ilyen sztárnak. Mindenképpen szerepelnie kell, mert ugye ilyen a showbiznisz [nevet], de akkor meg megoszt információkat magáról. Aki pedig eléggé megszállott, az ezt mind figyeli és összegyűjti. És aztán levonja a saját kis következtetéseit, mint ahogy én is levonom. Most ez még sokkal könnyebb is, mint régen, mert nemcsak a kiadótól, meg az újságoktól lehet „hivatalos híreket” hallani, hanem a művészek maguk is posztolnak, interakcióba bocsátkoznak a rajongókkal, partifelvételeket raknak fel az oldalaikra. Itt meg ugye, például részegen annyira nem is vigyáznak. Totál ki lehet egy csomó mindent találni a felvételek alapján. Meg van, amikor nem is tudják, hogy mi a fontos részlet nekem, én abból mit fogok összerakni. Olyan is volt, hogy valami, ami korábban lényegtelennek tűnt, az később fontos „nyommá” vált [nevet]. Mint O. esetében, amikor A. egyik régi jellegzetes ruháját, vagy valamelyik korábban viselt ékszerét vette fel. Én ugye ezeket megismertem O.-n, de korábban nem gondoltam volna, hogy számít.

Szóval más elszánt örült rajongó nem olyan visszafogott, mint én. Van, aki aztán odamegy, ahol a koncertnél megszáll a sztár, meg a liftben letámadja. Tudom, hogy volt ilyen, mert az egyik magyar rajongó direkt félinformációkat, meg fals dolgokat osztott meg (pedig addig mindig totálisan hiteles és helytálló információkat adott, persze csak annak, aki tudta, hogy hol kell keresni) csak azért, hogy A. következő koncertjén megelőzze az összes magyar rajongót és egyedül ő, meg néhány goonie-ja [nevet] találkozzanak vele először. Aztán persze nagy

büszkén mutogatta a képeket, amit a hotel lobbyban készített (ahol A. nem tudott elmenekülni, szegény). Mi meg néztünk, mint a marhák, mert előtte ő posztolta, hogy A. egy másik szállodában fog várhatóan megszállni. Mondjuk szerintem ez is volt eredetileg a terv, de mivel kiderült, ezért változtatott a szálláson a menedzsment. De az is lehet, hogy ez csak egy fedősztori volt, de mindegy is. Ez a lány akkor is kiderítette az igazi címet, és ügyesen letámadta A.-t. Az biztos, hogy én soha nem zaklatnék senkit, de azért én is egy kicsit hasonló lettem a „kiderítésügyekben”, ha nem is ennyire megszállott.

Persze nem tudok mindent, mert hülyeség lenne azt mondani, hogy mindent tudok róluk... senki sem tud mindent. De *nagyon sokat* tudok az biztos... és én egy másik kontinensen élek, mint ők, más időzónában és más nyelven is beszélek. Sokszor még meg sem értem, amit mondanak, mert szar az angolom. De hát még így is. Ha ugyanabban a városban laknék, lehet, hogy valóban elmennék megnézni, hogy T. ott lakik-e ahol gondolom, meg hogy milyen a háza [nevet]. Mondjuk ez már tényleg ciki, úgyhogy azt hiszem mégse. Bár ki tudja... [nevet].

Szóval ez alatt a 13 év alatt nagyon sok mindent megtudtam róluk. Rengeteg elmentett zeném van, még több képem. De mivel mindig még többet akartam megtudni, mindig figyeltem, hogy honnan és hogyan lehetne még valamit kideríteni. Úgyhogy haladnom kellett a korrallal [nevet]. Előtte nekem az ilyen geotagelt képek, meg a képadatok megnézése soha nem jutott volna eszembe. Na, most már változott a helyzet. Úgyhogy a saját dolgaimmal is egy kicsit jobban vigyázok emiatt. De ahogy mondtam, ha valaki nagyon akar és rászánja az időt, akkor mindig megtudhat egy csomó mindent valakiről, amit más nem tud.

Ha visszagondolok erre a 13 évre, akkor kicsit úgy érzem, mintha a távol élő családtagjaimat „tartanám szemmel” [nevet]. Nem zavarom őket, de mindent tudni akarok róluk. Olyan vagyok, mint egy digitális szomszédnéni a gangról. [nevet] Bár azért remélem, nem.

Ez végül is csak egy ártalmatlan szórakozás. De ha T. tényleg bajba kerülne (amire azért sajnos szerintem van esély), akkor mindent megtennék, hogy segítek neki. Még innen Magyarországról is. Ezt pedig szerintem kevesen mondhatják el: hogy van valaki, akinek olyan fontos, hogy mindent tud róla, amit csak lehet, és nem habozna a világ végéről segíteni neki, ha kell. Az pedig biztos, hogy én nem haboznék.

Hát így...

[Vissza a rajongói interjú értékeléséhez.](#)

4. számú melléklet: A kutatás eredményeinek néhány rendvédelmi felhasználási lehetősége

A problémakör kezelésében átfogó (háromszintű) megközelítést javasolnék:

1. **Központi irányítás:** *szakmai állásfoglalás* kialakítása a képző eljárások, felvételt készítési módszerek és felhasználási protokollok, valamint a civil journalism kérdésében
 - a. szakmai irányelvek meghatározása;
 - b. szakmai stratégiai terv kialakítása;
 - c. szakmai irányítás kérdéseinek tisztázása;
 - d. képzési- és továbbképzési tervek összeállítása;
 - e. kivitelezési- és ellenőrzési tervek összeállítása;
 - f. pilot projekt(ek) lebonyolítása;
 - g. a kapott tapasztalatok értékelése és az eredeti tervek módosítása az eredmények fényében;
 - h. a témával kapcsolatos nagyobb volumenű projekt lebonyolítása, kiértékelése, és visszacsatolás,
 - i. hosszútávú tervek és ezek kivitelezése;
2. **Még nem végzett rendőrök számára** (módszertan kialakítása és gyakorlati kivitelezés)³⁵³:
 - a. *Elméleti képzés* a leendő rendőröknek (tananyag, tantermi képzés);
 - b. *Tréningmódszer* alkalmazása (a kérdéskör megbeszélése, egyéni vélemények kialakítása/ütköztetése, közös álláspont kialakítása, esetleg szituációs gyakorlat, rendészeti szocializáció erősítése);
 - c. *Kiképzési protokoll* kialakítása és kivitelezése, a kiképzési rutinba illesztése (pl. intézkedés közben felvételt készítő civil kezelése);
3. **Már dolgozó kollégák részére** (módszertan kialakítása és gyakorlati kivitelezés):
 - a. *Helyi szabályozás* kialakítása a központi irányelvek mentén;
 - b. *Példatár/jó gyakorlatok*, intézkedési segédanyag összeállítása a már kiképzett állomány számára;
 - c. Időszakos rövid (pl. 1 napos) képzés/tréning/kiképzési gyakorlat
 - d. A technika fejlődésével, a kérdéskörrel kapcsolatos időszakos elméleti *képzések, továbbképzések, konferenciák* tartása érdeklődők számára
 - e. *Speciális szakmai anyagok* a kérdéskörben valamilyen speciális tudást/gyakorlatot igénylő célcsoport számára.

³⁵³ A kutatás eredményeinek alkalmazásakor legfontosabbnak a digitalizáció okozta változások és ezek hatásainak összefüggő kezelése, az ezekkel kapcsolatos átfogó stratégia kidolgozása mutatkozik. Ezen belül pedig „A digitális korszak rendészeti kihívásai” c. tárgy kidolgozását javaslom hallgatók számára.

5. számú melléklet: Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A rendőrségi intézkedések rögzítésének néhány lehetséges motivációja
2. táblázat: A kutatás célcsoportjainak mátrix rendszerű bemutatása
3. táblázat: A „Panopticism; Closed Circuit Television Systems; Police” témakör kulcsszóanalízise
4. táblázat: Az elővizsgálati módszerek bemutatása
5. táblázat: A K1 és K2 elővizsgálati kutatások eredményei a hipotézisek fényében
6. táblázat: A K3 elővizsgálati kutatás eredményei a hipotézisek fényében
7. táblázat: Az elővizsgálati eredmények a kutatási hipotézisek fényében
8. táblázat: táblázat: A rajongói mélyinterjú eredményei a hipotézisek fényében
9. táblázat: A vezetői interjúk eredményei a hipotézisek fényében
10. táblázat: A kutatás eredményei a hipotézisek fényében

6. számú melléklet: Ábrák jegyzéke

1. ábra: Pillanatfelvétel az internethasználatról (2017)
2. ábra: Pillanatfelvétel az internethasználatról (2022)
3. ábra: Peter Steiner 1993-as karikatúrája
4. ábra: Személyre szabott utazási ajánlatok 1 hónappal egy utazás után
5. ábra: Személyre szabott utazási ajánlatok 4 hónappal egy utazás
6. ábra: A „megfigyelés” fogalom a hétköznapi szóhasználatban
7. ábra: Váratlan események „megfigyelése”, átélése, illetve ezek rögzítése
8. ábra: A „megfigyelés”, mint különféle cselekvési módok
9. ábra: Fogalmi átfedések a hétköznapi és szakmai szóhasználatban
10. ábra: Látszólag azonos fogalmak, eltérő szakmai tartalommal
11. ábra: A megfigyelés (veillance) taxonómiája (Munir – Jami [2019] ábrája alapján)
12. ábra: A „Panopticism; Closed Circuit Television Systems; Police” témakör szófelhője
13. ábra: A kutatásban használt „megfigyelés” fogalom értelmezési tartományai
14. ábra: Az állambiztonsági hálózat létszáma (1957–1989)
15. ábra: Dr. Végh László 1968-ban
16. ábra: A „surveillance” és „society” keresőkifejezések együttes megjelenése a nemzetközi tudományos publikációkban 1933–2021 között, „social sciences” területi szűkítéssel
17. ábra: A „surveillance society” keresőkifejezésre az minden kategóriában történt publikus keresések 2004–2021
18. ábra: A „global warming” keresőkifejezésre minden kategóriában történt publikus keresések 2004–2021
19. ábra: A „surveillance” keresőkifejezés megjelenése a nemzetközi tudományos publikációkban 1956–2021 között, „computer science” és „social sciences” területi szűkítéssel (Forrás: a szerző szerkesztése, Scopus)

20. ábra: A „surveillance” keresőkifejezés megjelenése tudományterületenként (Forrás: a szerző szerkesztése, Scopus)

21. ábra: A „surveillance” keresőkifejezés megjelenése a nemzetközi tudományos publikációkban 1956–2021 között, „social sciences” területi szűkítéssel 9515 találat (Forrás: a szerző szerkesztése, forrás: Scopus)

22. ábra: A „Police” és „Monitoring” keresőkifejezések együttes megjelenése a nemzetközi tudományos publikációkban 1968–2021 között, „social sciences” területi szűkítéssel (Forrás:a szerző szerkesztése, Scopus)

23 ábra: A „surveillance society” keresőkifejezések megjelenése a nemzetközi tudományos publikációkban 1988–2021 között, „social sciences” és „computer sciences” területi szűkítéssel (Forrás:a szerző szerkesztése, Scopus)

24. ábra: A „surveillance & society” keresőkifejezések megjelenése a nemzetközi tudományos publikációkban 2016–2021 között (Forrás: Scival)

7. számú melléklet: A szerző a témában megjelent publikációi (2022. augusztus)

A publikáció címe	A folyóirat, kiadvány megnevezése, évfolyama, száma
1. Héder Klára (2017): <i>„Ha utazom, akkor posztolok is...” avagy kognitív torzítások a megfigyelés percepciójában</i> (absztrakt és cikk)	In: Németh K. (szerk.): II. Turizmus és Biztonság Nemzetközi Tudományos Konferencia Absztrakt kötete. ISBN 9789633961056 https://uni-pen.hu/files/konferencia/2017/absztraktkotet2017.pdf In: Németh K. – Péter E. – Kiglics N. (szerk.) II. Turizmus és Biztonság Nemzetközi Tudományos Konferencia, Turizmus Aktuális Kérdései ISBN 978-963-396-102-5, 272–279. www.uni-pen.hu/files/konferencia/2017/Teljes_konf_tanulmánykötet.pdf
2. Héder Klára (2018): <i>Megfigyelés és szubjektív biztonság</i> (absztrakt és cikk)	In: Kiglics N. (szerk.): III. Turizmus és Biztonság Nemzetközi Tudományos Konferencia Absztraktkötete 52. old. https://uni-pen.hu/files/konferencia/2018/absztraktkotet2018.pdf In: Keresztes G. (szerk.) Tavaszi Szél Konferencia 2018. Nemzetközi Multidiszciplináris Konferencia: Absztraktkötet, 459. old. www.dosz.hu/doc/dokumentumfile/ABSZTRAKTKoTET15.pdf
3. Héder Klára (2018): <i>A személyre szabott ajánlatok” adatvédelmi kérdései</i> (cikk)	In: III. Turizmus és Biztonság Nemzetközi Tudományos Konferencia tanulmánykötete (szerk: Marton et al.), Pannon Egyetem Nagykanizsai Kampusz, 211–217. https://uni-pen.hu/files/konferencia/2018/Turbizt_kotet_2018.pdf
4. Héder Klára (2019): <i>Figyelés vagy megfigyelés – egy fogalom konceptualizációs kérdései</i> (cikk)	In: Baráth N. E. – Mezei J. (szerk.) Rendészet-Tudomány-Aktualitások: A rendészettudomány a fiatal kutatók szemével. Budapest, Magyarország: Doktoranduszok Országos Szövetsége, Rendészettudományi Osztály 115–125. www.dosz.hu/files/rende%CC%81szettudoma%CC%81ny-aktualitasok.pdf
5. Héder Klára (2019): <i>Az anticipált megfigyelés, mint az antikorrupciós eredményesség egyik gátja</i> (cikk)	Belügyi Szemle, 67. évf. 12. 49–67. http://real.mtak.hu/108898/1/HederKlaraBelugyiSzemle2019.evi12.szam49-67.pdf
6. Héder Klára (2019): <i>A megfigyelő a megfigyelésről: attitűdváltás az „Orvos” fedőnevű ügynök jelentéseiben (1957–62)</i> (absztrakt)	In: Németh Katalin (szerk): „Tavaszi Szél Konferencia 2019 Debrecen Konferenciakötete www.dosz.hu/doc/dokumentumfile/TSZ_absztraktfuzet_2019.pdf
7. Héder Klára (2020):	In: Gaál Gy. – Hautzinger Z. (szerk.)

A publikáció címe	A folyóirat, kiadvány megnevezése, évfolyama, száma
<i>Megfigyelés a törvény peremén: OSINT technikák tizenéves sasaeng rajongók kezében</i> (cikk)	A Hadtudománytól a rendészettudományig – társadalmi kihívások a nemzeti összetartozás évében Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 251–256 Pécsi Határőr Tudományos Közlemények 1589-1674; 22) www.pecshor.hu/periodika/XXII/heder.pdf
8. Héder Klára (2021): <i>Sousveillance and Law Enforcement</i> (angol nyelvű cikk)	V. Turizmus és Biztonság, Nemzetközi Tudományos Konferencia, (2020) (konferenciakötet) 651–663. https://uni-pen.hu/files/konferencia/2020/V-Turizmus-%C3%A9s-biztons%C3%A1g-tudom%C3%A1nyos-konferencia-tanulm%C3%A1nyk%C3%B6tete.pdf
9. Héder Klára (2021): <i>A megfigyelés és megfigyeltség szubjektív aspektusai</i> (cikk)	Magyar Rendészet 21. évf. 2. sz. 143–160. https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/issue/view/398
10. Héder Klára (2021): <i>Megfigyeléssel kapcsolatos civil és rendvédelmi attribúciók</i> (cikk)	In: Baráth N. E. – Mezei J. (szerk.) Rendészet-Tudomány-Aktualitások: A rendészettudomány a fiatal kutatók szemével; Budapest, Magyarország: Doktoranduszok Országos Szövetsége, Rendészettudományi Osztály
11. Héder Klára (2021): <i>A megfigyelés, mint téma az „Orvos” fedőnevű ügynök jelentéseiben (1957–1962)</i> , (cikk)	In: Kovács I. (szerk.) Globális kérdések – Globális válaszok: rendészettudomány a hallgatók szemével. tanulmánykötet Magyar Rendészettudományi Társaság Hallgatói Tagozat, Budapest, 93–107.
12. Héder Klára (2022): <i>A biztonságtudatosítás pszichés gátjai: szubjektív veszély- és kontrollpercepció a digitális térben</i> (cikk)	Nemzetbiztonsági Szemle 9. évf. (2021) 4. sz. 62–78. http://real.mtak.hu/137833/1/05_heder_62-78_NSZ_2021_4.pdf
13. Héder Klára (2022): <i>A felügyelet és az integritás lehetséges interferenciái</i>	Belügyi Szemle, 70(6), 1193-1213. oldal, https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.6.4